ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ
В ДВАДЕСЕТ И ДВА ТОМА

Редакционна колегия
ПЕТЪР ДИНЕКОВ, ПАНТЕЛЕЙ ЗАРЕВ,
ГЕОРГИ ЦАНЕВ, МИЛЕНА ЦАНЕВА

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

том петнадесети

КАЗАЛАРСКАТА ЦАРИЦА
СВЕТОСЛАВ ТЕРТЕР

Под редакцията
на МИЛЕНА ЦАНЕВА

СОФИЯ • 1978

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

15

ИВАН ВАЗОВ

15

ИВАН ВАЗОВ

15

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

15

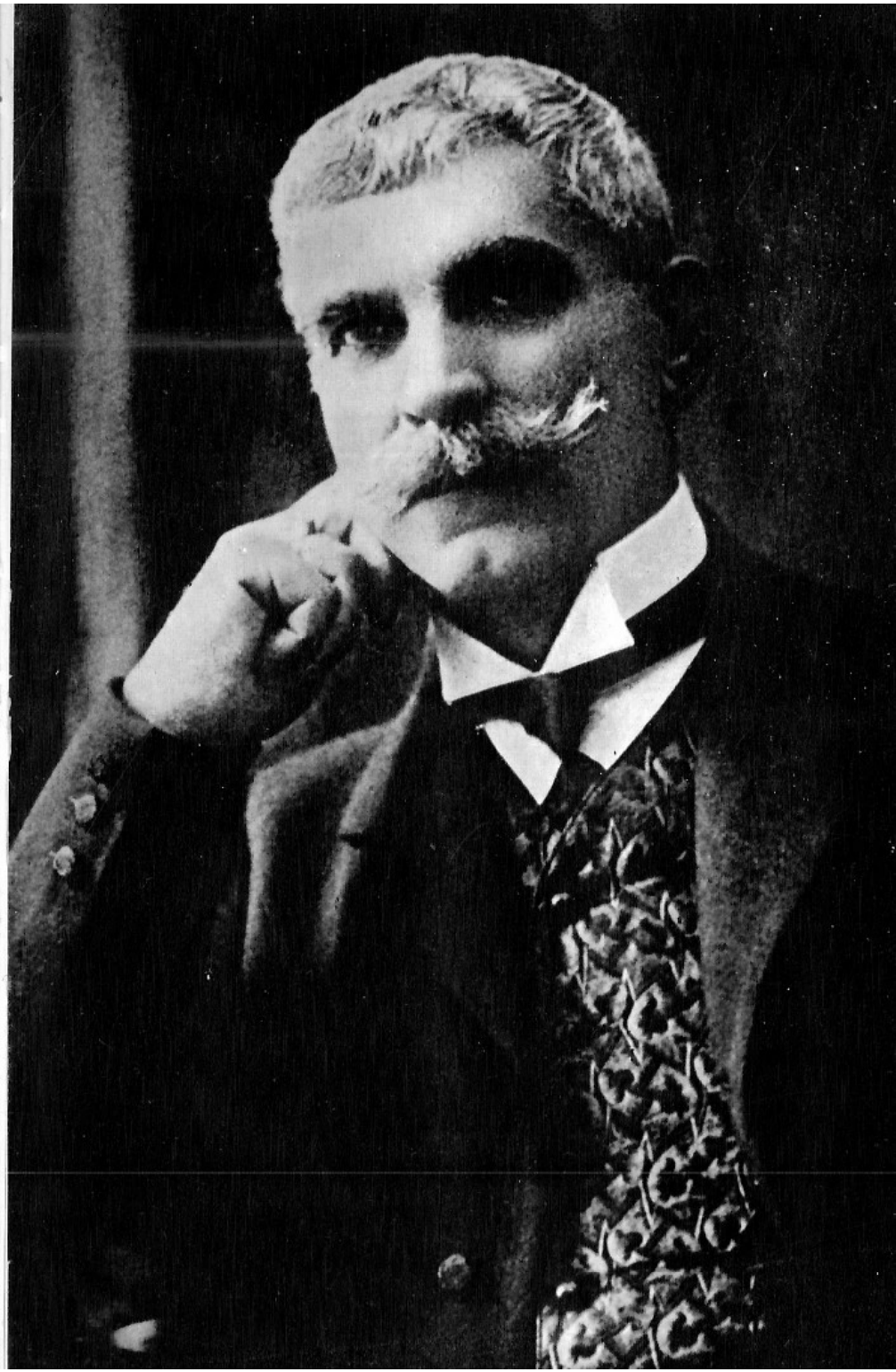

КАЗАЛАРСКАТА ЦАРИЦА

РОМАН

ЧАСТ ПЪРВА

I

ПЪТНИЦИТЕ В КУПЕТО НА ВТОРИ КЛАС

Третият звънец удари.

Паравозът хъркаше и пъхтеше, готов за път.

Из бюфета, опустял вече от пътници, последня излезе една мома с червена блуза и търчешката отиде към влака, качи се леко на стъпалото и се изгуби в една каруца третий клас.

Тая сценка пред плевенската гара трая няколко мига само, но много любопитни погледи от прозорците на вагоните успяха да забележат закъснялата млада пътница, мярнала се и изчезнала като едно видение.

Беше четири часът. Влакът потегли на изток с гръм и шумотевица. След няколко време Плевен се изгуби отдясно в падината си; бягаха отзад и голите рътове, свидетели на епическите борби при обсадата на Плевен.

Влакът продължаваше да лети и да гърми из добре обработената вълниста равнина.

Настаяше заник слънце; сенките на дърветата падаха по-дълги по земята, а леките облачета по синия свод пламваха от алена багра, шибани косо от лучите на слънцето. То най-сетне полека-лека потъна зад кръгозора на запад, облян от пожарна зàра.

Вечерният здрач падаше постепенно по затихналото поле. Притъмняваше вече, когато железницата спря при станция Левски. Там се наспущаха към вагоните от третий клас купове турски фамилии, бедни, с плахи погледи, носейки в ръце и на гръб вързопи с разни неща и дрипи. Това бяха изселенци на път за Варна, та оттам да отплуват за Цариград.

В едно купе на вторий клас седяха четворица души пътници. Единият от тях, дундест, с валчесто меснато

лице, в което тънеха заспали очи; вторият, напротив, твърде пустал, с очила на гърбат, сух нос, облечен в дрехи с отворен цвят, нещо по-млад от първия, с когото захващаше заднето седалище. Той имаше интелигентен вид.

На срещното седалище, в поизжулени дрехи, нехайно се излягаше във вътрешния ъгъл един хубавец, червендалест момък. Той имаше лице будно, с твърде правилни черти, черни горещи очи, със смел поглед и черни тънки мустаци с краища, завити нагоре. Някакво изражение на самодоволство, на дръзка самоувереност, почти на наглост придаваха на тая красива физиономия нещо антипатично. Той постоянно пушеше.

Съседът му — най-младият от всичките — беше рус момък, с лице малко, с високо чело, тънък на снага, със сиви, изразителни очи, дето светеше покоен, благ поглед, с руса брадичка и руси мустачета над малки, женствени уста. Облечен просто, но с вкус, в черно сетре и панталони, с каскета също на глава, с тъмни пътнишки ръкавици на ръцете, той стоеше в къта си до прозореца тихо и гледаше повече навън, безучастен към разговорите на троицата си другари, с които се не познаваше.

Дебелият пътник се прозина широко и каза след няколкоминутното мълчание, което беше настало в купето, осветлено вече от потонната ламба:

— Омръзва. Раздрусаха ми се кокалите от София дотука. Кога ще се иде в нашето Севлиево? И представете си: този влак пътува с бързината на костенурка.

После, като се обърна към русия, най-младия пътник, попита го с вида на човек, който не толкова че се интересува да знае, а тъй, просто да попита:

— Вие, господине, за къде?

— За Варна — отговори момъкът.

— А, за Варна!

— Да.

— По работа или просто на разходка?

— Да.

Дебелият го изгледа равнодушно, дигна голямата си глава и пак широко се прозина.

Дотук първите трима пътници не бяха завързали разговор с последния. Той и не беше дал внимание на техния зает, както казахме, с изглеждане от прозореца

местностите или углъбен в мълчаливо размишление. Сухите отговори, които даде на дебелия любопитен провинциал, туриха край на опитите да се сприкажат с него.

Това му държане, изтълкувано като гордост, му спечели недоброжелателни погледи.

Хубавият черноок момък, с възсуканите нагоре мустаци, си промени положението на краката, изтегна се повече, като напук на русия, сключи ръце зад глава и каза ухилен в ответ на първите думи на дебелия:

— И да имахме поне оная другарка помежду си!

— Коя? — попита дебелият.

— Оная, дето щеше да артише на плевенската гара.

И той пухна един облак пушек от цигарото си.

— С червената блузка?

— Да.

— Красивичка беше — намеси се очилатият.

— Коя ще е тя бе? Ти, Байряков, познаваш ли я?

— Не я познавам — отговори очилатият, към когото се отнасяше въпросът.

Дебелият се обърна:

— Аз я съгледах и на други станции, че бе слезнала. . . Трябва да иде от София.

— А, столична звезда! И пътува с някого?

— Не, все самичка я виждах.

— Нямахме щастие, с една реч — въздъхна черноокият младеж.

— По-добре — отвърна Байряков.

— Защо?

Байряков се усмихна:

— Първо, защото ти не би се излягал по такъв разкошен начин; второ, не би изпускал тоя вулкан от дим в присъствието на една дама. После, да ви кажа: стеснително е въобще. Пред една дама, а особено ако е млада и хубава, както оназ, човек неволно търси думи, трябва да държи обноски други, трябва да ѝ услужва. С една реч: досадно.

— А аз казвам, напротив: приятно — каза черноокият момък, горд от съзнанието за своята неотразимост. — Преди две години нещо аз пътувах. . .

— Та кой те задължава да се стесняваш и да услужваш на една жена, която нямаш чест да познаваш? —

пресече думата му дебелият,като се обърна към Байрякова.

— Това го изисква приличието, ако щете — и дългът: жената е същество беззащитно и онеправдано в обществото, та мъжът ѝ дължи това обезщетение. Когато някога се реши женския въпрос и жената добие еднакви права с мъжете, тогава тя ще изгуби правото на нашата внимателност, както беше казал това Гладстон.

— Напротив, тогава повече ще я обожават. Гладстон е говорил глупости — каза черноокият момък и подзе пак прекъснатия си-разказ — езикът го сърбеше да го доизкаже — за едно свое пътуване по тая железница, нощя, с една хубава маджарка, арфанистка, сега във Варна. Каза ѝ и името: Серѐна Малфи. И той гледаше с триумфален поглед другарите си, които слушаха с лакомо внимание тая историйка.

— Казаларски дон Жуане! — забележи му лукаво дебелият.

После разговорът им мина на политиката, на скорошните избори, на жените в София. . .

Черноокият момък говореше лесно, сръчно. Той бе не глупав, но без изящество в езика, разпасан, небрежен, както и обноските му, отпуснати до неприличност. Личеше, че е развит човек, но се е въртял в грубичка и непридирчива среда. После той пак докара думата, засуквайки мустака и с хитра усмивка, за младата пътница в третий клас и пак се съкрушаваше, че не е тука, с вида на човек, сигурен в непобедимата си сила да покорява женските сърца.

— Толкоз повече съжалявам — прибави той, — че нейна милост ми се видя от «еманципираните» — той натърти на тая дума,—по косъма я познах,а еманципираните жени са по-весели другарки и деня, и нощя . . .

Русият момък, който още от пръв път получи неприятно впечатление от наглия вид на тоя господин, сбърчи вежди, когато го чу, че пак говори за девойката с такъв тон.

Той се не удържа и му каза:

— Може да е вярно, че еманципираните жени са неприятни,но еманципираните от всякакво деликатно чувство господа са много неприятни.

— Какво искате да кажете? — попита сепнат черноокият момък.

— Това, което казах.

— А! Ако ви е случайно познайница или роднина, пардон тогава, господине.

Русият момък се извърна към прозореца и взе да гледа в тъмнината навън, без да отговори повече.

Другият, като да си отмъсти, излегна се небрежно и завзе с краката си всичката празна част на седалището.

Байряков се обърна към него:

— Ще се бавиш ли в Севлиево?

— Не, ден-два, да видя нашите.

— И после в село?

— Да, и там само ден или два. . .

— Поздрави Чакалова, той пак ли си е такъв чудак?

После Байряков се наведе към него и попита ниско:

— А дулцинеята?

— О!

И момъка направи с ръка знак, който трябваше да бъде понятен само за Байрякова.

Дебелият в това време, облегнал глава в ъгъла си, с широко разкрити уста, хъркаше, положил ръце на огромния си корем.

— Добър час, Хараламбов! Впрочем, и аз ще подремна — каза Байряков. — Слушай, любезний — обърна се той към черноокия, — ти пò не спиш: внимавай да не пропуснем станцията.

И той облегна глава до меката стена и замижа.

Русият момък продължаваше да гледа навън.

II

РУСИЯТ ПЪТНИК

Влакът търчеше из нощния мрак със своя обикновен, еднообразен, гръмлив, хаотичен шум. Смътните очертания на редките дървета в полето и на телеграфните стълбове, и на кантониерките едвам личеха в мърчината. Един дълъг сноп светлина, който излазяше из прозореца на вагона, летейки напред заедно с него, осветляваше със светлата си ивица пътя и ровът, и бурените по сло-

говете на поженатите ниви, които също летяха, но назад. Често погледът на момъка забележваше в тъмнината обликът на купове дървета, които имаха вид на черни рътове или — уединени дървета, добили в мрака очертанията на безформени великани, издигнали рунтавата си глава в звездното небе. Звездите трептяха като елмази в тъмната му синева; тя на юг се сливаше с някакви неравни мъгливи повърхности, вероятно Стара планина или нейните клонове.

Непрекъснатия гърмеж на влака о чугунените релси и трепенето, и друсъкът унесоха и Байрякова. Склопил очи, в същото неподвижно положение, той дремеше със скръстени ръце на гърдите. Скоро към вънкашния шум на железницата се присъедини и гръмливото хъркане на Хараламбова; на минути тия раздирателни звукове, излезли из гърлото му, наумяваха хъркането на циклоп и правеха будният момък да се обърне зачуден към него. Дваж Хараламбов в просъница отваряше очи сепнато и попитваше: «Дойдохме ли до павликенската станция?» Но като съглеждаше, че другарите му дремят спокойно, той пак зажумяваше и след няколко секунди пак заехтяваше купето от гръмотевичното му хъркане.

Русият момък гледаше в тъмнотата навън, облягайки продължително челото си на хладното стъкло. Думата «гледаше» не е на мястото си — той мислеше, или по-добре — той мечтаеше и когато пред вторачените му очи минуваха бързешком тъмните сенки и неопределени очертания на предметите, осветлявани мигновено от летящия сноп лъчи, мислите му блуждаеха съвсем в други области, душата му се носеше като едно привидение из пустинята на мечтите. Ето пред духовните му очи се мяркаше синия шир на Черното море, което пръв път отиваше да посети, и той с наслада плъзгаше погледа си по леко набърченото равнище на водния простор, дето рибарска лодка с надуто платно браздеше сините води, отивайки в светлий кръгозор, и той сякаше, че тая лодка е той сам, неговата младост, която плуваше, жедна за простор и щастие, към омайната неизвестност на бъдещето, защото младата душа, като младата птичка, не може да си въобразява друго нещо, освен пролет, лучезарни дни, здравия аромат на шумящите

зелени гори, песни, любов, блаженство. . . После това радостно видение се сменяше веднага, неизвестно как и защо, от картината на канцеларията, дето той работеше, наведен над мъртвите книжа с мъртвите слова и изчисления; той пак виждаше лястовичката, свила гнездото си извън на корниза, как прилиташе със звънливо чуруликане да навести жълтоустите си пилци, които я посрещаха с раздирателен концерт от писъци, който през отворений прозорец изпълняше стаята с радостна мълва на начинаващ живот. . . Ето, мярна му се внезапно пак тая моминска глава, стрелна се из мрака девойка, стройна и мила, и се изгуби във вагона от третий клас. Образът на тая девойка, зърнат и на други станции, няколко пъти вече се втурваше в мислите му, неясен, неуловим, очарователен, после изчезваше и ставаше невидим. Той сам не знаеше защо, колчем погледнеше преградата, а той често я поглеждаше преградата — зад която следваха третекласните вагони, едно мигновено свиване на сърцето го правеше да замижи в болезнено потръпване. . . И той я виждаше сега по-ясно, по-откроена в мислите му, по-силно отпечатана в душата му. Чинеше му се, че той пръв път виждаше жена и че той изпитва пръв път страшната, могущата сила от очарованието на жената, или по-добре — лъхът от тая сила. . . «Коя ще е тя?» «Отде е?» «Каква е?» «Къде пътува?» — неволно питаше се той — не помни колко пъти. Той я беше видял от вагонния прозорец няколко пъти за кратки мигове, но тия мигове бяха доста да се запечати образа ѝ при всичката си неясност и бежливост дълбоко в душата му. Която и да беше тая мома, тя беше обожаема. Можеше да бъде най-лошата, но тя беше обожаема, или по-добре, защото беше такава, тя не можеше да бъде лоша. Той си спомни с горчивина думите на черноокия, историята му за сама пътуващата арфанистка и някакъв остър бод го ожили по сърцето. И наистина, една мома, която пътува сама сред толкова може, и в третия клас, дето може и да нощува в съседството на всякакви хора! Но не, тя имаше такова честно лице — поне така му се струваше сега, като се дълбаеше в първите си впечатления. Вероятно, някоя бедна мома, някоя пестовна учителка, която пътуваше икономически. . . А може би не беше българка? Само европейките са

тъй свободни... При това предположение той се наскърби. Стана му мъчно, че ще е чужденка такава прелестна девойка. И студ повея на него. И защо това? Той не разбра. Тук работеше един странен, детински, несмислен егоизъм. Той си припомни случката в сестрината си градина, на своята женена сестра в София. Еднаж, като се възторгаваше от разкошните цветя на кичестите лехи, той я попита как се вика това чудно цвете със светлоалени листа, което царуваше с хубостта си над всичките теменуги, момини сълзи, лаленца, карамфилчета, мили по вид и имена.

— Тая роза се вика «La France», наскоро донесена у нас — отговори сестра му.

Оттогава той намрази това възхитително цвете. Националната ревност се обади, детинска, безсмислена, в душата му. Той не го намираше грозно, но го нагрози.

В сегашния случай той остаяше още в неизвестност. Но по някакво тайно чувство, необяснимо чрез никакви логически закони, по някакъв усет природен и безотчетен той разбра, че предположението му не беше вярно, че тая мома е действително българка, по тяло и душа българка, и че тя не можеше да бъде друга, освен българка. Това му каза сърцето — и той се успокои.

Той копнееше пак отблизо да я види, не да се запознае с нея, а да се упива мълком и крадешком от вида ѝ; той жалеше, че сега е тъмно, та няма да я види пак на някоя станция, и при всичко това, той бе доволен, че тя не е в тяхното купе, дето би имал тая възможност. Безочливите похвали (нему се чинеше, че бяха безочливи) и лукавите загатвания, които тя бе извикала между съпътниците му, го раздражаваха. Той ревнуваше вече тая непозната мома, която мимоходом бе само видял и надали щеше да види друг път в живота си! Как искрено той сега мразеше тоя ветрен черноок момък с неговата дръзка самоувереност, безочлива хубост, който предизвикателно засукваше нагоре мустаци с донжуански притезания!

В тоя миг черноокият се събуди, погледа часовника си и се обърна към Хараламбова и Байрякова:

— Хей, ставайте, павликенската станция е наблизо.

Хараламбов пресече хъркането си и отвори широко сънливи очи, като каза:

— Стигаме ли?

— Подир малко — отговори черноокият и стана да си сваля куфара от полицата.

Същото направиха и другите. Хараламбов скри каскета в джеба си и си тури капелата.

— Колко минути се бави тука?

— Три минути, мисля.

Паравозът изсвири остро и продължително; влакът хвана да забавя вървежа си. През прозореца се мярна навън червения фенер на маказа, после се приближи тъмното очертание на станцията, осветлена от три фенера на стълпове.

Трите пътници с куфари в ръце излязоха в тясното коридорче, за да минат навън. Русият момък изпита неволно облекчение от махването на тая неприятна дружина. Но той видя, че те се спряха в коридора, като се притискаха до външната стена, за да сторят път някому.

Зададе се кондукторът и като се запря до вратата на купето, каза някому:

— Тука, тука е свободно.

Трите пътници, неподвижни на местата си, бяха вторачили учудени очи към оногова, комуто кондукторът показваше купето.

— Нов пътник? Но влакът още не е спрял съвсем!— пошушна си в недоумение момъкът, останал в ъгъла си.

— Заповядайте, госпожице — каза кондукторът и отмина.

На вратата се появи една девойка с куфар в ръка. Тя беше в черна роклица и с червена блуза, и със сламена капела на глава.

Оная същата!

Сърцето на русият момък се преметна от вълнение. Той несъзнателно стана прав.

В същий миг влакът спря.

Трите пътници погледаха още с възхитени погледи девойката, погледаха и русия момък с лукава усмивка и с досада, като че си казваха: «Тоя глупец имал късмет!» — и си излязоха.

Но момъкът нищо не забележи от това.

III

МОМАТА С ЧЕРВЕНАТА БЛУЗА

Девойката издигаше куфара си с малко усилие да го положи на плетената полица.

— Позволете, госпожице!

И с тия думи момъкът чевръсто пое куфара от ръцете ѝ и го намести на полицата.

— Благодаря ви — каза девойката, още запъхтяна от носенето и дигането на товара си, като си поправи леко капелата.

В тоя миг влакът потегли бавно. През прозореца, на светлината на станционните ламби, се виждаха още ухилените лица на тримата слезли пътници. Те хвърляха лукави погледи във вътрешността на купето.

Девойката седна в ъгъла на срещното седалище, дето седя дебелият.

Момъкът и той седна в своя ъгъл.

Той гледаше смаян момата. Тя, след като хвърли на него прост и бръз поглед, взе да си намята пелеринката, че стана хладничко.

Тя беше около двайсет и две годишна мома, среден ръст, с доста правилно околчесто лице, матова белина, с малък, но добре източен нос, който на края се поиздигаше и тая несиметричност придаваше някаква странна прелест на профила ѝ и някакво мило детско изражение на цялата ѝ физиономия. Малките, с безукоризнено изящен разрез устни, свежи и усмихнати, красяха пленително това закръглено и бледо сега при ламбата лице. Под извитите вежди светеха тъмни очи, твърде светливи и живи. В погледа им се отразяваше нежна, проста душа.

Тая девойка по лице не беше хубавица в точната смисъл на думата — тя беше просто, както се изразява народът, обичлива. Това лице не поразяваше с красота, но те правеше да го гледаш и колкото го гледаш, повече да му се взираш, да му се радваш и да го обичаш. Именно да го обичаш. Идеалната красота на Милоската Венера, с непогрешимата армоничност на линиите, с върховната и светла завършеност на непостижимо прекрасните форми, те прави да се възхищаваш като пред

едно чудо на майсторията на природата. Ти ѝ се удивляваш, обожаваш я — и забравяш да я обичаш. Тя е много хубава и много съвършена, много извън живота, за да се смеси у тебе удивлението с по-топло чувство. Великолепното олеандрово цвете възхищава погледа; теменужката услажда сърцето.

Младата пътница беше една теменужка, мила, ароматна.

Веднага тя стана, при което движение пелеринката ѝ се изсули от раменета, и взе да си сваля полека капелата, за да я тури на поличката. Момъкът сега видя хубаво тая глава, увенчана с богата корона от тъмни лъскави коси; видя хубаво един строен, гъвкав, разкошен стан на мома в цъфтежа на женствена сила и красота, с превъзходно изваяни форми, на които естествените и кръшни движения придаваха властна обайност.

Девойката седна пак в ъгъла си мълчалива. Потонната ламба, като я осветляваше, обливаше с нежна бледавина лицето ѝ.

Момъкът я гледаше омаян, крадешком. Улучил се въпреки всяко очакване наедно, в същото купе, с тая девойка, която изпълняше мислите му до одеве, той се чувствуваше неловко. Вероятно и момата се стесняваше в това положение. Тя го погледна малко продължително със своите големи, хубави очи.

Момъкът се одързости.

— Госпожице — каза той с треплив глас, въпреки заляганего си да го направи твърд, — вие идете от Враца? — Защото момъкът именно от Мездра насам бе я съгледал, през спирането на влака по станциите.

— Не, господине, от София.

Той чу глас звънлив, чист, като звук от един клавиш на пиано.

Момъкът замълча. Но това мълчание му се видя стеснително и той каза:

— Вие насмалко щяхте да изпуснете влака на плевенската гара?

— Да, докато чакаше трена, влязох в буфета да пия една вода и там се слисах с една познайница. . . Колко дълъг и тежък ден!

После, като помисли, прибави усмихнато, като да обясни минуването си тука:

— Бях в третий клас. Но толкова свят се струпà от станцията Левски, такъв натиск беше, щото невъзможно ставаше да се остане тая нощ там. Трябваше да мина във вторий клас, както видите. . . Може би ви обезпокоих?

— Съвсем не, госпожице.

Девойката говореше просто и свободно. Никакво лъжливо свеняване, нито причиняне не се забележваше ни в гласа ѝ, ни в обноските ѝ. Това съвсем охрабри момъкът и той, не сваляйки от нея очите си, попита:

— Вие може би пътувате за Варна?

— О не, за Шумен. . . Мисля, че утре по съмване стига влакът там?

— Положително не зная. Аз пръв път пътувам по тая линия.

Момъкът усети едно тръпване при думите на пътницата, че тя отива за Шумен. Тая изненада го опечали като едно неочаквано и неприятно откритие. А той беше с тая мома само от няколко минути насам и сега му се струваше, че някой иска да го обере. . .

Девойката прибави:

— Собствено не за Шумен, а по-нататък, за село Казалар.

По Бранковото лице се изобрази малко учудване. «Да, селска учителка е» — помисли си той.

— А ваша милост?

И тя го погледна просто.

— За Варна, госпожице.

— Ах, хубаво, тогава ще бъдем другари за по-дълго време. Аз не съм била във Варна. Там е морето. Обичам да видя морето. То ще е чудна гледка. Гледките на природата — има ли нещо по-възхитително?. . . Аз не можах да се наситя и на Искрецкий пролом. Каква дивотия и грандиозност, боже мой! Но морските вълни и безкрайният шир — ето кое ме особено тегли. Аз впрочем от Казалар ще прескокна и до Варна. Там имам сродници.

— В това село сте може би учителка?

— Не, сестра ми е учителка там.

— Отдавна?

— От две години. Там е и женена. Трябва да видя нея най-напред.

Па като се усмихна леко, прибави:

— Но ний ще бъдем другари до утре: да се запознаем — Мила Хрусанова.

Момъкът постана, поклони се и каза:

— Христо Бранков.

— О, аз ви съм виждала. Драго ми е. . .

Те си подадоха ръка.

IV

ЛУННАТА НОЩ

Подир това запознаване въз обикновени при пътуване въпроси, предизвикано тъй просто и естествено от госпожицата, Бранков се усети по-свободен; и тя изпита някакво успокоение при тоя вежлив другар, с когото случаят я събираше. Въдворяваше се по-голяма близост между двамата спътници — с произнасянето на имената си сякаш туриха край на известна натегнатост: те престанаха да се чувствуват съвсем чужденци един за други.

Навън бе изгряла луната. Една луча падаше въз коляното на момата.

— Вие отивате за дълго време във Варна? — попита Хрусанова след малко мълчание.

— За двайсетина дена. А вие ще се бавите в селото?

— Аз ще престоя там три дни: с повече време не разполагам.

— Госпожа сестра ви е по-голяма от вас? — попита Бранков.

— Не, по-млада. Аз не съм я видяла повече от две години. Ожени се там, както ви казах. Не сме получили от нея писмо доста отдавна. На нашите не отговаряше. Това ни безпокоеше. Баща ми ми каза: «Иди, та я обиколи.» И аз отивам с някакво скрито безпокойство от това ѝ дълго мълчание. Може някаква неприятност да има, кой знай. Положението на народната учителка не е винаги розово, господин Бранков. Аз обаче считам това звание най-благородно и най-високо. Да възпитаваш крехките души, да посяваш в тях добрите семена на науката и добрите чувства. . . Аз съм била учителка

четири години и съм влюбена в това поприще. По-добре — бях влюбена в ученичките си. Какви мили личица, русички главички, умни очици, които зяпат в устата ти и гълтат всяка твоя дума! Как ги обичах даже когато им се карах за лудуванията. Обичах ги и мисля, че само който обича учениците си, бива добър наставник, не е ли вярно? Сестра ми също е предадена, има любов към занятието си. Трябва да я видя. . . Но извинете — изсмя се тя, — аз се раздърдорих и ви занимавам с работи неинтересни.

— О, крайно ме интересува това, което говорихте, госпожице, и няма да крия, аз взимам участие в безпокойството ви за сестра ви. Надявам се, че ще бъде безосновно.

Навън природата беше осветлена. Един сноп лучи падаше в купето.

— О, каква лунна нощ! — извика, гледайки към прозореца, Милка — ние ще я наричаме с галеното ѝ име, с което я зовяха. Тя стана и бързешката, с детска свобода, отиде, та се облегна на него и загледа навън.

Месецът осветли лицето ѝ.

Бранков стоеше приплеснат до стената, пред близо надвесения край него кръст и гърди на момата. Той стоеше като омагьосан от близостта на тая напета снага, която тъй свойски и доверчиво извиваше пълните си и в същото време леки, стройни форми пред захласнатия му поглед. Един лек ветрец играеше с няколко кичури косми по лявата ѝ буза, издадена навън.

— Ох, чудна лунна нощ, чудна нощ! — говореше тя в същото положение. Роклята ѝ се долепяше до коляното на Бранкова: това прикосновение произведе тръпки по цялата му снага. — Не може човек да се нарадва на тая вълшебна картина. . . Чудна поезия!. . . Извинете — каза тя сепнато, като се дръпна от прозореца, досетила се, че може би досажда на Бранкова.

— Да, вълшебно! — каза несъзнателно Бранков и стана, без да иска, или от приличие, и той да погледа. Той гледаше, но той не видеше ни пълния месец, тих, леещ сладка, спокойна светлина на необозримия небесен свод, тържествен и мълчалив, надвиснал над спящата, примряла в омая природа, ни широкото поле на юг, което се простираше под мъгляво-златистата завивка на месечните лучи дори до неясните върхове на Стара планина в кръгозора. Той не виждаше нищо: само в ушите му звучаха думите на момата, мътеха му мислите, вълнуваха душата му, унесена, пияна. Той почувствува тука, че се е лишил от способността да мисли, той не беше почти нищо запомнил от онова, което одеве му говори девойката; само гласът ѝ още кънтеше в душата му.

Той се оттегли от прозореца и седна.

— Действително, великолепна нощ — повтори той.

Милка беше сега седнала по средата на своето седалище, по-близко до него.

— Вие трябва да обичате природата? — попита тя, като си поправи пак вироглавите косми, свалени от ветреца по бузите ѝ.

— Обожавам я, особено в такъв час.

Лека усмивчица мръдна по края на Милкините устни. Тя разбра двойната смисъл на тия думи, които другарят ѝ произнесе непреднамерено.

Бранков се чувствуваше повече и повече неловко, чинеше му се, че става глупав. Свободното обръщение, самообладанието на тая девойка, нейния дълбок и властен поглед, който го пронизваше и гореше, близостта ѝ увеличаваха смущението му. Една странна боязливост го нападна, той се плашеше да не би да издаде чувствата си и да стане смешен.

«Аз приличам на една влюбена патка!» — помисли си с досада той.

Милка пое пак разговора. Тя скачаше остроумно от един предмет на други, с чести кръшни изсмивания, на които Бранков отговаряше с усмивки, безсмислени, назначени повече да прикрият смущението му, защото той, като гълташе с очи, с душа и с уста ронените из Милкините уста думи, прилични на шумяща струя от маргарити, едвам схващаше смисъла им, упояван от музиката на гласа. Той никога не бе подозирал, че българският език е тъй музикален.

По едно време, след упорни усилия, Бранков преодоля непонятното си малодушие, в който подвиг му помогна и доверчивото и просто държане на събеседницата му, и той взе живо и умно участие в разговора. Тая първа победа над себе си го насърчи и му повърна

цялото мъжество. Хитрата девойка съзря превратата в него и с нежен, втренчен поглед в очите му ободрително внимаваше в думите му.

Телеграфните стълбове се мяркаха бежешком през прозореца, минуваше кантониерка след кантониерка, станция след станция, влакът продължаваше безконечно своя еднообразен шум и бяг в нощната тишина, а двамата пътници не забележваха нищо.

Паравозът изсвири по-продължително, знак, че наближава главна станция.

— Горня Оряховица! — каза Бранков и застана при прозореца.

Той се отмести малко, защото и Милка скокна да види. Те и двамата си подаваха главите, с очи, устремени към осветлената гара, пред която гъмжеше и се щуряше тъмна навалица. Зад гарата някакви черни ридове, твърде близко, изтъкваха неравните си силуети под млечното сияние на луната. Бранков чувствуваше с трепет, че сегиз-тогиз галят дясната му буза няколко меки свилени косми, навеяни от главата на девойката; той даже чувствуваше дъхът ѝ и сладостен копнеж облада цялото му същество. Той пак гледаше, но не видеше нищо. Влакът спря.

— Да поизлезем малко? — каза Милка.

— Да, тука е тъй душно.

Той се обърна към кондуктора, който току минуваше край вратата им.

— Колко се бави тука влака?

— Петдесет минути.

— О, дълга почивка! Прекрасно! Хайде! — извика девойката, като си взе шала от поличката.

И те излязоха пред гарата.

V

НЕПРИЯТНО ВЪЛНЕНИЕ

Бранков и Милка се изгубиха из тълпата.

Бранков се обърна към девойката и каза:

— Аз забравих да затворя и да спусна завесата на вратата на нашето купе.

— Защо? Има ли страх от крадци?

— Много рядко се случват кражби по нашите железници, но. . . собствено, не за крадците. . .

— Ами?

Бранков се посмълча и отговори:

— Може да влязат в нашето купе пътници и ще бъде неудобно. . .

— Ако има пътници, те пак ще влязат.

— Жално. Вий знаете колко е безпокойно нощно време при пълен вагон.

— Във всеки случай, там ще бъдат прилични хора — каза Милка.— Впрочем, знаете ли, че е весело да гледаш разнообразна публика? Аз обичам да наблюдавам нови лица. И да не бяха турските семейства натъпкали ужасно вагона ми таз вечер, аз не бих го напуснала и накърнила сметката си. Но тоя случай ми достави удоволствието да направя познанство с вас и да прекарам приятни часове.

— Особено приятни и незабравими за мене.

— Вие правите комплимент, господин Бранков — усмихна се Милка.

— За жалост, аз толкова малко съм способен на тях, особено когато комплиментите се налагат повелително от самите неща, и невежлив!. . . Признайте, че аз съм един скучен другар.

— Мълчете, мълчете! — изсмя се девойката весело. — Не искайте признание от мене. . . Но знаете ли, че аз съм жедна?

— И аз. Да вземем по едно пиво?

— С голямо удоволствие. Аз не си вземах шапката и излязох гологлава — каза тя, като забележи любопитните погледи, които я стреляха от вси страни.

Седнаха при една празна маса. Бранков заръча пиво.

Любопитни господа минуваха и поглеждаха прелестната девойка, наметнала шала по облите си рамена.

Докат очакваха пивото, Бранков имаше разсеян вид, беше почти безпокоен. Милка, весела и в щастливо настроение, озърташе се насам-нататък из тълпата, заглушена от виковете, шумът, щурянето наоколо си. Тя не забележваше измененнето, произлязло във физиономията на другаря ѝ. Слугата донесе две чаши с пиво. Бранков ги заплати, изпи своята, па стана.

— Извинете ме за минутка. Да си взема пардесюто, че ми е хладно.

— Хладничко е. Аз ви чакам тук — отговори Милка и когато Бранков тръгна към влака, който се чернееше недалеко, тя се обърна с шеговит смях: — Па не ме изгубвайте, кавалеро!

Бранков ѝ климна, бързо отиде във вагона си, който остаяше празен, взе дрехата, после слезе и се обърна към един кондуктор, който правеше някакви разпореждания:

— Моля ви, господин кондукторе, желая да наема до Шумен едно купе.

— Сега са заняти всичките — отговори кондукторът.

— В онова купе — той показа своето купе — сме само двама: желая да заплатя цената за шест места още. Към кого да се обърна?

— Тогава добре.

И чиновникът му даде нужните упътвания. Бранков изчезна в тълпата. След пет минути той пак си пробиваше път през нея и се запътваше към мястото, дето остави девойката.

Той се учуди, че не намери Милка. Около всичките маси седяха повече от един човек. Напразно търси да намери масата, дето трябваше да го чака девойката.

— Трябва да ѝ е досадило да ме чака и е станала да ме търси. Аз впрочем само няколко минути се забавих. . . или тъй ми се струва? — каза си безпокоен Бранков.

Той се защуря из наваляка и се взираше във всяка жена — но никъде не се мяркаше запечатания в душата му силует на девойката.

— Що значи това?

Той приближи пак до вагона и погледна в прозореца. Милка я нямаше там.

— Тя пророкува: изгубих я! — избъбра със зъбите си, сърдит на себе си, Бранков.

Той се върна към масите и хвана пак да изглежда. Ненадейно той съпикаса при една маса една дама, обърната гърбом към него, гологлава и наметната с шал.

По очертанията той позна Милка. Но се слиса от изумление: пред нея седеше един млад господин, с когото весело приказваше момата.

С разтупано сърце, запъхтян, той се приближи при тях.

— Ах, колко се измъчих да ви търся! — каза той, като хвърли бегъл и зъл поглед на непознатия господин, взел неговия стол.

Милка се изсмя:

— Аз си и въобразявах сюрприза ви — каза тя, па посочи събеседника си: — Господин Николаев, бивши мой колега. Господин Бранков — обърна се тя към първия; — мой случаен другар из пътя.

Двамата мъже се ръкуваха мълком.

Бранков притегли стол и седна. Той гледаше изпитателно неканения гост, хубав трийсет и пет годишен човек, с голяма, черна, лъскава брада, с очила въз усмихнати живи очи. Черните му мустаци бяха грижливо вирнати нагоре. Неговите румени, страстни, дебели устни дишаха здраве и сила. «Жените трябва да обичат именно такива лица — помисли си той горчиво. — Именно и оня, черноокият по-преди, имаше такива вирнати мустаци и такъв донжуански вид.» Една ужасна мисъл го налетя: да не би и тоя господин да тръгва с техния влак! Като мислеше това, той се вслушваше в разговора, без да взима участие в него. Милка приказваше много свойски, както и Николаев се държеше фамилиарно с нея. Една люта, парлива завист изопваше лицето на Бранкова. Той си спомни, че така дружески не бяха приказвали с девойката, а тоя хайдутак (той го нарече в ума си именно «хайдутак!») се радваше на нейното пълно, безгранично благоразположение. Но страшния въпрос за пътуването на Николаева висеше над него с ужасна реалност.

— Господин Бранков, аз ви завиждам: вие имате една добра и прелестна другарка — обърна се Николаев към него, с добродушно усмихнати очи през очилата.

— Не можете да си въобразите колко е мил господин Бранков — продума Милка; — само аз трябва да му искам извинение, че му причиних неволно тревога. — И тя погледна лукаво още пребледнялото лице на момъка.

— В това съм сам виноват, госпожице, аз не съобразих, че. . .

— Виноват е само случаят, щастливия случай, кой-

то докара да се видя на тая маса с един стар приятел. Та и вие сте пътник? — обърна се тя към Николаева.

— Както ви казах, ненадейно бях принуден да тръгна.

— И кой се надяваше. Право е казано: гора с гора се не среща, човек с човека се среща — забележи Милка, като хвърли пак учуден поглед на съпътника си.

Бранков действително беше неузнаваем. Мъката на ревността и злобата бе придала почти ярост на мрачния му поглед. Идеята, че тоя господин можеше да им стане другар, и без друго щеше да стане, какъвто бе самоуверен и близък на Милка и нагъл със своите високо вирнати мустаци и женолюбиво изражение на лицето, и че щеше да остави него на втори план във вниманието на девойката, че той свободно и без стеснение щеше да се излегне да спи на една стъпка от седалището, на което щеше да почива Милка, и да вкушава сладострастно близостта на диханието ѝ, снагата ѝ, движенията ѝ, го докарваше до полуда. Покровителствения тон, който взе към него, Бранкова, когато одеве му говореше за Милка, ожили достойнството му, както фамилиарността му към последната гореше сърцето му. Николаев стана и каза:

— Влакът май скоро ще тръгне. Сбогом, госпожице, възхитен съм. Не забравяйте и занапред старите приятели: старите приятели са истинските приятели — и той подаде ръка на Милка.

Бранков изпули очи.

Значи, Николаев пътуваше с русенския влак!

Лицето му светна и разцъфтя, като че го грейна пролетно слънце, гърдите му си отдъхнаха дълбоко и сладко и той стисна подадената Николаева ръка с такова чувство, с такава сърдечност, щото последният се позачуди.

Той не знаеше, че да не бе го срам, Бранков би се хвърлил на вратът му.

Когато изпратиха нечакания гост, Милка каза на Бранкова:

— Защо бяхте тъй мрачни?

— Видите, че не съм мрачен сега.

Милка го погледа, па се изкикоти.

— Ах, вий може би бяхте ревнив?

— Отде заключавате?

— Не крийте.

Тя се пак изсмя.

— Какъв е сега този Николаев? — попита Бранков, като си пробиваха път из навалицата към вагона си.

— Директор на класното училище в Лясковец.

— Вий добре проникнахте в сърцето ми: аз се уплаших, че този излизан франт с донжуански мустаци можеше да пътува с нас и щеше да ни се натрапи за другар.

— Напразно сте се плашили: той пътуваше с жена си.

— Как, той е женен? — извика Бранков с облекчение.

— И с три деца. . . Но тая нощ много пасажери имаме. Ние ще бъдем притиснати — каза Милка, гледайки куповете пътници, които нахълтваха във всичките вагони. — А аз минах във втори клас, да мога да подремна.

Тълпата ставаше по-гъста пред вагоните. Пътници се катереха по стъпалата, пълнеха платформите или тичаха из наваляка да си дирят мястото. Други рояци хора се трупаха, вероятно изпращаха.

— Дайте ми ръката си, да не би пак да се изгубим — каза Милка.

Той чувствуваше как тя се притискаше до него и това топло засягане го гореше.

Те влязоха в купето си. Девойката с учудване видя, че то още беше празно. Пътници постоянно минуваха в коридорчето с куфари и вещи, поглеждаха през вътрешните прозорчета и отминуваха.

— Не влазят тук — забележи тя.

— По-добре — каза Бранков.

— Да, ние ще бъдем спокойни.

Милка седна, и Бранков седна — срещу нея.

Влакът тръгна.

VI

БОРБА

През прозорчето се замярkаха, летящи, светилата на гарата и буфета, после тъмните силуети на дърволяка в градината, после другите здания, влагалища, хамбари,

влакове на гарата и след тях — голите ридове на юг, зад които се крие Горня Оряховица.

Двама в купето, пътниците наши се чувствуваха щастливи.

Беше вече единайсет часът през нощта. Гърмежът на влака ехтеше в дълбоката тишина на осветленото поле и проникваше сега по-слаб в купето, на което прозореца, по просбата на Милка, Бранков бе затворил.

— Наистина, ние имахме щастие тая нощ да не бъдем притеснени — забележи пак Милка.

— Вие водите щастието със себе си. . . И аз не знам кой други би заслужвал повече да му се усмихва щастието. . .

Милка се изсмя.

— Защо се смеете?

— Не на вашият комплимент, който е. . .

— Лъжлив?

— Не: мил. . . Мен ме разсмя одевешното ви възмущение против Николаева. Може би сърцето ви подсказа вярно. . . Знаете ли, че той беше някога влюбен в мене? — И Милка се пак засмя, като показа чудните си бисери.

— Влюбен? — попита Бранков, изненадан от тая внезапна откровеност на момата.

— И страшно. Искаше ме, заплашваше да ме граба, да се убива и прочие лудории.

— И свърши да се ожени за друга?

— Как искате, аз тогава бях още твърде млада. Не бях живяла още.

— Само за това отказахте?

— За по-важна причина: аз го не любех.

— А!

— Ние бяхме много добри колеги, приятели. И както видите, останахме пак такива. Одеве ние се смяхме с него, като си наумихме малкия му нещастен романец. Момата, която взе, беше една богатска дъщеря, та и той сам имаше добро положение, както и сега е добре.

— И дали е щастлив?

— Каза ми, че е напълно щастлив с тая си жена.

— Толкоз по-добре за него.

— Да, толкоз по-добре. Ако бях пристанала на молбите му, щях да го направя нещастен.

— От какво заключавате това?

— Защото и сега чувствувам, че нямаше да го обикна с женска любов и нямаше да му скрия това. Аз имам порокът да не мога да лицемеря; но вие, господин Бранков, имате друг един порок, и злощастен порок —усмихна се Милка, като скръсти ръце на пояс и си облегна небрежно главата на стената.

— Да беше само един, госпожице. . .

— Лош порок, ви казвам: вие сте ревнив. Знаете ли какво беше отговорил Фламарион, когато го попитали коя обсерватория притежава най-увеличителното стъкло на света? Той отговорил, че такова стъкло обладава ревността. . .

— Отде разбрахте, че съм ревнив? — попита пак Бранков, изчервен.

— Нà, преди малко, одеве. . . — И тя го гледаше с оня нежен и властен поглед, на който Бранков неведнаж изпита силата тая вечер.

Той се смути, па прибърза:

— Одеве? То беше досада, гняв, неприятно чувство. . .

— Досада, гняв, неприятно чувство — повтори момата натъртено, — че се вмъкваше в обществото ви с една дама чужди човек. . . млад човек. . . На прост език всичките тия чувства сбрани се казват ревност. Не е ли тъй?

Дяволита усмивка играеше по устните ѝ. Очите ѝ падаха на него изпитателни, бляскави, влажни. Той не можа да издържи стрелите на тоя поглед и смутен извърна се машинално към прозорците на коридорчето. Тогава съгледа чак две мъжки глави, обърнати към тях с любопитство. Той се намръщи. Милка стана.

— Вий желаете да починете? — попита я Бранков.

— Не още. . . Ох, душно. . . Не бива ли да отворим прозореца?

— Да, хубаво е — отговори Бранков и свали стъклото.

— Да погледнем пак на тая прекрасна лунна нощ. Елате!

Тя отиде при прозореца и стори място на момъкът, за да могат да гледат заедно.

— Моят блян е природата, господин Бранков. Блян,

каква хубава и поетична дума!. . . Знаете ли какво мечтая понякога? Да се изкача на челото на един висок, висок планински връх. Оттам захласната да гледам величието на вселената. Нали очарователно?

— Това е и мой блян. Но за да бъде съвършен, необходимо е още едно условие.

— Какво? — попита девойката с любопитство.

— Нужно е. . . — Бранков сдъвка думата си.

Милка се усмихна.

— Да ви кажа аз каквото не доизказахте? Нужно е още там. . . една близка душа, с която да споделя човек възхищенията си.

— Да. . . — пошушна той.

Те замълчаха.

Навън влакът хвърчеше из някаква хълмиста и гориста местност с големи черни сенки в усоите и падините. Синкаво, димно сияние осветяваше застоялата в молитвена тишина природа. Дълбок дъх от поезия плуваше из тоя нощен въздух, в тоя покой на пространствата и нещата, нарушаван монотонно от шума на влака. На юг, зад гористите рътове, вдън кръгозора, се мержелееше вълшебно гърба на Балкана, призрачен и неочертаем в далечността. Луната плуваше с царственото си тихо величие по свода, насипан със звездици; тя лееше, заедно с лучите си, омая, сладостна мечтателност, копнеж за неща тайни и неземни. . .

Очите на двамата млади сбираха погледите си в нейното златно търкало, може би и мечтите си.

— Ох, как е сладък живота, как е сладко да се диша в поезията на лунната нощ! — продума Милка ниско, като на себе си, и въздъхна. Те пак замълчаха и гледаха. Ветрецът подухваше космите по челото ѝ, които пак идеха да галят Бранковото лице. На времена, когато влакът правеше завой, девойката си извръщаше лицето напред, за да види летящий паравоз, като блъвнуваше из комина си стълпове пламък във въздуха, и тогава главата ѝ се долепяше почти до устата на момъка и той леко, крадешком целуваше косата на тила ѝ. Дохождаше му припадък от пощръкляло желание да залепи устата си в белият врат на момата, да сграбчи бясно тоя женствен стан, оставил се почти в ръцете му. Той усещаше в себе си потаений в човека животински звяр, раз-

буден сега от действието на тая съблазнителна близост с очарователното същество, упит от любовната омайност на тая ясна нощ, която имаше слова само за любов, за сладка премалялост, за блаженство. . . Внезапно, когато още един път тя се извърна наназад и долепи косата си до устата му, той, тласнат от полуда на вихрена страст, с огнени очи, поиска да я обхване и да изгори с жежка целувка врата ѝ. Тя случайно се отдръпна в тоя миг от прозореца.

— Чудно, чудно. . . Но аз ще полегна: след два-три часа съмва — каза тя, като се обърна към него. После сдипли си шала, тури го на облата възглавничка в ъгъла, сложи си краката на седалището, прибра си роклята и легна.

— Легнете и вие, господин Бранков.

Тя се усмихна и склопи дългите си клепки. После пак отвори очи, въз които удариха лучите от ламбата.

— Не желаете ли да спусна абажура? — попита той.

— Ако обичате.

Той прикри ламбата с червеният ѝ плат и в купето се вцари полумрак. На седалището неясно се виждаше сбраното тяло на легналата мома. Момъкът седна на своето място, облегна се до стената, мълчалив, неподвижен. Той след малко чу лекото дъхане на девойката, която заспиваше. Но сънят беше далеко от него. Още треперещ, развълнуван от одевешния си порив на безумство, който случаят тъй благополучно одържа да избухне, Бранков гледаше пред себе си, боейки се да премести погледа си към Милка, простряна пленително на една крачка от него. . . В душата му се разиграваше страшна борба. Той събираше всичките усилия на волята си и на разума си, всичкото геройство на честната си душа, за да излезе победител из битката със «звяра». И за да им даде нов съюзник, той прибягна до въображението си: той си представяше ужасното положение, в което би се намерил, положение на подъл и безчестен човек, ако Милка се възмутеше от опита му за дързост, ако тя му хвърлеше в лицето заплювката на презрението и омразата си. Най-сладостното, най-милото, най-поетическото впечатление, което ще е изпитал в живота

си, щеше се превърне на един позорен спомен, от който ще се черви, дори е жив.

После му идеха коварни размишления: ами ако девойката, поерещне постъпката му не с голяма строгост? Ако тя няма предразсъдки? А той видя по всичко, че тя беше с ум свободомислещ. Тя беше игрива, свободна в обноските и в думите си, тя се остави да говори с една голяма откровеност пред него, допреди малко чужд за нея млад човек, та и сега чужд, за любов, за ревност; тя му повери сърдечни истории из миналото си; тя показваше вид, че вярва, че е влюбен в нея, и ако това предположение беше вярно, то при прозореца тя фактически го насърчаваше, когато оставяше да си долепя устата до косата ѝ... Или е кокетка просто, която намира удоволствие да мъчи, да дразни една жертва на прелестта си, без предумишленост, без сладострастни и скверни намерения?

Но той не допущаше ни първото, ни второто предположение. Сърцето му говореше в нейна защита. Честна мома, макар весела и свободна, тя мислеше, че има работа с честен човек, на чиято закрила оставяше с пълна доверчивост своята личност и своята чест. Оня, черноокият господин, що бе пътувал с арфанистката, би бил способен на подлост, за да я разказва и се кичи с нея, но той не бе оня.

Но той сам в какво положение се намираше към Милка? Какво беше чувството, което го бореше, което го влечеше и привързваше към нея още от самото ѝ първо виждане? Случайно увлечение? Капризна страст, превърната сега в необуздан кипеж на младежка кръв? Той вникваше в тъмнините на душата си, дълбаеше тайните ѝ и виждаше по-дълбоко, много дълбоко в нея корена на това чувство. Прозорливата девойка разбра преди него:

Той я любеше!

— Да, аз я любя — пошушна си той, — любя я!

Милка се обърна в съня си на гърба, отпусна лява ръка надолу, с лице едвам белеюще се под забулените лучи на ламбата. Бранков чувствуваше, че в купето царуваше опияняюща атмосфера, атмосфера на лудост и безумие... Той стана и тегли завесите на двете прозорчета при вратата. После си взе връхната дреха и отвори

тихо и излезе. Коридорчето беше пусто. Из отворения му прозорец лъхна освежителен хладец отвън. Бранков облегна лакътя си на пречката на прозореца и остана там, обърнат към осветленото заспало поле.

VII

ХРИСТО БРАНКОВ

Христо Бранков беше близо трийсет години. Той бе свършил преди две години и половина по инженерството в Париж, с поддръжката на богатия си вуйка, който живееше в столицата. Христо принадлежеше на първо в турско време семейство, разорено през войната. Той беше остал преди десетина години без баща, умрял скоропостижно; майка му живееше в София, с него и братчето му, сега в трети клас на гимназията.

Христо служеше като държавен архитект в столицата. Въпреки специалността си, която налага положителност на ума, трезвеност и сериозност, той беше останал мечтателен, сантиментален. Наведен над цифрите и чертежите на служебната маса в министерството, той често виждаше, пленителни образи на спомените му че се мяркат и изчезват пред умствените му очи, и той спираше работата си и се замисляше. Защото тоя момък имаше едно минало на сърцето си. Той си спомняше и сега, подир толкова време, милия образ на русокосата дъщеря на един от професорите си, която беше любил. Той си спомняше душевните терзания при напущането Париж, които му бе причинила раздялата от младата френкиня... Той дълго и тук страда́ и мисли за нея. Но времето — могущ лечител на тоя вид недъги — изтриваше полека-лека из мислите му този образ.

Това беше първата му любов. Но след нея Христо остана равнодушен към девойките в столицата, с които се запознаваше; харесваше ги, без да ги обикне, поддържаше близост с тях без по-нататъшни планове. Увлечен с другари във вртежа на веселия столичен живот, той отлагаше важния въпрос за избор на другарка... Христо беше впрочем по природа свенлив и нерешителен в присъствието на жените. Животът в Париж и после в

българската столица не бе повлиял много за отстраненото на тоя му недостатък. Образован, умен, надарен с тънко чувство, с такт, той губеше самоувереност и се чувствуваше смутен в дамско общество. Христо бе запазил с тая черта в характера си, съвсем независимо от нея, душевната чистота и благородство на добре възпитан младеж. Той нямаше дарбите и добродетелите, които правят героите, но нямаше и порочността и развалата на душата, които създават нехелни граждани, даже от героите.

Христо бе вземал едномесечен отпуск, който бе решил да прекара във Варна. Случаят го срещаше с Милка Хрусанова из пътя. Той се усещаше сега упленен от нея. Как тъй — той не знаеше. Коя беше тая мома, каква беше, каква е била — той нито се сещаше да си зададе тия питанета. Или по-добре — той не смееше да си ги зададе, защото ще трябваше да търси отговора им и да го получи отнякъде. И тая мисъл го плашеше. Той я любеше вече и понеже я любеше, не искаше да прониква тъй бързо в неизвестното, което можеше да крие горчиви разочарования за него. Впрочем, той знаеше вече доста за нея от нея сама: тя бе сиромашка дъщеря, учителка по-рано; тя беше развита, остроумна, свободна — от типът на «новите моми». Че бе бедна девойка, по всичко личеше това: и по пестовното ѝ пътуване, и по скромните ѝ дрешки, и по напуканите ѝ ботинки... Той си спомни, че бе чувал това име: Хрусанов. Но повече не знаеше нищо. Стори му се даже, че някога и някъде бе зървал тая мома, без да му обърне вниманието. Очевидно, те живееха в противоположни части на столицата, та не бе имал случай да я среща. Сега тя лежеше зад него в купето и присъствието ѝ го очароваваше. плашеше, вълнуваше... Той я любеше, любеше! Чинеше му се, че не е възможно да живее вече без нея! Но един въпрос го обезпокои и изпълни душата му с тревога: «А тя какво чувствува към него? И свободно ли е или не сърцето ѝ?»

VIII

РАЗДЯЛАТА

Призори, когато кръгозора на изток се запали от светлорумена зара, Бранков чу, че се чука на прозореца зад него.

Той се извърна и видя Милка: тя бе дръпнала завесата и то гледаше. Тя му климна с глава усмихната.

Той влезе в купето. Милка, отворила вече другия прозорец, отдето лъхаше утринна свежест, наметната с шала, го чакаше. По челото ѝ и по бузите ѝ, в една пленителна безредица, падаха свилени кичури от кестенява коса — той видя сега, че тоя цвят имаше косата ѝ.

Тя го погледа с недоумение.

— Кога спахте вий? Аз три пъти се пробуждах и не ви виждах? Мигар вий стояхте все навън?

— Не ми се спеше... Гледах без насита вълшебната нощ... И не съм усетил кога се е минала.

Тя се усмихна.

— Вий сте били извънредно поетическа натура, ако допуснем това, че е истина; но — тя прибави мило и дяволито — аз мисля, че е друга причината на вашето дезертиране?

— Каква?

— Вие се бояхте от мене, да не би да съм сомнамбулка, да?

Той се изсмя смутено.

— Кажете право. — И тя го гледаше лукаво... — Или пък — че ям хора?

— Ох, вий...

— О, какъв кавалер, какъв рицар! Надали би се намерил такъв и на Марса! — смееше се тя, като поправяше с деликатна сръчност косата си. — Знаете ли, аз тоя подвиг ще го разказвам по целия свят... и ви уверявам, никой няма да ме повярва.

— И ще имат право...

Тя погледна към полицата и каза нежно:

— Тогава продължете ролята си и бъдете така любезни, мили рицарю, да ми помогнете да снема куфара си.

Той я превари и сне куфара.

— Благодаря.

Тя отвори куфара си, извади бял пешкир и излезе да си наплиска с вода лицето.

Като остана сам, Бранков се търти на седалището, дето бе лежала Милка, и целува много пъти топлата още трапчинка по шала, оставена от главата ѝ,

Навън първите лучи на слънцето позлатиха една част от коридора, после нахълтаха в ъгъла на Милка, като и те да целунат най-първо мястото, дето бе лежало моминското тяло. Бранков беше във възторг. Внезапно челото му се намръщи: той спомни, че след малко ще стигнат на шуменската станция, дето е раздялата. Сърцето му се сви болезнено в гърдите. Да би можло да я придружи и до Шумен, и до селото. . . и докрай света! Той сега още по-силно почувствува колко му е станало необходимо присъствието на тая девойка.

— Да, аз я любя, любя я!

Милка се показа в коридора с освежено, заруменяло лице, въз което мина една слънчова луча. В това време влакът спря на станцията Преслав — Крумово, предпоследната до Шумен. Влязоха с куфарите си нови пътници, последвани от кондуктора.

— Тука е свободно — каза единият, като погледна купето.

— Минете по-нататък, господа, това купе е ангажирано — рече кондукторът.

Милка се бе поспряла до прозореца. Като да влезе в купето, видя над вратата му табличка с надпис: з а е т о. Тя се втурна вътре.

— Как, господин Бранков? — извика тя сърдито.

— Какво?

— Вий сте заплатили цялото купе?

— Да, до Шумен само. . .

Па като видя строгият ѝ поглед, избъбра:

— Искам извинение. . . Не исках никакви пътници да ви безпокоят. . . Вие бяхте изказали желание да починете спокойно.

— Да си налагате такива жертви за мене!

— Никакви жертви. Но аз бих дал истински жертви, за да ви запазя от най-малката неприятност.

Лицето ѝ внезапно се заля със сияюща усмивка, тя го изгледа топло със светлите си очи, па като му стисна силно ръката, промълви:

— Благодаря, благодаря. Колко сте добри! Вие ме направихте своя длъжница и аз не знам как мога да ви се отплатя.

Милка затвори куфара си.

— Ние трябва да сме близко до Шумен? — попита тя.

— За жалост, тази е предпоследната станция.

— Вие съжалявате, че се делите от мене?

— Съжалявам, че вие се делите.

— Вие бихте желали да ме заведете до Черното море?

— И колко честит щях да бъда!

Тя помисли.

— Аз ви казах, че като видя сестра си, ще дойда и във Варна. Ще постоя там около една неделя. Ще се видим, нали?

— Мерси, мерси! — И той ѝ стисна ръцете с признателност, възхитен.

— Де ще се намерим?

— Аз ще ви чакам на станцията — каза той.

— Значи, в понеделник? Днес е четвъртък. — После прибави с детска усмивка: — Чувате? Очаквайте ме. Вие ме крайно задължихте, вие ме очаровахте с добрите си чувства към мен. Желая да прекарам с вас приятно време там.

Де от изток Черно море
се бунтува и светлей

както казва песента — довърши тя с усмивка.

Беше още ранна утрина, когато спряха при шуменската станция. Шумен се мярна живописен с белите си къщи и високите си минарета, загнезден в дола си, между скалисти ридове, по склоновете на които се катереше част от него.

Бранков отнесе при станцията, още почти пуста, куфара на девойката, която го следеше. Там прие вещите ѝ една кола.

Понеже влакът се баваше петнайсет минути, те седнаха при една маса и пиха чай. Милка сега, при сиянието на утринта, освежена от здравия сън, беше очаро-

вателна в своята моминска красота. Бранков забележи с възхищение как я отваряше и правеше неодолимо желателна червената ѝ блуза, напъстрена с черни звездици, и със седефена брошка, забодена над валчестите ѝ гърди, при бялата гуша. Слободните и вироглави кичурчета пак играеха по волята на утринний лъх въз слепите ѝ очи и бузите. Тя имаше лице бяло-възрумено, не възбледо, както му се бе видяла на ламбата. Тя цвъртеше като птичка, показвайки два реда бели зъбчета. Те не забележиха как се е минало времето.

Звънецът удари. Бранков ѝ подаде ръка.

— Довиждане!

Тя му стискаше нежно ръката.

— Довиждане, до скоро виждане!

Очите Бранкови бяха овлажнели.

— Сбогом!

Бранков се тирна и се качи на вагона и се изправи на прозореца. Той потърси с очи Милка на перона, но я не видя там. Под прозореца една бяла кърпа се замаха. Махаше я Милка.

Той ѝ се кланяше признателно, честит.

Влакът напусна станцията с бавен грохот и бялата кърпица все се махаше. Той извади своята и ѝ отговаря. Момата засмяна продължаваше да маха. Тя още дълго махà, додето едно завиване на влака изгуби от Бранковите очи бялата кърпа и червената блуза, и всичко, каквото сега имаше за него най-мило на света.

IX

МИЛКА

Когато Милка стигна в Шумен, пробуденият град беше вече в движение. В гостилницата, дето я заведе пайтона, тя никак се не бави, нае друг и тръгна за Казалар.

Скоро се намери пак на къра.

Пътят ѝ тръгна из усте, после следваше по неравна местност, отдето се откриваше необозрим хоризонт. Тя поимаше с пълни гърди утренний прохладен въздух и стреляше погледите си към посоката, дето беше сестра

ѝ, но мислите ѝ бяха назад към изчезналия влак. Тя сега изследваше душата си, анализуваше чувствата си. Тя си зададе въпроса: люби ли Бранкова? Тя дълго питà сърцето си и то ѝ отговори: не. Тя беше много мила с него, много разположена в обществото му, с прекрасни впечатления и с мъка се раздели от него, но всичкото това беше симпатия към един приятен, вежлив младеж, но не любов. Да, не бе любов. Тя беше се запознавала и с други младежи, но по-дълбока бразда в душата ѝ не беше остаяла. Милка едвам сега се сети, че свободните ѝ, почти игриви отношения към Бранкова, с когото пръв път и за кратко се виждаше в живота си, бяха неуместни и събудиха в душата му чувства по-силни напразно. Добра, жизнерадостна, духовита, с темперамент жив, тя се бе оставила на природата си, ненавикнала на причиняне и лицемерие в обръщенията си с младежи, поддала се бе на неодолимото за жената удоволствие да пленява с красота и ум, да очарована без особена друга цел, а само за удоволствието да пленява. И тя с тържество и безпокойство мислеше сега, че Бранков се разделяше от нея влюбен, влюбен сериозно, когато тя изпитваше към него само съчувствие, приятелство, искрено уважение. И при все това тя тръпнеше от радостен копнеж да го види пак, да направи с него, мил другар, обещаните възхитителни разходки по брега на Черното море и при тая мисъл в душата ѝ светваше ясност, някакво празнично чувство.

Пайтонът кривна из един дол, по чиито плещи ниска зелена дъбова гора фъфлеше с къдравата си шума. Понататък се жълтееха през пътя жънати ниви, прошарени от зелени дървета и кръстци. Милка узна от возача, че зад тая гора е селото. И образът на сестра ѝ ясно и по-господствующ ѝ се изпречи и замести другия. Тя отиваше сега при Цонка, да я види. Тя им бе писала, че се е венчала с един местен чиновник — общински писар, — после се бе умълчала и не отговаряше на писмата им. Това беше ги обезпокоило. Тогава баща ѝ и майка ѝ бяха я пратили да я навести. От Казалар Милка щеше да отиде за Варна по нуждата за една съдба за скромно наследство, оставено от един неин чича, умрял там стар ерген. Някои работи бяха попречили на баща ѝ да иде сам.

Баща ѝ, Георги Хрусанов, дълги години чиновник и сега без служба, живееше в София на скромната си пенсия. Той бе от един тракийски градец, както и жена му, учителка там в турско време, когато беше се и оженил за нея. Опълченец в Освободителната война и ранен при Шипка, Георги Хрусанов след Освобождението бе постъпил на служба, местен от град на град, без да напредне по нея. Честен до крайност, но с характер упорит, неспособен за подмилкване пред началството, той и не беше му спечелил благоволението. Гръбнакът му не се чупеше. Със застаряването той бе станал сприхав. Тъй преди две години, кипнал от яд, че министърът трикратно му предписва да изпълни едно разпореждане необмислено и вредно, той в гнева си му телеграфира: «Вие не умеете да разделите на две магарета сено!» Отчислиха го веднага. След малко отчислиха и Милка от учителската длъжност в гимназията, за бащината ѝ вина. Тогава Хрусанов мина в София, дето със спестените парици си направи скромна къщица. Освен Милка и Цонка той имаше още два сина и три дъщери, помалки от тях. Товарът на това семейство, тежък за човек като него, задължаваше Хрусанова да пести и дели от залъка си, за да надвие на разноските. Цонка, за да полекне на баща ѝ, бе станала основна учителка в Казалар веднага подир уволнението му. Тя му бе даже помагала от малко-малко, пращайки му част от платката си; но от три месеца насам тя бе престанала да прави това. . .

Милкиното неправедно отчисление беше една беда за Хрусановото семейство, но тая беда му донесе и едно добро. Майката бе станала от някое време хърлава, страдаше от хроническо ногоболие, тръбваше някой да я замести в грижите за къщата. И Милка се завзе с преданост и любов за това. Станала отрано стопанка, тя стана и майка на братята си и сестрите си. Тя беше станала провидена в къщата. За да спомогне колкогоде на разноските, Милка намираше време да дава частни уроци по някои богати къщи, готвейки девиците. Тоя приход беше обаче незначителен. Но оскудията малко се чувствуваше в къщата под грижите и домакинската сръчност на ръкопата и икономна девойка.

Свършила с бляскав успех гимназията в град Х., дето живееха преди, надарена с привлекателна външност

и получила светскост в градското общество, Милка на двайсет и втората си година не беше женена още. Нейната млада душа жадуваше човек, когото не намираше. Сърцето ѝ, гордо и незачекнато от истинска страст, искаше да бие за младеж, достоен за любовта ѝ. Девица на своето време и среда, тя бе напоена от новите свободолюбиви идеи за жената, тя беше с характер независим и възрения модерни върху живота; но нейния здрав разсъдък и природния такт я пазеха да замине границите, зад които една девица или жена не можеше вече да запази гордото самоуважение към себе си и да гледа право в очите хората. И понеже не срещаше на пътя си идеала на въображението си или поне човекът, който да ѝ вдъхне истинско чувство на симпатия, ако не любов, тя предпочиташе да чака, да се не жени, отколкото да хвърли слепешки живота си в ръцете на мъж, комуто не можеше да даде сърцето си. Но такава мома не можеше да остане незабележена. Няколко млади хора бяха вече я поискали. Тя отказваше.

— Не мога да взема човек, когото не обичам или доде се не уверя, че ще мога да го обикна — казваше тя на майка си. Но баща ѝ се въсеше, сърдеше, като научваше това.

— Утре ще замижа, па ти ще ги търсиш, без да ги намериш. Ще станеш дърта мома, а дърти и сиромашки и без тебе ги има доста на пазаря, без да намерят купувачи — казваше той намусено.

Имаше право донейде Хрусанов при своето тежко обществено и семейно положение: страхът, че подир Хрусановата смърт товарът на фамилията му можеше да легне въз тях, обезсърчаваше кандидатите. Студената сметка охладяваше ентусиазма, който им вдъхваше Милка.

Тя се бе запознала с ония, които бяха се явили. Тя бе изнесла разочарование от срещите. Тя бе намерила тия ергени или пусти, или антипатични. Един по-добър, даже със забикалки бе загатнал, че желае да му се припише половината от двора на Хрусановата къща. Милка с отвращение отказа.

— Ти ходи, другарувай с ергени хора, па ги захвърляй като отрепки. Да видим какви клюкици ще захванат да обикалят из махалата — съдеше я баща ѝ, който

не пръв път се гневеше за независимия образ на живота на Милка.

— Бъди спокоен. Аз се уважавам повече, отколкото би желали клюкарите и почтените лицемери — казваше Милка.

— Все многознайствувате вие, младите. Тоя вятър, дето е задухал в главите ви, не знам къде ще ви отнесе — бъбреше бащата недоволен.

Той захваляше Цонка, че се е оженила.

— По-луда беше от тебе, по-умна излезе. Истина е, че не попита, както му беше приликата, но като си е харесала мъж, нека бъдат честити.

Когато баща ѝ говореше за възможните клюки, той не знаеше, че те вече обикаляха из «махалата» на Милкина сметка. Свободните обръщения на дъщеря му, която се не стесняваще от закоренелите възрения на обществото за как трябва да се държи една почтена мома или която иска да мине за такава, не минаха безнаказано за девойката. Срещаха я често сама — ходейки по работата си и понякога — на разходка с другарки, — често придружавани от младежи, техни познайници или роднини; виждаха я, че приказва с тия млади хора свободно и весело, пленявайки ги с умната си реч по всякой засегнат въпрос в разговора; даже и дваж-триж, както видяхме — с кандидати свои из Княз Борисовата градина — и мълвата запя най-напред тихо, после по-високо своята песен. Дойде и до слуха на майка ѝ. Тя ѝ направи забележка.

— Аз, като съвестта ми е чиста, малко искам да знам какво ще брътвят наоколо ми глупците — казваше Милка пренебрежително.

— Не е зле да знаеш, Милке, за да бъдеш предпазлива занапред.

— Тоест да бягам от света? Та нали вие искате да се оженя?

— Затова именно избягвай неблагоразумни постъпки — казваше майка ѝ, — защото ти трябва да се ожениш.

— Неблагоразумни постъпки, че приказвам с ергените, че се срещах с ония, които ме искаха?

— Нямаше съвсем нужда, те те бяха харесали и без това и бяха те избрали.

— Но и аз исках да избера, за моя сметка. Слепешката не можех да дам ръката си.

— И никога не можеш да харесаш!

— Не можех да обикна.

— Да обикнеш?

— Да, аз чувствувам цената си. Имам сърце. Някога момците в з и м а х а момите; днеска момците и момите се в з и м а т. Тук има една малка разлика.

Майка ѝ се навъси.

— И една голяма невярност: и днес е тъй, както е било преди, не тъй, както ти мислиш, че би трябвало да бъде. Правото за избор остая на ергенът.

— И правото да приема остая на мене.

— То може да стане обичай в двайсет и вторий век, но сега не е — каза недоволна майката.

— Ще чакам двайсет и вторий век — изсмя се Милка.

— Ти се смееш? Помни, че с тоя ум може да останеш неженена.

— По-добре неженена. . . И какво страшно зло! Ще стана учителка пак. Или друго ще работя, за да изкарам моят и вашият хляб, и вие ще бъдете по-добре, и аз ще се радвам на свободата си. Има ли по-ценно нещо от нея? Да, има — щастието чрез любовта. . . Не се въси, мамо, успокой се, това неприятно за вас предположение няма да се случи. Аз ще успея още млада да се оженя, но както аз искам. Виж ме — и тя се изпъчи гордо; — една мома като мене има право да разчита на щастие, а сърцето ми говори, че то не е зад девет планини и зад девет морета. . .

И тя глезено залепи ръцете си на бузите ѝ и целуна главата на покъртената от нежна любов майка.

Тоя разговор ставаше в навечерието на Милкиното тръгване.

X

С Е Л О Т О

Милка видя Казалар, когато пайтона ѝ се изкачи на една гола възвишеност.

То беше доста голямо село и лежеше в една живописна местност. Ред бреговити сиви скали го заграждаха

от изток, от другите страни кръгозорът му беше открит. Една речица, залесена по цялото си течение с върби, го делеше на две части. Къщята му, повечето белосани и покрити с керемиди, весело се гушеха в долинката, потънали в зеленината на овощия, тополи и сенчест дърволяк. Най-високо се издига едно бяло здание с повече прозорци, съседно със селската черква — без друго — училището. Милка разбра, че в това здание ще живее и нейната сестра. Сърцето ѝ се сви в гърдите при мисълта, че скоро ще я прегърне подир двегодишна раздяла. Отвъд селото се зеленееха ливадяци край речичката; тъмните горички там приветно хвърляха сенки и прохлада в нея местност. Из въздуха се носеше здрав мирис на полето в жътва. Пътницата с наслаждение гълташе живителните талази на тоя въздух, заедно със спокойствието и свободата, разлени в него. Тя въздъхна неволно от някакво драгостно чувство, че се намира в тая нова за нея обстановка, тъй чаровна, тъй тиха, тъй проста, тъй различна от столичния шум и суета. Тя със завист си мислеше колко ще е честит живота в това място; тя сега разбираше защо сестра ѝ може да се чувствува доволна в тоя отдалечен кът, деляща времето си между грижите на селска учителка, влюбена в званието си, и радостите на тихия семеен живот посред лоното на природата.

Тука наистина може да се чувствува човек, че живее същински живот, близо до природата и простодушните хора. Цонка е честита. Тя даже ще е честита до егоизъм — инак не би забравила своите, не би забравила да ни пише. В любовта си няма нужда от нас. Не, аз трябва да ѝ почета малко на тая вятърничава глава — каза си Милка, като не отмахваше очите си от селото, което приближаваше с растящ трепет в гърдите.

Колата минуваха край пожънати ниви, натрупани с редове кръстци. На много места имаше хармани. Край самото село ставаше вършитба. Два коня теглеха диканята, на която се возеха две деца, а прав до тях държеше юздите един селянин. В хармана се бе изправил един висок, снажен момък, брадат, с опечено от слънцето лице. Тоя господин бе облечен не като тукашен селянин, а в панталони, без жилет, със сламена палария на глава. Няколко селяни, застанали сред хармана, приказ-

ваха нещо с него. Когато съгледа пайтона с Милка, той се взря няколко време любопитно в пътницата, па свали шапката и я поздрави.

Тя му климна вежливо.

Тя забележи, че той я гледаше втренчено, като че искаше да я попита нещо, като че бе готов да ѝ услужи нещо. Приветливият му поглед, почтителното му изражение ѝ се харесаха, но тя не счете за нужно да спре и продължи пътя си нататък.

Пайтонът влезе в селото.

Най-напред Милка мина край плетища, край широко зинали вратни, край две кръчми затворени, с овехтели надписи, из просторен път, прашен сега от сушата и от по-голямото движение на кола. Колкото отиваше навътре, тя забелязваше, че селото, тъй красиво, гледано отвън, беше и извътре стегнато и чистичко и не ѝ готвеше неприятна изненада, каквато дават почти всички наши села с контраста си на пътника, който ги гледа отдалек много живописни и после ги намира дрипави и мръсни.

Излязоха най-после на един широк мегдан, с кладенец в средата, из който шуртеше един чучур. Тука удивлението Милкино порасна. Мегданът беше чист от мръсотии, камъняк и храсти. Един венец от млади акации по краищата му веселеше погледа с приветлива зеленина. Акациите бяха запазени от дъсчени обвивки, за да ги не вреди добитъкът. Речицата, що протичаше край мегдана и която Милка мина по добър дървен мост, имаше брегове гъсто засадени с върби, някъде подпрени от колци и плетове, за да се не рони пръстта. Прибрана в матката си, тя шуртеше с весел шум между зелената поляна, от една страна, и къщиците, все белосани и чистички, от друга. Вишни, круши, сливи и други овощия надвисваха над плетищата и над зидовете обременените си с плодове клонове. Над много дворове висяха лози. Като надникваше в тия дворища, Милка и там съзираше забележителна чистота и уред: хамбари и кошари изплетени добре, торът сринат на една страна, стените на стаите чисто измазани и много от прозорците със стъкла; даже малки цветни градинки, оросявани от вадички, хванати от реката.

Имаше тука признаци на труд и на по-човешко съ-

ществувание; имаше следи от присъствие на опитни ръце, на разумно положени сили, на воля и на умение. Това заглъхнало село-правеше приятно впечатление с уреда си и неволно накарваше странника да се попита в българско село ли е и той действително би се усъмнил в първите мигове, ако не бяха българските носии на редките срещани жители и техния говор, и българските надписи по двете бакалници-кръчми на мегдана.

По това работно време то беше доста глухо, селяните бяха на полските си работи. Пред една от кръчмите троица селяни, двамата старци с тояги, постанаха и се поклониха на проходящия пайтон, очевидно позачудени от явяването на тая непозната гражданска девойка. Гърмежът на пайтона, събитие рядко тука, привлече от дворищата купове дечурлига, гологлави и боси, които смаяни деляха удивлението си между хубавите коне и хубавата млада пътница. Някои от момчетата й свалиха шапка.

— Карай право там, към онова здание — каза Милка на возача, като му посочи училището и високите тополи, що люшкаха върховете си между него и черковното кубе.

Колата хванаха улицата надясно, покатериха се няколко време нагоре и спряха пред зиналата вратня на училищний двор. Там девойката слезе. Возачът й сложи вещите извътре до вратнята. Като си получи заплатата, той попита:

— Кога ще се връщате, госпожице?

— Тук ще остана три дни.

— Да дойда ли да ви взема пак?

Милка помисли.

— Не, не трябва — каза тя, — оттука ще намеря кола за Шумен.

— Сбогом, благодарим.

И той шибна конете си и си отиде.

Милка влезе в двора.

XI

УЧИЛИЩЕТО

Училището стоеше в дъното му. То беше ново здание на един кат, но поради високото си положение, отвън личеше да е на два ката. Стъклата на прозорците блещяха заслепително от лучите на яркото слънце.

Беше ваканция и двора бе глух и безлюден.

Милка се озърташе да види и попита някого за сестра си.

Тя видя скоро няколко селянчета — момчета и момичета, — че надничаха с любопитство из вратнята.

Тя ги попита де е учителката, госпожа Трайчева.

Едно от момичетата се обади:

— Госпожа Трайчева?

— Да, пиленце.

Момичето остана в недоумение.

— Не я знаем — отговори то.

— Как, учителката не знаете? Учителка Цонка? — попита също позачудена Милка.

— У, кака Цонка! — извика първото момиче.

— Царицата търси мари! — извикаха други момичета живо.

— Каква «царица», момичета? — попита Милка.

— Тя стои у бай Стаменкови.

— Как, не живее в училището кака ви Цонка?

— Тя е сега у дядо поп Деяна — отговори една босонога девойка. — Чакай да я повикам.

— Иди, иди, пиле.

Момичето фукна и се изгуби.

Другите останаха да следят с поглед всичките движения на Милка.

Тя се спря на сянка под една стара топола да чака и взе да изглежда наколо си.

Половината на училищния двор беше насадена доста гъсто с акации, които образуваха широки сенки с шумата си. Те бяха още млади, садени преди четири или пет години вероятно, едновременно с акациите на мегдана. Присъствието на толкова зеленина и сянка трябваше да радва очите на учениците и да им прави училището място приятно и весело. Отсам имаше градина с

разни билки и зеленчуци по правилно начертаните лехи и оградена с нисък стобор от пречки; една част от нея бе захванатa от разсадник на акации и борики. Другата половина на двора беше свободна. Там шуртяха два чучура. В най-горния ъгъл, до училището, няколко стари върби спускаха бледозелените си клонища до един прозорец, на който държаха сянка. Две-три птиченца лениво и рядко цвъркаха из листата им.

Над дворската ограда, отдясно, високите черковни тополи клатеха върховете си пред кубето, подухвани от лек ветрец, и трепереха ситно с всичките си листа.

Милка изпитваше удоволствие в тая обстановка на двора, тъй питомен, зелен и приветлив. В тая сенчеста ограда сестра ѝ трябваше да чувствува пълно щастието си при изпълнение на дълга и на призванието си. Припомни си, че момичетата нарекоха Цонка «царицата», па се усмихна. «Защо ѝ викат «царица»?» — попита се тя.

Тя не си обясняваше и друго: благоустройството на това село, което я изненада. Но всичко това тя щеше да разбере от Цонка.

Един увехнал полувенец от елови клони стоеше над училищната врата — декорация, остала там от времето на изпита.

Понеже сестра ѝ се бавеше да дойде, тя отиде при един от прозорците и надникна вътре.

Видя, че това е четвърто отделение. На стената висеше образа на св. Кирила и Методия.

По черната дъска още личаха написаните с тебешир числа на задачи от четирите аритметически действия. Под тях бе начертана груба фигура, която искаше да представи нещо като конска или човешка глава. Понастрана същият художник или художница бе изобразил нещо неуловимо, между жена и солдатин, ако се съди по дългата дреха. Картата на Европа, напъстрена от петната на стотина пръстчета, опирали там, съдържаше всички европейски земи, без Португалия: тая държава бе изключена из концерта на европейските държави, отдрана от някоя немирна ръчица, намерила, че и без Португалия може да съществува тоя свят. Чиновете бяха изцапани от мастило, свидетелство на кипяща умствена деятелност, развивана там.

Милка гледаше всичко това с усмивка. Тя си спомняше времето на своето учителстване, когато любеше тия руси главички, тъй възприемчиви на всяко ново понятие, тъй бесни в борбите си при нейното отсъствие. Тя се усмихна при спомена за техните смутени, смешно-отчаяни лица, кога забравяха при разпита урока си — събитие най-трагическо за тях, незлобивите и безгрижни същества, незнаещи нищо за истинските трагедии в живота, на чийто праг се намираха.

Тя остави прозореца и отиде към другия, при старите върби, украсен с бели завеси и саксии. Но в тоя миг бързи стъпки откъм вратнята се чуха и тя се обърна. Видя сестра си, като тичаше.

XII

КАЗАЛАРСКАТА ЦАРИЦА

Това беше една гологлава, русокоса девойка, мила, с гъвкава снага, тънка, малка, почти момиче, със сини очи и в синкава роклица.

Милка не можа да я познае, тъй се показа променена Цонка и разхубавяла.

Тя се спусна насреща ѝ, но Цонка беше вече при нея и се хвърли на врата ѝ. Милка я прегърна нежно.

— Како! Добре дошла! Боже мой, как тъй, ненадейно. . . Ох, мила сестрице! — викаше Цонка с възторг в очите, овлажнели от умиление.

Милка я целува́ по бузите, по златистата коса, мълком, покъртена. Па престана да я целува, а ѝ стискаше само ръцете и я гледаше любовно, възхитена.

— Колко си разхубавяла! — извика тя.

— И как тъй да ме не предизвестиш, че ще ми си гостенка! Виж как ме намираш. . . — И Цонка погледна басмената си вехта роклица със сини пъстри цветя.

— Именно, исках да не знаеш, за да те заваря тъй, както си живееш тука всекидневно. Ти не щя да дойдеш при нас толкова време, ето ме мен при тебе — това да ти бъде наказание — завърши шеговито Милка.

— Но, како, ела, ела тук на сянка — каза Цонка и припна, та донесе от пруста и тури под върбата две

плетени столчета. . . — Разправи какво правят нашите. Нали са здрави?

— С кола много здраве от всички. . . Ах, Цонке, забравих: да ти честитя и лично — мъж.

— Благодаря, како. И тебе пожелавам още по-добър. Ти заслужваш да бъдеш най-честитата жена на света, каквато си добра, каквато си красива.

И Цонка гледаше възхитена развълнуваното Милкино лице.

Милка разправи на Цонка за живота у дома, за домашните, за София, за всичко, що я интересуваше да узнае.

— Та сърди ли ми се тато още? — попита втори път Цонка.

— Сърди се още, но прости.

— Не ви писах оттогава, защото тъй. . . беше ми съвестно, като не бях поне предупредила тате, ако не му исках съгласието, че ще се женя. . . Разбираш, срамувах се после, не смеех. . . После, бях много залисана в училището, готвех децата за изпит. . . Отлагах от ден на ден да ви пиша. . . С една реч, и аз не зная как се измина времето.

Милка се засмя.

— Който се извинява, се обвинява, казва една поговорка. Стига, стига се черви. Мързелец малко, признай се — престъпление няма. . . главното е да бъдеш честита с Трайчева. Де е той?

— Няма го сега тука. . . Как не сте се видели?

— Де да го видя?

— Той отиде в София.

— В София?

— Да, преди десетина дена. Обеща ми да ви посети там, да ви се представи и получи лично благословията на тате и на мама. Чудно как не е бил у вас.

— Но защо не дойдохте заедно, за да се поразходиш и ти?

— Не дойдох, защото не по разходка отиваше там, а по работа. . . После, да не стават и разноски — усмихна се тя. — Ние сме беднички, како. Обаче ние ще се видим скоро, като минем с Пенча през София. Аз не ти казах, че са го назначили в Самоков.

— Да? — попита Милка със задоволство по лицето. — На каква длъжност?

Цонка ѝ обади.

— Прекрасно. . . Какво ти пише друго?

— Той е писал това на господин Чакалова.

— Кой е тоз Чакалов?

— Бивш учител тук. Сега ще се преселяме в Самоков. Аз с жалост ще напусна това село и ученичките си. . . Ти ще ми постоиш, нали?

— Само днес, утре и други ден до пладне.

— Как? — извика недоволна Цонка.

— Аз минувах само оттука и се отбих да ви видя, а отивам за Варна.

— За Варна?

— По чичовото наследство. Процеса ще се гледа на 6 юлия, а днес имаме първий. Аз трябва да занеса някои нужни документи и други сведения на адвокатина. Тате намери необходимо това. Него го задържа работа в София.

Цонка я изгледа странно.

— И как, тъй, самичка пътуваш?

— Да.

— Такъв дълъг път, цяло денонощие! Колко си смела, како! Има нещо мъжко в характера ти. . . Та и в чертите на лицето ти има нещо. . .

— Мъжко? Мустакато? — усмихна се Милка.

— Мъжествено, храбро — отговори Цонка.

— Боже господи, Цонке, малко остая да ме изкараш някой непобедим пълководец: Суворов, Жана Дарк, Скобелев. . .

И тя се изсмя весело. После прибави, като поглади косата ѝ по челото:

— Та каква опасност да пътуваш днешно време по железниците, макар и в третий клас? България е цивилизована страна, а не някой Кюрдистан. . .

— И в трети клас? Все икономка, пестелива, како!

— Какво да се прави. Ний живеем с нищожната пенсия на тати, едвам сбираме двата края. Жалко, че нямаше и четвърти клас. Аз обаче се принудих от многото наваляк да мина снощи във втори клас, при станцията Павликени. Оттам до Шумен вече пътувах с един млад господин, любезен кавалер.

— Любезен кавалер? — попита Цонка, като я погледна загадъчно.

— Любезен, тоест твърде вежлив, твърде деликатен и крайно услужлив — и Милка разправи на сестра си пътуването с Бранкова.

— И красив?

— Доста симпатичен. Рус.

— Аз бих го залюбила, преди да срещна Трайчева. А ти, как, не влюби ли се в него? — каза с дяволитост в погледа Цонка.

— Не.

— Не?

— И сама се чудя защо — защото той заслужва това — каза Милка, като ровеше с върха на чадърчето си по земята.

— Може би сърцето ти не е свободно? — пошушна Цонка.

— Не, свободно е.

— И защо тогава?..

— Каква си, Цонке! — каза троснато Милка. — Може ли човек така да се залюби из пръв път? И може ли да се даде такъв въпрос: защо се не залюби? Ти из пръв път ли залиби Трайчев?

— Из пръв път — много по-рано, преди да се сетя, че съм го залюбила.

— И ти си щастлива, Цонке?

— Щастлива, како.

Милка мислеше наведена. Лекият ветрец, който клатеше шумата над главата ѝ, бе свалил пак непокорното висулче косми и го вееше по бузата.

— Значи, ние напразно се безпокоехме от мълчанието ти?

После прибави:

— И такова оженване, крадешком!

— С тъпани ли да го разгласяваме?

— Ти пишеше, че в Шумен се венчахте?

— Да. . . тъй се случи по-удобно. . .

Милка наблюдаваше лицето на сестра си. Някаква червенина, плод на вътрешно смущение или на безпокойство, играеше по бузите на учителката. Но тя не можеше да отгатне причината ѝ.

— Чудно как не се е вестил при нас господин Трайчев.

— Ще да е бил много залисан. Навярно, подир твоето тръгване ще е отишъл у дома. Аз много съжалявам, како, че не можа да го видиш. Той е твърде симпатичен и ще ти произведе добро впечатление.

— О, не се съмнявам.

— Ти впрочем ще го видиш тука. Той трябва да се завърне тия дни. Но да идем у дома, како, да си починеш. Как се залисахме тука! — каза Цонка и стана. . .— Ела да видиш моето Робинзоново жилище, то не е далеко.

Милка също стана.

— Аз си го въобразявам: накичено с цветя. Ти ги обичаше много. . . А помниш ли тате, когато еднаж, сърдит за нещо, ти хвърли вазите с карамфилите на улицата? Ти зарева като павун — изсмя се Милка. — Там онния вази чии са? — и тя посочи към прозореца.

— Мои. Там е учителската стая. Празна е сега. Но цветята съм заръчала да поливат. Чакай да ти дам едно!

И Цонка се затече и донесе два кичести зимбила, единият даде на сестра си, която го помириса с наслаждение, другият втикна на косата си.

Тръгнаха и излязоха.

На мегдана, пред вратнята, няколко деца играеха на пумпал. Те шибаха с ожесточение с вървеното си камшиче, като я гонеха, дървената коническа топка, която правеше шеметно бързи въртения и уморителни еволюции по равната земя.

— Учителката, учителката! — извика едно и всичките напуснаха играта, па почтително свалиха шапките си.

— Играйте си, гълъбчета — каза им приветливо Цонка.

Децата отминаха нататък и продължиха биенето на пумпала.

— Виждам, че тука са научени децата на почитание към по-старите — забележи Милка.

— Да, те са мои ученици от второто отделение. У нас са смесени отделенията. И обичат ме.

— Защото и ти ги обичаш.

— И аз ги обичам. Аз даже ще ми бъде жално да се

разделя с тия малки същества, когато напусна Казалар. Аз тъй привикнах с тях. . . Чини ми се, че без тях животът ще ми се покаже най-напред малко опустял. . .

Милка ненадейно се спря.

— Да, я ми кажи: аз чух одеве, че ти викаха децата «царица»?

Цонка се изкикоти.

— Царица! Да, «Казаларската царица».

Милка я изгледа въпросително.

— Ето историята на моето провъзгласяване царица — каза усмихнато Цонка, като завиха покрай зида на църковната ограда. — През коледната ваканция дадохме тука ние, учители и учителки, и Пенчо, едно любителско представление с благотворителна цел: от дохода да се купят книжки за бедните деца. Аз играех царица Тамара.

— Каква драма беше? — пресече я Милка.

— Из българската история. Тъй се викаше: Царица Тамара. Ако помниш Тамара, еврейката, жена на цар Ивана Александра. Трайчев игра пък царят.

— Аз не знам такава драма — каза Милка, като помисли.

— Разумява се, защото тя не е печатана още. Учихме я в ръкопис. Съчинена беше от един наш другар, доста даровит, който се занимаваше с литература.

— И, види се, прекрасно си играла? Направила си впечатление?

— Остави се. . . Като ми завикаха оттогава: «царицата», «царицата»! И поп Деян, и кметът, па и децата подир тях. . . Кой знай как им съм се видяла. . . И останах царица. Чу се и в Шумен даже. . . Царица без корона, без престол и без царство — изсмя се тя.

— Утеши се: царство имаш — тоя весел училищен двор, и трон — в душите на тия мили дечица, които те тъй обичат. Кой знае истинска царица дали би била по-щастлива от тебе и по-полезна от тебе.

Цонка се ухили:

— Ба, и корона си имам. Тя е на царица Тамара и струва половин лев. Държа я у дома за спомен и за свидетелство.

После, като помисли, каза с тих, замислен глас:

— Тоя ден беше знаменит за мене.

— Знаменит?

— Тогава се реши съдбата ми. . . Но ето ни у дома — каза Цонка, като стъпи на прага на една грубо издялана вратня с две широки крила, от които само едното бе отворено.

Влязоха в Стаменковата къща.

XIII

ГНЕЗДОТО

Широк двор, доста уреден. Една къщица в дъното и проста бричка там, разпрегната до голяма черница. Към пътя, отделно, две-три издигнати стаички, нови, измазани с вар, с бели завеси на прозорците и с вази с цветя. Пред вратата малко одърче с пречки и стълбица до него от три стъпала. Две черници люлееха лъскавата си шума пред прозорците.

— Весела ви е къщицата — каза Милка, като се изкачиха на одърчето и влазяха в едно прустче.

— Заповядай, това е приемния салон на Казаларската царица.

Цонка я въведе в стаята отдясно.

Тя беше малка, уредена, окичена с не скъпи украшения. По стените бяха окачени фотографически образи на Цонкини приятелки учителки. Едно огледало там с тантели по рамките отрази стройната фигура на Милка, на която тя хвърли бежлив поглед. В едно кръжило от морав плюш, везан с пъстри шарки и цветове, беше загнезден портрета на млад господин, твърде угледен и красив, с мустачета, възсукани нагоре. На масичката, покрита с червен плат, също везан със зелени пера, стоеше албумче и цветарниче с молохи и трендафили. Такива се красяха и в саксиите на прозорците, открити към двора, пред които се зеленееха черниците. Един хубав ален миндер с шити възглавници до едната стена.

Милка си свали капелата и заизглежда с любопитство и удоволствие тия и други подробности от простата и мила обстановка на стаята. Всичко тук носеше печата на добрия вкус и на трудолюбивите и вещи ръ-

це на младата домакиня, чието присъствие допълняше очарованието на спокойното и безбурно семейно гнездо. Един венец от розова лента и седефена плочка на средата висеше на гвоздейче.

— Що е това?

— Венецът на царица Тамара! — каза Цонка.

— А кой е този господин? — попита Милка, като посочи под венеца портрета с везаното плюшено кръжило, който привлече вниманието ѝ.

— Мъжът ми.

— Ах!

И Милка го откачи и взе да го гледа внимателно.

— Хубавец! Та тоз ли е Трайчев?

Тя се взира дълго в образа, като че искаше в него да прочете душата, да проникне в нея през очите на тоя напет момък. Той я гледаше гордо, смело, самодоволно.

Изследването не ѝ направи съвсем удовлетворително впечатление, една гъвка сви края на лявата ѝ бърна.

— Не е ли ветрен господин Трайчев? — изсмя се Милка към сестра си.

— Ветрен?. . . Може би, като всеки млад човек. . . Но аз го не знам такъв. . . Отде предполагаш?

— Тъй, от нищо. . . Много дръзко гледа. Сякаш че има съзнание, че е неотразим хубавец.

— И вярвай, че портрета му не лъже, колкото за хубостта му. Пенчо е красив.

— Без това обстоятелство и не бих си обяснила твоята лудория да се влюбиш, годиш и ожениш за него, без да се сетиш да ни пишеш. Но кажи ми, Цонке — продължи Милка, — ти хареса ли го, защото го обикна, или го обикна, защото го хареса?

— Какъв въпрос, како!

— Не, ти ми отговори.

— Но как да ти отговоря? Ти ми задаваш такъв един труден въпрос, какъвто никога не си задавала на ученичките си — усмихна се Цонка, като си втъкваше пред огледалото полукръглото гребенче в короната на златистата си руса коса.

— Или по-добре да положа инак въпроса — продължаваше настойчиво Милка; — ти взема по харесване или по залюбване, чуваш? По залюбване Трайчева?

— И харесах го, и го залюбих — отговори натъртено учителката.

— Ето, това е прекрасно.

— Доволна ли си сега?

— И той е добър, нежен към тебе? Обича те искрено?

Цонка пак се поизчерви.

— Да — отговори тя.

— Това ме радва. . . Но аз пак не разбирам как се одържа Трайчев да се не възползува от случая да те поразходи до София, да се видиш с домашните. Оставил те е през разпуса сама в това село.

— Како, виждам, че ти си неразположена против него, без да го познаваш! Казах ти,че сега беше неудобно. Па и разноски. . . — измънка смутена Цонка.

— И да не дойде у дома, да се представи на баща ти! Много е любезно това от негова страна.

— А може досега да е бил! Чакай го тук и виж го. Ще промениш мнението си.

— Ако не дойде до други ден, не ще можем да се видим.

— Аз не бих те пуснала тъй скоро, ако те не викаше спешна работа във Варна. Искам да го видиш, за да се засрамиш за несправедливите си подозрения към мъжа ми. Како, мила како, на връщане оттам отбий се пак, постой ми повечко на гости. . . Ти ми напълни със светлина къщата.

— Не може, в София ме вика моята. . . Ти знаеш, че аз съм и майка, и сестра, и домакиня, и всичко. Бедна мама все более, а домашните грижи не са татова работа.

— Бедна Милке!

— Слушай. И мене ми е криво да се разделим тъй скоро — каза Милка след кратко помисляне, — ела и ти с мене на Варна. Там искам да постоя няколко дена. Ще слезем у лелини. Ох, колко приятно ще бъде да се разходим заедно! И евтино — в третий клас. Ти не си видяла морето?

Цонка помисли.

— Не, аз трябва да чакам Пенча, не мога в негово отсъствие да отсъствувам и аз. Може да си дойде тогава.

— Жално, имаш право.

Милка разглеждаше албумчето.

— Кои са тия госпожици?

— Таз е бившата учителка Апостолова, а таз е сегашната ми другарка — Стойчева. Тази, в селското облекло — Недялка, госпожата на Чакалова. Нали хубавичка? Тоз е господин Денков.

— Учител също?

— Да, авторът на Царица Тамара. Но сега не е вече тука.

— Какво добро изражение на лицето. Но ти казваше, че по Коледа бил тука. Как, напусна безвременно?

— Да, през януария. . . — отговори Цонка и някакво трепване мина по лицето ѝ.

— Как, уволниха го сред зима?

— Той си даде доброволно оставката.

После, като изгледа сестра си значително, прибави усмихната:

— И по една романтична причина.

— Ах, любопитно!

— По-добре — избяга и после си даде оставката.

— Някаква любов?. . . Някаква шумна история?

— Да, любов, но без шум.

— Нещастна любов?

— Той беше влюбен в мене — проговори ниско Цонка, като свали очите си скръбно. . . После подзе: — Беше влюбен в мене до полуда; но аз не изпитвах същото чувство към него. Ценях му вниманието, почитах го, симпатизирах му, но толкова. . .

— Ти обичаше вече Трайчева?

— Не, преди да срещна Трайчева. Когато разбра, че сърцето ми принадлежи вече на Трайчева и изгуби всяка надежда, той си натовари вещите и напусна завинаги Казалар.

— Бедният!

— Искрено и аз го жаля, како, но не можах да пресиля сърцето си. — После прибави като за оправдание: — Та аз и не подозирах, че бил до тая степен. . .

— И той поне се не видя с тебе, да ти каже сбогом?

— Не.

После помисли нещо в колебание, па отвори едно

чекмедже на масичката в ъгъла и извади едно сдиплено писмо и го подаде на сестра си.

— Само това писмо ми изпрати от Шумен.

Цонкиното лице се покри със слаба бледина.

— Исках да го изгоря много пъти, но нямах кураж, како, или по-добре — догреша ме — чинеше ми се, че ще изгоря една жива човешка душа.

Милка зачете писмото с тих глас, който ставаше все по-покъртен:

«Госпожице!

Прощавай. Никога сърце човешко по-горещо не е любило, по-силно не е горяло от най-чистата любов. Това сърце е разбито сега. Пише ви човек отчаян, госпожице, вие ме погубихте. Не сте виновни, не ви мразя, не ви осъждам. Вие сами не бяхте властни над своето сърце, когато го отдадохте другиму, мижешком, в една минута. Моля бога никога да се не каете. Бъдете честити. Сбогом навеки. Денков.»

Милка гледа писмото няколко време мълчаливо.

— Ужасно страдание се чете в това писмо — проговори тя. — Ти наистина си изгорила една жива човешка душа и, чини ми се, благородна. . . Но станалото — станало. Любовта е безпощадна. Остава сега да бъдеш честита. Ти ми казваш, че си такава, нека бъдеш винаги, сестро. Де е сега този Денков?

— Чух, че бил назначен в София, в прогимназията.

Цонка положи писмото пак в чекмеджето.

— Ти го туряш много на явно място.

— Трайчев знае.

— Чете го?

— Да, не можех да го скрия от него.

— И?

— Нищо. Смя се.

— Как, тия горещи редове не извикаха никакво чувство в душата му?

— Какво искаш да възбудят? Да хване да рони сълзи, че него съм предпочела?

— Ах, Цонке — каза с укорителен тон Милка. После прибави: — Дай ми някое Трайчево писмо. Може би то по-добре да ми помогне да разбера психологията на тоя красавец.

— Нямам, како.

— Как, никога не ти е писвал?
— Не е ставало нужда.
— И от София не е ти писал?
— На Чакалов писá.
— Защо нему, а не на тебе?
— На Чакалова писвал и за други работи. . . Бил му поръчал да види някои земледелчески оръдия в търговския музей в София. После, той ми е казвал, че е страшно мързелив на писане писма.

Милкините питанета тежаха на Цонка. Тя ненадейно каза:

— Како; виж колко е хубаво навън, слънцето е на заход. Ако желаеш, да излезем на разходка.
— С удоволствие. Къде?
— Ако щеш, извън селото. Имаме прекрасни места за разходка.
— Това видях още отвън. . . Да излезем.

Милка стана и си гуди капелата пред огледалото. Цонка мина в другата стая да се постъкми.

«Странно — мислеше си Милка, като гледаше пак образа Трайчев на стената, — странно, какво ме въоръжава против това лице и какво ми вдъхва това недоверие към него. Има фигури, надарени с тоя печален дар да оттласкват. . . Трайчев обаче съвсем друго действие е упражнил над сестра ми. Ето тоя Денков: душа проста и светла се чете в лицето му. . .

Появяването Цонкино прекрати размишленията ѝ.

Цонка бе се облякла сега в друга, нова рокля, розов цвят, скроена по последнята мода, прекрасно лепнала на станът ѝ, гъвкав и лек, и детински. Тя приличаше на силфида. Сламената ѝ палария с розова лента засенява жизнерадостното ѝ лице, от което бяха изчезнали одевешните облачета от напрежено сдържана тревога при изпита, на който я подлагаше сестра ѝ; сините ѝ очи, чисти като лазурно небе, светеха сега пак от безгрижност.

Тя се усмихна в огледалото и каза:

— Готова!

Милка я гледаше.

— Модаджийка си — забележи ѝ тя.
— Тоя грях си признавам, како. Но успокой се, когато остарея, няма да нося — отговори Цонка шеговито.

XIV

КАРТАЛОВА ЛИВАДА

Двете сестри скоро излязоха на север от селото и се озоваха в долината Карталова ливада.

Куповете гъстолистве орешак и трепетливи брястове правеха вече голяма сянка по покосената трева; върбите висяха замислени над пойната речка; птичи песни и звукове из клонаците оживяваха самотията на идилическата тая местност. Сребърни облачета, багрени със злато и румянец от заходящето слънце, се рееха тихо по синето небе. Тук душата се чувствуваше покойна и доволна. Едно стадо на оня край хрупаше тревицата, като пъплеше лениво насам, предчувствувало часа да се прибере в селото. Овчарчето, излегнато там, свиреше с кавалче. Милка и Цонка отидоха и седнаха под един орех.

— Хубаво, хубаво! — възкликна Милка, която винаги се усещаше като възродена, излязла в лоното на природата. — Сега виждам, че в това село човек може да живее, без да му омръзне.
— Тая долина ми е мила — каза Цонка. — Тук излазяхме на разход с Трайчева, в първите дни. . .
— А, тя ли чу първите ви клетви? — усмихна се Милка.
— Стига вече си изпитвала — каза навъсено-ухилено Цонка. — Ти досега само ме изповедвá. Сега е ред и аз да взема ролята на духовник: кажи ми, како, наистина ли не любиш още?

Милка удряше с върха на чадърчето си една билка и мълчеше.

— Отговори де, на откровеност с откровеност.
— Казах ти, мисля.
— Не?
— Не.

Милка успя да сломи едно стъбълце от билката и се мъчеше сега да прекърши и друго.

— Не полюби ли този господин Бранков? — питаше настойчиво Цонка.
— Не, или ако щеш по-добре — не знам.

Цонка изпляска с ръце.

— Браво! Щом не знаеш — тя натърти на тая дума, — значи, либиш го. Позволи, ако и по-млада от тебе, да се мисля по-опитна в тия въпроси.

— Да знаех, да бях уверена, че го любя, щях да си запретя това.

— Защо ще правиш толкова насилие над сърцето си? Знай, че то е по-умно от нас. . .

— Как, аз едвам го познавам!

Милка строши второто стъбло и захвана другите.

— Във Варна ще го видиш ли?

— Да. Обещах му.

— Виж го, како. От всичко това, което ми разправи за господин Бранкова, аз разбрах, че той те обича пламенно.

— Има обича и обича. . . Неговото чувство се породи през една случайна среща и като случайно не може да бъде сериозно.

— Но признаваш, че е искрено?

— Не се съмнявам, но не дълбоко. Уверявам те, че ако не идех във Варна, а се повърнех назад в София — между мене и него щеше да остане само едно приятно възпоминание за добро другаруване през пътуването и нищо повече.

Билката цяла биде съсипана от нервно нанасяните ударчета на чадърчето.

— Но ето съдбата друго е решила: вие отивате във Варна и ще се видите пак. Оттука гледам как заедно се възхищавате пред гледката на Черно море. Но защо биеш тъй ужасно това невинно растение?

Милка впери втренчен поглед в сестра си. Вдълбочена в други мисли, тя не разбра какво ѝ казваше.

— Що? — попита тя.

— Говорех за Черно море — каза Цонка усмихната.

— Та какво?

— Казах, че Черно море ще ви бъде сватовникът.

И Цонка се изсмя.

— Ти говориш глупости — избъбра Милка, която очевидно неохотно поддържаше тая беседа. Въпросът, що тъй леко и игриво засягаше Цонка, в дълбините на Милкината душа повдигаше глуха борба.

Долината хубавееше в прясната прохлада на заник слънце. Сенките ставаха още по-големи и речката по-

упойно шумеше под клонака. Идеше дъх от полски цветя и от клас. Някъде от харманите достигаха през бистрия въздух протегнати песни на селянки. Природата копнееше. . . Надвечерната омая и поезия растеше.

— Ах, овци! — извика Цонка внезапно, като съгледа, че стадото, наближило към тях, пъплеше безшумно по ливадата и хрупаше, взело доста преднина над ленивото овчарче. Тя скокна и загони да хване един бял рунест овен с къси вити рогове. Овенът бягаше и учителката след него тичаше с детски извиквания и смях. Подплашеното животно се отклони от стадото и търти да бяга по-нататък,все преследвано от простряната към него ръце гонителка. Розовата рокля и капелката хвърчаха над зелената ливада. Цонка приличаше досущ на палава и луда ученичка, избягнала надзора на учителката си. Въпреки Милкините викове тя неспирно тичаше подир замореното животно, чийто бяг добиваше бързината на стрела. Най-после Цонка го застигна, улови му руното на гърба с две ръце и му се метна, а след малко се изсули на земята от гърба на пощръклелия овен. Тя се завърна запъхтяна и зачервеняла със звънлив смях към сестра си, с капела килната, със сколуфи и накити, дошли в безредица. Тъй розова, тъй прелестна и луда, тя приличаше на пияна вакханка, на която липсуваше само венеца от рози по златната коса. Тя се смееше с глас, като наближаваше сестра си.

— Дете станах, нали? — викаше ѝ тя. — Ох, дете! Карай ми се! Тъй, искаше ми се да поиграя, да повилнея по тревицата, както едно време правехме. Ох, иска ми се да поживея, да се повърна в моето ученишко време. . . Како, не ме гледай тъй сериозно. . . Аз припках за тебе, от радост, че си при мене. . . Тебе исках да направя удоволствие. . . Да бях с вехтите си дрехи, бих се търкаляла по тревата. Червена ли съм много? — каза тя, като седна при Милка заморена, със силно вълнуващи се гърди и взе да си нагажда капелата.

— Лудо, лудо! — казваше ѝ Милка с любов в очите, като ѝ поправяше дръпнатата още пола на роклята. — И как те удържа овена?. . . Ами ако те видеха твоите ученички, какво пък те трябваше да правят?

— Да последват моят пример. Да тичат като мене по полето, да берат сили на свобода, да гълтат чист въз-

дух и да добиват червени бузи. . . Ти знайш? Аз ги и карам да правят това — аз често ги изваждам тук и се гоня с тях. . . И затова ме обичат, обичат, горкичките!

Стадото беше отминало и преваляше зад рътлинката, зад която преваляше и ниско падналото слънце. То продължаваше сенките на орехите зад реката до противоположния скалист бряг на долината.

Двете сестри станаха и тръгнаха за село. Техните стройни снаги в ярко цветни дрехи се рисуваха красиво в зеленината. Тишина и благодат цареше в тоя омаен вечерен час на морния ден. Недалеко зад дърволяка се издигаше кубето и тополите на черковата.

Когато сестрите стъпяха на прага на Стаменковия двор, здрачът беше настал и концертът на кучешките лаеве, в разгар, изпълняше въздуха, пронизван от песните на възвръщающите се от харман селянки.

XV

ЦОНКА

Прилична на майка си по външни черти и на сестра си по живост на характера, Цонка се различаваше и от двете по своя душевен мир. От дете още глезена и палава, тя бе запазила и като мома тия свойства. В гимназията тя бе най-немирната и луда ученичка, лесно възприемчива на предметите, но ветрена, увлекающа се и сантиментална. Между учебниците ѝ се потаяха запретени от надзирателката преводни романи, които тя гълташе жадно между два урока. Природа жизнена, Цонка обичаше живота, който гледаше през призмата на младото си въображение ясен, розов, пълен с песни и зари. Тя не бе способна да го погледне с по-трезво око, нито бе създадена да посрещне смело борбите му; сърцето и въображението ѝ бяха едничките оръжия, с които щеше да стъпи в съблазните му и да се впусне в бурите му. Здравият разсъдък и волята, тъй щастливо съчетани с нежността и поетичността на душата у Милка, замещаха се у Цонка от поривите на първото впечатление, над които тя не беше господарка. Тя бе остала и като учителка наивно дете на живота, пленяюща се от

блясъка на нещата, любяща накитите, защото знаеше, че е хубава, и цветята, и света, и природата, защото беше млада.

Тоя щастлив темперамент правеше Цонка да намира хубав живота и в това глухо село, тъй мирно и отрадно в живописната си самотност. Тя другаруваше с приветливото семейство на поп Деяна и с добрата Недялка Чакалова, които я обичаха като своя. Обичаха я и селяните, обичаха я и ученичките ѝ, на които тя беше наставница в училището и ставаше връстница извън училището. Водеше ги вечер и в празничен ден на разходка, пееше и играеше с тях, съдеше ги за лудориите им и после сама лудуваше с тях. Обичаха я нежно. Когато кажеха «кака Цонка», устата им се залепяха от детско удоволствие. Тя им правеше училището място за радост и науката — сладостна пища. В това тя не се ръководеше от никаква педагогическа метода, а само от едната си добра природа.

Преди шест месеца дойде и любовта да хвърли нов луч от поезия в тоя уединен кът. Тя се обикна с Трайчева и от три месеца му стана жена. Тоя превратв съдбата ѝ сякаш намали първата ѝ моминска безгрижност. Макар честита от това съединение на живота си с любимия човек, тя стана «по-мъдра», даже известна замисленост легна на лице ѝ. Поп Деян се усмихна добродушно и каза:

— Цонке, хвръкна моминство, дойде домакинство. Грижици нови, но те са от бога благословени.

И Недялка Чакалова ѝ казваше, като забележи промяната у Цонка:

— Цонке, женитбата — медец и пелинец, нали? Кака ти Недялка познава това вече. Но ако ми кажеха: «Момувай пак!» — да е просто: тъй ми е по-добре.

— И аз съм напълно честита, Недялке — отговаряше Цонка.

XVI

ЗАДУШЕВНИ РАЗГОВОРИ

Заранта Милка, преспала добре, стана, облече се и написа писмо за София, до баща си. После излезе на одърчето, седна на стола, за да гълта утринната хладовина под сянката на черниците.

Слънцето, възлязло вече зад черковните тополи, пробиваше със зарите си листака им, които минуваха изтънели и намалели през листака на черниците, та падаха на подвижни златни петна по лицето на Милка, запаляха с яркоален пламък червената ѝ блуза.

Излезе Цонка с две писма в ръката. Тя бе във вчерашната си нова премяна, защото днес беше неделя.

— Свърши ли си и ти писмото?

— Да.

— Ще ги изпратим ли сега?

— Няма по кого: бай Стаменковите деца излезли. Сама ще ги занеса до пощата. Тя тръгва след един час. Ти почакай, како.

Тя тръгна да слезе по стълбата, па се обърна ненадейно:

— Како, па да не си ме много наклопала? — и тя посочи Милкиния плик.

— Истина, наклопах те.

— Че съм луда?

— Че си скришна — отговори Милка.

— Как скришна?

— Ти таиш от мене нещо. . .

— Ох, въображение, како.

Милка я погледна изпитателно.

— Аз чета по лицето ти.

Един внезапен облак пак мина по него.

Милка забележи това.

— Цонке — каза тя, — седни. Има време още за писмата.

Цонка седна. Тя стана безпокойна от сериозния, почти тържествен вид на сестра си.

— Пак изповед? — попита тя пресилено весела.

Милка я гледа вторачено няколко секунди.

— Сестро, ти имаш нещо на сърцето — каза тя. — Ти страдаеш. . .

Цонка се помъчи да се изсмее.

Милка продължи решително:

— Цонке, ти не си съвсем радостна. Аз те знаех весела като птичка, ти беше най-жива и луда между всички ни, ти пееше, ти играеше, очите ти светеха от постоянна безгрижност. Ти беше щастливо същество, когато замина от нас. Сега вече не си такава, съвсем такава.

— Поумнях, како. Впрочем вчера ти видя, че пак съм доста луда.

— То беше случаен изблик на млада душа. То даже не беше естествено избухването на тая необуздана радост. Не искаше ли да заглушиш със силата ѝ някоя скръб? Много пъти вече видях загриженост по лицето ти и ти се трудеше да скриеш тая загриженост и с това се издаваше.

Цонка се опита да протестува.

Милка ѝ махна с ръка и продължи:

— Ти имаш грижа, ти казвам, ти криеш някаква болка в душата си. Това често почервеняване или гузно трепване, което забележвам по лицето ти от вчера, колчем отварям дума за отношенията ти с Трайчева, ме безпокои.

— Но няма нищо, како!

— Кажи ми право: обича ли те Трайчев?

— Обича ме — каза Цонка натъртено.

— Искрено?

— Искрено.

Милка ѝ каза тихо и замислено:

— Аз не те питам и ти обичаш ли го така. Това е явно и това е добро.

— Да, обичам го, страстно, и без него не бих могла да живея — проговори Цонка с глух глас:

Тя наведе към земята очите си.

Милка ѝ подигна тихо главата.

— Има сълзи в очите ти!

Цонка мълчеше.

— Кажи причината им.

— Това е моя тайна, която не мога да ти кажа.

Милка стана и я прегърна нежно.

— Бедна сестрице!

Тя я целуваше. Няколко минути двете сестри остая-

ха прегърнати. Цонка се отдръпна тихо от Милкините прегръдки. Тя отри бързо очите си.

Милка я хвана за ръцете.

— Сестрице мила! Открий ми сърцето си, повери ми мъката си, на мене, на родната си сестра, дето тъй те обича и страда с твоето тайно страдание. Аз ще намеря в сърцето си куража да те изслушам и топли думи, за да ти дам надежда, мъжество, майчин съвет. Аз съм твоя сестра: Никъде не ще намериш по-горещо участие от моето. Не ме оставяй да си тръгна със змията на съмнението в гърдите си за твоята клета сватба.

— Како, моето честно слово: аз съм благодарна, аз съм честита.

Милка я погледна тържествено, па каза енергически:

— Закълни ми се в майка ни, че си честита!

— Заклевам се в майка си! — извика учителката, като дигна ръка към небето.

Сълзите блеснаха пак на небесните ѝ очи.

Тя тръгна с писмата към вратнята.

Милка я следѝ с погледа си, докогато изчезна на пътя малката ѝ фигура.

Девойката стоя няколко време замислена. Тия сълзи,бликнали внезапно из очите на сестра ѝ, свидетелствуваха въпреки тържествената ѝ клетва, че тя страда от някоя тайна мисъл, от зле задушавана вътрешна мъка или безпокойство. Каква нечувана трагедия се разиграваше в душата ѝ?

Какви болезнени вопли тайно изпущаше сърцето ѝ?

Какъв бе в действителност живота ѝ с Трайчева?

Какъв човек беше той?

Каква тайна се криеше в това семейство?

Милка напразно напрегá ума си да отгатне тия тежки въпроси.

Цонкиното упорство да открие душата си я обезсърчи. Тя не смяташе вече от нея да научи истината. Даже беше ѝ съвестно вече да я изтезава с питания, очевидно мъчителни за Цонка.

Мигар да се опита да научи нещо от Трайчева, ако го дочака?

Да, тя реши да говори с него мъжки, откровено.

Тя имаше право да му иска обяснения; тя имаше право, ако е нужно, да се застъпи за сестра си, да брани щастието ѝ.

XVII

ГОСТ

Появяването на един поп из вратнята пресече размишленията ѝ.

Той беше около шейсетгодишен човек, исполин, със слабо прошарена още рядка брадица и мустаци, с лице сухо, дългнесто, широко горе, тясно долу, което малката брада правеше по-заострено, с очи енергически, заслонени от рунтави вежди.

Свещеникът се приближи до нея с почтителен поклон и с усмивка на устните.

Тя стана.

— Добре ни дошле, госпожице — каза той, като се покачваше още по стълбата, па подаде ръка Милки, която я целуна.

— Слава богу, че направихте почет на нашето село, дойдохте да обиколите сестрата. Ваша милост сте сестрата на нашата даскалица, нали?

— Да, дядо попе — отговори Милка и го покани да седне.

Той седна, като си бришеше с кърпа по широкото чело потът.

— Вчера чухме файтона из къщи, но не се сетихме кой е. И госпожа Цонка не се сетѝ. Тя ни беше на гости, тя е, кажи, всеки ден у нас, при попадията и децата. Като чедо я имаме, обичаме я нá, тъй, като свое. . . Обича я и селото — такава добра и разумна. . . И децата сами тичат на школото, не бягат вече. «Кака Цонка», «кака Цонка!» — и все това им на устата. . . И после ни разправят какво ги даскалицата учила и искат да научат и нас, старите, да ги благослови господ — усмихна се многоглаголивият свещеник.

Милка слушаше с удоволствие тия отзиви за сестра си.

Свещеникът си поотхлупи повече калимявката, отри си пак пота и подзе:

— Та ви казвах, че и госпожа Цонка не се сети. Кога ей че иде момичето и вика: «Како Цонке! Една госпожица дойде на училището и те вика!» «С пайтон ли дойде?» «С пайтон!» Разбра даскалицата изведнаж, че си ваша милост, и изхвръкна.

— Аз ви благодаря, че ме зарадвахте с такива приятни думи за сестра ми и особено ви съм признателна, дядо попе, че я имате в къщи като своя. Тя няма да се усеща съвсем чужденка тука.

— Тя не е чужденка, тя си стана наша вече. Лани, когато мина инспектора оттук, аз — ние сме председател на училищното настоятелство — му казах, че я не даваме, не я пускаме оттука, н'ам какво да стане. Помислете си: учи момичетата и на шъв, кара ги да бъдат скопосни и учтиви, да се срамуват от стари хора. Вярваш ли? Свалят ми шапка момчетата! Преди нея, при другата даскалица, се плезеха, хвърляха камъни! Щом е хубав денят, свършат ли училището, повежда ги на къра, на зелено, пеят там, играят по ливадите, тя самата играе с тях. Учителка не, ами сестра. . .

Милка слушаше покъртена.

Свещеникът запали цигаро, смукна издълбоко и продължително, па продължи:

— Но знаете, и тя, като млада — всички сме били млади — по едно време не беше много разумна. С господин Трайчева все по разходка, все двамата вечер до късно, ту у нея, ту извън село, стоят, та приказват. Взеха да се чуват думи, рекли и казали — разбирате? Отидох, па ги съветвах. «Тъй не бива, една учителка за пример трябва да бъде. Обичате се? Оженете се. Бракът е благословен. Тъй му е реда.» «Ама ние сме, каже Трайчев, сгодени.» «Не, джанъм, минете си под венчило, па да се тури точка на всичко.» Хеле един път се връщат от Шумен, идат у дома и господин Трайчев ми казва: «Дядо попе, препоръчвам на вашата благословия госпожа Трайчева. Венчахме се вчера!». А тя се зачервила като мак, навела очи към земята. . . зер свенява се за пръв път. «Да сте благословени, чеда.» И хубаво сториха, не е ли така? Нека бъдат честити. Всички се радваме. От друга страна пък, ни е криво, че ни напуска. Зер, дето мъжът бъде, и жената там. . . тъй ли? Ами няма ли да ми подойдете на госте? Попадията ми заръча да ви доведа, много желание има да види ваша милост. Тя само разпитва момичето за вази — каква сте на лице, как сте облечени, приличате ли на сестра си. . . Жените, знайш, това им дай. . . — и той се усмихна добродушно.

— С благодарение, ще ви дойдем.

— Вие тука ще се побавите, госпожице?. . . Как ви беше името?

— Мила Хрусанова.

— А нашето — протопоп Деян Здравков. Ще почакате да се върне господин Трайчев?

— Аз съм тук днес и утре само. Ако си дойде, ще се видим, и много желая да се видим със зетя.

— Дано се завáрите. Хубавец момък. Приличат си с Цонка. Два гълъба. Ето я и тя иде.

Цонка се задаваше из двора бързешката.

Поп Деян ѝ извика засмяно:

— Ела, ела, царице, честита ти гостенка!

— Благодаря, дядо попе, добре дошле! — каза Цонка и му целуна ръката. После се извърна към сестра си: — Како, какво ли ме е критикувал дядо поп пред тебе?

— Напротив, аз по-голям ласкател не съм видяла. Ако ти говорят в очите тъй, ще те разгалят.

Попът повтори поканата си.

— У дома попадията ми каза, че няма да ме пусне в къщи, ако не доведа госпожица Милка.

— С удоволствие — каза Милка.

— Ще дойдем сега — добави Цонка.

Сестрите влязоха в стаята да се постъкмят.

Попът остана сам на одърчето.

Тоя казаларски свещеник беше една любопитна личност по минало и по характер. Който го видеше с тая калимявка и с това расо, не би никога помислил, че преди трийсет години той е носил войнишка калъчка, буйствувал, пиянствувал, бил турците с камшика си в Одрин като войник в полския легион на Садък паша (Чайковски). После бе напуснал военната служба и дълго се бе губил ту като дребен търговец, ту като учител и псалт по селата, ту като безделник, вечно беден и весел. По-после бе се увлякъл в революционна дейност, вземал участие в Ботевата чета, лежал две години в затвор като бунтовник. Амнистиран след Освободителната война по силата на Санстефанския договор, той се бе оженил, пуснал брада и станал поп, за прехрана. Оттогава неговото бурно съществование намери

тихо пристанище в свещеническия сан. Безпокойната му душа се умири. Той стана редовен човек.

По причина на своята малограмотност, той бе попувал само в селата; а в Казалар беше от единайсет години, дето спечели имотец, почет и влияние. От най-напред религиозен по длъжност, той бе станал такъв по привичка, пазеше строго каноните черковни, четеше евангелието по български. В случай на силно разлютяване — това се случваше рядко — той изразяваше ядът си в турски псувни, спомен и наследство от живота в «казакалай». За такова едно изтърваване той бе изтеглил в наказание едномесечно заточение в един манастир. Този многоглаголив «орманпапазъ», тъй справедливо попаднал в Делиорманът, беше обаче човек разбран и с рядко добро сърце.

XVIII

У ПОП ДЕЯНА

Двете сестри излязоха пак.

Поп Деян ги изгледа с горделива усмивка.

— По-после ще питам жена си коя от вас двете намира по-хубава. . . Има доста да мисли, преди да отговори — каза той.

Излязоха на улицата.

Милка пак продължаваше да се учудва на всичко онова, което я порази най-напред в селото: уред, чистота, подобрение на селския живот. Тя поиска да попита попа как да се обясни това явление, но в това време вниманието им привлече едно хоро на мегдана. Това беше хоро от сватба.

Момите, пременени в живописната местна носия, скачаха пайдушката, размесени с ергени с накривени калпаци. Хорото се въртеше и люшкаше лудешко под пискливите звукове на една свирка, сред тънък облак прах, забиколено от зрители.

Всичките глави се извърнаха да видят Милка, зачули вече за нейното дохаждане в Казалар. Няколко селяни дойдоха и се ръкуваха с нея, по селския обичай, без да се препоръчат и те, после — и с другарите ѝ.

Дойдоха още селяни от ближнята кръчма да поздравят Милка с «добре дошла». Това зарази и хорото. Заоткъсваха се и от играчите и идеха засмени да стискат ръката ѝ. Няколко възрастни булки също стиснаха ръката ѝ. Момите и невестите преглеждаха любопитно дрехите ѝ, пипаха ги отзад; особено привличаше погледите червената блуза, яркият цвят на която ужасно им се харесваше. Най-после самото хоро спря, макар че поп Деян им заповядваше да продължават да играят. Милка се виждаше окръжена от простодушно любопитство, от дружелюбни усмивки, от съчувствие. Тя си обясни това чрез обичта на селяните към сестра ѝ, пренесена и на нея. Тя се обърна към Цонка, ниско:

— Аз ти завиждам, ти си обиколена тука от любов.

След малко поп Деян ги въведе в къщата си.

Тя беше една от най-добрите в селото и показваше охолността на стопанина си. В широкия двор, заграден с камен зид, измазан с глина, се белееше приветливо еднокатната къща с много стъклени прозорци с бели завеси на тях. Много овощни присади по двора, надвиснали с плодове. На една страна — кошури за пчели по новият образец. Две едри псета лавнаха въз Милка, но млъкнаха по знака на домакина. Три момчета и две момичета — едното петнайсетгодишно — изскокнаха отнякъде и се загледаха опулени в гостенката.

— Викайте майка си! — каза им попът и поведе двете сестри през одърчето пред къщната врата в тъмничка, прохладна и широка стая, постлана с шарени черги.

В това време дойде и попадията. Тя беше пълна, ниска жена, на около четирийсет и пет години, облечена селски, черноока, с чевръсти движения и писклив глас.

— Сърдита съм на сестра ти — обърна се тя засмяна към Милка, след обичайните сърдечни здрависвания, — не ѝ прощавам: кума исках да ѝ бъда, обещаха ми, па отидоха в Шумен, та се венчаха, без да обадят. . . Със селяни прости ги е срам да се сродяват гражданите.

Цонка се изчерви.

— Ние и сега сме като роднина, бабо попадийо — каза тя, — аз съм у вас като в бащината си къща. Ти замещаш майка ми.

— Тъй, тъй. . . — смееше се попадията.

— А сега, откак няма мъжа ми, аз съм всеки ден у вас. Омръзнах ви.

— Не думай, Цонке!. . . Ами седнете.

Сестрите седнаха на ниското зелено миндерче.

— Право ти казвам, сърдя се! — продължи шеговито попадията, като требеше нещо.

— Прощавай, бабо попадийо.

— Добре, добре. . . Ама кръстница друга няма да дирите, дето и да бъдете, отсега се пазарим.

Лицето на Цонка се затъмни за миг като от мъглица и пак се проясни.

— Иванчо! Пелагийке! Елате вътре! — извика попът из отворения прозорец на децата, после прибави:— Нека дойдат да ги чуй кака им Милка.

Те влязоха срамежливо.

— Какво стоите? — рече им бащата.

Те приближиха и целуваха ръка на учителката си, после на Милка.

— Де сега декламирай, Пелагийке.

Девойчето скръсти ръце и задекламува с висок писклив гласец, на октава, едно училищно стихотворение.

Милка с усмивка наблюдаваше подвижната променлива от свян и напрежение физиономия на момичето, което, вперило очи в Цонка, сякаш търсеше в нейните одобрение и бодрост.

— Сега, госпожице Милке — обърна се към нея попът, след като свърши Пелагийка, — задай на Иванча по науката каквото щеш — от всичките истории знай, питай го за Европа и за Франца. . . И за цар Крума може да ти разкаже, и как се върти Земята, и какво е слънчевото затъмнение.

— Не, това е от първи клас, а Иванчо е в четвърто— забележи Цонка.

— Питай го, госпожице.

— Кажи, Иванчо, нещо за Португалия. Де е Португалия? — попита усмихнато Милка, като се сети как бе пострадала тая страна на картата.

— Португалия. . . Португалия . . . — замънка момчето. — Португалия е. . . съдрана държава! — завърши то енергически.

Двете сестри се изкискаха.

— Как съдрана държава? — попита бащата в недоумение.

— Няма я на картата веки — отговори Иванчо.

— Ето как се бъркат и ме конфузят децата, дядо попе, с тая скъсана карта. Молих толкова пъти за нова карта на Европа!. . . — каза Цонка.

— Писали сме в София откога. Ще бъде. . . Санким и много ни трябва Португалия, тя си е за португалците. Попитай го, госпожице, нещо по-дълбоко.

XIX
«ЧУДАКЪТ»

— Сега оставете това, да си видим думата — каза попадията. — Милке, хареса ли ви нашето село?

— Много ми хареса — стегнато, хубаво. И хората други, не прилича на другите села. Аз щях да ви попитам, дядо попе, как да си обясня това, на какво се дължи това добро състояние на селото ви?

— И то беше, госпожице, гуреливо и дрипаво преди седем-осем години като другите села. Но откак се тури на крак даскалът, селото ни се измени от година на година и сега не само ти му се чудиш, но и ние.

— Кой е тоя даскал?

— Господин Чакалов — поясни Цонка.

— Ах, ти ми споменуваше за него! Но как успя той да направи това чудо?

— Като умее човек да върти нашите хора с добром и човещина, може всичко да направи от тях. Помисли си: той не бе учител само на децата ни, ами и на нас. В школото бе техен, навън — наш. И ние го слушахме, защото видяхме, че каквото ни съветва и каквото ни каже, все добро излазя. Живее с нас, работи с нас заедно, сее, оре, показва ни новите изкуства по земледелието и го боли за нашето напредване и добро повече от нас. Видяхте ли в училището градината и другите дървета? От него са. Реката ни той стана причина да се стегнат бреговете ѝ, и мегданът ни да стане чист, всякакви добри овошки, дето ги гледаш по дворищата, от него са докарани фиданките; черничеви градини ни

посади, пчели ни навъди, изпроси от Шумен да ни дохажда веднаж в неделята фелдшер и ветеринар в селото. . . С една дума, из калта ни извади тоя челяк. Всеки инспектор, като дойдеше тука, прехапваше си устните. Колко пъти искаха да го преместят и повишат — той не щя. Най-подир се ожени за Недялка, богатичко момиче, напусна училището, купи си ниви, работи си ги и пак ни учи. Тачим го, обичаме го.

— Та тоя човек е бил провидение тук! — каза Милка.

— Наистина, како, господин Чакалов е необикновено деятелен човек. Всецяло се е предал на идеята си — да подигне нашето село във всяко отношение. . . влюбил се е, тъй да се каже, в селото до чудачество. . .

— Отдека е той?

— От едно село в Търновско.

— Свършил ли е някъде?

— В Нанси е следвал по медицината, но не е свършил по недостатък на средства.

— И станал селски учител?

— И стана наш селянин — прибави попът гордо. — Той се задоми тука и се засели.

— Но как са го слушали селяните? Той няма никаква власт над тях.

— Как, Чакалов всичко правеше през кметовете. Не знам как ги омагьосваше. Привършат се летните работи или дойде празник, селяните останат празни. Кметът ги сбере. «Хай, момчета, де сега!» Па ги поведе с Чакалова. Бе мегдан очистиха тъй, бе акации насадиха, бе локвите пресушиха из улиците, бе реката подградиха — и все под очите и съветите на Чакалова. Всичко с гария, понеже беше за обща полза. И хората с радост работеха. Така и вътре в дворовете си всеки редеше, както го научеше даскалът. Слушаха, и сега слушат. . .

Попът запали цигарото си, пухна и продължи:

— Дойде ли света неделя — свиква селяните в училището, държи сказки — пак по земледелие, по стопански работи. . . Купи си някои земледелчески машини, европейски, и сам показва на селяните как се работи с тях. Накара по-заможничките — и те си купиха. А чунким е и доктор донякъде, наставлява ги как да пазят здравето

си, понякога и сам ги лекува, доколкото проумява, безплатно. . . Сега всички са готови да умрат за него. Народът му зяпа в устата. Нашите учители ги викат народни, но този е първият ни истински народен учител. . . Наздраве, добре дошле — и поп Деян изпи чашка ракия, която му подаде Недялка.

Като си отри мустаците, той продължи:

— Чакалов ни намали и дългът на Земледелческата каса. От двайсет и две хиляди сега селото остава да дължи само десетина хиляди лева.

— Как ви го намали? — попита Милка, изненадана от тия думи.

— А бе тъй. . . Като гледаше как селяните ходят всеки три месеца да менят записите си на Шумен и губят времето си и плащаха лихвите само, а много и тях не плащаха, та борчът растеше, той изработи в Шумен да го направят агентин на касата тук. Па ги подсеща сега нему да внасят лихвите, кара ги заедно с лихвите и част от майката да плащат, променява им записите, държи им сметките и тъй полека-лека намаля дългът и ни олекна.

— Та той е на служба на Земледелската каса?

— Не, така, безплатно работи.

— Безплатно?

— Тъй, както всичко, дето върши за нас. Има тука само двама души, дето го мразят: те са лихвари.

— Аз съм възхитена от всичко това, което чух, дядо попе — каза Милка. — Ако го кажех в София, никой не ще ме повярва.

— Аз съм приятелка със семейството на господин Чакалова — каза Цонка на сестра си. —Ако желаеш, да ги посетим? Аз забравих да ти кажа: снощи, в наше отсъствие, господин Чакалов е дохождал у нас да те поздрави.

— Тогава да идем сега да му повърнем визитата! — И Милка стана.

— И аз ще дойда — каза попът.

Попадията поиска да се възпротиви на тръгването им, като каза, че задържа на обед сестрите. Цонка благодари, но отказа. . .

— Не, не може! — извика попът. — Жена ми е станала по зори да шъта и да готви, за да ви гостим днес.—

После се обърна строго към Цонка: — Царице, в тази къща аз съм царят. Заповядвам ви да обядвате у нас.

Подир това нямаше как да откажат на гостолюбивите домакини и приеха да се върнат за обед.

XX

У ЧАКАЛОВИ

Навън владееше силна жега, слънчевите лучи горяха главите на сестрите през самите им чадъри.

Поп Деян, Милка и Цонка се повърнаха назад, ударихa из една нова улица, в краят на която се белееше към пътя къщица, полузакрита от шумата на дърволяка.

— Ето, онази къща е на господин Чакалов — каза Цонка на сестра си.

— Ах, там на прага стои булката му — каза попът.

Те приближиха.

На вратнята действително стоеше една млада селянка под сянката на едно дворско дърво, надвиснало клони над пътя.

Като съгледа дружината, невястата пристъпи насам усмихната и я посрещна:

— Добре дошле, добре дошле! — викаше тя, като се ръкуваше едно по друго с тях. — Вие сте нашата хубава гостенка? — каза тя на Милка любезно и ѝ стискаше ръцете. — Как се радваме!. . . Минко снощи, щом се завърна, каза ми, че си дошла, и се затече до вас. . . Заповядайте, молим ви! — и тя ги поведе към вратнята бързешката.

Чакаловата съпруга бе около двайсет и пет годишна жена, напета, черноока. Селската ѝ празнична носия стоеше чудесно хубаво на снагата ѝ. Черните ѝ очи гледаха весело. От нея вееше здраве и младост, каквито ни веят от зелена елова гора, израсла на свобода в небесните висини.

Когато влязоха в двора, Милкините очи плувнаха в зеленина. Чудна градина с шадраванче, овошки, натегнали с плодове, тополи, акации, брези, пред вратнята лози образуваха с шумата си прохладна сянка по тре-

вясалия двор. Ивица плочи отиваше от вратнята до къщната врата, около която пъплеха във вид на венец, по невидими нишки, пълзящи растения; такива бяха пуснати и между прозорците, дето в саксии се намираха разновидни цветя. Сладък дъх от рози плуваше из въздуха, в който звънтеше монотонната песен из дървената цева на шадраванчето.

— Боже, колко е хубаво тука! Тука е малко Елдорадо! — извика неволно възхитената Милка, която не можеше да се нагледа на прелестта на тоя мирен селски кът.

Влязоха в къщи, в гостната стая. И тя беше уредена с вкус. На нейните прозорци цъфтяха бели трендафили. През отвора, що оставяха тантелевите завеси, се виждаше на юг кръгозора с някои сини върхове на Стара планина.

Чакаловица ги покани да седнат на тъкания червен миндер, па седна и тя до Милка. Тя чуруликаше весело, без стеснение и без преструвка, разпитваше, отговаряше, не оставяше беседата нито на един миг да повехне. Милка се чудеше на простите и свободни обръщения на тая селянка, на удивителният ѝ природен такт да говори и да внимава, и да се държи непринуждено.

— Надявате ли се на господин Трайчева, Цонке? — попита тя приветливо.

— Надяваме се всеки час. Ето, кака него чака нетърпеливо.

— Доста далеко го пращат от нас, в Самоков.

— С Пенча навсякъде ще съм доволна. Само ще ми е жално, че оставям тука такива добри приятелски семейства.

— Но дека е даскалът? — попита попът.

— Трябва да е още в училището — отговаря Недялка.

— Какво прави в училището? — попита Милка.

— Има сказка, госпожице.

— Бре, как забравих това? — извика свещеникът.— Даскалът дава сказки всяка неделя по земледелието, преди обед. Трупат се хора, та пълнят училището. . . Кръчмарите му се въсят, но какво да им правя.

— Аз желая без друго да видя господин Чакалова.

— Вярвам, че скоро ще се върне, госпожице. Ако обичате, да му пратя известие, да скрати?

— Не, да го не безпокоим, ние ще го почакаме. В такава весела къща и при такава мила домакиня никога няма да се види времето дълго — забележи Милка.

Чакаловица се изчерви.

— Ние сме селянки, госпожице, и нямаме градски уред, прощавайте.

— Вие вярно казвате: такъв уред го няма в градовете. Колко много имаме ние, гражданите, да се поучим от вас! Ох, каква прелестна градина! Какви овошки! А цветята? Благодат божия — думаше Милка, като надникваше на прозореца.

Недялка изчезна из вратата.

— Каква любезна госпожа! — каза Милка.

— Тя си е невяста, не е госпожа — забележи попът. — Пазете се да ѝ не кажете «госпожа», защото ще я засрамите.

— Как, срамува се от госпожа?

— Тя се мисли селянка все и ѝ иде чоглаво, когато ѝ нахлузват тая градска качулка. Тя не иска да се погражданѝ във фустан и цивилизация и мъжът ѝ не дава. Моди и дрънкалки мрази. Той ходи просто, и нея държи просто.

— Недялка нищо не губи в селската си носия: тя си е сама гиздосия.

Цонка гледаше към двора.

— Како, в тоя прекрасен двор преди няколко години не е имало нищо, каквото виждаш сега — каза тя.

— Тъй, преди шест години, когато го купи Минко, тука беше пустош и буреняк само — допълни поп Деян. — И да кажеш, че е станало с много пари — не. Само труд и добро желание, и опитна ръка. Шадраванът бе стар и пресъхнал. Тук е бил двора на някой си имотен турчин. Продал всичко, зарязал, изселил се още преди двайсет години. Минко похарчи твърде малко пари да поправи клюнците, дето бяха развалени, и водата си пак протече от реката.

Милка съгледа на масата, що стоеше сред стаята, книги и взема, та ги прегледа по корите.

Това бяха все специални съчинения по стопанството: О р а л о, П ч е л а и други. . . Там имаше книгата

С т о п а н с т в о т о в Д а н и я, на френски, Р ъ с к и н в руски превод и някои книжа от Толстоя.

— Литература здрава. У нас малко се чете тя. В о д е н и ч а р с к а т а у с о й к а намира повече любители — каза Милка на сестра си.

Явно бе, че Чакалов следеше прогреса на ония клонове от науката, които бяха свързани с неговото дело и отговаряха на вкуса и призванието му.

Недялка се върна с две китки бял трендафил и кичест карамфил, които размирисаха из стаята.

— Ах! — извика попът.

— Моля ви, вземете — каза скромно Недялка и раздаде стиските цветя на сестрите.

Те я обсипаха с благодарности.

— Прелест, боже мой! — викаше Милка, като миришеше благовонните цветя.

— А мен няма ли? — пошегува се попът.

— На мъжете мъжки работи се дават — отговори усмихнато Недялка. — От коя желаете?

— Ах, ти ми знаеш вкуса, да си жива. Дай от гроздовицата, Недялке.

Недялка донесе стъкло с ракия и му наля.

— Наздраве, Недялке! Да си жива, да ти живей и Минко!. . . За чест и слава на Казалар! — извика дядо поп тържествено, като дигна чашката и я люхна.

— Благодаря, дядо попе, да ви е сладко.

— А, ето господин Чакалов! — извика Цонка, като гледаше из прозореца.

На двора идеше един брадат, едър мъж в чистичко шаячево сетре и панталони, морав цвят, просто скроени, и със сламена палария.

Милка погледна също към двора.

— Как? Ами аз съм го видяла!

— Кога?

— Вчера, като влазях в селото, на един харман.

— Тъй, той ми каза, че ви видял и поздравил — каза Недялка и се затече да посреща мъжа си.

Милка го гледаше внимателно.

— Та той бил! Стори ми се, че искаше да ми каже нещо. . . Наистина, какво енергическо лице!

Чакалов влезна гологлав, последван от Недялка.

XXI

ЕДИН НАРОДЕН УЧИТЕЛ

Той беше човек на трийсет, трийсет и две години, рус, с висок ръст, здрав вид, с будно изражение на изгорялото лице. Челото му, по-бяло на горнята половина, покровителствувана от сламената палария, беше високо и умно, със силно изпъкнали жили на слепите очи. Ръцете му, здрави и мускулести, бяха почернели от слънце, също и вратът му,закопчан от проста, с червени шевове риза, без вратовръзка. Сивите му очи блещяха приветливо. Идеше лъх от сила мъжка от тоя пъргав момък и човек се чувствуваше добре в присъствието му.

Подир първите разменени здравлявания Милка му изказа възхищението си за неговата деятелност.

— О, госпожице, не заслужавам всичко това, което ми казвате в голямата си добрина. Като учител аз не правех услуга никому, защото изпълнявах дълга си. А тоя дълг аз го разбирам по-широко и по-инак, отколкото е определен в министерските правилници и разпореждания.Според моето мнение,задачата на народния учител не се свърша в училищната ограда:той е учител и на народната, трудящата се маса — на големите деца. Затова се вика «народен»учител. Тука ли няма място за работа, за даване поука и съвети на тъмните умове, за разбуждане енергиите, за повдигането на народа? Ще каже някой: това не е негова длъжност. Лъжа е. Додето учителите са едничките живи сили в селото, едничките културни фактори, додето не дойдат други ръце да поемат културно-икономическото дело, народните учители трябва да го вършат. У нас много се говори за идеали — ето един такъв. Да осветлиш ума на селянина, да му подадеш ръка, за да излезе от тинята на мизерията и сиромашията, да му помогнеш да се научи да работи по-плодотворно, да бъде по-умит и по-чист, да бъде по-здрав, по-малко яден от въшки и пороци, да найде живота по-сносен — има ли идеал по-висок от тоя? Помислете си каква страшна, стихийна сила би бил колективния труд на народния учител, ако би се насочил към тая цел!

Жилите на Чакаловото чело трепкаха силно, лицето му бе огряно от вдъхновение. Той си избриса пота по слепите очи и продължи:

— Не съдя и не критикувам лица. Крив не е никой. Крива е системата, зле е поведено делото от началото. . . Учителят е велик фактор и сега, но той може да бъде още по-велик. В турско време народните учители работеха за свестяването на народа, сега трябва да работят за вчеловечаването му... У нас е на мода да се говори за човечеството, за правата на човечеството, което за мен е книжното, безименното човечество. . . По-добре да видим човекът, който стои пред нашите очи, човекът от плът и кръв,от нерви и душа, сиреч народът. Нека оставим други да плачат за човечеството, а ние да помогнем на тоя народ — дявол го взел: храни ни!

Чакалов махна нервно с ръка и замълча. Той беше възбуден от собствените си думи и гласът му бе станал треперлив.

Милка слушаше учудена Чакалова, който защищаваше с горещината и убедеността на един фанатик тия възгледи, ненапълно споделяни от нея, но оригинални и смели, като парадокси. Тя не се опита да му възрази, защото тоя човек прилагаше на дело теорията си и обезоръжаваше всяко възражение.

— Вие учителствувахте само пет години тук? Вие трябва да сте жертвували всичкото си свободно време, за да извършите в Казалар тоя хубав подвиг? — каза тя.

Той се усмихна.

— Подвиг? О, голяма дума. Кажете по-добре — развлечение. Време имах премного; в тия занятия със селяните аз именно намирах приятна почивка. . . После, аз имам една слабост към такъв род занимания, аз се влюбих в делото на селския поминък, селския напредък. Вам бе драго, че видяхте доста хубави работи тука — питате ли мене колко по̀ ми е драго? Да видиш едно село от купище превърнато почти на градина, едно мизерно прозябаване преобърнато на човешки живот?

— Това е право — каза попът. — От мръсотии не можеше да се мине през мегданя, като отивах в черква.

— Сега сами се занимавате със земледелие? — попита Милка.

— И със скотовъдство, и с птицевъдство, и въобще... с широкото стопанство. Доведох брата си, да ми помага. И да ви се похваля: не съм зле. И доволен съм от себе си. Аз намирам, че във физическия труд състои главно призванието на човека, с него живота е по-пълен и по-весел.

— Вие сте толстоист?

Чакалов се усмихна.

— Не. Но понеже човек трябва да бъде у нас някакъв и с т, то аз ще ви кажа какъв съм: аз съм егоист!

Милка го изгледа зачудена.

— Егоист в най-тесен смисъл на думата — продължи Чакалов. — Да, от личен егоизъм стоя тука. На тоя физически труд, на това работно село, на природата му и въздухът му дължа здравето си, живота си.

— Сестра ми ми каза, че вие сте следвали във Франция медицината?

— Да, и не свърших последния курс... Оттам се завърнах сиромах и с разклатено здраве, и с неврастения... И гърдите не бяха добре... Докторите дигаха рамена. Готвех се за оня свят... Скитах се два-три месеца отчаян из София; бия прага на Министерството на просвещението, искам учителска длъжност. «Няма!» — казват. А аз ще умра от глад! Най-после един ден ми отговарят: «Няма като за вас място.» «А какво има?» — питам. «Има място в едно село, затънтеничко...» «Дайте, джанъм, дето и да бъде: болен съм и нямам хляб да ям!»... И тъй се случи, та дойдох в това село. Вижте какво чудо стана: аз мога да поваля троица. Нервите се поправиха, дробовете се възродиха от усилено гълтане чист въздух...

Попът го пресече:

— Стига де: на дявол му куршум в ушите.

Чакалов продължи:

— Аз влязох, госпожице, в народа. Видях положението му и ме заболя на сърцето. Тогава си рекох: чакай да видим какво можем направи! Залових се на работа, доставих си специални книги по стопанството — аз съм влюбен в тая отрасъл. Влюбих се и в тоя добродушен и работлив народ. Па останах в него. Моите честолюбиви стремежи тука намериха крайната си цел.

— И вие сте честити тука?

— Да, мога да кажа: честит, госпожице.

После се позасмя:

— Аз постигнах идеала на земното щастие: той би в труда, в здравето и в природата.

— И в съзнанието, че човек е полезен — забележ Милка.

— Да, аз съм... ние сме и домашно честити. Ак лъжа, нека ме опровергне жената — и той изгледа пс червенялата внезапно Недялка, чиито очи блеснаха красноречив светлик.

— Имам и две деца, госпожице, които също ще на правя земледелци и селяни.

— Прошка да нямаш, ако ги направиш чиновни ци! — забележи попът.

— Но аз ви дотегнах с моите многоглаголания... Желаете ли да видите градината, двора, стопанството

— С голямо благодарение — отговори Милка.

Станаха всичките.

Чакалов ги изведе на двора, после в градината.

— Хубава градина, господин Чакалов.

— Обърнете се към булката: това царство тя ре и управлява.

Минаха край сливите, ябълките, вишните, натегн ли от овощия.

— Това са все присади — каза той. — Недялк прати после на гостенките по кошница от всички плодове.

Той ги спря пред един прозорец без стъкла.

— Погледайте моите пашкули!

Те надникнаха и видяха в стаята увиснали на стен та бели и златни гангали пашкули.

— Днес цялото село храни буби; преди пет годи нямаше ни една черница в него.

— Прелест! — радваше се Милка на живописно н качените свилени, лъскави гробници на какавидит

— Това е повече от прелест: това е злато, госпожи

Отминаха на дъното.

— Ето фабриките за меда на моите пойни крила работници — каза Чакалов, като се спря пред някак миниатюрни къщици, сякаш жилища на лилипути.

— Как, това са кошури? — попита Милка, коя очакваше да види обикновените у нас кошури.

— Вие се чудите? Ония, предишните кошури, бяха губилища и гробници за пчелите, а тези са дворците им. Медът тогава са получвали във вид на някаква каша, пълен с трупове на умрели пчели и на техни изверження; а сегашният мед, из сегашните кошури, е амброзията, която са яли някога боговете — чист, прозрачен, ароматен, обилен.

— Как тоест бяха губилища за пчелите тогавашните кошури? — попита Милка.

— Тогава, за да извадят меда им, постъпяха по найзверски начин към трудолюбивите и полезни създания: унищожаваха ги немилостиво, било през потапяне кошура във вода, било чрез удушване с дим, било с просто утрепване. Такава беше наградата на хилядите тия неуморни крилати работници, събирали прашец по прашец меда от чашките на цветята. Сега из тия которки медът се изважда чист, а пчелите остават живи, за да го съберат и идущите години. Това е ново, хитро приспособление. Виждали ли сте царицата?

— Не, аз съм чела само в книгите за нея.

Той се обърна насмихнат към Цонка:

— Госпожо, това е царица, която има върховна власт над десетки хиляди поданици, повече от вашите.

Той приближи до една которка и откри полека капака ѝ. Около му хвърчаха обезпокоени пчели.

Двете сестри се отстраниха малко предпазливо.

— Пазете се, господин Чакалов.

— Те никога не са ме ожилявали, познават ме — и той извади из которката едно дългнесто четвероъглено черчеве, прилично на черчеве на джам, но вместо стъкло там беше картон, цял покрит от две страни с изкуствени чашки, каквито пчелите градят да си гуждат меда. По тия чашки сновеше гъст пласт пчели. Той се взира близо в тях.

— Няма царицата тук — рече той и вложи рамката в ковчега. Той извади още рамки и все такива и найпосле посочи въз подвижния пласт от тъмножълти гадинки една пчела голяма колкото три пчели — тя ходеше по гърбовете на другите.

— Ето царицата! — каза тържествено Чакалов.

Двете сестри гледаха с любопитство едрата буболечка, която царствено и властно бдеше върху добрия ред

на царството си и добросъвестното изпълнение длъжностите си от всякой поданик.

Когато свърши лекцията си, той каза:

— Не ща да ви уморявам и с показване моите две от швейцарска порода крави, които дават мляко за десет наши, нито кокошарника си, който праща всеки пазарен ден в Шумен по стотина яйца, нито другите приходоносни животни на моя Ноев ковчег. Ще ви зарадвам, като ви кажа, че селото върви подир мене и неговото благосъстояние расте. Народното благосъстояние, госпожице — ето най-великото нещо. На него се гради всичко друго: напредък, култура, изкуство, сила, щастие народно и държавно. Аз мисля така поне. . . Сега извинете, че ви задържах много, дядо поп гледам, че си дърпа брадата нетърпеливо: това показва, че часът е дошъл за обед и баба попадия ви чака при сложената трапеза — завърши той глумливо.

Когато изпращаше гостите на пътя с жена си, Чакалов извика:

— Недялка ще ви види утре при тръгването ви, госпожице, а аз ще бъде на харманя и там ще ви кажа сбогом. Сега добра охота!

Сестрите няколко пъти се обръщаха към любезните домакини и им климаха приветливо, носейки в ръце разкошните китки от градината им.

XXII

СЪРЦЕ

Милка чака́ пристигането на Трайчева и на сутрешния ден до пладне. Но той не дойде. Ней се искаше, а и Цонка я канеше, да чака още и да си тръгне вечерта. Но поп Деян настоя да си тръгне през деня, за да стигне ранко в Шумен, понеже от няколко деня бяха забележени разбойници турци, че се скитат тъдява из долищата. Даже едно убийство бе станало преди пет дена край друма, който отива за града. Тогава Милка тръгна за Шумен с една селска бричка, изпратена докрай село от просълзената си сестра, от Недялка и от поп Деяна.

Когато Цонка се връщаше в къщи, унила и натъжена, един селянин с прашни крака и с торба на гърба я застигна и ѝ каза:

— Дай мюждето, даскалице: господин Трайчев ще си дойде тая вечер.

— Как? Отде знаеш? — попита стреснато учителката.

— Ида сега от Шумен. Там го видях. Пристигнал днес с железницата. Обади ми, че по хладовина ще тръгне за село.

Цонкиното сърце се разтупа от радост.

— Как не дойде по-рано да се видят с кака поне за кратко време! Тя тъй много желаеше да го види! Чичо Василе, чакай. Благодаря ти. Пий едно вино, че си уморен — извика тя на селянина. Той се повърна и прие с благодарение двайсетте стотинки, па си отмина.

Известието за Трайчевото идене я окрили. Угрижеността изчезна от лицето ѝ, безпокойството, събудено от настойчивите и подозрителни питания на сестра ѝ, се разсяха пак. Цонка цяла се отдаде на радостта си. Тя заразтреби пеешком къщата, за да причака прилично желания гост. Откъсна от вазите най-хубавите цветя и ги тури на масата му във фаянсовото цветарниче. Промени чаршафа на съпружеското легло и тантелените възглавнички, шити от нея с инициали от червена свила: Ц. Х. (Цонка Хрусанова) — мил спомен от невинното моминство. После се изправи пред огледалото, та си втъкна в косата един едър трендафил, видя усмихнато лицето си и му се изплези детински, защото го намери хубаво.

— Отде пък измисли кака, че имам угрижено лице? Това показва, че тя има фантазия — продума си тя.

В залиса си да се къта и нарежда стаите, занята с радостта си и с образа на Трайчева, тя не забележи навън доста силната буря, която се изля в пороен дъжд. Погледна часовника си и видя, че времето хвръкнало неусетно.

Смръкнуваше се. Минутите ѝ се чинеха по-дълги; нейното ухо се вслушваше във всеки шум от кола, който идеше отвън. Няколко пъти отива́ при огледалото да се види пак и да си поправи един свилен сколуф, който си стоеше добре, някоя гъвка на дрехата, която нямаше

нужда от това, и да си хареса пак лицето, което и без нейното одобрение беше привлекателно. Тя се притесни повече и повече от бавежа Трайчев и за да се позалише, отиде у булка Стаменковица да ѝ обади, че Трайчев си иде, и си сподели радостта.

— Хе, ще черпиш, даскалице — каза ѝ селянката зарадвана.

— Може да си дойде с бай Стаменка?

— То дъждеца ще да ги е поокъпал хубавката — забележи Стаменковица.

Чу се, че идат кола от улицата.

Цонка припна към вратнята. Там спираше Стаменковата бричка. Но вместо Трайчев, друг човек беше.

Тя се върна скръбна в къщи. Взеха да ѝ идат сега мисли за някаква случка из пътя. Спомни си убийството на полето, извършено по такъв час от делнормански разбойници.

Смръкна се.

Тя не искаше да ляга.

Запали ламбата и взе една книга да чете. Но нищо не отбра нейния разсеян и безпокоен ум. . . Тя излезе да поговори с бай Стаменка. Стаменко стоеше буден навън и поправяше при газова ламбица нещо на колата.

Ламбата осветляваше едната половина на Стаменковото дебело, власато, флегматично лице.

— Добър вечер, бай Стаменко — поздрави го Цонка.

— Дал бог добро и торба грошове. Честит ти гост.

— Пенчо не е пристигнал още — каза тя със схванат глас.

— Ха! — извика учуден Стаменко, като се изправи с теслата в ръка.

— Ти го видя в Шумен?

— Ама как, не е ли пристигнал господин Трайчев?

— Надявах му се, няма го.

— Чудно ми е това, дето ми казваш. Аз го видях по икиндия и го питах, той каза, че ще тръгне на́двечер. Пита́ и мога ли да го взема. Не можех, имах двама човеци вече.

— Може да е останал в Шумен да пренощува?

— Не остана бе, нали ти думам? В хотела му, дето той си ходи, пак попитах за него, чунким единият ми мющерия се отрече, та остана празно място в колата.

Рекоха ми там: «Току-що тръгна с пайтона.» Та как да го няма още?

Цонка стоеше смаяна.

— Да не би да се е строшил нейде пайтона му? — каза Цонка.

— Не е. Из пътя никъде пайтон не видях спрял, нито ме застигна някой — срещнах само две кола: първата беше Велчовата бричка при Таштепе — идеше с една жена.

— Сестра ми! — каза Цонка.

— Сестра ли ти била? Как не се видяхме! Другото беше пайтон: срещнах го отвъд Иванчовото ханче — беше мърчина вече тогава.

Цонка стоеше втрещена.

Де ще е Пенчо? Де се губи? Де е закаран?

Светът ѝ се зави.

Дойде ѝ на ума пак за убийството и за разбойниците, за които бе говорил поп Деян.

— Кой беше пайтонджият му? — попита тя Стаменка, който се беше пак навел над работата си.

— Сюлейман Бургуджи, оня, чапкънинът. . .

— Турчин! — извика тя в ново безпокойство.

Стаменко наби гвоздея в дървото, па се изправи и каза:

— Че шуменските пайтонджии са повечето такива, даскалице. Делиорманците, ако не са пантаджии, то са пайтонджии — вмъкна злобна думица Стаменко, по съсловно съперничество, без да сети какво действие имаше въз учителката това пояснение.

После прибави поугрижен:

— Но де ще се бави човекът? Той трябва да е стигнал, не може да е хвръкнал на небето. Или пакост е станала някаква пак? — Последните думи той произнесе тихо, но Цонка ги дочу.

Цонка бе вдървена.

— Може да е слязъл право у кмета — каза Стаменко след няколко мислене.

— Защо у кмета? — попита Цонка зачудена.

— Той ми каза, ако видя кмета, да му кажа да го чака тая вечер в къщи, да не излазя никъде. Ще да са се улисали в приказка, па е забравил да прати да ти обади. Иде от София, нещо бързо, по партиите може да му

говори. Я избори ще стават пак, я. . . Аз нямах време да видя кмета. Там ще е, даскалице.

— Да пратим да видят — каза Цонка обнадеждена от тая мисъл.

— Чакай да пратим наш Цвятка! — каза коларят.

— Не, не мога да се стърпя, и аз ще ида!

Стаменко извика сина си. Подаде се из стаята дванайсетгодишно момче, босо.

— Цвятко, иди с даскалицата, да ѝ бъдеш другар, че вън е тъмно. Аз имам работа.

Навън шумовете бяха съвсем престанали. Редки кучешки лаеве нарушаваха още тишината.

Цонка и момчето се запътиха през пустите и мрачни улици. Облаци, пръснали се надвечер подир бурята, пак завличаха небето.

Приближиха общинската канцелария.

Цонка не видя да свети на никой прозорец, но тя потропа на вратнята. След няколко време отвори ѝ разсилният.

Тя попита за Трайчева.

— Няма никой тука — отговори разсилният сънливо.

—Може да е отишъл право в кметовата къща — помисли си тя. Кметът живееше близко. Тя узна у него, че не е виждал мъжа ѝ.

И с премаляло сърце се затече нататък.

— Може да е у Чакалова — каза си тя, като си въобрази, че е възможно да се е отбил у Чакалови, да го е задържал Чакалов да разговарят за инструментите.

В тревогата си Цонка нито се сещаше да помисли колко нейните предположения бяха лишени от основателност и недопустими. Но човек и в най-безнадеждните минути пак търси и намира сянка от надеждица в нещо. Тя си помисли:

«Оня пайтон, дето Стаменко го е срещнал, че се връща в тъмнината, е бил празният пайтон на Пенча. Пенчо е слязъл тук и го е отпратил. Непременно е у Чакалова.»

Като минуваха край едно плетище, спуснаха се на тях пробудени псета. Тя се навеждаше да търси камъни, но не намери и хвърли с пръст, като викаше упла-

шена. По щастие, един селянин се улучи там и пропъди с псувни и с тояга кучетата.

У Чакалови двата прозореца към пътя светеха през завесите си.

— Тук е — издума тя запъхтяна и почука на стъклото.

Тегли се завесата, па се отвори и прозореца. Показа се Недялка.

— Ах, ти ли си, Цонке? Заповядайте, заповядайте.

— Тук ли е Пенчо?

— Мъж ти? Че той стигнал ли е? У нас не е.

Учителката изпъшка и без да даде обяснения, отмина нататък с момчето.

Тя се спря на едно място, втрещена, потна. Излезлият вятър развяваше разсипаната ѝ при борбата с псетата коса.

— Сега — къде? — каза си тя глухо.

Нова луча от надежда блесна пред очите ѝ.

— Ще се е отбил и побавил у дяда попа; той го е задържал за новини, па са се улисали, та са забравили да ми известят. . .

Па като намери сама неправдоподобно последното обяснение, тя прибави на себе си:

— Или са пратили някого и той не е дошъл.

Поповата къща беше близко.

Цонка потропа на вратнята. Лавнаха псета из двора. Тя погледа през една разтруга: всички прозорци бяха тъмни.

Тя изпъшка, почти изхленчи.

Тръгнаха пак.

В това време зад тях вратнята изскърца и се отвори. Цонка се извърна.

Позна на прага едрата фигура на попа, гологлав.

— Кой беше тук? — извика той, като гледаше в тъмнината двамата хора.

Цонка се обади.

— Аз съм, дядо попе: Трайчева.

— Даскалице! Що чиниш тук нощно време? Ти ли блъскá? Кого дириш?

Тя с разплакан глас му разправи как мъжът ѝ тръгнал от Шумен и пропаднал някъде.

Попът изслуша поразен това съобщение.

— Как може тъй? Как може да бъде? — извика той тревожно. — Чакайте тука! — каза и изчезна. След малко той се появи с калимавката на глава.

— Ела да идем у вас: Пенчо трябва да се е завърнал у вас сега. Инак не може да бъде.

Из пътя попът я ободряваше. Може най-после да бъде другаде слезнал — кой знай у кой познайник. . . Може Стаменко да е погрешил. Но в душата си и той изпитваше безпокойствата Цонкини от това необяснимо закъсняване на Трайчева.

Тримата души стигнаха у Стаменкови.

— Няма! — каза Цонка, като погледна, че стаята бе празна и ламбата светеше тъй, както я бе оставила накрай масата.

Попът беше смутен.

— Ти това, дето го мислиш, лошото, не е: друга ще да е работата — казваше той, като влезе в стаята и се прекръсти.

— Прощавайте, дядо попе, че ви обезпокоих — извика с просълзени очи учителката.

— Как ме обезпокои? Ами да имаш такава грижа и мен да не обадиш? Ти, сама жена тук, да няма на кого да си изкажеш мъката? Седни, умири се. Как-как от мъжа ти ще довтаса тая нощ хабер. Господ е милостив . . . Вие, даскалите, не вярвате много в бога, но. аз знам, че той бди над нашите глави и е всемилосерд.

Той погледна часовника.

— Единайсетий час.

Па запали цигаро, от мъка, смукна съсредоточен и строг и рече:

— Ти не щеш да заспиш тая нощ от мисъл, и аз не ще мога да мигна у дома. Ще постоя тука още. Цвятко, иди събуди баща си да дойде тука. . . Кажи му да дойде: . . Аз да разбера каква е работата.

Момчето излезе.

Цонка със сключени ръце ходеше из стаята и охкаше, с бузи, облети от сълзи.

— Пала го палила! — избъбра попът сърдито и тегле силно цигарото, като че искаше из него да извлече някакво утешително обяснение на случката.

Чуха се стъпки на пруста, па някой удари на вратата. Влезе Чакаловий брат.

— Добър вечер — каза той гръмливо.

— Дал бог добро, Нено — каза попът.

Цонка гледаше влезлият със страх.

— Даскалице — обърна се той към нея, — прати ме бачо да ти кажа много здраве от господин Трайчев.

— Ах!

— Думай по-скоро бе! — избъбра нетърпеливо попът.

— Пратил писмо по един пътник на бача, че му се случило нужда за Варна, та отишъл на Варна.

— За Варна? Защо? — попита тя стреснато.

Попът я изгледа строго:

— Защо, защо! Отишъл за Варна, че имал нужда. Сега знаеш, че е жив, и къде е — благодари бога и не питай повече. Аз нали ти казах: имай упование в оногова, дето знае и може повече от всинца ни.

— Лека нощ! — рече селянинът.

— Благодаря ти, Ненко, че ме зарадва.

Ненко излезе.

Попът стана.

— Ами какво е дрънкал Стаменко? Пиян ли е бил? Сега изправи се тука пред тоя — той се озърна към стената на изток, — вие нямате и икона! — и се моли и благодари бога. Сбогом.

Той й подаде ръка.

Тя му каза покъртена:

— Благодаря ви горещо, дядо попе, че ме подкрепихте в тия минути и ми показахте такова съчувствие. С вашето стъпване тука и радостното известие дойде.

— Аз ти казвам, че има един бог. Кажи това и на мъжа си. Лека нощ!

Той излезе.

Цонка седна на леглото. Тя се усещаше сломена от тия тревоги. По нейните очи още се искряха сълзи.

— За Варна, Варна! — викаше си тя. — И сè на Чакалов пише, като че жена му е безграмотна. . . — каза си тя горчиво.

После прибави след няколко мислене:

— Да бях знаяла това, щях да приема поканата на кака и да ида с нея във Варна. Оттам щяхме да се върнем с Пенча.

Тя се прекръсти.

— Боже, благодаря ти, че така се свърши!

Тя спа дълбоко, като пребита, тая нощ.

XXIII

РАЗМИНАЛИ СЕ

За да бъде по-ясно за читателя това, което се разказа в предидущата глава, и това, което ще следва, нужно е да се повърнем малко назад и да придружим Милка при пътуването й днес от Казалар към Шумен.

Милка напусна селото и пак се озова на полето, през което преди три дни бе минала, идейки насам. Небето постепенно се покриваше от гъсти облаци, които пъплеха от запад и застилаха със своите рошави талази синевата. Скоро слънцето се погълна от тях, хладен вятър духна. Птиците безпокойно летяха в противна посока, цвъртейки плахо. Идеше дъжд или буря.

Милка не забележи нищо. Тя бе углъбена в мислите си. Образът на сестра й я следеше. Тя изнасяше от Казалар впечатления и радостни, и скръбни. Радостни, че бе видяла сестра си жива и здрава, и за онова, което бе чула от добрия свещеник за нея; скръбни — за забележената, всуе прикриваната угриженост в лицето на сестра си. Какво криеше тя? Какво я мъчеше тайно? Кое й бъркаше да бъде безусловно щастлива? Тя би се осветлила по тия въпроси, би отгатнала тайната от личната среща с Трайчева, когото не можа да дочака. Досетлива и проницателна, каквато беше, тя би прочела в самата физиономия на Цонкиния мъж причините на грижата, прочетена в Цонкиното лице. Да, Цонка напразно уверяваше, напразно се закле, че е щастлива с тая женитба. Срам или стесняване, или нежелание безполезно да тревожи любящето й сърце с поверяване безпомощната си горест, а може би гордост я възпря да подели душата си с нея. На тръгване тя намери сгодна минута да повери безпокойството си на свещеника и взе обещание от него, каквото разбере за Цонкината мъка, да й съобщи писмено.

Бричката се озова на гърба на ръта, отдето й се откри пак долината, из която реката лъкатушеше. Тя съгледа през един процеп на бърдото, далеко, и платното на железния път, по който бе пътувала с Бранкова. И дойде й сега пак на ума симпатичния момък. Сърцето й неволно изпитваше сладостно вълнение, че ще го

намери във Варна за обещаната разходка по Черно море. Светнаха ѝ пред очите сините вълни, безкрайни кръгозори, свободния простор. Нейното младо сърце копнееше и предвкушаваше наслада от тая вълшебна разходка със задушевния, влюбен в нея младеж. И тя се пак питаше: любеше ли го? Не. Но тя се стремеше към него. По каприз ли, по суетност ли беше, но ней се искаше пак да срещне неговия възторжен взор, пълен с неизразимо чувство, да изпита въз него обаянието на красотата си, без да подозира жестокостта — най-деликатното женско сърце е неспособно за това, — жестокостта на тая игра с живо, любящо сърце.

Току-що се спущаха към Ивановото ханче, в падината, един гърмеж разтресе въздуха, като протърча с продължи телен ехтеж надолу по затъмнялото небе. Мълния заслепителна продра облаците, последвана от нови гърмежи. Закапа дъжд. Бричката стигна до ханчето и пътниците се подслониха вътре. Вятърът скланяше върховете на дърветата, развяваше гривата на конете, които пръхаха отвън с дигнати уши, в предчувствие на бурята. Тя избухна. Веялица бясна, силен дъжд, смесени шумотевици, раздирани от чести трясъци. Това се продължи четвърт час. Милка, скрита в кръчмата, заглушена и изтръпнала, слуша стихийния вой, вкушавайки странната поезия на избухът на природния гняв.

Бурята отмина на изток.

Бричката продължи по заления път. Облаците се раздираха бързо и се шареха от неправилни сини езера, с чудно свеж и чист лазурен цвят. Прясна влажност и крепък дъх от земя и треви напояваха въздуха, който се дишаше леко.

Когато колата се изкачваха по едно нанагорнище, подаде се отсреща пайтон, каран от турчин возач. Той стремително се спущаше надолу. Под дигнатия му още кош стоеше един млад господин. Той надничаше да види кого носеше бричката. Внезапно Милка трепна, нещо ѝ каза, че тоя пътник, когото не успя да изгледа, беше Трайчев — такова впечатление ѝ остави лицето му, мярнало ѝ се мигновено. Милка поиска да извика на возача да спре, но пайтонът беше вече далеко.

«Той беше! — помисли си тя. — Как е жално, че не мога да се върна!»

И дълго остана замислена.

А файтонът с господинът, когото срещна Милка, следваше пътя си към Казалар.

Слънцето зайде в зарата на едно море от пламъци в кръгозора.

Пръснатите и измокрени още облаци в небето взеха да губят постепенно свежестта на своите яснорумени прозрачни багри, които се сгъстяваха в сивоморав цвят по краищата им и по-тъмен по средата им. После добиха студен, пепелявокален цвят.

Настаяше вечер хладна и тиха.

Трайчев беше мрачен. Челото му беше намусено.

А мрачен беше, защото си представляваше с какъв изблик от радост щеше да го срещне Цонка, предупредена вече за завръщането му, което ще е очаквала с нетърпение!

И той трябваше да лицемери, той щеше да пресили чувствата си и да се покаже радостен!

И той се мусеше.

Здрачът се превръщаше в тъмнина. Природата в умора и в сладка нега затихваше. Бледни звездици се заискриха на небето.

И кой знай как, дойде му на ума оная тиха вечер, досущ прилична на сегашната, когато се разхождаха из ливадата по меката като кадифе трева. Цонка, стиснала се крепко за ръката му, край бърборящата речица, слушаше с примряло от сладък копнеж сърце неговите любовни думи.

— Да, никога няма да се делим, пиле: обичам те! — казваше ѝ той, като отговаряше на нейните целувки с целувки.

— Кажи пак тия думи — молеше го Цонка.

Той ги повтаряше.

— Още един път, трети път, сто пъти казвай ги, аз няма да се уморя да ги слушам.

Той я изгледа страстно.

— Никога, никога, ангело.

И звънлива, дълга целувка слепи пак горещите им устни.

После си спомни как той, като я завождаше веднаж късно на училището, те се затулиха на едно място зад старата върба до бабинния Видин плет, понеже чуха, че

йдат двама души. За да бъдат по-малко забележени, те се притиснаха до дънера да се слеят с него. Цонка се не одържа и се изкиска, понеже двамата души, момък и мома, също подплашени, веднага избягаха във вървалака и това изкискване пробуди заспалото извътре плета псе, което лавна сърдито и като един капелмайстор даде знак за избухването на един заглушителен концерт от кучешки лаеве по цялото село.

Тия спомени не разведриха тежките мисли на Трайчева.

Бръчките от челото му не минаха.

Той приличаше на човек, който отива със страх на едно място, дето го очакваха страшни неприятности, но дето трябваше да иде.

— Трябва да се добий кучето! — избъбра, или по-добре, изпъшка той.

Колата се търкаляха из тъмнината, друскайки се по камъните.

При Иванчовата кръчма возачът спря пайтона, за за починат конете. Трайчев влезе в кръчмата и си заръча едно кафе.

Там, при една маса, пред стъкленце ракия, стоеше един селянин.

Трайчев го позна.

— Добър вечер, Пейо.

— Дал бог добро, господин Трайчев. Добре дошъл — каза селянинът, като си нарамваше торбата, за да върви.

— Накъде, Пейо, по това време?

— За Бяла.

— Що ще чиниш там?

— А бе назначиха ме кантонерин. Жив да е наший народен представител, господин Кушков. Врече се челякът от много време, хеле ми изработи тая службица. Децата после ще заведем. . . Ваша милост позакъснял си. Пътя е калничък нататък, но конете ще вървят, не ти.

— Какво има в село?

— Нищо, слава богу. Ха! Бързай! Имате гостенка у вас.

— Каква гостенка?

— Сестрата на госпожата.

— Коя сестра на госпожата — попита сепнато Трайчев.

— От София дошла оня ден — на вашата фамилия сестрата де. . . И аз я видях, като дойде. Поп Деян казваше, че бързала да се види с ваша милост, зер драгинко ѝ си, па щяла да иде за Варна. И то си е право. Хай прощавай.

— Истина ли говориш? Ти видя ли?

— Видях пайтона ѝ, видях и нея вчера, като отиваха у дяда поп Деяна с даскалицата. Една добра мома; само че черноока — даскалицата е руса. Сбогом, много здраве. — И Пею излезе и се изгуби в мрака.

Трайчев остана поразен.

— Сестра ѝ Милка, за която ми разказваше — продума си той. — За какъв дявол иде? И каква фигура ще правя пред нея? И кой знай какви истории ще ми се отворят? Не, нейна милост няма да ме дочака.

Той излезе.

— Сюлеймане, ще се върнем назад.

— Как да се върнем, челеби?

Турчинът го гледаше в недоумение.

— Сега получих хабер, че трябва да се върна по-скоро в Шумен. Хай назад!

Турчинът впрегна с недоволно бърборене конете, които, без да починат в село, трябваше пак да бият път из тоя разкалян друм.

Скоро пайтонът обърна назад и се изгуби в тъмнината.

В Шумен Трайчев пристигна твърде късно.

— Чорт го взел — казваше си той в гостилницата, — какво ще правя сега? Аз пратих хабер, че си ида: ще ме очакват в Казалар. Трябва някак да известя, че няма да бъда тая вечер, ни утре, ни други ден.

Появи се гостилничарят, комуто даде една измислена причина за повръщането си, и го попита няма ли в гостилницата някой пътник за Казалар. Случи се, че имало — един казаларец току тръгваше. Тогава Трайчев написа следните думи Чакалову: «По непредвидени причини принуден съм да замина за Варна, дето ще се забавя. Обадете, моля, у дома да ме не чакат. П. Трайчев.»

— Да, за Варна да ида! — каза натъртено той. —

Тук да стоя е опасно: Милка би могла случайно да ме намери, ако замине. . . Там ще видя поне моята Серена. . . Няма да е скучно. . .

Трайчев предаде писмото на пътника. Той реши още с утрешния влак да тръгне за Варна. Оттам щеше да пише на един верен човек в Казалар — кметския разсилен — да го уведоми, щом Цонкината сестра си тръгне. Съдбата ги правеше пак пътници с Милка.

XXIV

ПЕНЧО ТРАЙЧЕВ

Читателите познават по-отрано Трайчева. Ние го видяхме в купето, в което пътуваше Бранков, с трима другари, с които се раздели при павликенската станция. Оня, красивият младеж, който стоеше наред с Бранкова, беше Трайчев.

Милкиното сърце не беше се излъгало в непобедимото си предубеждение: Трайчевата намеса в живота на сестра ѝ бе трагическа.

Хубавец, суетен, егоист, без никакви нравствени начала, той беше от пасмината на ония щури и развалени младежи без сърце, които гледат с цинична лекост на живота, на дълга, на добродетелите. Неговото мировъзрение беше се сложило в кафешантанските вертепи. Не бездарен, с ум събуден и гъвкав, той би станал добър човек; но той беше рано покварен и неговите естествени способности го правеха по-вреден.

Трайчев бе прехвърлил тридесетте години. Той бе родом от Търново, син на бедни родители, сега преселени в Севлиево. Завършил пълна гимназия, но без средства да следва по-нататък, той бе служил няколко години като основен учител, едно по друго в три села; но в последното бе уволнен за скандал с една девойка, опозорена от него, и лишен от правото да бъде учител. После взе служба по друго ведомство, но биде уволнен след година и половина. Няколко години още митká празен ту в Търново, ту във Варна, в средата на лекомислени младежи, месѝ се в партиите, вечен гост на кръчми и кафенета. Най-подир, благодарение на покровителството на един шуменски депутат, той получи преди осем месеца място общински писар в Казалар. Това положение не се мирееше с неговите привички за разпасан живот, той се усещаше като в заточение.

Тука той скоро се запозна с Цонка Хрусанова, на която направи впечатление. Той видя в нея един желателен лов и реши да си намери развлечение в това тихо село. Взе да я заобикаля, да ѝ се мярка навсякъде, да търси случай да приказва с нея, най-напред почтително, после по-свободно, обсипвайки я с комплименти и любезности, които ѝ бяха приятни.

Девойката, впечатлителна, без жизнен опит, незнающа миналото му, намери момъка очарователен с тия хубави черни очи, които я горяха със страстния си огън. Тя го не избягваше, тя бе доволна от срещите, които остаяха невинни.

Тия отношения траяха вече няколко време, когато през коледните ваканции във време на представлението на «Царица Тамара» издебна зад завесата Цонка и я целуна в устата. Тая дързост я възмути, но не я намери неприятна; напротив, наглостта му му придаде някакво обаяние на романтически герой пред очите на момата, защото тя вече тайно го любеше. Оттогава Цонкиното сърце се отвори на Трайчева с всичката си доверчивост и преснота на чувствата. Захванаха се тайни вечерни срещи извън селото под шумоленето на листата, с чийто шепот се сливаха жежки целувки. . . Засрещаха се и дене, по празниците, даже в училището, а веднаж селяните видяха учудени, че те тръгват заедно с пайтон за Шумен. . . Замъмраха, завъсиха се. Цонка я обичаха, защото беше добра учителка, но я съдеха, че не знае да се държи. Поп Деян чуваше и се ядосваше.

Един път отиде при любовника ѝ и му изказа неодуванието си, че прави пакост на това момиче. «Ние сме годени!» — отговори решително Трайчев. «И годениците тъй не живеят — каза попът, — венчайте се!» «Ще се венчеем»—отговори Трайчев. Но не се венчаваха. Цонка също го подканяше. Той обещаваше, но отлагаше. Извиняваше се с разни причини, които Цонка намираше благовидни. Когато тя пак настоя с по-голяма енергия, той се докачи. Каза ѝ, че той е напредничав човек, че той я обича страстно и никога няма да се раз-

дели от нея, но венчило не ще: тези глупави обреди го възмущават, както и нейното недоверие към него. Цонка го любеше, тя му се беше отдала, тя чувствуваше, че не може да живее без тоя човек. Тя беше готова на всичко; но му изказа страхуванията си, че може да я уволнят, ако това се продължаваше. Тогава той ѝ предложи и тя прие, подир много колебания, следния план: да разгласят в Казалар, че са се венчали, па да заживеят свободно, съпружески. И една събота вечер скришом тръгнаха за Шумен и в понеделникът се върнаха и слязоха право у поп Деяна, който с радост прие новината за венчавката им там, като ги сгълча само, дето не го поканиха за кум. Трайчев мина при Цонка и заживяха като законни мъж и жена.

Понеже никому не идеше на ума да подозира брака им, то и не се говореше вече за нередовност в отношенията им, както напред. Селяните им се радваха и ги почитаха. Сами те се гледаха като законни съпрузи, както бяха убедили и другите.

Тя веднаж само писа на домашните, че се женила, па не писа вече: струваше ѝ се безчестно и безбожно да поддържа и по-нататък лъжата пред родителите си, които я обичаха горещо. Предпочете да мине за коравосърдечна дъщеря или за сърдита, нежели да играе ролята, от която се червеше. Тя си мислеше с натръпване, че трябва вечно да лъже и другите хора и да се чувствува гузна при събиране с друго семейство.

Преживените душевни тревоги и тия мисли бяха оставили печата си на лицето ѝ: една тиха меланхолия, която забележи и Милка.

Между това, Трайчев продължаваше да таи в душата си плана да се раздели с Цонка, която заедно със сърцето си му даваше и такива горещи наслаждения, но не бързаше. Той отлагаше само часът да скъса и да тури край на тая игра, почната като преходно забавление и добила сериозен характер. Той не бе мислил, и сега не мислеше, да нарами съпружески кръст и по такъв неочакван начин да се натовари завинаги с една жена, в която виждаше само една любовница, която всеки би могъл да излъже на негово място, както си мислеше той, а главно — гола и от бедно семейство.

Той ѝ се насити. Първия разгар на страстта утих-

нал, той хвана да става небрежен и равнодушен. Проявленията на нейната растяща привързаност го правеха нервен. . . Тя забележваше това със страх и с нови угаждания и засвидетелствувания на нежна любов се трудеше да си повърне прежните му чувства... Тя го намираше по-нежен само в минутите на чувствените пориви и тя приемаше тия знакове на любов с благодарност и щастлива. Но тя страдаше тайно. . .

Но дойдоха неожидани обстоятелства, които го накараха да не отлага повече. Цонка му обади, че е трудна. Той чу уплашен това известие, но запази хладнокръвно лице и реши в ума си по-скоро да се раздели. Като на помощ нему, за по-лесното изпълнение на това намерение, случи се и друго едно събитие преди две недели: правителството падна.

Дойде на власт партията, на която той тайно принадлежеше и беше ѝ услужил в изборите. Един от новите големци беше му сродник. Часът бе ударил. Той обади на Цонка, че тръгва за София с цел да си издействува по-добра служба в някой град и после заедно да се преместят там. Тя се зарадва от това известие и одобри. Понеже той нямаше пари, тя му даде за пътни разноски сто лева, почти едната третя от цялото си богатство, що бе спестила от скромната учителска заплата, и го изпрати с благопожелания за сполука.

Дохаждането през това време на Милка, заедно с радостта, докара на Цонка голямо утеснение. Тя трябваше да лъже без срам сестра си. Храбростта ѝ липсуваше да изповяда истинското си положение, на което Милка не можеше да даде цяр. Тая тежка изповед, като я изваждаше нея в много унизителен вид, щеше само да огорчи любящето сърце на Милка и да хвърли в отчаяние родителите ѝ. Злото беше сторено. Цонка искаше да го забрави и се утешаваше в надеждите на бъдещето.

Сега Трайчев се връщаше от София, вече назначен на много добра служба в София — не в Самоков — както от предпазливост бе съобщил Чакалову.Той се беше отбил от станцията Павликени, за да иде и посети в Севлиево родителите си. Той бе отказал пред тях, че е женен, както бе скрил това и пред другите — чули нещо за Цонка, която той прекарваше за любовница. После тръгна за Казалар, дето трябваше да предаде сметки и

дела. Както видяхме, той се размина из пътя с Милка. Той отиваше в село и с жестокото решение да скъса грубо с Цонка и затова беше мрачен. Той се яреше на нея, че е била толкова проста да мисли за женитба с него, когато се е упоявала в прегръдките му, и че го мисли толкова див, като тъй да вземе една лека мома, понеже му се е вдала. . . Тя се би отдала на всекиго другиго, който би поискал да си поиграе и да прекара времето с нея в това село, дето тя инак би умряла от притеснение. Щяла да поплаче, да пописка — ще се утеши пак, както се утешават всичките като нея. Кой ѝ е крив? Тя е мома, а той е мъж — не трябваше да бъде глупава и да се вдава — мислеше си той със свирепата логика на всичките излъстители. . . Той се мръщеше, като си въобразяваше неприятната сцена, що го очакваше в Казалар, истеричните плачове на Цонка. Да, ще ѝ заяви пряко, решително, че никаква законна връзка няма между тях, ще вземе вещите си и ще си иде.

С такива размишления на жестока и безпощадна в егоизма си душа Трайчев продължаваше пътя си към селото, за да нанесе смъртоносен удар на бедната девойка, когато случайно се научи в кръчмата за Милкиното присъствие в селото и се повърна назад в Шумен. Това щастливо откритие го избавяше от крайно досадната среща с Цонкината по-стара сестра.

XXV

БЯГСТВО

Сутринта Милка се качи на железницата за Варна.

Тоя път нямаше много пътници в третия клас. Милка влезе в едно съвсем празно отделение на вагона.

Тя настани вещите си и седна до прозореца, за да гледа към юг полето.

Когато се даде последния знак за тръгване, някой си влезе в отделението. Тя се извърна и видя, че има един господин за другар. Но го не изгледа.

Това беше Трайчев. Той бе забелязал де влезе Милка, та дойде нарочно в нейното отделение, познал с удоволствие, че тя е същата девойка, що бе му направила

впечатление по-рано в железницата. Вчера, при срещата из казаларския път, не можа да я види добре в шала ѝ, та я взе за жената на учителя в Казалар. Той сега мислеше, че пътницата с червената блуза се е бавила през тия три дни в Шумен и простият случай пак ги туряше в един влак. Лекомислен и суетен, той въпреки тежкия въпрос, който го мъчеше, или по причина на него, усети силно желание да се поразвлече в пътуването чрез сприятеляване с младата пътница.

И понеже тя пътуваше пак в третия клас, значеше — беше небогата, бедна или еснафска мома. Може би селска учителка. Тия съображения го одързостиха. Той си пошушна:

— Аз съм едно магаре с късмет.

И чакаше да го погледне, за да заговори с нея.

Милка действително го погледна в очите, случайно, па се стресна учудена. Тоз господин силно приличаше на сестриният ѝ мъж, както го бе виждала в портрета, и по-после срещнала пътуващ за Казалар.

«Но той сега е в Казалар. Този не може да бъде оня. Тоз очевидно пътува за Варна. Странна прилика впрочем» — помисли си тя и пак обърна очи към прозореца.

«И какво изражение нахално! Същото, като на оногова!» — прибави си тя на умът.

Трайчев, облечен в по-нови дрехи, сучеше трескаво ту левия си, ту десния си мустак, черни, тънки, красиви, които гиздеха и отваряха белината на руменото му лице. Той си бе свалил сламената шапка и от черната му като абанос гъста коса се спускаха няколко лъскави кичура по широкото му правилно чело.

Но неговите черни живи очи имаха все тоя поглед. смел и дързък, властен поглед на силен звяр, силата на който действува на жените приятно или неприятно, според личния темперамент. Тоя поглед бе покорил сърцето на Цонка и на други още — той оттласкваше Милка.

Трайчев искаше да завърже познанство. Един такъв случай за приятно времепреминуване с тая госпожица не можеше да се пренебрегне. Той си извади кутията с папиросите и като се поповдигна едвам и климна почтително към Милка, попита:

— Госпожице, позволявате ли?

— Свободно, господине — отговори тя.

Тя чу гласа му, чист, гладък, кадифян — тъй звънтеше приятно.

Този глас идеше да прибави едно преимущество при другите физически преимущества на момъка.

Той запали цигарото.

— Вие пътувате за Варна, госпожице?

— Да — отговори сухо Милка.

И пак се обърна към прозореца, дето сега се мяркаха скалисти рътове.

Тя не желаеше разговор с тоя непознат господин, който вече дваж се осмели да ѝ говори.

След малко мълчание той подзе, като показваше из прозореца на юг:

— Ето това е село Кюлевча. Тук е станал някога знаменит бой между П а с к е в и ч а и турските войски, не помня добре коя година.

Милка не каза нищо. Като видя, че историята не помага, той мина смело на съвременна тема, за да спечели вниманието ѝ.

— Вие не познавате Варна? Прекрасен град, госпожице. Морски град. . . Вие ще се побавите там вероятно?. . . Аз ви препоръчвам особено Приморската градина. Посетете непременно Приморската градина. Това ще направя и аз. . . Очарователна! Който обича хубавите зрелища, непременно ще се възхищава от гледката на морето.

И като я стреляше с черни очи, на които познаваше силата, желающ що-по-що да я извика на разговор, той дръзна комплимент:

— Ако се не лъжа, вие не сте шуменка? Шуменки се познават при пръв поглед. Те не са красиви, нито белолики. Черти повече татарски имат. Или се измамих?

Той я гледаше въпросително.

Милка климна с глава по неопределен начин, стана и отиде в коридора, дето се спря на прозореца.

— Нахал, нахал! — бъбреше си тя в досада. — Каква разлика между тогова и Бранкова.

И пред очите ѝ се представи Бранков със своето малко лице, руса брадичка и женствени уста. Той я гледаше с тихия си поглед, любовен и приветлив. И

тоя контраст събуди в душата ѝ, заедно с уважението, ново съчувствие към момъка, с когото бе другарувала по-оная нощ.

Трайчев, остал сам, малко ядосан от това упорство на непознатата, чийто стан се изтъкваше хармоничен и строен на прозореца, изглеждаше вещите ѝ. Вехтият ѝ, поскъсан на дръжката куфар, шалът ѝ, не от голяма преснота, както и самата ѝ червена блуза на снагата от евтин плат, както и пътуването ѝ в трети клас и сама, всичко това потвърди убеждението му, че има пред себе си не бог знае каква голяма дама, на която трябваше да се чинят метани.

— Я виж каква горда! — пошушна си той раздражен, че посрещат любезностите му с такова небрежение и високомерие. — До Варна е още далеко, ще се поборим — каза си той; — да ме не викат Пенчо Трайчев, ако с нейна милост не се разхождам подръка в Приморската градина.

Влакът спря при провадийската станция.

Милка си остана при прозореца.

Трайчев слезна и се разхождаше пред вагоните, хвърляйки усмихнати, обожателни погледи към момата.

Хлапаците поднасяха под вагоните круши на пътниците.

Милка поиска от едного да ѝ претегли половина кило, като се вгледваше в златните плодове.

Трайчев съгледа това. Той притърча и хвана да пробира по-добри круши и след като бяха претеглени и гудени в хартия, той ги поднесе услужливо към бялата Милкина дясна ръка, протегната да ги приеме от момчето.

— Благодаря — каза девойката, па бръкна в ридикюла си да вземе пари и плати на момчето.

Но в същия миг Трайчев плати на хлапака, който припна нататък с кошницата.

— Как, защо плащате вие, господине? — каза Милка, поразена от тая дързост.

— Извинете, госпожице. За мене е безкрайна чест да ви услужа. . . Помислих, че вие нямахте дребно — отговори бързо Трайчев с тържествующе изражение на лицето, като видя, че Милка, почервеняла, се оттегли от прозореца с крушите.

Трайчев имаше победоносен вид!

Той се сети сега, че трябваше без друго да се представи на девойката, па тогава да очаква от нея повече достъпност.

Когато след две минути влезе там, той видя крушите сложени на седалището. Шалът, чадърчето, куфарът и пътницата бяха изчезнали.

Милка бе минала в друг вагон.

XXVI

ВЪВ ВАРНА

Бранков успя в два деня да изгледа всички забележителни места на главния наш черноморски град.

Той го обиколи надлъж и нашир; видя стария град при пристанището, който със своите стръмни тесни улици, гръцко тържище и гръцки и турски език, рибни вони и лимони беше сякаш един кът от цариградската Галата, само с по-малко чалми и фесове; гледа работите по строящето се пристанище и от огромните зидове на вълнолома, вдадени навътре в морето, приима по лицето си пръските от разбиващите се с шум в каменната стена пенливи морски талази. Той слуша с упоение гневната песен на водната стихия, в могущата си и безсмислена ярост.

Той шъта в самотната градска градина, в новите квартали на Варна, под сенчестите клони на акациите; изброди всичките зелени алеи на разкошната Приморска градина с великолепния ѝ вид въз Черно море, в чийто син шир по цели часове погледа му остаяше впит.

Но той се чувствуваше чужд в тоя град. На тия красни гледки и величави картини липсуваше душа. Те бяха мъртви за него. А тая душа беше присъствието на Милка Хрусанова.

Първият ден, изпълнен за него с новостта на впечатленията, мина доста леко, почти приятно; вторият му се видя дълъг и неизразимо пуст. . . Той очакваше нетърпеливо третия ден, ден, в който щеше да дойде Милка. Той и оттогава щеше да се счита, че е заживял във Варна, и щеше да намери Варна одухотворена.

Влакът стигаше по един часа следобед. Още от сутринта Бранков беше трепетен, в духовно напрежение, като човек, който стои пред велико събитие, пред съдбоносен час.

За да усети по-малко времето, що го делеше от Милка, той се запъти към Приморската градина, седна на едно столче на най-отстранения ѝ северен край и гледа морето. Очите му бягаха по безкрайния син простор, разделен от кръгозора с една прозрачна черта, но душата му беше другаде, откъсната от съществото му, чужда на ощущенията на външните му чувства. Очите му бяха пълни с морето, душата му бе пълна с образа на девойката.

Той нарушаваше работата на мислите си само кога погледваше часовника си, а той го вадеше много често, за да види кой час е, и намираше, че времето почти не върви. Слънцето на небето остаяше приковано на едно място, сякаш спряно от волята на някой нов Навин.

Той си мислеше какво би сторил в това си душевно настроение, ако Милка не дойдеше във Варна, възпряна от някоя непредвидена причина. Преди да я види, той тъкмеше да прекара двайсет дена тука с приятност; сега, без нея, не би можал да се свърти и два дена, две минути повече.

Дойде най-после обед. Бранков яде в гостилницата си, без да разбере хубаво вкуса на онова, що ядеше, и веднага отиде на гарата.

Девненското езеро синееше между пустите си брегове; през тясната ивица земя, що го дели от пристанището, се лъщеше морето, къпейки на юг ронливите брегове на Галатския рът, а на изток — небето.

Но и небето, и морето, и земята не му говореха нищо със своята хладна безжизненост и неподвижна стихийност.

Влакът се подаде и спря на гарата.

Със спряно дихание Бранков гледаше по всичките прозорци на вагоните да види червена блуза. Сърцето му премаля: той не съгледа Милка! Той се щуряше смаян из тълпата пред вагоните, когато някой го дръпна за ръката.

Той се извърна.

Там беше Милка!

Първото му движение беше да я прегърне, но той само извика:

— Ах!

— Точна ли съм? — извика тя засмяна.

Той й застиска горещо ръката.

— Добре дошле! Добре дошле! Ах, колко се уплаших, че не сте дошле.

Милка се насмихваше.

— Аз ви гледах от платформата, като пулехте очи по прозорците, без да видите де съм. . . — После, като го погледна в очите, прибави: — И вие ме очаквахте нетърпеливо?

— Нетърпеливо? — извика Бранков, като разгърна ръце знаменателно: — С трепет!. . . Но да излезем от тоя наваляк — и той я хвана за ръката, за да го следва. — Аз сега съм вещ с Варната и оттука нататък ще ви се натрапя чичероне; безплатен впрочем.

— Боже мой, къде? Да приберем вещите; вие все рискувате да изгубите нещо по станциите. . . — добави тя, като се смееше.

Като се качваха на колата, Милка съпикаса Трайчева пред гарата.

— Виж този господин — продума тя Бранкову, като се поизвърна и му посочи с поглед Цонкиния мъж, който също се взираше в тях.

— Видях го. Аз го виждах и оня ден. Какво? — каза Бранков, като возача шибна конете, взел адреса на госпожа Симеонова.

— Той ми беше другар във вагона днес. Другар, и твърде безочливо ми се натрапваше със запознанството си.

— Безделник! — каза ядосано Бранков.

— Принудих се най-после пак да променя вагона.

— Ах! Той е бил в ролята си — каза Бранков, — аз пътувах с този господин и с другарите му до павликенската станция. Познавам го отчасти. Един пустоглав фарфара, който навсякъде търси донжуански похождения или поне се хвали с тях. . .

— Знаете ли кое ме учудва? Голямата му прилика с мъжа на сестра ми, както го видях на портрета в Казалар, и ако да не знаех сигурно, че сега Трайчев е

там, щях да мисля, че сестра ми е твърде нещастна и за оплакване.

Тя му разправи накъсо за срещата си с Трайчева по казаларския път.

— Русите наричат «двойници» такива хора — рече Христо, като влазяха вече в града.

— Но чакай, вий казахте, че на павликенската станция сте се разделили. Де отиваше той?

— Разумях, че за Севлиево.

— Ах! — извика Милка втрещено.

— Що е?

— Родителите му са в Севлиево! Знаете ли името му?

— Не чух да го произнасят, но от разговора им познах, че той е от Казалар или живее там — отговори Христо, като си припомни възклицанието на дебелия пътник: «Казаларски дон Жуане!»

— Той е сам! — извика Милка.

— Сестриния ви мъж?!

— Да, Трайчев!

— Тогава извинете: аз много строго се отзовах за него.

— И много справедливо. Бедната ми сестра! Как не ми казахте това по-рано, аз щях да се потрудя, при всичкото ми презрение към него, да го пипна и да му почета урок на този безсърдечник. Бедната Цонка! А тя го очакваше с нетърпение! И къде се е запилял във Варна?

— Оставете на мене: утре ще обиколя всичките хотели и ще ви го намеря, тоя блуден син.

— Благодаря ви — каза Милка скръбно.

— Мисля, че е преждевременно да се съкрушавате. Зет ви може да е лекомислен, но това не е смъртен порок. . . Знам прекрасни инак съпрузи, които са като него. . . Нашите модерни нрави търпят това. Особено, щом госпожа сестра ви се счита щастлива с Трайчева— залягаше да я утеши Бранков.

Неговите разсъждения подействуваха успокоително на девойката.

— Колкото за неочакваното му озоваване тук, то ще се дължи на някоя повелителна причина, която ние не знаем и която на сестра ви трябва да е съобщена.

— Възможно и тъй да е — потвърди Милка.

После се усмихна.

— Впрочем, той беше крайно вежлив с мене, без да ме познава, не мога да се оплача. . . Друга на мое място кой знай дали не би го намерила твърде деликатен кавалер, както е и хубавец, или поне би се посмяла добродушно, както бих направила и аз, ако във физиономията му да ме не раздражаваше нещо особено неприятно.

Милка сама хвана да оправдава Трайчева. Нейното добро сестрино сърце искаше да вярва доброто за Цонкиния мъж.

После прибави със смях:

— Той само беше малко смешен, когато, за да ме занимае, разправяше ми за боя при Кюлевча, гдето командувал П а с к е в и ч! — той се спрепна в историята! — па набеди шуменките, че имали татарски черти, и това — мен да направи комплимент! Чакай, ще напиша на Цонка точно всичката тая сцена, как се умилкваше Трайчев около сестра ѝ. . . Нека се посмее и тя.

Милка дойде пак в добро настроение.

Дори траеше тоя разговор, колата се изкачиха от пристанищний квартал, минаха главната улица, постлана с добри плочници, взеха наляво край градската градина, минаха край колосалното недоправено здание на девическата гимназия, през някакъв мегдан още, и спряха пред една голяма вехта вратня с горен праг, извит дъгообразно, в турски стил.

Слязоха.

Милка каза Бранкову, като му подаде ръка за сбогом:

— Благодаря ви за любезността. Аз ще се видя с леля, па надвечер да се намерим, да се поразходим.

— Да дойда да ви взема?

— Не, аз ще поканя леля да ме придружи. Ако тя не може, сама ще се оправя. Вие кажете, де ще чакате?

Бранков помисли:

— При буфета в Приморската градина най-добре.

— Нека бъде там. Искам да видя нея най-напред: вие и Трайчев ми проглушихте ушите с тая Приморска

градина. . . Довиждане! Пак благодаря сърдечно, господин Бранков, за добрината ви.

— Не знам кой да благодари — каза Бранков, като ѝ стискаше ръката.

Милка му климна приветливо и влезе.

XXVII

ПО ДИРИТЕ Й

Додето Милка и Бранков се занимаваха с Трайчева, и Трайчев се занимаваше с тях.

Като ги видя на станцията, че се качиха в колата, той си каза:

— Ха! Та то си имала крушка опашка! Сега си обяснявам добродетелта на тая горда госпожица, която нощува́ с тоя хапльо във вагона. . . Аз съм бил излишен. Любопитен съм да науча тия пътници кои са.

Качи се и той на кола и тръгна след тях. Той впиваше очи със завист и злоба в двамата, които приказваха непрестанно и понякога девойката се смееше.

— Вероятно тя му разправя — каза си той — за конфузът, който ми направи. Добре, че ме не познават. . . В коя гостилница ще слязат? Или в хотел «Конкордия»? — каза той, като видя, че колата им поеха главната улица, дето са наредени добрите гостилници. — Ще трябва да сляза и аз там. Не, отминаха и «Росия».

Той позабави пайтона си, за да го не забележат. Върволякът ставаше по-гъст там, той не изпущаше от очите си червената блуза, за да я не изгуби в тълпата.

— Ако те са любовници, няма да слязат в някой хотел налице, а ще се мушнат на по-отстранено място. . . Те се пазят. Те и в железницата отделно пътуваха. Ето завиха наляво. . . Де ще идат? Тук няма вече хотел. . . Усетих, тоя господин я води в някоя къща, някое спокойно гнездце, да си гукат потулени. Пайтонджи, карай нататък! Не, не бързай, върви полека. . .

— В коя гостилница?

— Върви подир ония кола с червената жена, дето стои отдясно на човека със сламена капела.

Когато Милка и Бранков слязоха пред къщата на госпожа Симеонова, Трайчев спря колата си, заплати на возача и го отпрати. Той не беше взел куфара със себе си. Затулен зад един пречупен зид, той видя прощаването на двамата и нежното стискане на ръцете им, след което се разделиха.

— А, не е такава работата — продума си той; — любезният приятел я напусна. На бас се хващам, че довечера късно, по месечина, ще се лутат подръка из алеите на Приморската градина. Но да ме извинят: няма вече да ги следя. Ще потърся Серèна. . . Но коя беше нейна милост, недостъпната китайска императрица? Добре, че ме не удари с крушите по главата. . . Аз сбърках с тая магарешка погрешка.

Той тръгна пак, мина край отворената вратня, дето се изгуби Милка, и погледна в двора. Едно слугинче пък в това време излазяше на пътя. То имаше лице, нашарено с лишеи.

— Да попитам — каза си той и се обърна към слугинчето: — Момиче, кой живее тука?

Селянчето го погледна със сивите си очи, над които един рус мъх едвам означаваше веждите, и каза:

— Госпожа Симеонова живее.

— Пристигна ли госпожицата?

— Госпожица Хрусанова ли? Пристигна.

— Как кажеш: Хрусанова?

— Госпожица Хрусанова — повтори момичето троснато и мина тичешком нататък.

— Госпожица Хрусанова? — каза си стреснато Трайчев. — Та това било сестра ѝ, с която пътувах в железницата? Какво глупаво положение сега. . . Тия дяволски круши! Слава богу, че ме не познава.

После помисли радостно.

«Значи, моето известие пак произведе ефекта си по-скоро, отколкото мислех. Сестрата се очисти от Казалар. Сега да се не бавя.»

Той погледна часовника си.

— Закъснял съм. Трябва да взема утрешния трен.

Като вървеше из пътя към гостилницата си и сучеше мустаците с остървенение, той мислеше върху плана си.

XXVIII

ПРИЯТЕЛКАТА

— Добър ден, господин Трайчев — каза му някой на улицата.

Той се извърна и видя една хубава пълна дама, не от първа младост, с бяло страусово перо на черната, широкопола, претрупана с накити капела. От нея лъхаше виолетова миризма.

— Ах, Серèна! — извика той зачуден. Те се ръкуваха другарски.

— Серèно, тъкмо за тебе мислех. Ах, как си разхубавяла.

— Все комплименти на устата! Какво правиш тука? Кога си дошъл? Да ти откъсна ухото, ти, дето ме забрави.

Дамата говореше български малко завално, с чуждо произношение. Заморена от ход и от слънчевата горещина, тя силно махаше с ветрилото над пълното, бяло и пудросано лице.

Те вървяха и приказваха живо, весело, като двама добри приятели, срещнали се подир дълговременна раздяла. Трайчев, макар и познат в тоя град, вървеше свободно с дамата.

— Ах, чух, че си бил женен вече? — каза му другарката с укоризнен поглед.

— Аз?

— Ти, Трайчев! — натърти дамата.

— Това е лъжа, Серèно!

— Не крий!

— Кълна ти се. . . Такава глупост правя ли?

— Казвам ти: чух, имаше някоя жена — или любовница. Чух! — продължаваше настойчиво Серена.— Любовница?

Трайчев кимна утвърдително, усмихнат лукаво. После притури:

— По-добре — приятелка, временна. Да се прекарва времето. Ти знаеш натурата ми. . .

— Женкеря, женкеря! — изсмя се весело Серена, като го ощипа за лакътя. — Помниш ли им броя? Кога си отиваш?

— Утре.

— Тъй скоро? Тая вечер ще ме гостиш на «Конкордия», после ще идем на «Вариете». Секвестирам се цяла нощ. На кой хотел си?

— На «България».

— Утре ще дойда да те изпратя. С кой трен тръгваш?

Трайчев помисли:

— Със смесения, по шест часът.

— Да се отбием да пием по едно пиво, хубав чапкънино!

— Хубаво.

Те влязоха в една ближна градина.

XXIX

ПРИМОРСКАТА ГРАДИНА

Бранков по пет и половина часът стоеше вече при една маса в Приморската градина, пълна със свят. Той бе намерил време и подирил и открил гостилницата на Трайчева. Но Трайчев бил излязъл. Сега Бранков приимаше участие във всички интереси на Милка, съдбата на сестра ѝ не му беше чужда, и Трайчев, голямата нравствена низост на когото не подозираше.

Оркестърът гръмна и силни мелодични звукове се разляха из въздуха, листата и сенките.

След няколко време показа се Милка, придружена от една дебела жена, която стъпяше тежко, и едно момче.

Милка беше променила премяна: вместо червената блуза тя носеше цяла рокля, ужълтен цвят, и такава паларня. Тя му се видя сега още по-хубава. Минувачите, що се вторачваха в девойката, потвърдяваха това.

Бранков ги посрещна радостно.

— Добър ден! Винаги верен на поста си — изсмя се Милка, като подаде ръка Бранкову; — лельо, представям ви господин Бранкова.

Лелята се ръкувá с него радушно.

— Каза ми Милка — обърна се тя към него със

ситен, старешки глас, — че ваша милост сте я придружавали из пътя. Не може да се нахвали. Благодаря ви и аз. Ох, да поседнеме, заморих се. . .

И тримата седнаха. Заприказваха.

Музиката продължаваше да бълва талази от звукове, които пълнеха градината и умираха над морето.

Милка пресече разговора внезапно и каза на Бранкова усмихнато:

— Знайте ли? Аз утре тръгвам.

— Но вие обещахте. . . — каза Бранков стреснато.

— Днес се видях с адвокатина и трябва да тръгна веднага.

Тя извади една телеграма и му я показа. Тя беше адресувана от София до леля ѝ и съдържаше тия думи: «Милка да тръгне веднага София. Хрусанов.»

Бранков се намуси огорчен.

— Сега тая телеграма?. . . Какво има толкова бързо?

Милка остана замислена.

— Стойте още — каза умолително момъкът.

— Няма как да остане, господин Бранков, аз сама не бих я пуснала. Но баща ѝ я вика да върви по-скоро. Как да потъпче волята му! — каза госпожа Симеонова.

Милка дебнеше с поглед Бранкова. Тя забележи разстроеното му лице. Тя каза:

— Но аз желая да се възползувам от краткото време, което ми остая, и да се разходя по тоя чуден бряг. Лельо, вие останете с Кирча тука, понеже не можеш да ходиш твърде. Па като ти омръзне, станете и си идете. Господин Бранков ще ме доведе. Хайде, господин Бранков, да се разтъпчем.

Той стана.

— Добре, Милке, само не се губете, рано се връщайте — каза леля ѝ.

— Това много зависи от волята на съдбата — отвърна Милка шеговито.

— Вървете, вървете, на добри ръце те оставям — каза госпожа Симеонова.

Бранков ѝ се поклони. Двамата млади тръгнаха нататък.

Влязоха в една алея. Милка хвана другаря си под мишница. Те мълчаливо заходиха.

— Защо се така намусихте? — попита го тя след няколко време.

— Вие сте жестоки с питането си — избъбра Бранков.

— Слушайте, за да ви обезщетя, аз се оставям на ваше разположение, докогато искате тая вечер.

Бранков я погледна учудено. После притури ниско, почти шепнешком:

— Аз ви желая до гроба!

Милка замълча.

Тия думи, изхвръкнали с неудържима сила из душата на Бранкова, изведнаж поставиха и двамата в деликатно положение. Разговорът не можеше да има вече характер на лека, весела, дружеска беседа, както в железницата. Въдвори се някаква натегнатост, неловкост, смут в отношенията им.

Минаха мълчаливо няколко алеи. Редки купове разхождачи ги срещаха и отминуваха към изхода на градината. Слънцето бе зашло от няколко време. Вечерната дрезгавина наводняваше потъмнелите алеи, които ставаха тайнствени. Звуковете на музиката пристигаха до слуха им префинени, минали през гъстия листак; стъпките и гласовете наоколо ставаха все по-редки. Тишината надвиваше и градината пустееше.

Те продължаваха да мълчат. В тия две души кипеше тайна борба. Бранков с примиране на сърцето очакваше отговора на последните си думи, неусетил как ги казал, избликнали из сърцето му със стихийна мощ, като вулканическа лава. Той сега се уплаши от дързостта си. Той чувствуваше, че цялото му съществуване, целия му живот виси на тия няколко минути, няколко мига, които го деляха от отговора, който щеше да падне от устата на девойката.

Борбата беше силна в гърдите на Милка. Изненадана от тъй внезапното Бранково признание в любов, тя дълбаеше в сърцето си с трескавост, мъчително. И тя усещаше как то се свива, как трепка, как ускорено тупа. Той очакваше, трепетен, от нея да пошушне думата, върховната дума, която трябваше да пропуснат устните ѝ. Излязоха към брега.

— Виж каква прелестна нощ иде — каза тя, като

показа на небето пълния месец, загрял с пълна, чиста светлина над спящето море.

Луната действително светеше високо над дърветата и позлащаше половината море с тайнствено сияние. Звездите блещукаха живи в дълбокия океан над него.

— Колко е чудесно! — въздъхна Милка.

Тя поведе Бранкова към брега. Там седнаха на столче, на самия край на брега.

Морското гладко равнище, като едно необозримо огледало, отиваше от брега и изчезваше в дълбините на хоризонта, отражавайки мълчаливия небесен свод с всичкото му сияние и тъмен лазур.

— Хубаво, божествено всичко това! — каза Милка и после притури тихо: — И неразгадано като сърцето. . .

Тя въздъхна.

Той мислеше върху значението на последните ѝ думи и на тая въздишка. И тръпнеше.

Полунощ бе минала.

Те стояха още, взирайки се в гладката морска повърхност. Но Бранков гледаше в бурните талази на душата си, Милка гледаше в сърцето си.

Тя стана ненадейно. Очите ѝ блещяха тържествено.

Тя каза високо:

— Бранков, аз се питáх!

Бранков скокна като отхвърлен от пружина.

Милка дъхаше силно, гърдите ѝ се издигаха тревожно под кипежа на могущи чувства.

— Дай! — извика тя.

Па се хвърли на врата му.

Горещите ѝ устни се залепиха на неговите.

Целувка дълга, страстна!

Месечината отражаваше мълчаливо сенките им по пясъка на заспалата алея.

XXX

ВЛЮБЕНИТЕ

На сутрешния ден от късната и незабравима нощна разходка в Приморската градина Бранков седеше там на един стол край брега.

Той чакаше Милка.

Морето като разтопено бляскаво сребро светеше при кръгозора, синееше се пленително по-насам, с по-гъста синина от небесната, галеше, зеленикаво и пойно, подножието на високия изронен бряг.

През градината, безлюдна още, подаде се Милка. Тя бе облякла пак червената блуза. Бранкову се стори, че в нея тя беше още по-възхитителна. Може би нарочно бе я облякла. . . Този ярък цвят хвърляше празничен тон в гъстата зеленина на дърветата. По лицето на девойката играеше усмивка.

Той я пресрещна.

— Знайте ли — каза тя, като се здрависаха и седнаха един до други на същото място, — аз си продължих отпуска.

— Да?

— С двайсет и четири часа още.

— И нарушихте бащината си воля? — попита той усмихнато.

— За пръв път.

Те си не отпущаха ръцете.

— Мога ли да знам причината на това героическо решение?

— Можете. . . и не можете. . . — каза тя с детска дяволитост в очите. — По-добре — две са причините. Първата, усетете вие сами.

Нейния нежен поглед му я обади.

— Аз я разбрах. . . Вие сте божествена!

Той ѝ дигна ръката до устните си и я целуна.

— А втората причина? — попита той.

— Ето кое мъчно ще отгатнете.

— Имате право — каза Бранков след малко мислене.

— Да ви обадя ли? — усмихна се тя.

— Без вашата помощ не бих я открил цял век. Аз никога не съм се смятал ясновидец, а моят далекоглед не вижда на по-далечно разстояние от вас.

— Онова, за което ме повика баща ми, е много важно и много незначително. . .

— Вие имате нови съобщения от него?

— Не.

— А как научихте това?

— Тая нощ мислих.

— И проникнахте тайната на това «важно»?

— Напълно съм уверена, че я открих. . . Но помъчете се пак, може да налучите — каза тя, като чертаеше с края на чадърчето си по пясъка.

Бранков помисли напрегнато.

— Може би спешна някоя домашна работа? — каза най-после Бранков.

— Не.

— Може би поболяване на някой близък ваш?

— Не. При това такова обстоятелство не би ме оставило безучастна.

— Може би. . . баща ви се безпокои и се е разкаял, че ви е пуснал сама на път? Или пък у вас искат да се съветват за нещо необикновено сериозно?

— Не: искат да ме женят! — изсмя се Милка.

— Ужасно! — извика Бранков. — И вие наричате това «незначително» нещо?

— И излишно.

Па като се озърна из пустата градина, прибави ниско:

— Защото аз любя вече. . .

Тя му подаде розовите си уста. Една страстна целувка сля неговите с нейните.

— Ангел! Любов! Божествено дете! — шъпнеше ѝ Бранков, тънейки във вълните на безконечно блаженство.

Когато си отделиха устата, тя бе почервеняла, той трепереше.

Постояха няколко минути в мълчание.

Бранков каза безпокойно:

— Вие ще стигнете в София други ден заранта. Там ви очаква борба. . . против силни неприятели.

— Какви?

— Бащина воля, майчини молби, съвети, увещания, може би миражът на бляскаво социално положение. Аз треперя. . .

— Против всичко това аз отивам въоръжена с едно непобедимо оръжие, с една дума: «Отказвам!»

— Благодаря!

Той ѝ улови дясната ръка и я стисна силно и дълго.

— Казват, че сърцето на жената е подвижно като

ония вълни и меко като тях. То е скала — когато люби — пошушна Милка, вгледана в морето.

Бранков я гледаше с обожание.

— Мислех ли вчера, когато се срещнах с тебе!. . . с вас — поправи се тя.

— С «тебе», с «тебе»! — пресече я Бранков.

— С тебе, като се срещнах с тебе, че след дванайсет часа ще бъдем тъй. . . както сме сега? А ти?

И тя го погледна пак със светливи очи, очарователна.

— Аз не мислех тогава, не бях способен да мисля и разсъждавам: аз чувствувах само, че те обоготворих от първата минута.

— Откога?

— Откогато се видяхме в железницата, или по-добре — когато те видях още на гарата при Плевен.

Тя чертаеше внимателно сега някакви слова на пясъка. Бранков следеше с любопитство работата ѝ.

Когато тя свърши, той прочете: «7 ю л и й ».

— Един велик ден! — каза той.

— Незабравим! — допълни Милка.

— Той е и рождения ми ден! — извика Бранков зачуден. — И има скептици, които отричат съдбата!

— Аз бях такава: сега вярвам в нея.

Милка се позамисли.

— Ти ще си прекараш целия отпуск във Варна? — попита ненадейно.

— Моят отпуск?

— Кога ще напуснеш Варна?

— Утре по два часът.

— Как! Накъде? По него час тръгва влакът за София! — извика девойката удивена.

— И аз тръгвам за там.

— Ах, другар пак? Колко си мил! — И тя му стисна нежно ръката.

— За мене има красота и поезия само там, дето си ти — произнесе Бранков.

— Колко си мил! Колко си добър! — продължаваше момата радостна. После се усмихна: — Така ще бъда освободена и от досадливи другарства като. . .

Тя не довърши.

После помисли и рече:

— За да те възнаградя, знаеш ли какво ти обещавам в София? Да осъществим там нашия върховен поетически блян.

— Аз не помня вече друг.

— Припомни си: ще направим излет до Черния връх!

— Ах! Възхитителна мисъл!

Бранков беше във възторг.

— Как величествена ще бъде гледката оттам, от небесния свод, как нищожен ще ни се покаже света със своите суети, страсти, ожесточения, борби! И ние само двама там, при облаците!. . . Чудно!

Тя плъзна погледа си по морския шир.

— Знаеш ли какво? — каза тя живо. — Понеже напускаме морето, може би завсегда, аз желая да послушам шума му отблизо, да чуя какво говори. Поетите уверяват, че те разбират езика му.

— Да идем долу — каза Бранков, като стана.

— Оттук се не слиза, ярът е отвесен — забележи девойката, като надникна от брега.

— Да слезем из пътя — рече Бранков.

Двамата влюбени се хванаха под мишница и тихо излязоха из градината. Па веднага свиха наляво и се спуснаха из улицата, край жълтата градинска ограда, при морето.

XXXI

НАД СИНИТЕ ВЪЛНИ

Те се спряха на крайморския пясък.

Тихите вълни равномерно заливаха и напущаха мокрия, ситен, златист пясък пред краката им. Те издаваха при всяко ново налитане гладък, монотонен шум, изхвърляйки едри песъчинки, късове от водорасли и треви, за да ги поемат пак при друго приливане. Двамата млади се ослушваха в тоя гален плисък, в това кротко, ситно жабуркане на прозрачните вълни, упивайки се от приятната мелодия на песента им. Всяко ново звънливо заливане прибрежния пясък приличаше на една галба, на една целувка, давана от морето на земята.

Бранков каза:

— Това прилича почти на любовен шепот, на страстни въздишки. . . Слушаш ли?

— Слушам и чувам: това море прилича на душа: тя говори, пее, плаче — каза Милка.

Няколко време, вперили очи в зелените талази със сребрист отлив, те стояха замислени.

Една рибарска лодка с платна стоеше неподвижно далеко в морето. Тя приличаше на огромна бяла морска птица с невидена форма.

— Как ще е хубаво там! — каза Милка, като гледаше уединената лодка.

— Ти се не боиш от морето?

— Аз се възхищавам само.

— Ако желаеш? — погледна я въпросително Бранков.

— Да се поразходим? С удоволствие. Искам да изпитам ощущението от неизмеримостта и бездната морска. Аз не съм се носила още над вълни.

— За щастие, морето е съвсем тихо — каза Бранков и се озърташе. Недалеко от брега бе привързано за кол каиче. Един турчин, изтегнат там на пясъка, лежеше лениво с глава в сянка, що хвърляше една изпъкналост на брега.

Бранков го извика. Каикчият стана и дойде. Той беше стар човек, с големи въси, с грубо, изгоряло от слънце и ветрове лице. Попита го по турски закарва ли ги из морето.

— До де?

— Там до маяка — отговори Бранков, сочейки му кулата на Гáлата.

— Далеко е, чорбаджи, там.

— Да идем барем донейде — каза Милка.

Бранков се обърна към каикчият:

— Как предвиждаш времето?

— Времето си е добро, нямай грижа.

— Тогава карай.

Бранков помогна на Милка да влезе и се настани в лодката, па седна и той. След това лодката заплува в открито море.

Милка изпитваше непознати вълнения, като гледаше как жабуркат и клокочат от ударите на лопатите

вълните, под които се криеха тайнствените глъбини на морската бездна.

Здравият и жилав турчин работеше с греблата неуморимо; лодката се отдалечаваше навътре по едвам набърчената повърхност на огледалото. Полукръгът от високите брегове, снишени до морето само при пристанището, задръстено от лодки и няколко кораби, се разтваряше по-широк. Градът остана назад, живописно залепен по склона, с гъстата зеленина на Приморската градина, дето бяха преди малко.

Милка не се насищаше да гледа и чувствува; тя гълташе жадно в гърдите си свежият, чист морски въздух. Той усилваше движението на кръвта ѝ. В очите ѝ блещеше неизразимо наслаждение.

На юг голият рът Галата растеше, далеко вдаден в морето с маяка си. Куда птици-рибари трепкаха белоснежни крила над вълните. Девойката беше пияна от щастие.

— Да запеем — каза тя, — искам да чуя песен над тия вълни.

— Намисли и подхвани някоя: морето ще те слуша с внимание.

— Може да ме помисли за сирена, а аз не съм сирена, нито съм песнопойка — усмихна се тя. — При това, трябва тук песен съответствена с мястото, песен, в която да се чувствуват вълни, морски шум, шепот на талази, безграничност. . .

— И такава нямаме. Нашата нова поезия не се интересува от поезията на морето — от неговото стихийно величие. България я плиска море на няколко стотини километри, но душата на българина бяга от него.

— А, ето там запяха — извика Милка. От лодката с надутото платно пристигнаха звукове. То беше гръцка паликарска песен, пяна от гърците рибари там. Милка и Бранков се ослушаха. До слуха им стигна дружния гръмлив напев:

Варка те-тело н'нарматосо,
Триа, риа ро
Триа, риа ро
Ме саранда дйо комбиà. . .

Лодката и песента останаха зад тях. Милка продължаваше да се вслушва в звуковете, на които смисълта не разбираха и двамата. Песента полека-лека изгасна във въздуха.

— В душата ми ще остане през цял живот впечатлението от тая вълшебна разходка по Черно море — каза Милка.

Бранков я гледаше в упоение.

Тя беше прелестна. Хладният вятър пак беше свалил няколко свободолюбиви сколуфчета от прическата ѝ и милуваше с въздушната им мекост челото и дясната буза на разруменялата девойка.

След половина час те се завърнаха на брега. Тук варката играеше доста силно на талазите. Милка, застанала права, за да излезе след Бранкова, политаше поуплашена да не падне във водата. Бранков издебна мигът, прегърна я и я сложи на сухо.

— Каикчият видя тая сценка и се ухили със старешко добродушие.

— Генчлик, генчлик! — каза той.

Па дълго изглеждá, неподвижен, двамата млади, като си отиваха нагоре край стобора на Приморската градина.

XXXII

ЦОНКА ВЪВ ВАРНА

Слънцето бе се доста отдалечило от зенита.

— Аз съм гладна, а леля е обядвала — каза Милка.

— Обичаш ли да хапнем в градината? — попита Бранков.

— Пред картината на Черно море? Съгласна съм — каза Милка. . . — После ще посетим Евксиноград.

Надвечер едвам те се завърнаха от Евксиноград и спряха до вратнята на госпожа Симеонова.

— Няма ли да влезеш да разкажем заедно възхищенията си? — попита го Милка на прага. Като забележи стеснението му, тя си направи строг гласа и извика повелително: — Влез!

Влязоха.

На пруста Милка зачу два женски гласа в стаята на леля ѝ.

— Гостенки някои има леля — рече Милка.

Тя потропа и влезе в стаята, последвана от другаря си.

— Ах! — извика учудена девойката, като видя Цонка там.

Цонка скокна и я пресрещна. Целунаха се.

— Как, ти тука? Каква изненада ни направи! — каза Милка. — И без да предупредиш!

— Колкото ти ме предупреди по-рано! — изсмя се Цонка. — Пенчо не дойде в Казалар, излъга ни, а ни извести от Шумен, че по бърза работа отива за Варна. Тогава скокнах днеска и дойдох, че покрай него да видя и вас. Боже мой, как си зачервена!

— Ходихме, ходихме по суша, по море, по въздуха! Лельо, нагълтахме се на чудесни гледки. Ах, да ви запозная с господин Бранкова. Говорих ти за него в Казалар. — И Милка представи Бранкова на сестра си.

Момъкът се ръкувá и поклони вежливо.

Цонка го изгледа втренчено.

— Та ти за мъжът си. . . а? — подзе Милка, като си сваляше капелата. — Добре стори, че дойде, да го вардиш да не излазя от строгата рамка на съпружеската добродетел. . .

— Как, вие се виждахте вече?

— Виждахме се, без да се познаваме, бяхме другари в железницата. Той е примерен кавалер. . . Знаеш ли, Цонке — смееше се тя с глас, — че твоят Трайчев така усърдно и изкусно ухажива за мене, щото, да не бях взела предпазителни мерки, щях да се влюбя в него. . . Той даже ми купи круши!

И Милка се кискаше.

— Ах! И без да те познава?

— Аз се готвех да ти опиша тоя романтичен епизод...

— Как, ти се смееш, како, вместо да си го опнала за ухото?. . . — каза недоволна Цонка.

— Аз това се готвех да направя, щом научих от господин Бранкова, че той бил същият. . . Но днес се улисахме в разходки и не успяхме да го видим.

— Аз го дирих вчера дваж в гостилницата му, гос-

пожо, но, за жалост, не го намерих там — каза Бранков на учителката.

— Хаймани сегашните мъже — забележи усмихнато госпожа Симеонова.

— На коя гостилница е? — попита Цонка.

— На «България».

Цонка стана.

— Ще ида още сега на «България».

— Къде? Чакай да се повидим. Трайчева ще видим по-после. Ах, как добре стори, че дойде. . . Тая вечер ще бъдем заедно в Приморската градина и господин Бранков ще ни придружава. Колкото за Пенча, ще го уловим как-как. Стой тука.

Цонка пак седна. Тайно разтревожена от това, което тъй шеговито ѝ разказваше сестра ѝ, тя се свеняваше пред Бранкова да поиска повече подробности за случката в железницата и от страх да не издаде досадата и ревността си.

— Та ти утре си си отивала? — попита тя Милка.

— Да. Аз бих желала да вземем и Трайчева, ако е свършил работата си, та другарски да пътуваме. . . Сега вече не е опасен за мене — завърши глумливо Милка.

— Не, аз ще ида да го намеря — каза Цонка решително.

— Тогава иди — каза ѝ Милка; — но за вечеря без друго елате с господин Трайчева тука. После ще идем на Приморската градина да слушаме музиката и да гледаме морето при лунната нощ.

— Чуваш? Без друго го доведи тука твоя загубен мъж, дето никой не може да го намери — настоя и госпожа Симеонова, ухилена. — Доведи го тука да ми го представиш и да ми целува ръка и да го благословя. Какви сте чудни вие, сегашните млади! Годяват се, женят се, без да се сетят да известят на роднини и приятели. Милка ми каза, че бил и хубавец? Знай Аврам де копай корени, гиздосийке! — притури лелята, гледайки Цонка, която се стъкмяваше пред огледалото.

Бранков предложи на Цонка да я придружи и ѝ покаже гостилницата.

Тя прие с благодарност и излязоха.

След няколко време вървеж те се спуснаха край Приморската градина, пред която се синееше морето,

па се отбиха надясно и спряха пред една скромна гостилница на два ката. Бранков попита слугата за Трайчева и получи отговор, че е излязъл.

— Коя му е стаята? — попита Цонка.

— Петнайсетий номер.

— Заведи ме там.

Слугата ги поведе из стълбите.

Когато завиха по горните стъпала, една млада и дебела жена, модно облечена, с голяма широкопола капела, украсена с бяло страусово перо, се появи зад тях, тропайки с аленото си чадърче по стъпалата. Това беше Серена.

Бранков и Цонка тръгнаха по коридора в дирите на слугата и се спряха пред вратата на Трайчевата стая.

— Господин Бранков, благодаря ви крайно —обърна се тя към момъкът — за вашата голяма любезност.

— Няма защо, госпожа.

— Аз ще остана тука да чакам Трайчева, като се разхождам и гледам морето: вас не смея да задържам повече и ви моля да ме извините, че ви затрудних — и тя стисна сърдечно ръката му.

— Госпожо, разчитайте на моите услуги, аз съм в пълното ви разположение, ако имате нужда.

Той се поклони и излезе.

Докато ставаше тоя разговор, непознатата дама приказваше настрана със слугата бързо и ниско, погледвайки по посока на Цонка. После и тя слезе след Бранкова.

Цонка приближи слугата.

— Кого търсеше тая госпожа?

— Същият господин от петнайсетия номер, когото и вие търсихте.

— Коя е тя? — попита разтреперана от вълнение Цонка.

— Не я познавам. По разговарянето ѝ мисля, че не е българка.

Сърцето на Цонка се сви в гърдите ѝ.

XXXIII

ОЧАКВАНЕ НАХАЛОСТ

Тя остана сама и взе да се разхожда по коридора. Но ѝ стана тясно там и тя излезе пред хотела. Слънцето залазяше на запад и заливаше със зарите си зелените акации на Приморската градина. Морето се синееше вълшебно и сливаше, запалено от блясъка на една река злато, с кръгозора.

Но тя не видя морето. Тя не се сети да му се радва.

— Коя ще е тази, дето питаше за Пенча? Къде се дява той? Що чини тука? — питаше се тя болезнено.

Всички тия въпроси бяха загадки за нея.

Нямаше нищо необикновено в тия случайности, ако биха имали място при други обстоятелства.

Но от няколко време Цонка тъжеше, тя се страхуваше от нещо, без да има осезателни причини, без сама да знае как и защо. Тайно предчувствие за някаква неожидана беда стягаше мъчително сърцето ѝ. Трайчевите обноски, неговите чести небрежности и невнимателности към нея, които я огорчаваха, тя не искаше да ги изтълкува в лоша смисъл. Тя си обясняваше това равнодушие чрез дългата привичка на едно щастие сигурно и незаплашвано от никого, на което той беше обръгнал. Той беше понякога даже суров до жестокост. Веднаж, когато му показа Денковото отчаяно писмо, той ѝ каза студено — и това тя бе скрила от сестра си: «Ако щеш, вземи го!» Това я бе проболо по сърцето, но вместо сръдня, тя се бе хвърлила на врата му. . . Огорчаваше я и това, дето Пенчо не изпитваше ревност от присъствието в албума им образа на влюбения учител. А тя би била доволна, ако видеше Пенча, че разкъсва тоя портрет. . .

Навремени тя го забележваше съсредоточен, умислен и тогава го питаше какво има. Той ѝ даваше нехайно някоя причина, която ѝ се виждаше неудовлетворителна, но която тя взимаше за уважителна. . . Тя предполагаше всичко друго, но не само истината, тя не смееше да предположи такава истина! Въпросът, че не бяха венчани, я мъчеше, но тя не искаше да допусне лоша умисъл в Трайчевата душа. Тя не смееше

да подигне въпрос за изпълнение и на тая формалност. Тя му позагатна само при тръгването му за София, че като бъдат преместени, да се венчеят, за да узаконят съпружеския си живот, «да направят една жертва на предразсъдките» — що да се прави? Той се бе навъсил, но бе изказал съгласие. . . Но и да не станеше това, тя пак щеше да му бъде тъй, както беше. Тя го любеше, тя го обичаше, тя му бе привързана навеки. Любовта допуска всичко, вярва, прощава, оправдава всичко. . . Но при все това бъдещето ѝ стоеше в неизвестност, тя го виждаше обвито в черни облаци. . . Страданията ѝ оная вечер за него изново ѝ доказаха колко го е обичала, колко ѝ е бил той необходим! А сърцето ѝ се свиваше, свиваше. . .

Цонка продължаваше да ходи по улицата, замислена, погледвайки машинално час по час към вратата на гостилницата.

Но тя не видя да влезе Трайчев.

— Да видя пак вътре, може да е дошел, без да го забележа и да ме забележи.

Тя влезе да попита пак. Тя се обърна към човека, който стоеше в канторката, до една писалищна маса.

— Госпожо, какво желаете? — попита той.

Той беше самият гостилничар.

Тя попита за Трайчева.

— Той тръгна, госпожо.

— Как? Кога? Слугата ви ми каза, че е в града. Аз от един часа съм тука пред хотела и не го видях да излезе!

— Госпожо, той тръгна днес още по два часа с пощенския трен за Шумен. Това животно, слугата ми, криво ви е казал: той не знаел, че беше по пазаря.

Като съгледа учуденото, обезсърчено лице на Цонка, той попита приветливо:

— Вие да не сте му госпожата?

— Да.

— Много приятен господин.

Цонка остаяше в недоумение.

— Тъй, госпожо. Ако ви е мъчно да повярвате, погледнете на таблата — и той стана и посочи окачената на стената черна дъска с имената на гостите. Тя видя,

действително, че името на мъжа ѝ при № 15 бе заличено.

Тя се повърна назад.

— Сега пък ще го гоня в Казалар! Леля право го нарече «загубен мъж». Как ще се смеят, като чуят, че играем на кужѐ-мижѐ с Пенча — казваше си Цонка на себе си, поусмихната. Тръгването му за село, като я изненада неприятно, донесе ѝ едно облекчение: тая дебела мома или жена, тъй безочлива с бялото си перо, няма да го види. Пробудената в гърдите ѝ смътна ревност се пръсна.

Когато се завърна у леля си, тя завари там само домашните и Милка.

Като им разказа работата, те викнаха да се смеят.

— Сестрице, тогава ще имаме удоволствието да пътуваме заедно до Шумен — каза Милка. — Аз се боях, че това можеше да се не случи, ако би намерила Пенча.

— Защо?

— Защото той можеше да те задържи, ако не е свършил работата си, или пък щеше да избегне да тръгне с мене, при деликатните ни отношения. . . И по-добре: аз не знам как щях да се удържа да ме не напуши смях, като си припомня как той ми плащаше крушите на станцията. — И Милка се изсмя яката.

— Ох, како, ти си жестока.

— Я виж каква брани мъжеца си! — ухили се леля ѝ, па излезе за нещо.

Цонка се обърна към сестра си:

— Сега моят мъж — лош, добър — такъв е, какъвто си е. Аз си го харесвам. . . Ами ти, како, как си? Гледам, моето пророчество като че се изпълнило?

— Какво! — каза Милка и се изчерви.

— Господин Бранков? — и Цонка я изгледа значително. — Той е тук като свой човек. . .

— Казах ти: Бранков е един мил човек и много добър познайник — проговори Милка троснато.

— Само толкова?

— Та и повече да е, Цонке!. . . Що? — После прибави меко: — Твоето впечатление какво е?

— Един прекрасен младеж.

— Истина? — И Милка пак се изчерви от удоволствие.

Госпожа Симеонова се завърна и разговорът се прекъсна.

След вечеря двете сестри и госпожа Симеонова излязоха и тръгнаха към Приморската градина. На ъгъла на улицата Милка забележи с радост, че Бранков идеше.

Цонка я стисна за ръката знаменателно.

Те всички тръгнаха към посока на морето.

XXXIV

ВРЪЩАНЕ

— Сбогом, Цонке!

— Сбогом, како!

— Поздрави Трайчева, неуловимият!

— Благодаря. Поздрави тате, мама, братя и сестри!

Тия думи се размениха между Милка и Цонка на сутрешния ден пред шуменската гара. Цонка пак поздрави с последен поглед, усмихната, Милка и Бранкова и влакът потегли на запад. Тя стоя и ги гледа́, махайки кърпа, додето влакът отмина.

После се обърна, та погледна на друга страна — нямаше ли Трайчев да я посрещне, тя сама не знаеше как ѝ дойде това предположение. Но Трайчева нямаше.

Тя влезе в града, плати на пайтона си при гостилницата, остави си там куфара и отиде в хана, дето спираше Стаменко бричката си, за да я закара за Казалар, ако се улучи там.

За щастие, тя го завари там. Той беше клекнал на сянка под стряхата на вътрешния одър и пушеше цигаро.

— Добър ден, бай Стаменко — каза му тя. — Искаш ли пътници? — каза тя засмяна, като му подаваше ръка.

— За пътници плача аз. . . Добре дошла! — каза ѝ с добродушна радост Стаменко, като ѝ стисна здравичко ръката.

— Добре, че те заварих. Със свой човек приятно се пътува. Имаш ли други?

— Нямам, ама няма да чакам. Вчера пък закарах

на село господин Трайчева. Какво сте се разтърчали тъй и не можете да се уловите?

— Тъй се случи, бай Стаменко. Аз тогава ще те чакам на гостилницата, там ми са нещата.

— Добре, добре — каза Стаменко, хвърли допушената до края цигара и влезе в обора.

След малко те се озоваха извън града, в клисурата. Колата вървяха добре по равния път, теглени бодро от дориятата, добре назобена кобила.

Времето беше облачно, без да сочи на дъжд. Друмът извиваше край речката и полека се катереше нагоре.

Стаменко запали пак цигаро, извърна се и каза:

— Вчера разправях на Трайчева как се уплашихме за него, как ти се разтича по селото да го дириш нахалост. Ама хубава запарта после ядох от поп Деяна. Той ме набеждаше, че съм лъгал, че съм бил пиян, а ти знаеш, даскалице, че аз от две ракии повече не пия, и то на софрата. Виното съм оставил още когато докторът в Шумен ми слушá гърдите с пусула и ми каза: «Ти защо не си се обърнал до ветеринарния доктор? Здрав си като бик!» Заръча ми само вино да не пия. И не го пия вече. . .

Па като шибна кобилата с вървения си бич, с много възли на края, обърна се пак:

— Питах господин Трайчева ще държите ли стаите ми и занапред.

— Той какво ти отговори?

— Отговори, че няма, че ще напуснете село. Даскалице, ще ли да падне скоро правителството?

Цонка се изсмя.

— Аз отде да зная? С политика се не занимавам, бай Стаменко. Ти се повече интересуваш от мене.

— Хей, хей, интересувам се.

— Ти не си чиновник, а си колар, независим човек.

— Тъкмо защото съм колар я. Де, каква се измързеливи!. . . — обърна се той към кобилата.

Цонка погледа зачудено Стаменка след тоя отговор.

— Че какво те ползува тебе, ако стои или пада правителството? — попита тя любопитно.

Стаменко смукна цигарото и пусна една струя дим назад.

— Като падне правителството, дòйде ново.

— Е? Тая истина пръв път чувам! — усмихна се Цонка.

— Като дойде ново правителство, прави нови избори.

— Но на тебе от това не става ни топло, ни студено.

— Там се лъжеш я: тогава се отваря много работа за нас, цял месец развождам агитатори. Плащат добре.

Цонка се изсмя.

— Лани два пъти имахме избори и сполай на бога, поминахме добре. Ето защо се радвам, когато чуя такава новина. Само кобилата ми може да се сърди, но тя си има друга политика. Де! — скара се той на животното. — Тука си е малко върличко. . . Та какво ти казвах? Ха, за господин Трайчева. Питах го де е ходил с пайтона оня ден, той отговори, че наистина тръгвал за село, но се върнал открай Шумен, че го застигнал телеграф да иде на Варна. Та видиш, ядох псувните на попа за права бога.

— Добре, че приехме известие, та се успокоихме— каза Цонка, като си сбърчи челото при спомена за терзанията ѝ.

Наближаваха селото.

Цонка се взираше в пътя. Тя все се надяваше да зърне Трайчева, да ѝ иде насреща. Тя имаше нужда от тоя знак на внимание, за да уталожи смътните безпокойствия на душата си.

— Какво гледаш? За Трайчева ли? Ще видиш, че сега ще изхвръкне отнякъде да те посрещне. Вчера, като чу, че си отишла на Варна да го търсиш, не можеше да се начуди. Домиля му. На Иванчовото ханче ме дори почерпи една ракия: «Вземи, каже, Стаменко, да пиеш, олекна ми, като ми обади това.»

— Защо да му е олекнало? — попита Цонка позачудена.

— И аз го попитах. Той каза, че чул, че си болна. . . Кой го е излъгал?. . . Но много те обича, горкият. . . Не искаше да повярва, че няма да те намери в село. Клех му се. Тогава повярва.

Пред самото село Цонка пак търсеше с поглед Пенча, който се не явяваше.

Влязоха в селото. Цонка я здрависваха срещнатите селяни с «добре дошла». Няколко момичета и момчета, нейни ученици, затичаха след бричката, като викаха: «Како Цонке!» «Како Цонке!». Искаха да се качат. Цонка каза на Стаменко да поспре, повика децата при себе си, от които целуна някои, и бричката, напълнена с цял рояк руси главички, продължи триумфално пътя си към Стаменкови. Мръкваше вече.

XXXV

ГРЪМ ИЗ ВЕДРО НЕБЕ

Цонка слезе пред вратнята, свали децата и влезе в двора.

Стаменковото момче излезе и дойде, та ѝ предаде ключа от стаите.

Тя се позачуди.

— Дека е, Деянчо, бай ти Пенчо?

— Няма го — отговори момчето и гузно отмина нататък.

— В канцеларията е — подума си Цонка.

Тя отключи и остана попарена.

В прустчето владееше голяма безредица. Книжа, вестници разхвърляни, вещи изпадали по земята, дрехи вехти стъпкани; в разтворения долап нещата разбъркани, свещници и съдове там изпокатурени. Сякаш влъхви бяха тършували там, нощя, грабали покъщнината и в бързината си изронили част от плячката си! Ужасена, Цонка влезе в първата стая — Трайчевата, която им беше и спалня. Там — нова бъркотия, следи на грабеж и бягство. Трайчевий голям ковчег с дрехите му и ценните му неща беше липсал; липсали бяха и дрехите му, що тя бе оставила окачени на стената. Извлаците на масата му полуизтеглени, пусти. Една ваза с цветя бутната и строшена, повечето фотографически портрети на стената изчезнали — неговите. Нейните си стояха! Тя хвърли поглед на леглото им: чистия

бял чаршаф бе дигнат, възглавничките съблечени от белите си облекла. . . Нямаше на масата му неговите книги, нито револвера, окачен над нея. Разорение и мерзост на запустението пълнеха сега таз стая, тъй напета, тъй грижливо редена и кичена от нейната ръка.

— Разбойници ни са обрали! — извика тя в ужас и влезе в другата стая, в която бе приела сестра си и бе я нарекла «салона на казаларската царица». Там Трайчевите вещи бяха дигнати. Беше се изгубил и Трайчевия портрет, турен в художествено кръжило, и картините с маслени багри, премии на «Нива». . . Нейните мили цветя на прозореца стояха посърнали и клюмнали, като че плачеха над умряло. . .

Цонка се вкамени. Тя не смееше да повярва онова, което ѝ говореше всичката тая мрачна картина. Тя трепереше, пот студен се лееше по челото ѝ, устните ѝ изгубиха кръвта си.

— Избягал е! — извика тя и се тръшна на миндера.

При все това, тя още не искаше да вярва за възможността на такава злочестина. Искаше да види нейде искрица надежда. Скокна да иде навън да пита Стаменковица. В тоя миг Стаменковица влезе скръбна.

Цонка, обляна с пот и сълзи, разпери ръце и мълком ѝ сочеше опустошените стаи, чакайки да чуе от нея думица на ободрение.

— Стягай се, даскалице — каза тя тъжно и глухо, — той беки се върне!

— Избягал! Избягал! — пищеше Цонка като луда и си скубеше косата.

Стаменковица, права, подпряла с ръка наведена глава над земята, като че там стоеше носило с бледен труп, остаяше поразена, вперила очи в разпръснатите вещи.

И тя разправи накратко, че Трайчев вчера се върнал, а през нощта се изнел, без да го чуе някой от домашните. Само когато я разбудил лаят на псетата, тя излязла и видяла Пенча, като тръгвал с пайтон, а след него — натоварена бричка.

Докато Стаменковица говореше, Цонка охкаше, въздишаше, чупеше си пръстите в нямо отчаяние, с коси разчорлени, с безумно лице.

— Избягал! Оставил ме!

— Не се предавай толкова, Цонке. Той ти е мъж, венчило е минало през вас, вика се, и тъй жена се не захвърля на пътя. Ще те прибере пак.

— Майчице! Отидох си! Убита съм! Какво да чиня сега? Де да се дяна?. . . Избягал, избягал!

И бедната учителка си стискаше яката главата и ходеше назад-напред из стаята с очи ужасно разширени, тъпчейки разхвърляните вещи. Тя беше живо олицетворение на отчаянето.

Стаменковица я хвана за ръката.

— Ела в себе си, ще си изгубиш ума. Тоя свят проклет е тъй. . . — казваше селянката, като смъркаше, защото сълзите се качиха на гърлото ѝ и я задавяха.

— Аз го любех, како Петкано, аз го любех, обичах. Аз бях готова да умра за него. . . — плачеше Цонка, примирайки от мъки.

Селянката глухо проклинаше и пръждосваше.

Цонка си зарови главата при възглавницата на миндера и остана неподвижна. Задавени хълцанета тресяха цялото ѝ тяло.

Селянката я гледаше смаяна.

Цонка хълцаше истерически, с остри изпъшквания и задушени поимания. Едно цвете, втъкнато още у леля ѝ, сега пречупено, висеше на русата ѝ коса, разпиляна по плещите ѝ. . . И риданията пълнеха тишината в стаята, дето притъмня вече, вопли безнадеждни на един погубен живот.

Стаменковица запали свещта.

XXXVI

ИЗПОВЕД

Стъпки се чуха в пруста. Влезе в стаята поп Деян, последван от Стаменка. Попът, предупреден от селянина за случката, бе дошъл тичешком. Той силно пъхтеше. Като се увери чрез бърз поглед из стаите за големината на Цонкиното злощастие, тоя приближи учителката, дръпна я за рамото и я извика.

Тя подигна глава. Нов поток от сълзи бликнаха из очите ѝ, като видя близкия и милозлив човек, дошъл при

нея в тия тежки минути. Тя се изправи, увеси си ръцете на раменатa му и опря на гърдите му глава, от косата на която висеше пречупеното цвете. Тя се завайка отчаяно:

— Дядо попе, остави ме, избяга! Аз умрях!

— Стой, Цонке! Да видим каква е работата, не се уморявай без време и ти. Боже господи, кой се е надявал за такава зверщина! — викаше попът съкрушен.

— Аз го обичах, дядо попе, ти знаеш как го обичах! — захвана тя, но нов прилив от сълзи и отчаяне я задави. Тя се затресе, политна да падне, но свещеникът я пое и постави на миндера.

Той се обърна строго към Стаменковица:

— Как ти да не си чула нещо, додето е изпразнял къщата оня, и да ми обадиш?

Жената се извиняваше.

— Ето сега това булче го убиха. Какво да се прави? Оня тамо́ нему. . . — и той, без да се сети, избъбра една страшна турска псувня.

Стаменковица замънка с виноват вид:

— Нали ви казвах?. . . Видях го, когато тръгваше... Той се обърна и ми каже. . .

Тя млъкна.

— Какво ти каза? — попита строго попът.

— Като му рекох: «Оти оставяш булчето тъй?» — той ми викна: «Стаменковице, булчето да е стояло мирно. . . То си има и друг мъж: той ще го разтуши. . .»

— Как?! — изкряска Цонка. — Как смей? Това е ужасна и гнусна клевета!. . . Боже, боже, боже!

Попът се възмути.

— Тоя антихрист лъже — извика той гневно. — Аз знам тая жена, чиста е като ангел!. . .

После се обърна към Цонка, закрила мокрото си лице с ръцете, също облени със сълзи:

— Учителко, стегни си сърцето. Всичките работи от бога идат и бог няма да те остави: ще вразуми изумелия ти мъж и ти ще се върнеш при него, щом го толкова обичаш. Той ще се разкае горчиво за постъпката си. . . Аз ти обещавам още утре да седна на железницата и да ти го доведа под краката, да падне на колене за прошка. Такъв ангел като тебе да го потопи в такава скръб и огорчения. Утре тръгвам!

— Ох, недей, дядо попе! Напразно.

Попът гледаше слисан.

— Той нарочно иска́ служба тъй далеко, в Самоков. . . Той ме не ще. . . Може там да се ожени за друга.

— Как, в нов брак? Неразведен, при жива жена? — извика той гневно. — Кой поп ще дигне ръка да го венчава? Коя църква ще го пусне? Той е луд!

— Неразведен, при жива жена!. . . — повтаряше убита Цонка. . . — Ох, дядо попе, искам да ти говоря нещо. . .

Попът се обърна към Стаменка и жена му:

— Излезте — заповеда́ той.

Те излязоха.

Цонка беше застанала права пред попа с ръце на очите.

— Какво ще ми кажеш, учителко? — попита свещеникът по-тихо, като разбра, че може да чуе някаква изповед от младата жена.

— Дядо попе, ние не сме венчани — каза тя.

Попът отстъпи уплашен.

— Как?

— Ние излъгахме, че сме венчани — каза тя.

— Как?! — изпули очи свещеникът.

Цонка плачеше.

— Учителко, как дръзна да лъжеш?. . . Как излъга мене, който те обичах толкова, да те мисля почтена жена и да те приемам в къщата си, при жената и децата си, като едно мое чадо? Кой можеше да очаква това от тебе, дето те почитахме и гледахме за пример? Ето какво е, когато нямате страх господен!

Очите му светеха гневно, брадата му се тресеше.

— Дълбоко съм виновата пред вас, дядо попе, аз бях недостойна за добрината ви. . . Пенчо иска́ тъй и аз се съгласих. Не бях в сила да му откажа. Обичах го!

И тя зарони изново сълзи.

Попът стоеше втрещено. Той мислеше.

Глухите ридания на учителката се разнасяха из стаята и й подигаха талазливо гърдите. Видът на това дълбоко отчаяние умири гнева на свещеника.

Той каза с печален глас:

— Чедо, аз не ще те съдя за твоя тежък грях, нека бог да те съди и да те прости. . . Обичала си и на обичта

си си станала жертва. Любила си и си пропаднала с невинността си. . . Нека те помилва бог. Той е всемилостив. Той сам нали е казал за грешницата: «Тя много е любила, затова много ще й се прости!» Ти си вече наказана. Злото е станало и няма повръщане. . . Не плачи, не се убивай от горест. Чувай, дай ми време, остави ме да помисля как да те спасим. Пред мен ти и сега си невинна и чиста . . в душата си, бедна, бедна даскалице!

Покъртената мома взема ръката му и я целуна.

— Дядо попе, ти показваш участие, ти се не гнусиш от мене? Ти имаш пак милост за мене!, . . Ти ще бъдеш едничкият, който няма да ме презира.

Попът я гледаше умислено.

Той погледна към вратата, па каза ниско:

— Засега ти в това село никому няма да обадиш тайната. Тебе те биха изпъдили селяните с камъне и аз би се осрамил, че те прибирах и имах за чедо. Но в тая къща сама ти не можеш да останеш като кукувица и да примираш всеки час, като си наумяваш всичко. . .

— Но къде да се дяна?

— Ти ще дойдеш у дома.

Девойката не вярваше ушите си.

— Ти ще живееш сега у дома — каза пак попът. — Какво мога повече да направя — ще помисля.

Цонка коленичи пред свещеника.

— Стани, стани, Цонке — и той я повдигна тихо. — Сега те оставям. Окопити се и поскътай се. След един час ще се повърна да идем у дома и да предам на жена ми една дъщеря.

— Дядо попе, благодаря ти безкрайно за човеколюбието. Но у вас ме е страх да дойда: какво ще стане, ако се чуе истината?

Той помисли.

— Ти пак ще ми бъдеш дъщеря!

И поп Деян излезе.

ЧАСТ ВТОРА

I

КЪЩАТА НА УЛИЦА «АСПАРУХ»

На заранта, след трагическата нощ в Казалар, далеко оттам, в София, при едно дъждовно и намусено време един пайтон с дигнат кош, от който течеше вода, се търкаляше из малолюдната улица «Аспарух».

Пайтонът пресече няколко напречни улици и продължи из улица «Аспарух», на изток. Най-после се спря пред вратнята на една нова къщица «сулсаняпъсъ».

От колата слезе Бранков. Той подаде ръка някому си вътре и веднага слезна оттам девойка, наметната с шал, и стъпи, подръпвайки си роклята, на измокрения плочник. Това беше Милка.

Бранков постави отвътре вратнята, под подслон, вещите ѝ.

— Довиждане! — каза той, като ѝ стисна ръката, па се качи пак в пайтона, който загърмя нататък.

Милка влезе в един широк двор с градинка, покачи се по няколкото каменни стъпала на стълбата, бутна вратата и се изгуби в малкия пруст.

В същия час скръцна там една врата, излезе едно момче и извика:

— Кака!

Па се втурна пак в стаята, за да стори хабер, и веднага изскокнаха още две момичета, сподирени от едно момченце, което беше най-малко от тях, около шест години.

— Кака! Кака дойде!

Всички награкаха Милка радостно, заскачаха с ощастливени лица. Едни ѝ теглеха куфара, за да го понесат

вътре, твърде тежък за тях, други я дърпаха за шала, друго я обгръщаше с ръце.

— Чакайте, душички! Измилях ли ви? — каза Милка, като окачваше шала си на закачалката. — Мама как е?

Тя целуна децата и влезе в една врата в дъното на пруста.

В една малка, чиста стая с прозорци към пътя и дворската градина лежеше на железен креват майка ѝ. Тя беше около четирийсет и осем годишна жена, с дребен ръст, малко лице и сини очи, каквито бе наследила от нея и Цонка. Само че у майката годините и неволите на живота бяха отнели гъвкавостта на снагата, нежността на лицето, блясъка на погледа. Но той пак светна сега, ясна усмивка огря увехналото ѝ лице при виждането Милка и тя извика радостно с глас тънък, звънлив, детски, който науми Цонкиния:

— Добре дошла! Добре дошла! Изгледаха ни се очите — и протегна ръка към дъщеря си.

Милка я целуна.

— Как си, мамо, и твоят неразделен приятел — ревматизмът? — попита усмихната Милка, като седна на края на леглото с поглед, любовно впит в бледното лице на майката.

— Питаш ли при тоя дъжд? От тая нощ пò ме завъртя кракът. Как е Цонка? — каза майката и си поизправи главата.

— Добре е, много здраве и милей за нас.

И Милка ѝ заразправя живо за посещението си в Казалар, за поминуването Цонкино, за мъжа ѝ, когото само видяла; за хубостта на Варна и морето; за процеса, който бил спечелен.

Между туй трите сестри и братчето нейно бяха обсадили с жадно любопитство куфара, очакваха да бъде разтворен, та да видят съкровищата, които им носеше кака им.

— Боже, я ги виж как подушиха армаганя! — изсмя се Милка и отиде, та отвори куфара. Децата се бутаха, надвесени там, с очи, искрящи от удоволствие.

— На́, Олго, тебе има златни круши, армаган от кака ти Цонка; на́ и тебе, Марийке и Иванчо — вземете по два портокала от леля ви. . . Любо, тебе — тая книж-

ка с картинки, защото прилежаваш хубаво. . . Чакайте, какво се скарахте? Олго, не дърпай портокаля на Марийка!. . . Иванчо! Ти заграби и портокалите, и крушите и още сочиш юмрук на сестрите си, деспот-мъж! Ти отсега тиранизираш жените — казваше засмяна Милка, мъчейки се да въдвори ред и равноправност между малките човеци. — На Бояна — де е Боян? — нося фотографически снимки на Евксиноград и Черното море. Той толкова ме моли да го заведа да види морето. . . Ах! Ето го ергенът — прибави тя, като влезе висок, тънък юноша, със сини очи.

Боян се ръкува със сестра си и прие с благодарност дарът ѝ. Па взе да разглежда картините с крайморските видове.

— Дай да видим, Бояне! — каза майката. Боян отиде при нея и хвана да ѝ показва и обяснява един по един пейзажите.

Милка изглеждаше стаята.

— Боже, какво е разтурено, каква революция е станала в отсъствието ми — каза тя и като свали шапката си, отиде, та поправи едната завеса, дрипата от децата, изсуления край на червения миндер, разхвърляните книги по масата.

— Ох, не мога да гледам това.

Майка ѝ се усмихна.

— Добре, че си дойде да оправяш царството си, а то ще видиш и цялата къща как е почувствувала твоето отсъствие. И тя светна, като дойде ти.

— Мамо, как е тате? Какво прави? — обърна се Милка към майка си.

— Чѐте си вестникът, па излезе до кафенето. . . Не викайте там — изгълча тя децата, които на пруста пак бяха дигнали врява поради хищническите въжделения на Иванча. — Та това ли е Евксиноград?

Милка приведе в ред стаята и попита:

— Защо ме викахте?

— Боянчо, остави ни — каза госпожа Хрусанова. После, като излезе син ѝ, тя каза: — Седни, Милке.

Милка седна на леглото ѝ и я погледна въпросително.

— Знаеш ли що те повикахме? — каза майката.

— Зная! — отговори Милка.

— Знаеш?

— Да.

— Кой ти обади?

— Едно птиче.

— Как едно птиче?

— Едно птиче прехвръкна във Варна и ми обади — каза Милка със значителен поглед.

— И добра вест ти е донесло това птиче, Милке.

Майката доби доволно изражение. Тя разбра от щеркините си шеговити думи, че се сеща за какво се касае и е приготвена да посрещне благоприятно съобщението ѝ.

— К о й, мамо? — попита Милка, като я гледаше напрегнато с черните си очи.

— Нали го знаеш?

— Кажи ми да видя: Дондурмаджиев?

— Да, господин Дондурмаджиев направи предложение и очаква завръщането ти за отговор.

Милка се замисли, па каза натъртено:

— Откажете му.

— Как? С едно добро положение момък? Отказваш? Или името му не харесваш?

— Ти знаеш, мамо, кога мога да се реша да взема някого.

— И ти не се решаваш никога за никого. Колко души изпуснахме, Милке, и все с положение!

— Аз търся не положение, а жив човек.

— Как жив човек?

— Човек, когото да любя — каза Милка, като наведе очи, заруменяла.

— И никого няма да залюбиш! Ти дириш съвършенство, а то се намира само в книгите. В света успоредно върви доброто и лошото. Не, ти търсиш всичко хубаво сбрано на едно място и няма да намериш. С тоя мъчен вкус няма да намериш мъж.

— Аз мисля, че съм намерила.

— Кого?

— Не мога да кажа още.

— Какъв момък е?

Милка помисли.

— Момък с душа и сърце — каза тя.

— Ох, вашите фрази, Милке! Внимавай, жестоко да се не каеш. . . Ти знаеш, ние, нито баща ти, нито аз, те не пресиляме. Еничери не сме. Но когато се решиш да хвърлиш живота си на жребий, помисли да се посъветваш и с нашата опитност. Едното твое сърце не стига.

Вратата се бутна. Влезе момиче шопкинче, с чорлава коса.

— Госпожице, дойдоха ти гостенки отвъд — каза то.

— Госпожици Калеви! — извика Милка. — Познавам ги по гласа.

Тя излезе и след нея — слугинчето.

Драганка остана сама, замислена.

II

ДОМАКИНЯ

Дъждът беше престанал. През прозорците се виделе между разкъсаните облаци сине небе. Гергините в градината дигаха, свежи и росни, своите червени глави. Един сноп лучи се промъкна между завесата и позлати част от пола и края на леглото.

Още развълнувана от пристигането на Милка и разговора си с нея, тя слушаше шума на веселия говор между девойките в другата стая. Очите ѝ паднаха въз един голям образ на стената, който представляваше хубава млада жена до кръста. Това беше тя, Драганка, преди двайсет и толкова години, още в разцвета на младостта, каквато беше сега Цонка, метнала се на майка си по ръст и черти.

Както по-рано се каза, госпожа Хрусанова беше родом от един тракийски градец, дето се бе запознала като учителка с Георгя Хрусанов и се взела с него още в турско време. Тя сега носеше по лицето си печата на живота и годините. Челяд, грижи, оскудия, а напоследък и болести бяха придали тъга на погледа ѝ. Одевешните вълнения, които оживиха тоя поглед, го оприличиха удивително на Цонкиния! И Драгана, мълчалива на леглото си, с наслаждение ловеше дъщиния си глас из стаята, дето посрещна гостите.

По едно време тя разбра, че гостите си отидоха. Мина доста време, а Милка не се яви. Майка ѝ помисли, че е отишла да дава уроци у генерал Роданова.

— Вече на работа! — каза Драганка. — Да бяхме знаели с Георгя, че нищо няма да излезе, щяхме да я оставим там, във Варна, да постои у лелини си. . . Но кой ще е този момък? Какъв е? Де го намери и кой? Преди да тръгне, аз нищо не бях разбрала. . . Но тя е умна и няма да направи глупост, за която по-после да се кае и ние да скърбим. . .

Тя чу в пруста стъпките Милкини.

— А, тука била още.

Вратата се отвори и Милка влезе. Тя беше сега във вехта басмена рокля, с чиста бяла престилка. Забрадка от червена кърпа скриваше цялата ѝ коса, подвързваше и брадата ѝ. Тя беше почти неузнаваема.

Предрешена тъй просто, в тоя вид на спретната къщовница, девойката изглеждаше твърде мила със своите весели очи и закръглено лице, прелестно в кръжилото на тая небрежна червена забрадка. Но тя можеше да бъде не хубава и още по-просто облечена, и пак нямаше да бъде по-малко прелестна сега: тя беше щастлива от любовта си, а радостта прави хубав, както скръбта и гневът загрозяват.

— Как, ти се залови за работа? — каза майка ѝ.

— Мамо, аз само тебе не донесох армаган от Варна; за да те възнаградя за тая своя неучтивост, взех да ти сготвя днес за обед твоето най-любимо ястие — каза усмихнато младата домакиня; — готвя ти сарми от лозова шума, по твоята рецепта.

— И баща ти ги обича. . . Остави, слугинята ни измъчи. . . А аз мислех, че си отишла на урок?

— Не, до дванайсетий юли аз си вземах отпуск от генералшата. . . Аз сега разполагам с всичкото свободно време, което ми оставят грижите на вътрешното министерство. Какво ме гледаш тъй? Хубава ли съм? Само няма кой да ме хвали. . .

— Довечера по седем часа ще дойде Дондурмаджиевия сродник да иска отговор.

— Имате го в кърпа вързан, мамо. . . Само по дипломатически начин. . . Да, ще дойдат и госпожици Ка-

леви гогава, за да излезем на разход. Аз не им обещах, но те ще дойдат, искат да ме вземат.

— И иди.

— Не, не ще мога да ги придружа: аз ще изляза порано.

— Къде?

— На разход, мамо: дала съм дума другиму. . . — И Милка се усмихваше.

— Кому?

— Тайна велика! — произнесе тя с тържествено-глумлив тон.

— Милке, слушай, пак ще те питам. . .

— После, после: тенджурата съм оставила на огъня — и тя тръгна към вратата.

— Чувай, не мога да търпя: кажи, кой е този момък?

— Мамо, в тоя каяфет не мога да разговарям за тия деликатни работи. . . Чакай после, като се облека в другите дрехи. . . ти знайш? — като Харпагоновия слуга. . .

И тя смеешком излезе.

III

ЛЮБОВ И КЛЮКИ

Тая вечер Милка се разхождà с Христа из отстранените алеи на Княз Борисовата градина. . .

Милка се засреща често, почти всеки ден, с Бранкова. Те се виждаха било у една нейна приятелка, госпожа Петрова, учителка, било вечер в Борисовата градина. За тия късни вечерни разходки сам Бранков идеше да я взима със съгласието на майка ѝ. Защото Милка беше назовала драговника си пред майка си и тя беше погледнала благосклонно на момъка. Драгана, въпреки възрастта си, беше жена с по-нови понятия. Старата учителка остаяше млада по душа. От бащата обаче се криеше това. Човек строг, останал с възгледите на своето минало, той не би допуснал такава близост между Бранкова и Милка, даже ако бяха годеници. А те не бяха годеници. Ни той, ни тя не помисляха още за годявка, честити с любовта си, намирайки лишно изпълнението

на тия условности, които сами по себе си не можеха да смятат нищо в тяхното взаимно уважение и щастие. Майката бе загатнала на Милка, но тя намери, че не е още време за сгодяване; Бранков не се сещаше. И двамата намираха, че тъй е много хубаво, много поетично. Всякакво оформяване тяхната любов би ѝ отнело в голяма степен очарованието, би размесило малко проза във възхищенията на душите им. Те продължаваха да се виждат под тайнствените сенки на алеите, под трептенето на звездите: те вкушаваха сладостта на чистата и с несвързани крила любов сред великата природа. Душите им се сливаха и сродяваха всеки път по-силно и когато се разделяха в тъмнината край Хрусановата вратня, и двамата се връщаха в къщи препълнени от чувство на щастие, усилено от дадената дума да се намерят утре вечер в алеите пак.

Така измина юлий, измина се и август.

Но това безоблачно щастие правеше шумец извън розовото царство по техните сладостни копнежи. Шепотът, вниманието бяха разбудени. Махалата изтъкá романи за тия срещи на влюбените. И зложелателството, законно чедо на завистта, също се разтъжи усърдно, взело рухото на дружеско съчувствие към Бранковото семейство.

Христовата майка хвана да бъде по-често посещавана от някогашни познайници и далечни роднини, които сега се сетиха да спасят честта на фамилията им.

— Како Гено — казваше една, като си взимаше сладкото, — чула ли си за господин Христакя с каква мома се води?

— С каква мома?

— С Хрусановата. — И тя ѝ разправи поверително, че тая същата Милка Хрусанова се разхождала и с други младежи.

— Сберете му ума, да не се изгори момъкът — довършваше тя с участие.

Друга доброжелателка ѝ обаждаше:

— На портата я причекват всяка вечер ергени: там се смеят, приказват, закачат я до късно. . . Развалени моми на днешно време, па хайде ми си... — въздишаше тя съкрушено.

Други се тревожеха и от сиромашията на Хрусанова.

— Мари такава ли гола като прът девойка да иска да вземе господин Христо! Той да намигне само, и ще вземе богата и от първа фамилия. . .

Обезпокоил се беше и вуйката, доктор Карлов.

— Ако Христо вземе тая госпожица, ще помисля, че е луд: той ще трябва да храни и нея, и всичките в къщи. Ще му се смее светът. . . После, тая госпожица била социалистка. . . На такава ли снаха ще налетим?

И тъй нататък. . .

Майката слушаше настръхнала. Тя не искаше да вярва, но не можеше да не вярва. Хвана сега да си обяснява честите закъсняванета Христови, неговата мечтателност и избягване другарите си. Бедната жена силно страдаше. Подир дълги колебания тя му каза един ден решително:

— Христо, истина ли е, което ми разправят хората? Ти си се бил заплеснал в Хрусановата мома? Истина ли е?

Той проговори твърдо:

— Истина. Аз я обичам, мамо, и тя ме обича.

— Една развратница! — извика майка му, кипнала от внезапно негодувание.

И тя му разправи всичко, какво е чула за поведението на Милка.

Той се възмути.

— Милка Хрусанова е една честна мома! — извика той. — Не вярвай тия гнусни клевети.

Той ѝ разправи впечатленията си от близкото опознаване на госпожица Хрусанова през пътуването за Варна и във Варна.

— Как, ти ли си бил с нея?

— Защо?

— И това ми казаха: че там се водила с някой чапкънин.

— Успокой се: аз бях. . . Видиш ли как се образуват клюките? Как се раздухват и изопачават от хорската злоба най-простите факти?

Майка му го гледаше зачудена.

— Аз не бих ти простил, мамо, през целия си живот думата «развратница», ако да ми не беше майка и ако да не знаех, че любовта ти към мене е толкова силна, колкото людската злоба и жестокост към това момиче.

Той говорѝ с гореща убедителност. Майка му се поуспокои.

— Искаш ли да имаш още едно доказателство, че Милка Хрусанова е една добра девойка и че заслужва уважение?

— Какво?

— Виж я.

— Да я видя?

— Съгласи се, мамо, виж я само няколко минути, поговори с нея и после ми кажи. Позволяваш ли ми да ти я представя?

Майка му стоеше в нерешителност.

— Подир това виждане, ако я не обикнеш и ти, аз ти давам слово никога да я не видя.

Майка му го изгледа внимателно, па каза:

— Покани я да дойде при мене.

Погледът му светна тържествено.

Когато предаде вечерта на любовницата си клюките, дошли до слуха на майка му, тя се възмути:

— Госпожа майка ти е повярвала тия мерзости?

— Тя те не знае никак. Когато те познае, когато те види, чистотата на твоя ангелски поглед ще опровергае в един миг всичките тия злобни подшушвания на хорската глупост.

Милка се замисли.

— Христо, ти ме знаеш, че съм горда; но аз с удоволствие бих видяла майка ти, от любов към тебе. Искам тая благородна жена лично да види порочното и развратното чудовище, каквото са ме представили пред нея.

По очите ѝ блеснаха сълзи.

Христо целуна очите ѝ покъртен.

— Ти предвари желанието ми — пошушна той, — аз щях да те прося за това. И майка ми желае.

— Кога ще ме представиш? Кога ще стане огледа ми?

През сълзите ѝ светна усмивка.

— Още утре ще те заведа при нея, па ще те оставя, а аз ще си ида на служба.

Алеята шумеше тихо с листата си. Тъмните очер-

тания на дърволяка се рисуваха в звездното, безлунно небе. Долиташе смесеният и глух шум на столицата, над която една бледа зара от светилата побеляваше въздуха. . . Сегиз-тогиз изехтяваше в мрака ревът на лева в Зоологическата градина.

IV

ПИСМО

«София, 1 септември 1890 г.

Любезна Богданке,

При свещ сега, будна в стаята си, защото през такива нощи се не спи, взела съм перото да ти пиша, с намерение да ти дам удовлетворение за дългото ми мълчание, с което отговорих на твоето мило и любезно писъмце, и да те уморя с дължината на моето, защото чувствата, които сега вълнуват и притискат душата ми, са толкова много, и жаждата да ги излея откровено в някоя сродна душа е толкова силна, щото съм решила да не те жаля. От това предисловие виждаш, че трябва да се въоръжиш с търпението на стоиците.

Преди всичко, да ти се извиня за мълчанието си: през това време аз бях влюбена! А твоето нежно сърце, което е пащало от същата болест, знае, че от всичките човешки чувства любовта е най-егоистическата. Прости ли ме сега?

Сега да ти кажа другото: днес се сгодих с оногова, когото любех. Поздрави ме! Годеникът ми е господин Христо Бранков. Какъв ли е, питаш? Чиновник, държавен инженер. Питаш инак какъв е той? Рус, сивоок, с малки уста, с малко, прозаическо лице и свенлив характер — съвсем не Аполон! Пръв път когато го видях в железницата — ние там се запознахме, — намерих го обикновен момък, доста мил, какъвто е всеки възпитан момък. След четири дена той ми се призна в любов и аз му се признах. Де? В Приморската градина във Варна. Кога? — При една лунна нощ. Как стана това? — Не знам. Сега знам само това, че за мене той е най-пре-

лестния, най-благородния, най-съвършения човек на света. Ето, сестрице, какви очила тури любовта на моя чипичък нос!. . . Представи си, че и той ме намира «идеално добра и идеално прелестна» без шега — това са негови думи! Простият народ говори за «сляпата неделя» — видиш какъв дълбок психолог е народът. Ето как немилостивият и свиреп крилат бог се подигра със сърцето ми! Той прогони с махането на лекото си крилце из душата ми и ги развея като дим всичките ония горделиви мечти за бъдещия ми избраник. Аз мечтаех — това в петия клас — величествен герой с гръмко име, прочут с подвиги и таланти, омагьосвач на тълпите, владетел на умовете — нещо като Байрон или Гарибалди, или поне — това след свършването на гимназията — български министър и в краен случай — полковник; а избрах един чиновник «буржоа», който съвсем не мисли да става голям човек, чиито идеали са да си обезпечи добра кариера и да си образува с мене тихо семейно огнище, веселено от пискливи, румени деца — а може да са само пискливи — кой ги знай — и с това ще е постигнал границата на вълделенията на живота си.

Аз помня какъв беше и твоят идеал — но и ти подалеко не отиде от мене. Нашите бедни момински глави чувствуват с въображението си, преди да чувствуват със сърцето си. Но когато то проговори, adio и на големи мечти, и на славолюбиви блянове, и на неуловими призраци. От всичките тях то види само призрака на щастието, на грубото, земното, възможното щастие. . . Ти видиш, че сърцето, въпреки уверенията на скептиците и на поетите, е много по-практично — иска ми се да кажа — и по-прозорливо, но не смея. . . И сега — аз съм щастлива — щастлива съм от съзнанието, че обичам Христа и че Христо иска и ще може да ме направи щастлива. Ти пак ме питаш: но какво ме е привързало към него? Какъв човек съм намерила у него? Отговарям: със сърце и душа — златен човек. Трябвало да ида чак при черноморския бряг, за да намеря когото ми била назначила съдбата за другар на живота.

Преди една неделя в Княз Борисова градина — няма нужда да ти казвам, че това беше под звездното небе, късно вечер — часът на влюбените, — ний с Христа се наговорихме всеки да си избере скришом по една

звезда и после да си ги кажем. И знаеш ли какво излезе? В същата звезда били се съединили погледите на двама ни! Затова аз вярвам в нашата звезда.

Извини ме, че ти говоря глупости — та влюбените и пияните, а ние сме и пияни, не могат да говорят умни работи. Ние сме дали дългосрочен отпуск на разсъдъка и сега с нашите глави се разпорежда само сърцето. . .

В неделя се венчавам — видиш, ние отиваме към целта си с експресът, на който пръв път се возя — и в моето съществование настая съдбоносен прелом. Членовете на новата ми фамилия освен Христа са още: майка му, почтена и добродушна жена, но зле настроена най-напред против мене от шепота на диви клюки. Видях се и запознах се с нея два дена преди годежа. Тя ме посрещна студено и ме изпрати с благословия и с целувка по челото. Намерила добрата ми майка — аз вече й викам «мамо»,— че съвсем не съм била такова черно чудовище и человекоядка, каквата ме прославили пред нея неприятелки и приятелки — не им се сърдя. Христо ми каза после впечатленията й: хубавица не ме намерила. (О, сестро, как ме изглежда внимателно през очилата си!), богата не съм била, от род не съм била и срамлива не съм била; но ме намерила, знаеш ли каква? — п р и л е п н а!. . . Видиш ли какво страшно качество съм имала? Ние напразно се мъчихме с Христа да дадем определението на тая чудотворна дума на български или да я преведем на френски и руски език, но тя не съществува у тях, види се, че и не е преводима. Христо има и братче, което другарува с наш Бояна.

Хъ, трябва да ти спомена още за един член: вуйката, доктор Карлов. Той е човек имотен, добър, разсъдителен, възпитал е Христа, но остал със старите си понятия и упорно стои на своите чорбаджийски мировъзрения. С него борбата беше най-упорита, макар че имахме съюзница Христовата майка. «Как, Христо Бранков да вземе някаква си сиромашка дъщеря Милка Хрусанова?. . . Той да възпита на свои средства Христа, за да го види после мъж на една социалистка?» Той би казал по-страшна дума, ако имаше в езика ни такава. Тогава Христо се разсърдва, подава му един запис срещу харчените пари за ученето му с думите: «Аз взимам жена, каквато аз харесвам, и не желая никой да плаче над мо-

ята чест.» Знаеш ли тогава как постъпва вуйчо му? Скъсва записа и казва на Христа: «Най-после севда тъй разбирам! Аз ще те простя за твоята дързост само под едно условие: да се венчеете в моята квартира в Княжево и по-скоро: стига сте правили с месеци Павел и Виргиния. . . Женете се, правете деца, па теглете хамота, както другите хора! Аз ви съм кумът.» Оригинал, Богданке, нали? Но в това чудачество аз разбрах, че се крие едно деликатно чувство: да стане сватбата скоро и на село, за да се избягнат разноски за баща ми. Добрият Карлов! Той ми вече заръча и венчалната рокля: не допуска никакви възражения.

Ти ме питаш за Цонка. Не ми се е обадила дека е сега с господин Трайчева. . . Трябва да са в Самоков. Тя е капризна, както я знаеш, а сега е станала и ленива. И престъпление прави: ние желаехме да ги поканим на сватбата. На господин Трайчева можах само да видя лицето, и едничкото, що знам за него, то е, че е хубавец. Дали стига това за щастието на една жена?

Не можеш ли прескокна за в неделя? Ще те приемем с разгърнати обятия. Искам лично да ми се порадваш на радостта. Помниш ли, когато. . . боже, а навън вече се здрачило! Пък аз не съм преполовила още! Имам един куп работи да върша. Ето чувам и гласа на Христа, който приказва с Люба. Толкова рано дошъл!. . . Свършам тогава, целувам те и се подписвам за последен път: Твоя — прощавай, моминско име! —

Милка Хрусанова

П. П. Това писмо ще го дам на Христа да го прочете. Тайна нямам за него. Нека се ядосва, ако ще. Но той знае, че аз съм откровена до глупост и такава ще си остана. Поздрав сърдечен на мъжа ти.

Същата»

V

ЧЕСТИТЯВКА

Следобед дойдоха у Милкини нейни и майчини ѝ приятелки за честито. Но Милка не излезе. Посрещна гостите сама госпожа Хрусанова. Тя бе оздравяла и станала на крака от това радостно събитие: годежа.

— Дека е годеницата? — попитаха удивлени.

— Пътуват с годеника — отговори усмихната майката.

— Пътуват?

— Вече?

— Voyage de noces? Преди сватбата?

— Браво!

— Извънредно оригинално! По английски. — И възклицанията, учудванията не оставяха майката да се доизкаже.

— Накъде тръгнаха?

— Усетете — каза насмихната госпожа Хрусанова.

— За Швейцария, естествено — каза госпожа майорка Диварева, дебела, силно напудрена жена, която си напомни с въздишка своето сватбено пътешествие с майора до Женева и Париж.

— Не, до Париж — каза учителката от гимназията, госпожица Гочева, която от години галеше в душата си блянът да се поразходи до френската столица с бъдещия си годеник или съпруг, който все се бавеше да се яви.

— Да, да, естествено, те знаят френски — потвърди чипичката дъщеря на още по-чипата съседка Хрусанова, госпожа Соева, упорита четирийсетгодишна гиздосия, която носеше по-светли цветове от дъщеря си.

— Сетих се! — извика победоносно една от госпожиците Калеви, червенобуза девойка, винаги с детски, безпричинен смях на устата. — Отпътували са за Варна, дето пръв път си направиха техното dèclaration d'amour — и тя се изкиска яката, като зарази и другите.

Даже достопочтената старица, баба Трифковица, се изсмя весело, като чу тия френски речи, които ѝ се сториха много смешни. Тя се наведе до другата госпожица Калева и ѝ пошепна:

— Тия думи какво викаха?

Госпожицата се изсмя на това любопитство из беззъбите уста на бабичката. Бабичката счете за прилично и тя да се засмее.

— Или за Виена? — попита друга.

Госпожа Хрусанова дигна глава отрицателно.

— Не за Париж, не за Швейцария, не за Варна, не за Виена? Тогава — де? — попитаха.

— За Черни връх — каза Драганка.

— Ах!

— Възхитително!

— Каква чудесна идея!

— Те ще направят на мода това пътуване.

— И толкова лесно и евтино!

— На Черни връх! Чудесно!

И следваха възхищенията.

Баба Трифковица се обърна към госпожицата пак, нейна съседка, и попита тихо:

— Ами де е това Черни връх?

— На Витоша, бабо Трифковице— пошушна ѝ тя.

— На Витоша ли? Тъй, знам я Витоша — отговори бабата със самодоволен и горд вид на пътешественик, който е видял отблизо планината Килиманджаро в Средня Африка.

Майорката, която беше посрещала изгрев слънце на бърдото Риги-Кулм, пила мляко с кафе на чуката Пилат, видяла пукнатата кула на «Свети Марка» във Венеция, се зарази от любопитството на бабата и попита коя планина е Черни връх.

— Мари Витоша, госпожà, ето я ей, под носът ми — превари да я осветли баба Трифковица с достойнство.

Майорката остана разочарована. Тя не каза, но го помисли: просто нещо!

— Направили зàрек във Варна, представете си, щом се годят, още първия ден да се възкачат на Черни връх... Фантазия! Какво им не думахме? Не прилича. Ще дойдат приятели да ви честитят. Не слушаха. Тръгнаха за Княжево да преспят там, у доктора, а утре рано да идат на планината... Докторът гледал барометъра: качвал се — разказваше госпожа Хрусанова.

—Приемате ли известия от госпожица Цонка? — попита една гостенка.

— Доста рядко... Но тя е женена — каза госпожа Хрусанова.

— В Казалар?

— Да.

— А!

— Откога?

— От шест месеца близо.

— Кого е взела, госпожа?

Госпожа Хрусанова обади името и службата на Цонкиния мъж.

— Трайчев? — попита госпожа Диварова. — Тука има един Пенчо Трайчев, чиновник.

— Той ще му е роднина, братовчед или еднофамилец — каза госпожица Калева първа.

— Такива съвпадения често се случават — потвърди сестра ѝ.

И баба Трифковица намери за възможно да се присъедини към това мнение. Тя разказа, кога я годявали за Стояна Сарафът, че мислила, че бил Стоян сарафинът, а пък излязло, че имало Стоян Сарафът берберин, когото и вземала.

— И аз чух за тоя Трайчев — каза една друга гостенка, която досега само беше слушала. — Той се сгодил за дъщерята на Върбева.

— И зестра имало. Па била една на баща — прибави друга гостенка.

Тия подробности не възбуждаха никакво подозрение у госпожа Хрусанова, която също вярваше, че случайно двама хора носят същите имена.

— Аз познавам госпожица Еленка Върбева: бяхме съученички. Хубавка, със зелени очи — забележи госпожица Калева втора. — Госпожица Върбева много добре играе на пиано.

Последните думи озадачиха баба Трифковица.

— Ами защо взима такава мома? — попита тя. — Или сега е на мода да играят пиени момите?

Подигна се истерически смях при тия думи.

Баба Трифковица, като видя, че се смеят, и тя хвана да се кикоти...

— Свят, опак свят, днешният. Дето го мислехме едно време за срамотно, днес е благородно!

— Бабо Трифковице, много си джумбушлийка, ще ни умориш от смях — каза ѝ госпожа Хрусанова.

— Вечеринка ще ни дадете ли за годявката, госпожа? — попита госпожица Калева първа.

— Това младите знаят.

— Кога ще имате сватба?

— В неделя.

— Ах!

— Тъй решиха младите... и в Княжево — добави Драганка с усмивка.

— Това е систематическо бягство от нашата бедна столица! — извика майорката.

— Да отваряме място, идат други гости — каза госпожа Соева.

Наставаха, простиха се и излязоха.

Баба Трифковица поостана и каза угрижено на госпожа Хрусанова:

— Мари, Драганке, защо ги пущате там? Нали има мечки?

Но госпожа Хрусанова ѝ не отговори и се затече да посрещне новите гостенки.

Такива се точиха почти до вечерта.

Когато изпрати последните, навън вече притъмняваше. Улиците се осветлиха, както и прозорците на Хрусановата къща.

Една млада дама, малка на ръст, с кръгла шапка и с пелеринка, мина край къщата по отсрещния плочник и се спря пò на сянка. Оттам гледá в осветлените два прозорци, па мислѝ няколко време, наведена към земята, като човек, който се мъчи да вземе едно важно решение. Минувачите, редки по това време из улицата, я поглеждаха за миг и си отминуваха. Един-двама понатли претълкуваха стоянето ѝ самичка в тая глуха улица, вгледаха се в лицето ѝ лукаво и знаменателно, като че очакваха един насърчителен поглед, за да заговорят с нея. Но като видяха, че тя даже не се извръща да ги погледне, замислена, съсредоточена, те я оставиха, без да пропуснат да се извърнат и я изгледат още няколко пъти в недоумение.

Един нов минувач дръзко я запита:

— Госпожице, вие някого търсите?

Тя си обърна главата на друга страна.

Любопитният господин си отиде.

Най-после младата жена погледна пак в прозорците и решително тръгна към отворената още Хрусанова вратня. Тя дойде при прага ѝ и се спря, като обзета от нова нерешителност. Види се, малодушието преодоля и тя пак отиде на срещния плочник и пак се загледа в прозорците. Ненадейно тя видя госпожа Хрусанова, че отвори единия, вероятно, за да влезе пресен въздух в стаята. Тогава младата жена избяга.

VI

ПЪСТРА БЕСЕДА

По тоя същи час дружина от пет-шест млади хора седеше при една от масите на Градската градина. Пред буфета свиреше оркестър от влашки цигани.

Младите хора често в разговорите си се извръщаха и поглеждаха новите посетители, или по-добре, посетителки.

Заминуването под акациите на Георгя Хрусанов даде повод на следния разговор между младите хора.

— А бе Бранков се сгодил? — каза единият от тях, който си поопираше ръката на бастун със сребърна дръжка.

— Да, имаше и във вестниците днес — каза другият, който имаше очила на носа.

— Пипна хубава мома Бранков.

— Само това не е пипнал — каза друг и направи с пръсти движение за броене пари.

— Ти, Чайков, гледаш винаги материалната страна на въпроса — забележи оня със сребърната дръжка на бастуня.

— В материалистическия век сме, бай Тихолов — забележи Чайков.

Парите, парите,
и парите пак,
решават бащите...

подзе той известния Великсинов куплет, но като видя, че смисъла му не приляга за случая, прекъсна се и се обърна разсеяно да гледа из градината.

— И вие, господин Трайчев, решихте да турите точка на лудите младини — обърна се друг събеседник, пълен, с исполински ръст човек, изящно облечен, с пръстен на ръка, украсен с едър синьозелен тюркоаз, към съседа си. — Защото именно Пенчо Трайчев, бившия Цонкин мъж, беше лицето под това име, за което ставаше дума у госпожа Хрусанова.

— Не било писано да се избегне хамотя, господин Ялмазчиев — каза Трайчев усмихнато.

— Не лош хамотец — забележи със знаменателно подмигване Тихолов.

Байряков се наклони към Трайчева и му подшушна:

— А, оная... какво стана с нея?

— Не знам положително. Вероятно си е намерила друг обожател — отговори Трайчев ниско.

— Прилича ли на сестра си?

— По-дребна само.

— И скъсá изведнаж? Ти ще ми разкажеш някой път този драматически случай.

— Такива ефимерни вериги лесно се късат — каза Трайчев, като сръбна от пивото си.

Трайчев поздрави някого при масите твърде сърдечно, каза: «пардон!» — стана и приближи един прав господин с напреднала възраст, добре облечен и с побелели мустаци. Те се ръкуваха и взеха да говорят нещо.

Макар от два месеца нещо само на служба тук, Трайчев бе свързал доста познайнства и се радваше на явно уважение в столичната среда. Той често повръщаше поклоните на някои лица, които заминуваха край двамата.

Неживял друг път в София, развивал своите подвиги на други места, далеко оттука, той беше съвсем непознат в столицата, както беше непознато и миналото му. Познаваха го тук само като близък сродник на държавника, на чието благоволение се радваше, и като виден чиновник, доведен от провинцията. Преди месец той бе успял да се сгоди с госпожица Еленка Върбева. Тя бе единичка дъщеря и наследница на богатия предпри-

мач Върбев. Трайчев бе харесала не момата, а баща ѝ видял с каква бързина се издига Трайчев, беше се съгласил на сгодявката. . . За тая сватовщина, която му носеше и 10 000 лева зестра, беше се потрудил сам влиятелния големец. И Трайчев се радваше на добро, почти завидно обществено положение.

Фаворитизмът бе издигнал тоя развален човек, тоя тъмен несретник от нищожеството до това високо положение: в България ни заслугите, ни честността, ни таланта, ни науката не могат тъй лесно да пробият път за успеха. И съдбата се усмихваше Трайчеву.

За Цонка Хрусанова той почти забрави. Тоя момък имаше свирепата способност да забравя злочинствата си. Съвестта глъхнеше у него. Под тая благообразна външност се криеше зверска коравина на сърцето. Едничкото, което стори, за да се помири със съвестта си, която не бе съвсем умряла, беше да прати още първия месец от раздялата си двеста лева на Цонка, вложени в плик, чрез Чакалова. В писмото си до Чакалова той оправдаваше постъпката си чрез някаква Цонкина измяна в Казалар. Тоя измислен предлог, даден и на Стаменковица, беше необходим Трайчеву за пред хората. Тревожеше го някога опасението да не би да се чуе повече, отколкото трябва подлата му постъпка с Цонка и да му повреди — не на честта, а на женитбата. Той с удоволствие виждаше, че досега не бе проникнал ни в обществото, ни в печата слуха за този епизод от неговия живот. При срещите с тъста си той не видя никакво загатване и разбра, че нищо не е чул. Той не знаеше, че Върбев бе получил от Шумен анонимно писмо, както не знаеше, че същият бе го скъсал с думите: «Интрига. . . Па най-после и да е. . . Що? Кой не е бил млад?»

Зет и тъст бяха се намерили. . .

Господинът с побелелите мустаци беше Трайчевия бъдещ дядо, господин Върбев. Той се държеше бодро, младежки и отговаряше усмихнато на поздравленията.

— А, там е господин Върбев, респективният Трайчев дядо — забележи Тихолов.

— Респективният и респектабилният — забележи иронично Байряков. — Преди няколко години бе съ-

ден за подправяне на документи — сега пак честен, всеки му подава ръка.. . .

Исполинът се застъпи:

— Най-напред, господин Байряков, това не е доказано: аз му бях защитник и той биде оправдан по недоказаност.

— Но всеки е убеден, че той бе сторил това, и при все това минува за почтен човек. Нашата България всичко прощава, забравя. Понятието за честното и безчестното са разбъркани. Всеки знай, че фалшификацията беше истинска, но всеки се преструва, че вярва обратното. Сякаш че го почитат още повече, че е умял да излезе сух из водата.

— По вашия пуритански принцип, ако се приложи — подзе Ялмазчиев, — живот обществен, отношения човешки стават невъзможни у нас. Ако решехме да се взрем в задкулисните страни на всекиго, на всекиго да чоплим в миналото и в тайните на хората, ние би трябвало да бягаме навръх Витоша, да другаруваме с орлите и с мечките, защото не можем намери човек съвсем незапетнен, та да му кажем добрутро и подадем ръка със спокойна съвест — разбира се, ако и нашите не са гузни за някакви греховце. . . Животът е живот, у нас и навсякъде, бай Байряков. Sauver la forme, там е въпроса. Господин Върбев запази външната почтеност, то е главното.

Адвокатинът изказваше тия опортюнистически възрения разпалено и с убеждение, по привичка да говори тъй и когато не е уверен в правотата на онова, което защищава.

Завърна се Трайчев и разговорът се прекъсна.

VII

ПРОДЪЛЖЕНИЕ

В това време видяха, че един хлапак разнасяше жълти театрални афиши и оставяше някои по масите. Ялмазчиев извика да му даде една и когато я получи, той

и другарите му надникнаха с любопитство над хартията.

Там с букви от разна големина стояха следните редове:

Частна драматическа трупа

«ТЕАТРАЛЕН НАПРЕДЪК»

Дава в петък, 6 септември 189... г.

В ТЕАТЪР «ВАРИЕТЕ»

«ОТЕЛЛО»

Трагедия от великия английски поет Шекспира!

После следваха имената на актьорите срещу имената на героите на пиесата.

— Добре, че ни научиха кой бил Шекспир — продума Тихолов.

— И с ударение подир Шекспир! — изсмя се Байряков.

— Ах, тази е една частна трупа от скитници артисти — произнесе с пренебрежение Чайков.

— Ами Дездемона коя бе? — каза любопитно адвокатът.

— Стефанка Георгиева някоя си — прочете Трайчев.

— А Отело?

— Някой си Касапски — каза Чайков.

— Не ги познавам ни единия, ни другия.

— И дошле в София!

Ялмазчиев се обърна усмихнато:

— А бе знаете ли? За куриоз да идем на това представление.

— Да гледаме как обезобразяват Шекспира?

— Именно за това: ще се смеем поне — каза Байряков.

— Истина! — каза Тихолов.

— Да идем — рече адвокатът. — Трайчев, и ти ще дойдеш?

— Съгласен — каза той просто.

— За последне сбогом на гарсонството — забележи Тихолов.

Дойде един вестникар и се ръкува́ свойски с тях.

— Седни, седни, Арзухалов, и ни кажи новости.

— Четете ги във вестника — каза Арзухалов, като седна. — Гарсон, едно пиво!

Тихолов го запита по един въпрос от политически характер, който интересуваше сега общественото мнение.

— Политика сега не ща да правя, напълнил съм с нея вестника. За друго да гълчим, за невинни работи. Ха! — обърна се той към Трайчева:

— Трайчев, вие ще черпите.

— Защо?

— Избавих ви от една неприятност.

— Каква неприятност?

— После ще ви кажа. Сега заръчайте. Ние, вестникарите, държим Юпитеровите мълнии в ръцете си.

— По каква работа? — попита заинтересуван Трайчев.

— По една работа от деликатно естество... Cherchez la femme!

И Арзухалов примигна лукаво.

— А, Арзухалов, не поменувай такива работи за един човек, който се е решил да влезе в человещината — обади се шеговито адвокатът.

— Е, господа — обърна се той към дружината: — Salut! В петък пак тука — за Отело — и адвокатът си отиде.

Трайчев се премести по-близко до Арзухалова и попита шепнешком:

— Какво е?

— Един поп днес ме намери в редакцията и ми даде една дописка за тебе, с молба да я напечатам.

Трайчевата лява буза нервно трепна.

— Дописка?

— Една люта дописка, за някаква история в Казалар. Сещаш за какво...

— Сетих. Клевета отвратителна.

— И аз тъй разбрах, затова взех дописката и казах, че ще я напечатам. Хвърлих я в коша.

— Попът отде беше?

— Каза, че е от същото село.

— Поп Деян! — пошушна си Трайчев.

— Той искаше и тебе да вижда у дома, че щял да си ходи.

— Какво да прави у дома?

— Разумява се, да ти бае бабини деветини! Наздраве.

Когато дружината си излезе и се разделиха, Трайчев се запъти по плочника на Градската градина, замислен.

— Поп Деян тука? И искал да ме види?. . . Не, аз ще избягна да се срещна с него. . . Крайно неприятно ми е да го слушам да ми бъбри за една умряла работа. За щастие, дал дописката си на Арзухалова.

И той се запъти към дома си.

При всичко това присъствието на поп Деяна тук, когото познаваше за човек суров и нелицеприятен, го безпокоеше. Сега пръв път историята с Цонка идеше да проникне и в София, благодарение на разсърдения поп, и то в надвечерието на сватбата му! Досега отношенията му с учителката бяха известни на неколцина души близки приятели, като Ялмазчиев, Байряков, но те знаеха, че му била любовница. По една случайност Бранков не бе срещал още Трайчева тука, както и Милка, улисани в любовта си. Те смътно бяха чули само за него, но го бяха взели за едноименник на Цонкиния мъж, както и други. Кой можеше да предположи, че Цонкиния мъж се жени изново в София? Сам Трайчев мислеше, че Цонкините близки знаеха вече истинския характер на «женитбата му» с Цонка и затова считаха за благоразумно да мълчат и да не дигат шум: срамът щеше да падне въз Цонка, не въз него.

Когато пресичаше Алабинска улица при пощата, за да вземе улица «Ангел Кънчев» — пред него бързо мина една млада жена, малка, напета, както можа да забележи на ламбите, и отмина. Стори му се, по лекия ход и по движенията на непознатата, че тя му не беше такава, но не можа да си спомни коя е. Той се спря и няколко време се взирà в жената, която се отдалечаваше.

После пак си тръгна.

VIII

ИЗЛЕТ

Бранков и Милка наистина тоя ден бяха се възползували от сгодния случай на утрешния излет на софийското туристическо дружество до Черни връх, за да изпълнят мечтата си и се поклонят на витошкия великан. Те щяха да пренощуват в Княжево, за да се покатерят утре рано по планината. А бяха тръгнали още по обед днес, за да избягнат досадителните за двама влюбени хора приимания, етикетни поздравления и посрещане гости: техните унесени и упоени души в егоизъма на щастието си ламтяха за свобода, за уединение в природата, за летеж из висините, далеко от земната суета и условности.

Годениците щяха да пренощуват в наетото лятно жилище на доктор Карлова. Христовата нанка причака с радост милите гости. Вуйката правеше разпореждания за утрешното пътуване, в което и той взимаше участие.

Както знаем от Милкиното писмо, доктор Карлов беше върл противник на годежа. Макар и образован човек, той живееше още с понятията на времето си. От чорбаджийска фамилия, той си бе останал с чорбаджийски възрения по въпроса за избора на жена. «И куче да вземеш, гледай от сой да е!» Внуковото му решение да вземе една мома от прост род и сиромашка не му харесваше и той доста се мъчи да отклони Христа, сочейки му момичета от други фамилии. Но непреклонната решителност на внука му го обезоръжи. Той си спомни може би за своите младини. . .

Познат като вещ и усърден доктор на времето си, Карлов сега докторуваше на дъжд и на вятър, отплеснат от политиката и ловът. Той бе състоятелен, живееше от дохода на имоти в София, прекарваше времето си в приятно бездействие, духовит събеседник в кафенетата, оригинален, добряк, с богат запас весели анекдоти, които нагаждаше в разговора на хората и нещата.

Още преди петли топотът на три коня, спрели пред докторовото жилище, обади на станалите и облечени вече излетачи, че скоро трябва да тръгнат, по хладовина.

Докторът, Бранков и Милка излязоха на двора. Там

в дрезгавината се мяркаха конете и високата фигура на бай Бучина от село Кладница, знаменит мечкоубиец, нарочно повикан за другар и водач. Той и конярчето стягаха и товареха добитъка с потребните вещи и естни припаси на пътниците.

Устето ехтеше от заглушителния шум на Владайската река. Утринното небе, ако и тъмно, беше чисто. Бучин пророкува хубаво време. Няколко бледи звездици тънеха и се губеха в дълбочината на свода. Виделината на всяка минута се усилваше и излетачите яхнаха конете си.

Турското седло на Милкиния кон ѝ пречеше да седне като амазонка, та тя се качи, както господ дал, при помощта на Бучина и Христа. Докторът и годеникът яхнаха на семери. Бучин и конярчето бяха пешци. По здрач дружината потегли нагоре из пътеката, що води до подножието на планината.

Облечена в червената си блуза, Милка се държеше добре на кроткия кон. Христо вървеше успоредно с нея и приказваха. Те изпитваха приятността на утринната свежест.

Щастие бликаше в очите им, драгост светеше в душите им. Те често пресичаха разговора си, да се обаждат на доктора, който ги викаше, заостанал назад, защото конят му се улучи слабичък.

— Ей, годеници! За небето ли сте тръгнали, та бързате тъй? Та вие сте на него впрочем.

А небето се разведряваше, София се отличаваше вече в равнината на север. Склонът на Витоша растеше и ставаше по-барачест с тъмнозелените си гори.

При извора Бялата вода дружината си почина. Едвам тука Бучин узна, че води пресни годеници, и дойде, та се ръкува.

Пътят продължаваше лъкатушен с безконечни завои по хълбока на планината, между две ниски стени от гора. Дъби, габъри, лески, липи, лещак смесяха разните тонове на зеленината си, притискаха се, надпреварваха се да се надминат по височина, образующи непроходим гъсталак от двете страни на пътеката, изрината от дъждовете; на места надвесваха клоновете си над нея и засипваха с роса пътниците при отстраняването им.

Докторът беше задържал Христа да му разказва някоя пространна история за нещо си от неизвестна епоха, а Милка сама отиваше напред. Снагата ѝ се кършеше красиво при всяко движение на добитъка. Христо от всичката си душа желаеше да дойде края на безконечната епопея, от която нищо не разбираше и не слушаше, но която го делеше от годеницата му. Няколко пъти той помисли, че Карлов турѝ точка, но се измамваше и впил в Милка очи, от вежливост го слушаше, защото не можеше да остави вуйка си да доизказва историята си на габърите.

Най-подир изхълмеността на пътеката, по която двама успоредно не можеха да вървят, го освободи и той застигна Милка.

Тя се извърна:

— Знаеш ли какво мислех? Да се изгубя из такава една гора, да се скитам из пущинаците ѝ, без да срещна жива душа, да бъда принудена да нощувам из тия дивотии на някое дърво, като се вслушвам в шума на листата и треперя от тревога в тъмнината пред неизвестното, що ме заобикаля. . . от зверовете, що може би минуват под мене. . . Няма ли нещо поетическо в това силно чувствуване?

— Вероятно тия мечтания са те навеяли от прочета на такова губене из гори на Павел и Виргиния, за които подмяташе завчера вуйчо. Всичката негова литературна начетеност се ограничава с тоя роман, чел го преди трийсет години.

Дядя, имея много дел,
В инния книги не глядел —

произнесе Милка усмихнато тия стихове из Евгения Онегин, от който бе учила откъсляци. . . После прибави:

— Вуйчовите ти присмивки са лесни за него сега, когато се дави в прозата на живота и в дима на кафенетата софийски. Нека се беше осмелил да каже пред мене, щях да го попитам помни ли той двегодишното си годеникуване, за което ми разказва нанка ти, и катере-

нетата нощя по тръносливката до зида им, за да приказва с нея! — смееше се Милка.

Ветрецът бе излязъл и повяваше тихо космите на врата ѝ; стройната ѝ снага се люлееше с армоническа красота на седлото. Тя късаше дъбови шумки и ги изронваше на пътя с дясна ръка с малки пръстчета, дето сега се лъщеше годежен златен пръстен.

Те продължаваха разговора си, пресичан с изсмиванията на девойката, когато видяха, че са излезли на една тучна планинска ливада, с висока, тлъста трева, мокра от росата. Застигнаха ги и останалите. Всички отседнаха, за да дадат почивка на добитъка.

— Тия мъгли какво казват? — попита докторът бай Бучина и му посочи нагоре.

Действително, пред тях се реехa талази мъгли и затуляха пространството между гората и небето. Талазите изглеждаха, като че идат не отгоре, извират от дърветата, бликат от клоновете, пушат из земята. Това приличаше на дименето на един мъглив кратер с хиляди отдушки на повърхността си.

— Няма дъжд — каза бай Бучин, — но ще походим из облаци.

Яхнаха и тръгнаха пак. Мъглата ставаше по-гъста, премрежваше дърветата, които на няколко стъпки от тях се видеха като през було. Пътниците потънаха в едно сиво море от думан, в което би могли да се изгубят, ако не ги водеше пътеката. Тя отиваше вече по-полегато; местността се освобождаваше от дървета; наста найпосле тревиста голина с редки шубраци, чернеющи се като купове хора. Бяха на гърба на планината. Тогава, на ширинето, и пътеката се изгуби. Летящите талази наводняваха всичко пред тях и зад тях. Вървяха вече напосока.

— Я чакайте, да намерим пътя си — каза бай Бучин и се скри в мъглата.

Пътниците останаха на едно място, не смеейки да се мръднат наляво или надясно, за да се не заблудят.

Те стояха неподвижни, мълчаливи и тъжни сред сивия талазлив хаос. Те виждаха само до главите на конете си. Взимаха се един друг за безтелесни духове, залутани из облаци.

Мъглата се сгъстяваше, вместо да се дигне.

Бранков и Милка бяха допрели конете си. Коленете на двамата се засягаха. Па като по един мълчалив наговор, в мъглата приближиха лицата си и една глуха целувка се чу в тишината.

Върна се Бучин и ги поведе през планинска паша, насеяна с острови лещак и ели.

Дружината вървеше сгъстено. Бранков и Милка изпитваха странното чувство на човек, който сънува наяве. Това лутане в думана из безлюдни пущинаци имаше нещо фантастично в себе си.

Това трая около половина час още.

Най-после мъглата застава по-видела над главите им; тя се разредяваше, дигаше полека. Един по-светличък кръг като харман над тях показа, че там е слънцето. Внезапно мъглата се раздра на едно място и отвори прозорче в синето небо. Дружината нададе радостни викове. Сивата завеса съвсем се пръсна, разгонена от слънчовите лучи, когато влязоха в гъста елова гора, спущайки се из намерената пътека към един дол, из който идеше шум от вода.

Скоро прегазиха кристалната и бистра като сълза река, която малко по-нататък изчезваше в планинския процеп, отдето токът ѝ образува из стръмнината Бояншия водопад. Минаха на срещната полянка и там седнаха на тревата. Това беше назначеното място за закуска.

Мъглата съвсем бе изчезнала, като духнат цигарев дим. Пред пътниците се разкриваше картината на витошкия гръб. Той бе посят от ридове и чуки, увенчани със скали, които спущаха по хълбоците си каменни реки. Право на изток се издигаше скалистата чука Камен дял. Реката, която се хвърляше над Бояна, издаваше глух, гръмовен шум.

IX

НА ГЪРБА НА ВИТОША

След веселата закуска дружината пак потегли през пресечена местност, между чуки, настръхнали с канари. Далеко в хоризонта Черни връх се очертаваше рязко с двата си щърби зъба на темето.

Слънцето светеше радостно от синето небе.

Конниците забележиха наляво от тях си, над Софийското поле, прозрачни късове пара, едвам съзирани и равни с тях; после тая пара растеше, сгъстяваше се, разширяваше се и образуваше облак, осветлен, вапцан в бяло от зарите. Такива пари, превръщани в облаци, постоянно изскачаха от гористия северен склон на планината. Той се пушеше на разни места, приличаше на една лаборатория за облаци. Тия облаци отиваха на север, рееха се тихо по небето, заслепително светло и синьо.

Мястото настана равно. Христо и Милка яхаха заедно. Яркият цвят на червената Милкина блуза се открояваше приятно в зеления фон на планината.

— Колко хубаво! — бъблеше тя, като поимаше струи животворен въздух. — Може ли да се забележи оттук нещо?

Бранков тури бинокъла на очите си.

— По плещите на Черни връх се катерят вече туристите — каза той и й подаде увеличителното стъкло.

— Сякаш мравуняк — допълни тя.

Ветрецът развяваше пак кичури от косата й; профилът на челото й и носа, устремени на изток, се изрязваше в синевата на свода.

Докторът ги застигна и каза:

— Христо, кой философ измисли тая нова дума: «излет»?

— Лоша ли е?

— Лоша е. Екскурзия по-добре звучи. Excursion.

— Излет е по-гладко, вуйчо, ако е дума за звучност.

— Излет не е български — каза докторът; — излет е от летя — излитам. Хората летят ли? Може годениците да хвърчат, но простите смъртни като мене се изкачват, пътуват.

— Тоест екскурзионстват! — засмя се Милка.

Докторът изгледа тържествуващ внука си, като видя, че го озадачи с филологическата си вещина.

— Но вие одеве, господине докторе, казвахте, че сте «налетели» на мечи следи — обади се усмихната Милка; — с нозе ли дойдохте при тях, или хвърчахте?

Годениците се изсмяха.

Бранков каза:

— Почвата на филологията е едно несигурно място, пълно с трапове и търсавища. Не нагазвай там, вуйчо.

— Наистина, аз попаднах на такова! — каза докторът, като дръпна коня си, защото видя, че бе нагазил в търсавище.

Тия мочурливи области завземаха голямо пространство от низините по гърба на Витоша. Пътниците бяха принудени да вървят опипом, често правеха значителни забикалки, за да избягнат мочурите и подозрителните черни бари, дето краката на конете им можеха да потънат или да се счупят. Излязоха на твърда почва.

Докторът каза, като шибна коня:

— Вие ме притиснахте до стената с филологията, станахте съюзници. Бъдете винаги такива из дългия път на задружний ви живот.

Милка се обърна към него шеговито:

— Господин докторе, аз ви дължа една признателност.

— За какво? — И докторът сбарабари коня си с нейния.

— Вие сте ми направили оня ден един голям комплимент.

— Аз?

— Да.

— Не си спомням, макар че заслужваш не един комплимент само. . . Но аз съм малко еничерин и не обичам да галя жените.

— Но вие сте много погалили самолюбието ми: нарекли сте ме «социалистка». Аз не съм дорасла дотам. . .

Докторът се изчерви, па се изсмя:

— Социалистка? Не помня. . . Може би — свободомисляща да съм рекъл. . . Но когато разбрах, че ти у ває туряш престилката и въртиш кормилото на цялата къща, видях, че съм се заблуждавал. . . Ти си била здрава вяра българска!

— Не бързайте, господин докторе, да не. . .

— Аз не съм «господин докторе», а съм «вуйчо»! — прекъсна я докторът, който желаеше повече фамилиарност от страна на бъдещата си снаха. — Какво кажеш?

— Не бързайте, вуйчо, със заключенията си, да не би да имате после разочарование, и вие, и Христо — и

тя се обърна усмихната към годеника си. — Вие как гледате на въпроса за женитбата, вуйчо?

— Тоест, как да гледам?

— Според вас какво нещо е съпружеството?

Докторът помисли.

— Съпружеството значи мъж и жена, съединени чрез брака, от които последната трябва да бъде покорна на първия.

— Покорна? — натърти Милка на тая дума.

— Да.

— Ето де не сме съгласни. Ако на Христа му скимне — о, мъжете са тъй капризни! — да ми предложи нещо, което аз не намирам добро или умно, аз ще се считам в правото си да му откажа и не ще му призная правото да ми заповяда. Ако ме помоли — послушвам го, да; но ако заповяда — отказвам. . . Заявявам това още отсега тържествено. Първата отстъпка из тоя път ще повлече друга и аз един ден ще се озова в пълно подчинение на мъжа си.

— А ти как гледаш съпружеството? — попита докторът малко недоволен.

— Аз считам мъжът и жената, юридически и морално, равни помежду си: няма между тях ни повелител, ни подчинен. Според мене, бракът е един контракт за другарство до живот, един тесен съюз, циментиран от взаимна искрена привързаност, доверие и почитание — чувате ли? — почитание на личността и човешкото достойнство на всекиго едного от тях.

— Ти това го казваш като по книга. Мини под венчило, па ще видим.

— Вуйчо, няма какво да виждаме: аз напълно споделям Милкините възгледи — намеси се Христо усмихнат.

— Вие пак се съюзихте против мене?

— Вие сами одеве ни съветвахте — каза Милка.

Тя и Бранков поотминаха напред.

— Подразних вуйча може би, като му изказах мнението си? — каза тя.

— Не, той ще те почита повече: ти видя, че той харесва откровените натури.

Докторът се обади отзад, засмян:

— Христо, прави си сметката вече подир тая декларация на годеницата си: ако ней хрумне да иде на Луната и ти й заповядаш и кажеш: «стой!» — тя ще ти отвори контракта си и ще ти каже: «Господине, как смейш?»

— Не, аз ще я помоля и тя ще остане на Земята.

Милка се изсмя и шибна коня си напред.

По голата стръмнина на Черни връх постоянно се катереха върволици туристи. Те се задаваха на купове откъм Драгалевския манастир и Симеоново (Бейлер-чифлик).

След два часа ход и нашите се изкачиха на върха.

Около един зъб на върха — грамада от исполински канари, — най-високото му място, се трупаха рояци хора, мъже и жени: прави, насядали или легнали. Гласове звучаха, песни ехтяха, смехове звънтяха на приоблачната висота.

На канарите стърчаха накацали като орли други пътници, по-смели и по-ловки.

X

В ЛАЗУРНОТО ВИШИНЕ

Бранков и Милка, остали настрана, гледаха към Софийско поле, към кръгозорите, смаяни, прехласнати.

Те деляха само с неми погледи възхищението си.

— Ох, великолепно, великолепно! — издума най-после Милка с въздишка.

И дълго те гледаха в захлас.

Кръгозорите оттук се отваряха безконечни. Погледът обхващаше изведнаж безкрайната панорама на Софийското поле, със столицата и селата, и веригата на старопланинските чуки и гребени, която от север заграждаше полето. В небето се вълнуваха оттука плешивите глави на Свети Илия, Баба, хайдушкия Мургаш, Ржана, голият Лакатник, изпъкнал над Искрецкия пролом, далечният Ком, синкав и призрачен, както и отляво, изправен уединен над Сърбия, конусът на Руй. От другите страни — сплесканата Вискер планина, Лилин с плодородното Граховско поле, Голото бърдо, зад което надничаха линиите на Осоговската

планина, вапцана в теменужена багра; среднегорските бърда, величествените Родопи с гигантът Мусала, венчан от бели облаци, и рилските купени със снежни преспи, и тракийския старопланински гребен, и цял рояк още бърда и висове, които се грамадяха и пълнеха пространствата от юг и изток. Величествената картина ги пленяваше и държеше приковани, като омагьосани. Мислеха, че присъствуват на една феерия, на едно дивно видение, което на всеки миг трябва да изчезне.

— Има ли нещо по-велико от това? — пошушна Милка, с поглед смаян, с душевен тръпрес пред грамадността и неизмеримостта на картината на мироздание-то.

— Има: любовта и бог — пошушна Бранков.

А в обществото при Черни връх ставаха разговори, предизвикани от появлението на Бранкова и Милка.

— С коя е Бранков?

— С госпожица Хрусанова.

— Ах!

— Не четохте ли във вестника? Сгодили се вчера.

— Прелестна!

— Знам я, носът ѝ малко само.. .

— Напротив! Тя има нос на рускиня.

— Вчера сгодени и днес тук?

— Избягали!

— Да не приемат поздравления.

— И тук избягват, видите?

— Залибените търсят самотата.

Бранков търсеше с бинокъла си Хрусановия дом в София.

— Намери ли? — попита Милка.

— Не, но намерих друго: нашата любима алея в Княз Борисова градина. Чини ми се, че съзирам и столчето до обсерваторията. . .

Милка взе бинокъла.

— Ти право каза, че ти се чини: ни алея, ни столче не се види. Едно въображение.

— Ние с него живеем само.

— «Живеем» не е право; съществуваме — пошушна тя.

В това време един висок момък с черно, сухичко, благо лице, с меланхоличен поглед приближи до тях.

Той се бе отбил от купа на неколцина туристи, които слазяха, за да се върнат.

— О, господин Денков! — извика Бранков, като се извърна към момъка.

Денков свали шапка с леко изчервяване, като се поздрави с Христа и му честити, па каза:

— Моля, представете ме на госпожицата.

Бранков го представи на Милка. Тя се ръкува приветливо с Денкова.

— Ах, господин Денков! — извика тя учудена, — Сестра ми ми говори за вас. . . Вие сте биле колеги? Приятно ми е. . .

Денковото лице още повече се зачерви.

Стана кратък разговор за Витоша и за българската природа между годениците и Денкова, който приказваше умно и видимо развълнуван в присъствието на Милка.

Тя го гледаше втренчено, като че искаше да проникне в душата му. . .

Денков, като счете, че ще стане досадителен, ако нарушава повече уединението на годениците, прости се с тях.

— Господин Денков — обърна се Милка; — аз вярвам, че това ни виждане няма да бъде последното? Вие ще ни идвате на гости? Сестрините ми приятели са и мои.

— Благодаря, госпожице, за добрината ви — отговори Денков и отмина.

Милка го гледаше замислена.

— Той е грозничък, но е добър момък, с прекрасна душа и още — поет — забележи Христо.

— Аз знам това вече.

И Милка продължаваше да гледа замислено Денкова, който застигаше бързо дружината си.

— Бедният, той не попита за нея! — прошушна си тя.

Докторът ги приближи и каза:

— Да минем край Резновете, да видим пряспата, която се види от София.

Чуката, която носи това име, беше на половина километър на север и стърчеше над Софийско поле.

Слезнаха до седловината, па яхнаха конете и стигнаха по тревистата поляна до чуката.

Тя справедливо носеше името си. Огромни длъгнести четвъртити сиви канари, изрязани на правилни линии, като с нож, залепени една на друга полегато, образуваха една цяла стена, която висеше страшна и се спущаше над дълбока пропаст. Оттук полето се откриваше още по-дълбоко и по-неизмеримо.

На урвата се белееше в падина пряспата, още неразтопена цяла тая година, от София видена като един раздран чаршаф. Нейната наклонна повърхност бе покрита с кора от замръзнал, запрашен сняг; краищата ѝ бяха нащърбени и подгизнали; от южният сълзяха вадички от разтопения сняг.

Бранков и Милка седнаха накрай урвата и се наслаждаваха от гледката на панорамата въз полето.

Докторът лучеше с ловчийската си пушка едно голямо петно от лишеи на една скала на изток. Когато изгърмя, една дива коза изскокна из камъняците и се изгуби, преди ловецът да успее да насочи оръжието си против животното. Ехтежът продължаваше няколко секунди, па замря.

— Благодарете бога, че вие не извършихте едно престъпление днес — извика му Милка усмихната.

Бучин предложи да вървят, че се задават облаци откъм югоизток.

XI

ВИТОШКИ ИЗНЕНАДИ

Туристите, ненаситени на гледката още, взеха да се връщат: трябваше да слязат долу, понеже своенравието на витошката атмосфера беше известно.

Те се смъкнаха по стръмнината на урвата пеше и седнаха при една планинска баричка да обядват.

Току бяха сложили трапезата, една гръмотевица разтресе въздуха, доста надалеко някъде.

Бучин гледаше към Черния връх. Там небето беше застлано от облаци. Гръмотевицата оттам идеше. Туристите, пръснати, тичаха надолу по урвата.

— Да ставаме и да вървим — каза той; — тука ще ни свари лошо време.

Пътниците, недоляли, прибираха провизията и потеглиха пак. Мястото беше по-равно вече. Конниците яхнаха.

Не се мина много и нова гръмотевица, по-близка и по-силна, затрещя. Ековете на урвите се обадиха и си пращаха отраженията на гърмежа. В няколко минути вътре небето се заоблачи цяло. Светкавица избразди потъмнелия свод, изтрещя се, па закапа дъжд.

Гърмежите заглушително търчаха по небето, планината забуча от ехтежи. Пътниците никога не бяха слушали такива силни гръмотевици на полето: направата на планината със своите урви, долове, ярове, скалаци способствуваше за усилянето ека, отблъсван, повтарян, повръщан от чуките — затъмнели и намръщени. Черни връх, опустял от гостите, забиваше мрачно и бурливо челото си в талазни облаци. Сякаш сега почувствува и изказа гнева си за поруганата му от стотини крака девствена висота.

Керванът вървеше мълчаливо, унил. Дъждът падаше ситен и гъст и мокреше пътниците. От чадърите затекоха чучурчета. Милка, с изквасени обуща и колене, яхаше безмълвно пред годеника си. При всяко изтрещяване тя трепваше под чадъра си, после поглеждаше Бранкова усмихната, като да се извини за уплашването си.

Дъждът продължаваше да ръси ситен и безспир. Гръмотевиците съвсем млъкнаха; измокрените планински паши затрудняваха вървежа на конете с високите си подгизнали треви и камъняк; настанаха пак области от търсавища и бари. Те сега бяха по-мъчни за минуване. Нови обиколки и завои — за да се избягнат.

Дойдоха най-после на свободно от тях място и спряха, за да се поотморят конете; докторът и Бранков слязоха от своите. Милка остана на коня и си сви чадъра, защото дъждът съвсем престана. Но въздухът остаяше напоен и премрежен с пари и сводът облачен.

Те се намираха тъкмо между чуката Камен дял и друга чука от юг, увенчана, както първата, с исполински скалаци, образующи морени по хълбоците им.

— Имахме слънце, мъгла, облаци, трескавица, мъл-

нии, дъжд — смееше се докторът, като си изтърсваше мушамата; — сега да видим още град ли или сняг ще имаме на нашата гостолюбива Витоша.

В същия миг Бучин посочи на юг на поляната, отляво на чуката, и каза:

— Вижте сърндак!

Всички погледнаха към нея посока. На поляната откроняваше се във фона на небето снагата на едно животно — с жълта козина, с малка хубава глава с рога, с висок тънък врат, дигнат горе, и с високи тънки крака. Сърндакът беше се спрял неподвижен, обърнат към Черни връх. Това прекрасно животно, изрисувано тъй живописно в кръгозора, с чудесна красивост и армоничност на всичките си части, отстоеше на двеста или триста метра.

За общо удивление, било че сърндакът не съглеждаше пътниците, било че не беше видял хора, та се не плашеше от присъствието им, стоеше на мястото си неподвижен, все в това положение. Би рекъл човек, че е изваяние, поставено на поляната от някого.

— Не бяга — каза Милка.

— Даже не мърда — каза Бранков.

— Чудно! Колко е хубаво добиче!

Докторът, също заплеснат в сърндака, се сети, че е ловец, и взе трескаво да туря капсула на пушката си.

— По-скоро! — каза Бучин.

— Вуйчо, недейте! — извика уплашена девойката.

Докторът замери.

Милка скокна от коня пъргаво, спусна се и улови докторовата ръка.

— Недейте го убива, моля ви.

— Остави ме, Милке.

— Вуйчо, и аз моля, пощади това прекрасно животно. Виж как е доверчиво — каза Бранков.

Сърндакът все стоеше.

— Оставете ме с вашите сантименталности — каза сърдито докторът и взе пак на око животното.

В тоя миг то се мръдна и взе да бяга, като правеше високи скокове по поляната, отивайки нататък. Няколко секунди още пътниците гледаха как се показваше главичка с рогчета, ту по-високо, ту по-ниско —

според движенията на животното в бега. После се изгуби.

— Направихте едно добро — каза Милка.

Докторът погледна недоволен.

— Не се месете не във ваша работа — каза той, — аз ако пощадях, мечки и вълци няма да го пощадят: то е назначено за храна на другите.

Готвеха се да тръгнат.

Бранков помогна на Милка да се качи на коня си.

Бучин в това време се взираше в нещо си. Той махна на другите да внимават.

— Вижте там онова, дето се чернее на канарата — каза той.

Всички погледнаха и видяха през тънката мрежица на зароселия пак дъждец, наляво, в подножието на скалистата чука, върху един камък, някакво тъмно животно, изправено. Това тъмно животно отстоеше на около половина километър.

— Орел е това — каза Бранков.

Той и докторът насочиха биноклите си.

— Не е орел, а четвероного.

— И голямо — каза Бранков.

— Мечка е, мене ми не трябват вашите стъкла — каза Бучин безпокойно.

— Гледайте, гледайте!

Животното се мърдаше на канарата.

Бучиновото безпокойство растеше; докторът побледня. Бранков също. Той хвърли тревожно поглед на годеницата си, смаяна на коня.

Животното изменяше положението си, то като че се обръщаше насам-нататък и се откроняваше в сивото небе.

Докторът, с пълна пушка в ръка, погледна въпросително Бучина.

— Да почакаме да видим какво ще направи... Може сама да побегне. — Той потреперваше, впил очи в мечката.

Бранков, учуден, че тъй дълго стои мечката на задни крака и на един тесен камък, попита Бучина:

— Стоят ли мечки тъй на краката?...

— И на два крака стоят, и на четире... — отговори уплашено Бучин.

— И изправени на скали? — попита Бранков.

— И на скали стоят, и на земята. . . — отвърна Бучин, все обърнат към мечката, без да сети в смущението си нелепостта на тия отговори.

Мечката взе да слазя от камъка.

— Какво да правим сега? — попита докторът, чиито бърни побеляха.

— Да я не закачаме — каза Бучин.

— Да съм сигурен, че ще я ударя. . . Но много е надалеко — каза докторът и пушката трепереше в ръката му. Той съвсем бе изгубил ратоборната охота, която го разпали при виждането на сърандака. Той се озърна наоколо.

— Да имаше поне дърво тука. . . Но няма нищо. . .

И другите неволно се озърнаха да видят не ще ли се найде тук някое надеждно убежище в случай, че мечката заблагоразсъди да се запъти насам. Но поляната беше гола, насеяна с камъняк. Два изсъхнали дънера от ели стърчаха отвъд реката, но те бяха твърде ниски.

Мечката слезе на по-долен камък и се спря неподвижна, вероятно, гледайки насам.

— Господа — обърна се докторът към всичките, — да завием нататък и да забиколим.

Всички охотно се съгласиха. Уплашени, както бяха, никому не дохождаше на ума да се засмее на докторовата деморализация.

И бай Бучин, въпреки славата си, намери разумна идеята на доктора.

— Ако е стръвница, тя налита на пушка — пошушна той на доктора. . .

И пръв даде знак за бяг от бойното поле, като прескочи реката по балвани и се намери отвъд.

Милка се взираше втренчено в подножието на чуката, при която стоеше мечката.

— Не е ли това там стадо овци? — каза тя.

Докторът насочи бинокъла, гледа няколко мига и каза учуден:

— Да, овци.

— Стадо овци. . . при мечката? — изсмя се момата.

Бранков също погледна с бинокъла.

— Та това не било мечка! — извика той. — Това е овчарят, обвит с ямурлук!

В тоя миг овчарят, когото страхът преобърна на мечка, слезе при овцете си.

Силен смях оглуши пущинака. Всичките си отдъхнаха с облекчение.

— Бучине, Бучине, не бягай — извика докторът на прочутият человек; — ти видял ли си мечка да варди стадо?

Като разбра каква е работата, бай Бучин дойде. Милка и Бранков се кикотеха яката. Засмя се даже и мълчаливия коняр.

— Е, такъв ли си юнак? — попита докторът.

— А бе тие пущини налитат, кога човек ги сърди — отговори Бучин смутено. После се съвзе и прибави: — Какви е повалял бай ти Бучин!

Пътниците дори до поляната над Боянския водопад, дето закусиха тая сутрин, продължаваха да припомнят весело перипетиите на това уплашване от мечка.

Слънцето пак изгря и бързо изсушаваше земята. Доде стигнат до поляната, дрехите им изсъхнаха.

Над Боянския водопад дружината си дообядва.

По тъмно пристигнаха в Княжево, уморени, сломени, възхитени от впечатленията на приоблачното пътешествие.

Сутринта годениците се връщаха в София с пайтон, за да довършат скромните приготовления за брака.

— Аз съм тъй щастлива от два месеца, аз съм толкова неприлично щастлива, щото ми иде страх да ме не накаже съдбата за толкова благополучие — казваше Милка на Бранкова, когато влязоха в улица «Аспарух».

XII

В КАЗАЛАР

А Милка имаше причина за скръб.

В радостите на влюбена и годеница, тя даже не подозираше печалната участ на сестра си. Тя беше се разделила с нея на шуменската станция с убеждението, че в семейният ѝ живот имаше някакъв облак, някаква неприятност, която Цонка упорито криеше; нс Милка беше далеко от предположението за такава трагическа

развезка и тежките ѝ последствия. В желанието си да не огорчава родителите си, тя даже беше утаила от тях онова, което знаеше за Цонка и мъжа ѝ, и те вярваха, че тя е напълно доволна от съдбата си, и бяха спокойни.

А Цонка беше дълбоко злочеста.

Заведена, плачуща, от поп Деяна в къщата му, тя бе приета с любов и участие от попадията и от цялото семейство. Попадията я разговаряше, утешаваше с майчинска милозливост, страдаше с нейните страдания, мъчеше се да ѝ всели надежда за по-добро бъдеще, надежда, в която тя сама не вярваше твърде.

Тя я знаеше само като жена изоставена: попът не бе ѝ обадил всичката истина, боейки се, и справедливо, че попадията, ако я чуеше, не би държала ни един ден Цонка в къщата си.

Живо участие взимаха в горестта ѝ и Чакалов и Недялка, възмутени дълбоко от жестоката до невероятност постъпка на Трайчева. И те не знаеха тайната, поверена само на поп Деяна; но и да знаеха, тяхното съчувствие щеше да бъде същото, щеше да бъде по-голямо.

Когато бяха насаме, попът приказваше с Цонка върху положението ѝ и върху изхода от него. И изход не намираха. Да остане тук основна учителка, бе невъзможно — сам свещеникът не искаше да я държи; да бъде назначена по-далеко, тя не вярваше във възможността на това, та и не приимаше да играе ролята на измамница, тя считаше това опозорително и за званието на възпитателка, и за самото училище. Да се върне у дома си, обезчестена и трудна — при тая мисъл Цонка настръхваше. Гневът на баща ѝ я ужасяваше. Неприготвена да подхване каква-годе работа или занаят, с който да си изкарва хляба, горда, за да слугува или проси, крайно честна, за да се унизи да дири други, срамотни пътища за съществование, остала почти без средства, тя се чувствуваше пропаднала, безпомощна, като едно пеленаче, зарязано на кра, и съвършено отчаяна.

Още по-тежък беше моралният удар, нанесен на самолюбието ѝ и на сърцето ѝ. Страданията от него бяха свръхчеловешки, безпределни.

Горещото участие, което взимаше цялото село в нещастието ѝ — доколкото нему беше известно, — съставляваше за нея извор за нови терзания и мъки, като си мислеше, че тя държеше в заблуждение тия добри хора и че тяхната милост би се обърнала на презрение, ако да знаеха истинския характер на връзките ѝ с Трайчева.

Десетина дена минаха тъй.

Попадията се чудеше как да я разтушава, раздумваше я, молеше я да се не отчайва. Много по-зле пати-ли от нея са намирали утеха с търпение и кураж. Тя ѝ сочеше, че е още млада и хубава: да ще бог някой харен челяк да се ожени за нея и вземе под крилото си.

Тя беше покъртена от гостолюбието, що намери в това добро семейство. В отчаяното си положение тя мислеше, че провидението само ѝ изпраща в лицето на свещеника подкрепа и сила да не пропадне под ударите на скръбта. Тя имаше нужда от съвзимане и колко-годе душевно успокоение, за да вземе едно решение. Обиколена с нежна любов и грижи в тая къща, Цонка взе да храни в душата си смътна надежда, че със съветите и помощта на поп Деяна тя ще найде какъв-годе изход из това положение, което ѝ се вардеше от най-напред безнадеждно.

А поп Деян действително беше успял да ѝ подигне малко духа и внуши упование. Той имаше работа след десетина дена в София. Там щеше да направи всичко възможно за назначаването ѝ учителка в някое затънтено погранично село, в Трънско например, под ново име, дето щеше да бъде съвсем непозната. Тая надежда ободри Цонка. Тя бе готова с труд и деятелност и с примерен живот да изкупи греха си и да позабрави. Тя щеше да бъде все нещастна, но щеше да остане честна жена.

Но един ден тя забележи някаква промяна у попадията. Прежните ѝ обноски не бяха същите, тя я погледваше сериозно и строго. На следующите дни попадята стана още по-студена. И усетливото до болезненост Цонкино сърце разбра истинската причина на това охладяване: попадията трябва да знае, че държи в къщата си не жестоко поругана съпруга, а зарязана дър-

жанка, тайна любовница на Трайчева, лъгала света, че е венчана с него!

Цонка действително налучи. Преди три дни поп Деян, мъчен от съвестта, че държи в заблуждение жена си, и считайки грешно и неприлично да крие повече от нея истината, обади я на попадията поверително, като я моли да не дава знак пред Цонка, че знае, и да продължава да бъде милостива и нежна майка на момата. Попадията обеща, но подир това откритие и това обещание, които ѝ налагаха мъчителни преструвки, тя, въпреки волята си, издаде новите си чувства към Цонка още при първото им виждане сутринта.

На това отгоре Цонка забележи учудена, че и голямата попова дъщеря, която постоянно я дружеше, сега не се явяваше при нея, избягваше я. Веднаж само дойде да приказва с нея, боязливо, плахо, но веднага избяга, като чу, че майка ѝ иде. . .

От тая минута момата реши, че няма да остане в къщата. Всеки поглед на попадията, колкото и да изглеждаше добродушен, я жежеше в сърцето, правеше неволно да изскоква червенина от срам по бузите ѝ. Къщата ѝ потъмня, селото ѝ стана тясно.

— Да бягам, да бягам оттука! — извика тя в отчаяние и като се боеше от борба с попа, излязъл с коня си да обиколи лозята си, побърза да се изнесе и замине преди връщането му. Попадията не я възпира с голямо упорство.

Това беше на петнайсетия ден от дохождането ѝ в поповата къща.

Когато попът се завърна вечерта, попадията му обади наскърбено, че Цонка събрала вещите си и тръгнала със Стаменковата бричка за Шумен.

Свещеникът остана поразен.

— Как? Излязла? При кого ще иде? — викаше той смаян. — Боже, спаси тая заблудена душа!

Той помисли да тръгне за Шумен подир нея, но сега нямаше никаква възможност: трябваше да бърза в едно ближно селце без поп за опелото на един смъртник. Тогава той прати по пощата — тя тръгваше същия ден — писмо до един приятел в Шумен, да я намери, в която гостилница е слязла, да я задържи под някой предлог, додето сам иде при нея след връщането си от

село. Но още на сутрешния ден вечерта той намери отговор, че Цонка напуснала гостилницата, дето била слязла, и тръгнала неизвестно де.

Свещеникът отпусна безпомощно ръце.

— Господи! Ти си имай грижа за клетницата! — продума той, като се кръстеше пред иконата.

XIII

ИЗ ПЪТЯ НА ОТЧАЯНИЕТО

В Шумен Цонка действително бе слязла на позната ней гостилница, та там да помисли какво да прави и къде да иде. Пред кафенето на гостилницата нейното пристигане обърна вниманието на мъжете, що стояха там. Тя се изчерви цяла, като си помисли, че тям е известно положението ѝ на изоставена жена или любовница. Стори ѝ се, че съгледа там и инспектора, който играеше на табла с едного. Като внесоха в стаята вещите ѝ, тя се затвори там и плака. Тя хълца и плака с глас. Всичката ѝ горест, позакротена у поповата къща, накипя изново и се изля в сълзи. Тя се видя съвършено безпомощна; светът ѝ се стори чужд, неприветлив и тесен като стените на тая неприветлива и тясна стая. Тя се чувствуваше сама в света. Нито помисляше да се върне в бащината си къща, бедна, поругана, опозорена. Тя би опозорила и къщата, и чистите невинни същества в нея. Тя трябваше да се крие, да се изгуби някъде, за да не срами ближните си, да се не черви сестра ѝ, обичната и благородна Милка. Тя сама си бе виновата, сама искаше да страда, да изкупува вината си. Не, никога, никога у тях!

Но сега, какво да прави?

На вратата се потропа.

Цонка изтри сълзите си и отвори. Очите ѝ се червяха още.

Влезе гостилничният слуга.

Той носеше къс хартия в ръката.

— Добър ден — каза той, като забележи учудено, че пътницата бе плакала. — Госпожа, моля, запишете си името тука — и той ѝ подаде хартийката.

Това беше разграфираната книжка за пътниците, която им се поднася при пристигането във всяка градска гостилница.

Цонка си отри пак очите с кърпата, седна при масата, взе перото и се спря. Как да се запише? Помисли и написа срещу думите «име и презиме»: Цонка Георгиева. Тя тури кръстното име на баща си.

— Напишете и другите работи — помоли я слугата, като ѝ посочи по-долните напечатани слова с оставено празно място срещу тях: «отде пътува», «за къде пътува», «отде е родом», «занятие» и други подобни досадителни и нелепи въпроси.

Цонка бръсна хартията на масата и стана.

— Повече няма какво да запиша — каза тя.

Слугата поиска да настои, но му стана съвестно, като видя страданието по лицето на момата, и излезе.

Цонка, остала сама, заходи из стаята. Неизразима скръб тежеше пак на сърцето ѝ. Сълзите изтекоха като отприщен поток, но мъката стоеше. Неизвестността, бъдещето я плашеха. И все тоя въпрос се изпречваше в ума ѝ: «Къде сега да ида?» — на челото на една вриволица по-тъмни и по-страшни въпроси. Тя се погледна в огледалото. Уплаши се, като видя колко е изменена през тия няколко дни на страдания. Тя се бе измахнала: свежата руменина на лицето ѝ бе изчезнала, то бе станало бледно, сериозно, почти застаряло. Златистата ѝ коса увеличаваше тая бледавина. Сините ѝ очи гледаха скръбно от стъклото, с поглед замъглен, страдалчески. Тя имаше убит вид, вид на човек, който е лежал болен. Тя изпъшка.

И стаята ѝ се видя ужасна сега, с окирливените завеси и оваляният юрган, под който щеше да се завива. Тоя специфически дъх на гостилнична стая я душеше. На улицата няколко младежи поглеждаха към прозореца ѝ ухилено. Тя помисли, че те знаят историята ѝ, и облак от гняв и червенина на срам се появи на бузите ѝ. «Къде сега, къде?» — питаше се тя. Имаше у себе си всичко осемдесет лева, след разплащането в Казалар разните малки дългове, неплатени от Трайчева. Къде сега с тия пари и какво да прави! Какво я очакваше оттук нататък? Страдания, срамове, криене от хората. . . Позор и позор! И това щеше да бъде нейния живот!

— Да умра, да умра — каза си тя.

И спомни си за едно самоубийство на една нещастница като нея чрез изпиване разтвор от кибрит. И сякаш че ѝ олекна. «Да, смърт, смърт! И край на всичко!» Тя отвори вратата, повика слугата и му даде пари да ѝ купи три кутии кибрит. После дойде при масата и наля чашата с вода. Тая вода щеше да изпие заедно с отронените фосфорни главички.

Тя седна на мръсния креват да чака момчето.

Тя бе бледна като стена.

Пот студен изби по слепите ѝ очи.

Слугата се върна с кутиите и ѝ ги даде:

— Една госпожа иска да ви види — каза той.

— По-после. Иди си.

— Кога да дойде?

— Каква е тая госпожа?

— Не знам. Вънкашна е.

— Нека дойде утре, сега искам да спя. — Па като хлопна и заключи с ширтът вратата, тя отиде при масата и нервно взе да откъртя фосфорните лъскави топки над чашата.

На вратата се почука силно, после на прозореца.

Цонка се извърна и видя през завесата жена.

Тя отстрани чашата и кутиите, изтри си пак очите и отиде, та отвори.

XIV

ФОТИНА

Влезе една млада, къса, пълна жена, черноока, с вало въз бялото дебело лице. Тя изглеждаше пет-шест години по-голяма от Цонка.

— Ах! — извика Цонка.

— Цонке! — извика гостенката засмяна, като я приближи бързо.

— Фотинке, ти ли си? — и Цонка ѝ подаде ръка.

Но гостенката дигна булцето си, прегърна я и се целунаха в устата.

— Добре дошла! Познах те одеве, като минуваше с

колата из улицата. Казах на мъжа си, че си ти: той не вярваше. Познах те, по косата повече и по талията. И отказваш да приемеш една приятелка? Ами какво правиш? Здрава ли си? Очите ти зачервени, дъхал те е вятърът. . . И пребледняла си нещо? Ох, сестрице, колко се зарадвах! — говореше речовитата гостенка бързо и окъслечно и с лице светнало, станало по-широко от усмивката, която го озаряваше.

— Фотинке, ами вие тука?

— Ние тука, ние сме там, ние сме навсякъде! Дето ни не сееш, там се раждаме. . . Нашата орисница е такава. . . Да веселим хората. . . Да развиваме изкуството в България. . . — смееше се Фотина, като продължаваше да стиска ръцете на Цонка и да я гледа в очите. — Колко години се минаха, откато бяхме в гимназията? Две ли или три? Не помня. . . Но много вода оттогава изтече. . . Аз се ожених, разжених се и пак се ожених. И ти се ожени — нали се ожени? — Пропадисахме се по четирите краища на света, сестрице. Трудим се да се прехраним, гладуваме, караме се, ама сме весели. . . Това е живота на артистите.

— Как, ти си актриса? — попита изненадана Цонка, едвам сега разбрала някои непонятни за нея фрази Фотинини.

— Актриса от седем месеца в частната трупа «Театрален напредък». Ти знаеш, аз не свърших и петий клас — изключиха ме за «громкое поведение и скромные успехи», както казва майор Дуралиев — засмя се тя. — Мъчих се да стана учителка, не можах. Учих се шивачка — не вървя: тия тънки пръстчета, непривикнали да държат иглата дълго. . . Тогава се ожених като сляпа за Джангалова, пияницата, а след година пратих го по дяволите и взех Касапски: харесахме се, когато минуваше с трупата. И ето ме сега актриса. Имам дарба. Силната ми роля е Мария в И в а н к у, но играх в Търново и Маргарита в Д а м а т а с к а м е л и и т е и — тука ли си. . . Ръкопляскания — ужас. Ами ти къде отиваш? За София? За Варна — на морето? Ожени ли се госпожица Милка? Ти я превари? Ако отиваш за Русе, тръгни утре да пътуваме заедно по железницата. Да ти представя другарките си. Има да си казваме, да си казваме. . . Помниш ли, когато изгуби любовното

билетче за гимназиста Петрова и се уплаши, а пък аз ти го бях скрила? Ха, ха, ха! Глупости, но то беше поетическото време наше и как скоро хвръкна! Сега — прозата, до колене газим в прозата. Като мине още година, две, ще се удавим в нея. Та аз се давя вече. Здраве да е. . . Та ти за къде отиваше? Ами да седнем.

Последният повторен въпрос приведе мислите Цонкини към действителността. Тя се смути, па каза нерешително:

— Аз? Не знам. . . Ида дотука. . .

Фотина я погледна зачудено.

— Не знайш?

Цонка се изчерви.

— Де е мъжът ти?

— Не знам.

Цонка наведе очи.

— И него не знайш? Не разбирам! Чакай, какво има в очите ти? Сълзи?

Внезапно Цонка седна до нея, опря главата си до рамото ѝ и захълца неудържимо.

Смаяната Фотина преграбчи през врата главата ѝ, подигна ѝ лицето, заляно със сълзи.

— Тук има трагедия. Цонке, какво има? Кажи ми като на сестра. . . Не плачи, сестрице, говори! — казваше ѝ тя с покъртен глас, с топло участие в наскърбените очи. После се обърна и тогава чак видя наслаганите Цонкини вещи в ъгъла.

— Що е това?

Цонка скри лицето си с ръце, свали ги и каза с охкане:

— Мъж ми ме остави. . . Избяга. . .

— Ах! Що?

— Избяга, без да се обади.

— Защо избяга?

— Не знам.

И Цонка пак заронi сълзи.

— Чакай, аз нищо не разбирам — каза Фотина замислена. . . — Разкажи ми, сестрице, не плачи. Имай доверие в мене. . . Познавам донейде си и аз нещастие... Съчувствувам ти. Разкажи.

Тя я целуна по мократа буза.

Цонка разказа нещастието си, пресичана от нови задавяния и хълцания.

Когато Фотина чу всичкото, лицето ѝ плачеше.

— Звяр! Звяр! Хиена — не човек!. . . Това е ужасна жестокост. . . Аз бих отишла и бих го убила, вместо да плача. . . Мъже, тирани безчеловечни! И аз се водих с Касапски пет месеци тъй, и той хвана да шикалкави, да връцка. . . Па като го стисна за гушата: «Господине, венчило!» И се венчахме. . . Ама аз имам зъби. . . Петел съм. Но ти си нежна, мека, затова страдаш. Светът е пълен с вълци, ти си срещнала един само, и той те изял. . . Бедна Цонке, жаля те. Е, сега какво мислиш да правиш?

— Не знам — въздъхна девойката, като си бришеше очите.

— Не: знай!. . . Трябва да вземеш едно решение.

— Какво решение?

— Каквото и да е, но мъжко.

— Да се убия! То е най-умното — каза Цонка глухо. — Аз реших. . . — И тя неволно погледна към масата. Фотина също хвърли поглед там и съгледа чашата с вода и тъмните зърна на дъното ѝ.

— Ах! — И тя взе и лисна чашата. — Да се отровиш? Да умреш?

— Да.

— Живей! — изкряска тя.

Цонка я изгледа плахо.

— Живей, ти казвам! Плюй на съдбата в лицето. Труди се, мъчи се, изкарвай с кървав пот залъка си, но живей и презирай. . . Нека докажем на тия подлеци мъже, че не зависим от тях, че можем без тях да съществуваме. . . Имаш ли средства?

Цонка ѝ обади колко пари има.

— И като похарчиш това?

Цонка климна само безнадеждно.

— Ще идеш при баща си?

— Никога.

— Е, тогава? Къде?

Тя дигна рамена.

— Чувай, ела с нас.

— Няма що да чиня в Русе.

— С нас ела, при нас ела.

Цонка я гледаше учудено.

— Стани актриса!

— Актриса? — извика смаяна, почти обидена Цонка.

— Казвам ти: стани актриса. Влез в нашата трупа. Едно почтено поприще, като всяко друго, и независимо от тиранията на мъжа.

— Актриса?

— Да, да, като мене, и с мене. Видиш, не съм умряла, слава богу. . . Почтена жена съм.

Цонка гледаше в земята.

— Не се двоуми, влез. Живей! Какво ще ти помогне отчаянето, кому ще накривиш, като се отровиш или обесиш? Оня мръсник ще помисли, че от любов към него си сторила това, и ушите му ще пораснат. Кураж, сестро. Ела, не се бави: имаме нужда от една актриса още, за любовните роли. Ти сама имаш талант. Аз те помня, кога игра в ученическата вечеринка една сцена от И в а н к у. . . И в а н к у ли беше?

— Не, Р у с к а.

— Тъй, и чудесно игра. . . Макар че аз, право да ти кажа, не ми харесва тая драма. Представи си: майката, баба Първаница, умира, после пак се показва жива на сцената! Един път, като играех тая роля, сконфузиха ме от публиката. . . Един мъртвец е длъжен да стои в гроба си. Тъй ли?. . . Ти ще имаш успех, ефектна си: хубост, глас, изражение на очите и памет, о, каква силна памет имаш! Знам от гимназията още. . . Видиш, твоето призвание е изкуството, театърът. . . А отишла си да мухлясваш в едно затънтено село, при оня вълк, когато твоите дарби трябва да пленяват хиляди души. Ще имаш обожатели. . . Ще се залибите с някого и ще се вземете. Скрила си свещта под крината. Какво му мислиш? Ръка не подлагаш никому за милостиня, а работиш честно. Сега отиваме в Русе, после в Търново, в Плевен, във Враца. . . За септември приготвяме О т е л о. Трябва и класически пиеси да се дават, тъй ли?

Фотина остана до вечерта да я придумва.

След вечеря пак дойде в гостилницата, заедно с мъжа си, и пак я убеждаваха двамата, силеха, молеха, увещаваха, движими от съчувствие, а също и от инте-

рес — да обладават в трупата си една скъпа сила като Цонка.

Всичко това я окуражи, изтръгна я от унинието, на което се бе оставила сломената ѝ душа. Тя прие, възродена и готова да понесе борбите на живота с мъжество.

Фотина и Касапски бяха във възторг.

По една щастлива случайност никой друг от трупата «Театрален напредък» не познаваше ни лично, ни по име Цонка. Но за да бъде още по на затула личността ѝ, решиха да приеме ново име и одобриха: С т е ф а н к а Г е о р г и е в а. Под това име тя щеше да излазя на афишите и на сцената.

Сутринта Цонка напусна Шумен заедно с трупата.

XV

ПОП ДЕЯН ТЪРСИ ПРАВДА

Вместо след десетина дена служебната работа викà свещеника в София след два месеца.

След като се видя по своето дело с митрополита, първата му грижа беше да навести Милка Хрусанова, да поговори за сестра ѝ, да научи от нея що е станала. Имаше още една друга причина: той носеше плик за Цонка, който Чакалов, подир безуспешно разпитване де е сега тя, бе го предал на попа с молба да го връчи на сестра ѝ, за да ѝ го прати, дето е.

Но вчера поп Деян потърси Милка и не я намери — тя бе отишла с годеника си за Княжево.

В София се научи случайно и за скорошната сватба на Трайчева, който бил виден чиновник тука. Злоба и негодувание го обладà.

— Тоя вагабонт минува тук още за честен човек! Хората му подават ръка и свалят шапка. . . И на добра служба още! Никой не знае какъв е. Сега се жени пак! Той прави сватба, когато оная кой знай де е сега, горкичката, и как се поминува. . . Чакай да му види светът муцуната. Трябва да смажа главата на тая змия.

Тогава отиде при един жалбописец, разправи му историята с Цонка, без да му обади името ѝ, и го помо-

ли да му напише една дописка от Казалар за Трайчевата подлост. Той плати за труда на жалбописеца и занесе дописката в редакцията на един от разпространените вестници. Редакторът му каза, че тя ще се яви в идущия брой на вестника. Видяхме каква съдба имà дописката. Поп Деян чакà с нетърпение и другия брой, но дописката пак се не появи. Тогава свещеникът стана и отиде при редактора, за да узнае причината на това.

— Аз размислих после — отговори му Арзухалов — и намерих, че не е удобно да печатам статии с лични нападки, затова дописката ви остана, дядо попе, ненапечатана. Извинете.

— Това не са нападения, а е правото! — каза нервно попът. — Трябва да се посочи тоя човек на народа, та всеки да се гнуси от него.

— Не е наша работа да черним, нито имаме желание да се разправяме със съдилищата за клевета.

— Не е клевета!

— Все едно — оскърбление.

— Аз отговарям, посочи мене пред съдилището.

— Моля ви, дядо попе, да ме освободите от тия неприятности. . . Моят вестник има за задача да дава новини, а не да изправя кривите краставици — каза нетърпеливо Арзухалов.

— Дай ми, господине, тогава дописката.

— У нас е правило ръкописи да се не връщат — каза редакторът и влезе в печатницата.

Свещеникът стисна зъбите си, за да се удържи да не изпсува, па излезе.

— Аз на тоя пезевенк ще му дойда дòхаки. Ще ида още сега при неговия министър.

Влезе в министерството, подир като дълго питà, доде го намери. В коридора попита срещнатия разсилен:

— Господин министърът тука ли е?

— Тука е, днес приема. Идете там — и той му посочи чакалнята стая.

Вътре попът видя много хора, които очакваха.

Влезе друг разсилен и го попита за името му.

— Поп Деян Здравков от Казалар.

— Напишете си името на една книжка — каза раз-

силния и му подаде къс хартия. После отнесе хартийката в кабинета на министъра.

След малко пак дойде.

— Почакайте малко — каза разсилният, па покани една селянка да отстъпи стола си на свещеника.

— Да си жива и здрава — рече той и седна.

Министърът прие още двама души. След тях разсилният извика поп Деяна да влезе при големеца, като прескочи останалите.

По Деян пръв път се явяваше при такова високопоставено лице. Той скръсти на гърди ръце почтително и се поклони на министъра. Министърът го покани да седне и с една приветлива усмивка попита:

— Какво желаете, светиня ви?

Попът забатка най-напред свенливо, после подойде на себе си и разказа с всички подробности грозната постъпка на Трайчева, като имà грижата да не открива името на Цонка.

Министърът слушà с внимание.

Когато попът свърши, той продума бързо:

— Това всичко, ако е вярно, е възмутително.

— Всичкото е вярно, господин министре.

Министърът помисли.

— Какво желаете да сторя аз?

— Уволнете го. Един човек като Трайчев прави укор и на правителството. Той не е достоен да бъде на служба. Мястото му е в тъмницата.

Поп Деян се разгорещи.

— Видите ли, дядо попе — каза министърът, като сложи ръцете си на масата с поглед, вперен в свещеникът: — Господин Трайчев е деятелен, полезен чиновник. Аз мога само да се похваля с него. Колкото за тия работи, които ми разправяте, верни или не, те са от частен характер и не се касаят до мене, нито до службата, която занимава тъй добре господин Трайчев. За да го уволняваме или наказваме, трябва да има служебна причина, а такава аз нямам, за щастие.

Попът гледаше учуден.

— А тия причини, дето ви разправих?

— Те са негови домашни работи. Аз не мога да се меся в тях.

— Но този човек погуби една душа, уби, вика се,

едно момиче. . . Няма ли за него какво-годе наказание, джанъм?

— За тия работи се обръщат в съдилищата, а не в министерството. Сбогом, светиня ви.

И министърът му климна в знак, че го отпуща.

Попът стана втрещен, поклони се и излезе.

Той се озова на пътя, развълнуван от силно негодувание. И оттука го отпратиха, без да го удовлетворят, без да може да стори нещо за наказание на Трайчева. Пазеше го вестникарят, закриляше го министърът.

Той отиде при жалбописеца, за да се съветва с него какво да стори, за да не остане ненаказан Трайчев.

— Не бива ли да подам жалба на съдилището?

— Вие?

— Да, понеже аз съм тука случайно.

Жалбописецът се усмихна на простодушието му.

— Жалбата трябва да даде сама пострадалата от свое име. Де е тя?

— Не знам.

— Как, тя не се оплаква сама?

— Аз се оплаквам за нея!

Жалбописецът пак се ухили. Той разправи на свещеникът начина и пътя на повдигането съдба по такива въпроси.

Попът гледаше зашеметен и обезсърчен от сложността на съдебната процедура, съвсем непозната нему.

— Виждам, че вие приимате живо участие в съдбата на госпожицата?

— Та казах ти: аз я обичах като дъщеря.

— Съветвам ви съвсем да се не повдига тоя процес — каза жалбописецът. — Напразно.

— Как! Цялото село може да стане свидетел — извика попът живо.

— Добре; може да се докаже, че тя е живяла с него като законна жена, без да бъде такава; ще се докаже, че той я е изоставил по един немилостив начин. Но за първото той е имал доброволното ѝ съгласие, а за второто — той е бил свободен да го направи, щом му е позволявала съвестта такава безчеловещина.

— Не му е позволила съвестта, защото той няма съвест!

— Именно, затова го е направил и за да се извини,

ще намери хиляди причини. . . Но законът, дядо попе, не засяга престъпления от чисто морално естество. Законът е безсилен там. Такива грехове наказва общественото мнение чрез презрението си.

— Какво презрение? Той днес е на висока служба, министри му подават ръка, стои в реда на почетните хора!

Жалбописецът дигна рамена, без да отговори.

«Ненапразно живее в Делиорманът!» — помисли си той.

Поп Деян излезе отпаднал духом из канцеларията на адвоката. Трайчев, без да присъствува и да се брани, навсякъде тържествуваше над него! Негова страна държаха и закони, и вестници, и големци. Това нещо не можеше да разбере добре, той се възмущаваше и злобно бъбреше със зъбите си проклетии и закани против тоя недосегаем Трайчев. Да се върне в село, без да е отмъстил как да е на Трайчева, той чувствуваше, че камъкът ще му остане в гърдите и ще го задушва. А утре тръгваше!

Тогава пак се сети за Милка. Той се накани да иде да я потърси и да приказва после с годеника й върху начина как да постъпят, за да не избегне Трайчев наказанието си.

Когато завиваше из една улица, поп Деян се взря учуден в една млада жена, която гърбом отиваше нататък. Тя беше малка на ръст.

Той си каза зачуден:

— Тази не е ли Цонка?

Той я гледа внимателно и с нерешителност, като че се двоумеше да я застигне ли или не. После прибави:

— Не ще да е тя. Не би дошла тя тука. . . Но у дома й ще се науча.

XVI

ПРИБЪРЗАНО ТРЪГВАНЕ

Поп Деян дойде в улица «Аспарух», като мина всичките други замислен.

Той почука на Хрусановата вратня.

Едно селянче слугинче излезе.

— Кого дирите, дядо попе? — попита слугинчето, като гледаше запъхтения свещеник, който си бършеше с червена кърпа пота по челото.

— Тука ли е госпожица Милка?

— Не е се още завърнала. Защо ти е?

— Искам да я видя. А господин Бранков де живее?

Тя му наименува улицата и номера на къщата, па прибави:

— И господин Бранкова няма сега. Те ще се върнат довечера.

— Довечера ще се видя с тях — подума си поп Деян; — с майката и бащата се не познавам, па и не иде. . . чоглаво ми е. . . — и отмина.

Но като вървеше из Витошка улица, хрумна му една мисъл: да се види с архимандрита, при софийския митрополит, познат добре с него, за да погълчат за Трайчевата работа.

Той намери, за щастие, архимандрита в канцеларията на митрополията и свободен.

— Е, за това ли ме дирихте? — каза архимандритът усмихнат, след като изслуша историята. — Да ви дам ли един приятелски съвет?

— Дайте.

Попът очакваше архимандритовата дума като едно откровение, което щеше да озари ума му.

— Станете и си идете в Казалар.

— Как? И тогова да го оставим?

— Идете си в Казалар! Не е ваша работа това. Което боли, той да плаче. На един свещеник не подобава това, което правите вие. Тая мома живяла с оногова невенчана, зарязал я. Каквото дирила — намерила. Мръсна работа. Днес венчани се пъдят и делят. . . Аз се чудя на дързостта ти да искаш от министъра уволнението на Трайчева. — Па като сниши глас, прибави: — Та Трайчев е негов човек, привърженик върл. . . Идете си и мирувайте.

— Там е работата, че не можа да мирувам.

— Де е сега момата, или по-добре, жената?

— Не знам — каза попът, който и тука утаи името.

— Не знайте? — извика архимандритът, па като изгледа от глава до крака попа строго, каза високо: — Ей, ваше благоговейство, тръгнали сте да развявате това

расо като един дон Кихот по адвокати, канцеларии и министри за една халосница. Прилича ли това на вашия свещенически сан? Отговаря ли това на строгите длъжности на един пастир?

— Един истински пастир, отче архимандрите, е немилостив към вълците.

— Остави да ги бият тях други. А ти пази си добре стадото, защото гледам — добре не си го запазил.

Архимандритът подаде ръка на свещеника и прибави:

— Тръгвайте още сега! Ако чуе негово високопреосвещенство по какви работи се разтакате още из София, ще ви опне добре ухото.

Попът излезе из стаята на архимандрита втрещен. Ушите му гърмяха, като че някой го бе пернал лошо по бузата. После, като измина една улица, каза си горчиво:

— Няма оправия в тая наша България, няма и да се оправи. Бъди лош — силен ли си, поддържат те, безчестен ли си — почитат те. Всеки от тях казва, или пък го мисли: «Трайчев е гнусен челяк!», но на улицата стискат му ръката.

Като да се потвърди тази жестока истина, той срещна една дружина от млади хора и в тях — Трайчева. Трайчев го не виждаше. Те гълчаха весело и се смееха за нещо си.

— Не, не — само за Дездемона ще идем, да я видим. Мен ми я показаха: не е лоша. . . — казваше единия към Трайчева.

— Добре — за Дездемона. . . — отговори той и отминаха.

— Взели те демоните! — избъбра попът, зачул тоя къс от разговора.

XVII

ДЕНКОВ

Подир изричната заповед архимандритова свещеникът не смея повече да се бави в София и реши да тръгне за Шумен с тазвечерния влак, който отпътуваше след час и половина.

Когато пайтонът го понесе към гарата из осветената вече Витошка улица, попът се сети, че пликът за Цонка остаяше у него. Улисан в стягането си за ненадейното тръгване, свещеникът бе забравил, та и не би имал време да иде поне да го остави у сестра ѝ. Тогава намисли да го изпрати в друг плик, надписан до Милка Хрусанова, от гарата, като го пусне в кутията там. Той все вярваше, че Милка бе известена за нещастието на сестра си и знаеше де е сега, та щеше да ѝ го препрати.

Пайтонът отиваше към Шарения мост, когато попът грубо блъсна возача в гърба да спре, като гледаше назад. Той бе видял пак една жена като Цонка, че вървеше с друга една къса, дебела жена нагоре, по посока на «Свети Крал». Тоя път тоя се увери, че наистина видя Цонка, и по чертите, и по хода ѝ, и по движенията ѝ.

— Спри! — извика попът.

Возачът спря.

Попът слезе и поиска да застигне Цонка; но в същия миг тя и другарката ѝ се изгубиха в една врата.

— Да се не бавим, дядо попе — извика возачът нетърпеливо към осталия в нерешителност поп.

— Тя бе, тя бе! — шушнеше той, като се качи пак на колата, силно огорчен, че сега не можеше да се връща от пътя, за да я намери.

На гарата беше вече обичното движение, каквото става при всяко пристигане и тръгване на влакове, когато попът пристигна там. Ламбите осветляваха безпокойното множество, което се щураше сред заглушителния шум от стъпки, викове, остри писъци на паравоза. Преди да си извади билет, той отиде да купи плик от дюкянчето на гарата.

В тая минута някой го дръпна тихо за лакътя. Той се завърна.

— Добър вечер, дядо попе! — каза му един висок, мургав момък.

— А! Бай Денков! — извика попът и стисна сърдечно ръката му.

Здрависаха се, разпитаха се живо.

— Ах, добре, че ви видях, да ви дам това писмо за госпожица Цонка Хрусанова. — И той му разправи, че

току одеве я видял, че била тука, но не можле да се видят.

— Тогава тя е тука? Тя е същата, която видях и аз? — извика смаян момъкът.

— Как, видя ли я? — извика попът.

— Да, срещнах я завчера на улицата, пс тъмно, но не си въобразявах, че е тя. Тя ще бъде същата.

— Бре, как ми е криво, че я не видях, горката.

— Но де именно влязоха и с каква жена беше?

Попът му обади и му насочи приблизително дюкяна, в който се изгубиха от очите му двете жени.

— Но защо я напусна Трайчев?. . . Ти знаеш? Той се жени тая неделя за друга.

— Да го убий господ — каза попът сърдито, — да го пожени чумата тоя мръсник!. . . Намерй я, Денков: много здраве й кажи от мене. . . Сбогом, сбогом, господин Денков, да вървя. .

И след като си стиснаха ръцете, попът отиде при касата.

XVIII

НЕ СЕ ГАСИ...

Денков се завърна към града развълнуван. Додето стигне дома си, той не видя нищо, не чу нищо из шумните осветлени улици.

— Тя беше, тя беше! — казваше си той. — Но чудно, аз одеве се видях с Бранкова — бе се завърнал от Княжево — и той нищо не знаеше за нея; разбрах, че не знаеше и че Трайчев е тук и се жени в неделя. Спомена ми даже, че мисли да ги покани за сватбата от Самоков. От деликатност не дръзнах да му явя заблуждението, в което се намираха. Тежко ми беше. . . Нека чуе от другиго. . . Бедната Цонка, бедната!

Наистина, Денков бе я видял вчера вечер за миг и изгубил от очите си. И макар че той си помисли, че се е припознал, сърцето му се беше свило тогава и забъхтало тревожно в гърдите.

Сега увереността, че Цонка е тука, че видената непременно е била Цонка, потресе душата му из дълбочините й.

После една мисъл го уплаши:

— Що прави сега тука? Защо се скиташе сама из улиците по такъв късен час? Какъв живот е хванала?

Ужас го обзе.

Той не спа цяла нощ. Образът на Цонка не му даде покой.

Защото бедният, влюбен по-преди момък още любеше жената, която му бе разбила сърцето по такъв безпощаден начин. Други би изпитал злорадство за сполетялата я съдба, би видял в нещастието й отплатата на провидението за толковато жежки страдания, които бе му причинила. Но той, въпреки изминалото време от бягството му из Казалар, въпреки тежкия удар, който бе получил на най-съкровените си и свети чувства, и разстоянието, що ги делеше, пак бе продължавал да я обича тайно, тихо, с покорство към съдбата.

Любовта му беше се преобърнала от парливо и мъчително чувство на тиха меланхолия, която бе ударила печата си на скрбното му лице. И мислите му често прелитаха зад планини и пространства в Казалар и срещаха образа на любимата жена, която продължаваше да владее мечтите му и да населява душата му. Само преди четири месеца той си бе излял мъките на един свой приятел, учителя Босилков, млад, даровит поет, с когото се бяха сроднили по душа. Но Босилков беше преместен наскоро в други град, по собствено желание. Сега Денков остаяше пак усамотен в борба с тайната си мъка, без да има с кого да се подели.

Трайчевото дохаждание в София и сгодяването му го поразиха. Очевидно, Трайчев се беше развел с Цонка! Съзнанието, че тя е свободна вече, че никой се не изпречва между него и нея, направи да се разтупа сърцето му от ново вълнение. . . Но неговата гордост се веднага възмути. «Не! Аз скъсах навеки с нея и й го явих — няма вече какво да мисля за нея!. . .» А при все това той мислеше. Той мислеше и не я забравяше. Той задушваше в душата си болезнените трептежи на тлеющата в дълбочините й любов; но тая борба със самаго себе си му костуваше големи усилия на волята. Той призоваваше на помощ гласа на разума, чувството на достойнството си и на дълбоко нараненото самолюбие, споменът на изтеглените мъки, и той пак мислеше

за нея. Имà храбростта да направи само едно: да не разпитва за нея, да не узнава де е сега, какво прави, как страда. . . По симпатия на сърцето, той се бе запознал и сприятелил с годеника Милкин, Христа Бранков;но никога не запитваше за Цонка. . . Често го връхлетяваше бясно желание да хвръкне до нея, дето е сега, да падне на колене и да ѝ извика: «Любя те още! Желаеш ли? Бъди моя!. . .» Тогава сърцето му се тръшкаше и превиваше като ранена змия в гърдите, то примираше от непобедим копнеж за нови мъки, от жажда за щастие, та макар че придружено от пъклени терзания. Но той казваше героически: «Не!. . . » — и търпеше героически.

Но сега мисълта, че тя е т у к а, че той я бе срещнал вчера, разбунтува изново душата му, отне му всичката храброст. Той реши да я види и ѝ предаде лично писмото.

Заранта стана рано и тръгна из града дано я срещне или види случайно. Най-напред инстинктивно той се скитà назад-напред из улицата, дето я видя оназ вечер, че замина. Един вътрешен усет му подсказа, че тя е минала оттук, защото домашните ѝ живееха в близката улица.

— Разделила се с него! И тъй скоро! — думаше си той, като ходеше и гледаше разсеяно на минувачките жени и девици. . . — Какво прави тука сега? Защо вървеше тъй наведена, като засрамена? Защо не знаят домашните ѝ, че е тука? Какъв път е уловила? Дали не е вече паднала жена?

И пак ужас го обзимаше при тоя въпрос и сърцето му примираше и пущаше кръв, като че дърпано от стисните на остри клещи.

Цонка не се мярквàше. Той ходѝ и из други улици безуспешно.

Помисли пак да види Христа Бранков, но не посмя да стане пръв носител на една скръбна вест, в надвечерието на женитбата му с Милка Хрусанова. Той нямàше жестокото мъжество да хвърли облак в щастливото небе на двамата млади и на радостта на домашните им.

— Но защо им се не е обадила? Дека, при кого е слязла в тоя град, пълен с разврат и съблазни, дето не познава никого освен домашните си и Трайчева? У кого е намерила прибежище и какво е това прибежище? Коя е тая дебела жена? — идеха му пак проклетите въпроси, на които се страхуваше да даде логичен отговор.

— Боже, боже! Ако е пропаднала, безвъзвратно загинала! — пъшкаше той, премалял от терзанията на страшни съмнения.

После си каза:

— Мигар да е в някоя гостилница?

Тогава той реши да я търси по гостилниците. И захвана поред да ги посещава. Той питаше за нея и в прости, и в по-първи гостилници, макар че не вярваше да е слязла в някоя от последните, скъпи за човек с нейното материално положение. И навсякъде той задаваше едно по друго следните въпроси:

— Има ли тук една дама: госпожа Цонка Хрусанова?

И на отговора: «Няма такава пасажерка» — той прибавяше:

— Бивша госпожа Трайчева?

— Няма.

И той отиваше в друга гостилница, за да получи същия сух отговор: «Няма.»

Когато мина Банския площад и дойде на Витошка улица, той се сети да потърси дюкяна, по указанията на поп Деяна, в който дюкян влезли снощи двете жени.

На предполагаемото място той наистина видя два дюкяна, а между тях широка вратня на гостилница. Изведнъж му хрумна, че вероятно Цонка и дебелата жена са влезли в гостилницата, а не в дюкяните там, както се е сторило на попът. Денков реши тук по-напред да попита.

Тая гостилница беше една от простите и по-евтини столични гостилници. През отворената ѝ врата се виждàше тъмен коридор навътре и първите стъпала на стълбата от голи и изтрити дъски. Тя имаше неприветлив и студен вид. Долният ѝ кат беше кръчма и кафене. Прозорците на горния кат имаха спуснати излинели басмени завеси. Сърцето му се стисна при мисълта, че Цонка може би сега живее в тая гостилница, която, като и други подобни, служеше и за гостилница, и за «почетен» вертеп на разврат. . .

Той влезе в коридора и попита пресрещналия го слуга: тука ли е госпожа Цонка Хрусанова?

— Хрусанова? Няма, господине.

— Тук нямате ли някакви госпожи?

— Има една само.

— Каква е тя на вид: тънка, дебела?

— Една дебела жена.

— Снощи, около девет часа, не са ли дохаждали с друга една, по-млада и по-тънка?

— По девет часа? Тъй, дохождаха, но после излязоха — каза той.

— Познаваш ли младата?

— Не.

— Де е тя слезнала?

— Не знам.

— Каква беше на лице?

— Не видях добре, господине, защото тогава си имах работа.

— Как се вика тя. . . дебелата госпожа?

— В нумеро пет?

Слугата погледна черната дъска на стената и каза:

— Госпожа Касапска.

— Касапска? — — повтори Денков, който пръв път чуваше това име. — Тука ли си е сега?

— Чакай да видя — и слугата се качи по стълбите.

Денков остана самичък в коридора.

«Дали ще е тази същата, която е видял поп Деян? — мислеше си той. — Ако наистина е тя, аз тогава съм открил дирите на Цонка. Но каква ще е тази дебела Касапска, с това подозрително име, и какво свързва Цонка с нея, и какво е дирила късно в тая мръсна гостилница?»

И всякакви черни подозрения се тълпяха в ума му.

Слугата слезе и обади, че госпожа Касапска е излязла.

Денков му даде двайсет стотинки бакшиш и тръгна нататък, с цел пак да дойде днес и да изпита от госпожа Касапска адреса на Цонка, ако действително Цонка е била младата жена, която попът и той бяха видели, или пък им се е сторило, че нея бяха видели.

XIX

СТЕФАНКА ГЕОРГИЕВА

А тя беше именно Цонка.

Цонка дълго се колеба да дойде ли в столицата. Страхът, срамът от домашните ѝ я плашеха. Но най-после се реши: желанието да види домашните си, пробудено внезапно с неудържима сила в душата ѝ, надделя над другите опасения.

«Най-после, аз съм актриса — помисли си тя; — интересът на трупата, дето намерих хляб и убежище — преди всичко. Аз съм непозната в София. В София аз не съм Цонка Хрусанова.»

По това време и раните ѝ бяха позаздравели. Тя поне мислеше тъй.

Като пристигна в София, първата ѝ грижа бе да разпита за домашните си. Тя с радост, размесена с горчива скръбчица, се научи за Милкината годявка. Тя не бе писвала на техните, че е била зарязана от Трайчева, нито, че е станала актриса: не бе имала мъжество да ги огорчи. Знаеха ли те това? Навярно бяха чули какво-годе: лошите известия лесно се разпространяват. Тя не подозираше, че и Трайчев е тука и че ще се жени скоро, мислеше го все в Самоков, както знаеше от писмото му до Чакалова. Като се съгласи да дойде в София, нея я ободряваше и мисълта, че освен домашните ѝ друг я не познаваше и че преправеното ѝ име я запазваше от разгласяване нещастието ѝ и от презрението на обществото. Същий ден вечерта тя се реши да иде в къщи. Тя искаше най-напред да се види с Милка, да ѝ се хвърли на гърдите. Прошката Милкина и горещото ѝ сестринско участие щяха да я одързостят да се покаже тайно на майка си. На баща си да се явява тя не смееше и да помисли: ужас я обзимаше, като си въобразеше гневния поглед и бурно лице, с което щеше да я изпрати из вратнята . . .

Цонка беше именно жената, що видяхме на другия ден от годявката, късно вечерта, на улица «Аспарух».

Видяхме какъв внезапен страх я налетя там, когато да влезе във вратнята, с каква тревога тя вторачваше очи в осветените прозорци на измилелия бащин дом и

мъката, с която се отдалечи и изгуби сянката ѝ под мъжделивия светлик на фенерите.

През нощта спа безпокойно в бедната стаичка на гостилницата си.

Сутринта, четвъртък, Цонка стана разстроена. Чинеше ѝ се, че бе пътувала цяла нощ из урви и камънаци — тъй се чувствуваше сломена. Но жаждата да види Милка пак я нагъна. Сърцето ѝ трепереше от копнеж да притисне на гърдите си свой, роден човек — да чуе думи на милост и любов. Тя реши без друго да я види тая вечер — дене не смееше да влезе в къщи. Преговори разсеяно научената вече изуст роля на Дездемона, що щеше да играе утре вечер; заши грижливо разпраната на гърба копринена рокля, белезняв цвят, с която Фотина беше играла Мария в Иванку и Маргарита в Дамата с камелиите; отказа се от поканата на другарите си да обядват заедно в близката икономическа локанта, обикновено посещавана от българските артисти, и седна да мечтае при прозореца.

Между многото минувачи и минувачки тя съгледа руменолики гимназистки с черни престилки въз сиви рокли, с коси пуснати отзад, вързани с лентичка, и с книги под мишница и очите ѝ овлажняха при спомена за нейните невинни години.

Ненадейно мина един свещеник.

— Поп Деян!— извика тя, откри прозореца да му се обади, да го покани, но той вече беше заминал и се изгубил из върволяка. Тя въздъхна с болка. Тя би го посрещнала с голяма радост, тя бе изжадняла да види и чуе близък човек, да му благодари пак за доброто му сърце към нея, неизменно в добрите и лошите дни.

До вечерта Цонка не излезе. Страх я беше от неприятни срещи, които биха я разстроили. Няколко пъти се спирà пред оплютото от мухи огледало, гледà се, поправи русата си златиста коса. Тя се намери пак хубава. Страданията, скитанията бяха ѝ изменили изражението, но не бяха ѝ загрозили образа. Само кожата бе поизгубила преснотата от действието на белилото и червилото, често необходими при ламбите на сцената.

Влезе при нея Фотина.

— Ще идеш ли сега да се видиш? — попита тя, като

хвърли поглед в огледалото на пълното си бяло лице. . . — Хай иди. Те непременно ще те задържат за вечеря.

— Да ме задържат? То е въпрос дали ще ме пуснат през прага. Аз ще бъда честита, ако мога само няколко минути да се видя със сестра си.

— Да те не пуснат? Защо да те не пуснат? Защото си актриса? Срамуват се от актриси? — продължаваше троснато с окъслечни фрази и бързорека, както обикновено, Фотина. — Днеска е чест да бъдеш артист, когато си талантлив. Или баща ти, като не прави нищо, както всичките, мисли, че прави велико нещо? Или се счита по-почтен от нас, защото живей само за себе си, не излива душата си като нас, не принася полза на изкуството и никому? Егоисти с егоисти! Лицемери! Пренебрегват ни, защото живеем с пота си, жертвуваме здраве, душа и нерви, за да облагородяваме една неблагодарна сган! Ето, до тоя час билети слабо са се продали, а похарчихме за афиши толкова пари. Днес минувах из улицата и чух няколко простаци пред една афиша, че единът казваше: «Защо не са турили името на «отела», дето ще представляват?» Чуваш ли? — изсмя се тя гръмко. — Отело разбрали за хотел!. . . Ние се познаваме с кака ти, поздрави я от мене. Хай върви с гордост, ти си актриса, не просекиня или улична жена. . .

Цонка въздъхна:

— Фотино, не за това се боя от лошия прием. . . Да беше само актьорството ми. . . Ох. . .

— Ами?

— За другото, за другото. . .

— За другото? Тъй е тоя свят. Всичко се случва с нас, бедните жени. Защо да те не приемат? Защо да ти не разгърнат вашите обятията си? Ти не си злодейка, а жертва на злодей. Кой не е грешил? Баща ти? Баща ми? Мъж ми ли — брат ми? Всичките мъже — всичките тия бездушни трайчевци? Но тям се не види, тям се прощава. . . Ние сгрешим, намерим се в слабост, и ето викнат, дигнат хайка: «Безчестна, развратница!» А какво е чест и какво е разврат — питай ги — и те сами не знаят. . . Измислили думи, за да можат едните да вирят носове пред другите. Подлеци!

След избърборването на тоя потоп от думи, които изказваха извлечената из горчиви разочарования в живота философия на Фотина, вратата се хлопна зад нея.

Цонка се постъкми пред огледалото и излезе.

XX

ВИДЯЛА Я!

Навън беше тъмно.

Върволякът гъмжеше из улицата.

Цонка, наведена, за да не бъде позната лесно, мина няколко шумни улици и се найде срещу бащината си къща.

Прозорците само на едната стая тоя път бяха осветени. Цонка гледа няколко време дано види да се мерне там Милка и да ѝ изтропа на стъклото с чадъра си.

Но Милка се не явяваше, нито друг някой от домашните. Тя хвана да се разхожда назад-напред по плочника, нетърпелива, развълнувана.

Най-после сърцето ѝ трепна: из вратнята излезе слугинчето и тръгна нататък.

Цонка прибърза да го стигне:

— Момиче, госпожица Милка в къщи ли си е? — попита го тя.

Момичето я изгледа любопитно.

— Госпожицата е на Княжево.

— Откога е там?

— Завчера отидоха там с годеника.

— Годеникът? Господин Бранков? — попита живо девойката.

— Да.

— Кога ще се върнат?

— Тая вечер ги очакваме.

После, като изгледа Цонка, попита я:

— Ваша милост коя беше, за да ѝ кажа?

— Кажи ѝ: търсѝ ви една приятелка.

— Добре.

И момичето тръгна.

— Чакай, момиче — извика я бързо Цонка, — а мама какво прави?

Селянчето я погледна зачудено, в недоумение.

— Кой? — попита то.

— Мама ѝ — поправи се Цонка.

— Добре е.

— Благодаря, момиче.

То припна пак и изчезна в друга улица.

Цонка остана замислена.

— Ще я чакам — каза си тя.

В тоя същи миг се зададе един пайтон с двама души: мъж и дама, и наближи към Хрусановата къща.

Цонка позна сестра си и сърцето ѝ се разтупа. Тя позна и годеникът.

Неволно тя отбягна, за да не бъде съгледана от Бранкова и от сестра си.

Колата спря пред вратнята.

Тя видя как слезна Бранков, подаде ръка на Милка, та слезна и тя, па и двамата влязоха вътре. В своята тревога тя не забележи, че и слугинчето се завърна и влезе в двора.

— Бранков ще излезе пак. Ще чакам.

Цонка отиде пак на отсрещния плочник и хвана да минува пред къщата спокойно, като човек, който си върви из пътя. На прозорците се очертаваше сянката на Бранкова, седнал гърбом към пътя. Милка, с лице засмяно и права, в червената блуза, говореше нещо на годеника си, като сваляше паларията си.

— Честита! А аз? Ах, боже! — изпъшка тя.

После видя профила на Милкиното лице, което се извърна към лявата страна. Вероятно Милка приказваше там с някого, невидим от улицата.

— Как я е разхубавило щастието! — пошушна си Цонка.

Внезапно Милка обърна пак лицето си към прозореца, като че искаше да види на улицата някого. Па дойде бързо и отвори прозореца.

Цонка фукна и побягна в безсмислен страх. Тя бягаше против волята си и против разсъдъка си, тикана напред от някакво малодушие, подло и колосално.

Разумява се, сестра ѝ не успя да забележи коя е.

Любопитството ѝ бе възбудило слугинчето с обаждането, че една млада жена я търсила и че сега е пак на улицата.

Цонка зави зад ъгъла на другата улица. Тя бързаше запъхтяна нататък, като човек, когото гонят. Тя се извръщаше често да не би Бранков да я преследва. Предишните ѝ страхове и срам пак ѝ дойдоха.

Тъй тя мина, без да го забележи, край един момък, който се взираше внимателно в нея, като някой, който я познава или искаше да ѝ говори. Момъкът се спря в нерешителност, неподвижен, и я следи още няколко време с погледите си.

Тоя момък беше Денков.

Тя се върна в гостилницата, запали свещ и се тръшна като убита на леглото си, с теме, опряно на стената.

После сключи ръце под главата. От очите ѝ блиснаха тихи сълзи. Няколко минути те се лееха безмълвно.

— Не смеях, не смеях! Не съм имала кураж. . . — каза тя, обриса си очите, па седна на стола.

— Да я предупредя с едно билетче, с няколко думи, че съм тука, да ми отговори де да се видим. . . Тъй пò имам дързост.

Тя извади хартия изпомежду книжата с ролите си и написа, вместо два реда, следнето писмо, без да се усети, с трескава бързина:

«София, 5 септември 189... г.

Мила ми, добра и хубава како!

Аз съм в София, както виждаш от горния ред. Ти навярно си чула за моето голямо нещастие. Но аз ще предположа, че не ти е известно още, и ще ти го обадя с две думи: Трайчев ме остави! — за да ми олекне по-скоро — защото, како, аз безбожно лъгах и тебе, и нашите, и света, че съм законна жена на Трайчева. Аз не бях венчана с него!. . . Той искà така и аз се съгласих да лъжем... Обичах го. Сега съм наказана жестоко от съдбата си: Трайчев ме напусна, избяга, додето бяхме във Варна. Аз останах в Казалар, без мъж, без средства, без чест, опозорена, хвърлена на улицата. Добрият поп Деян ме прибра в къщата си, но аз не можех вече да ги гледам, него и жена му, в очите, а бегàх из

проклетото село — люлка на моята първа любов — и отидох в Шумен, в най-черно отчаяние. Защото, како, ти знаеш моя характер: аз за нищо на света не исках да се натоваря на нашия сиромах баща, когото тъй оскърбих по-рано, за да опозоря името му по-после; нито пък бях способна да печеля с безчестие хляба си. Когато се готвех да умра, да се избавя от мъки и срам, дойде ми на помощ, като от бога пратена, една жена — Фотина Касапска — актриса в трупата «Театрален напредък», и ме спаси от моето отчаяно решение. На тая Касапска дължа днес живота си.

Како, аз прегърнах попрището на актриса и съм в тая трупа под името Стефанка Георгиева. Чаках пред нашата къща до късно снощи, за да падна на колене пред тебе и да моля да не презираш бедната си сестра, като ти разкажа чистосърдечно всичко. Само на тебе имах кураж да се покажа, знаех твоето добро, златно сърце, което щеше да ме разбере. Защото съм изгоряла и изжадняла, сестро, за близък, свой човек, да си поиздумам и поплача. И таз вечер питах и те чаках да се завърнеш от Княжево, поне на улицата да те видя — в къщи не смеех да дойда. . . да я не оскверня. Оная, която ти видя от прозореца, че бяга, бях аз! В оня миг нападна ме малодушие, ужас. . .

Како! Пиши ми две думи де да се срещнем. Искам да те прегърна: ти тъй ме обичаше! Ти ме обичаш още, нали, како? Ти ще си гневна на мен, ти ме презираш може би, но ти пак ме обичаш. Аз оттук виждам тая любов в твоите очи, като четеш с ужас това писмо. Бедната ми майка! Как искам да си заровя главата в гърдите ѝ и да зарева. Моята златна майка! Аз я убих. Не я оставяй, како, да пропадне под скръбта. Ти си умна, ще найдеш думи да я утешиш. Увери я, че дъщеря ѝ не е развратница, нито е създадена за такава, а жертва на човешката подлост и на неопитността на доверчивото си сърце. Ох, како, как ти предвиждаше съдбата ми и четеше в лицето на тоя човек!. . . Моли и тати за мене, кажи му същото. Нека ме мрази, аз заслужвах това: аз го лъгах подло, аз покрусих името Хрусанов, той няма да ме прости никога, знам го, че е непреклоним в такива работи. Но нека ми позволи са-

мо един, последен път да му целуна ръката. Ох, аз съм много злочеста, най-злочеста!

Свършвам с трептяща ръка писмото си и ще чакам отговор с примряло от нетърпение и страх сърце.

Твоя сестра Ц о н к а

П. П. Ах, боже, аз забравих най-първото: честит ти годеник, како!»

Тя турц писмото в плик, надписа го и затимбрува, та да го пусне утре рано в пощенската кутия.

XXI

ТЕХНИЯТ СВЯТ

Частната драматическа трупа «Театрален напредък» беше пристигнала в София преди четири дни, тъкмо в деня на Милкиния годеж.

В състава ѝ влазяха десетина млади хора от двата пола, част артисти по призвание, гладни за слава, част несретници в живота, гладни за хляб. Последните бяха повече.

От година и половина трупата под директорството на Касапски, основателя ѝ, влачеше по градове — големи и малки — своето чергарско, необезпечено съществуване, даваше представления често при пълен салон, по-често при полупуст, гладующа тук, весела там, но винаги бодра, негубяща вяра в себе си, силна от гордостта, която Касапски ѝ бе внушил, че те са апостоли на изкуството в отечеството си. От друга страна, подигаше рвението им и духът на съперничество с трупата «Сълза и смях», която те искаха да засенят.

Участието на Цонка преля струйка от нов живот в трупата. Даровита, с повече вкус и развитие от другарките си, тя беше ценна сила при тях; тя тълкуваше любовните роли с много художествено чувство, преживяла сама най-силните ощущения на щастлива и нещастна любов.

Подиробед трупата правеше последня репетиция на О т е л о под дирижьорството на Касапски, четирийсетгодишен човек, нисък, с широко грапаво лице, с обръснати мустаци, нервен и строг.

Репетицията ставаше на сцената в театър «Вариете».

Актьори и актриси, облечени сега във всекидневните си дрехи, преговаряха на дело ролите си, учени, мъмрени, напътвани от строгия режисьор, с драмата в ръка.

— Иванова първа, ти играеш Емилия твърде лошо: пищиш и кряскаш, като че се караш с Дездемона; а трябва да бъдеш почтителна и покорна, както се пада на една по-долня — казваше строго Касапски на госпожица или госпожа — неизвестно — Иванова първа.

— Пак ви казвам, господин Касапски: не се считам по-долня — отговори троснато Иванова п ъ р в а, която носеше тая прикачка за отличие от друга Иванова, която пък се викаше в т о р а и като нея също носеше кръстно име Невянка.

Касапски се намръщи.

— Ти пак се заядаш. . . Следвай. . . Госпожица Георгиева — прекрасно изказа монолога си. . .

— Георгиева все прекрасно — избъбра със зъби Иванова първа.

— Какво бъбриш като обран просяк? Дай си репликата на Яго. . . Па същата ли тая непрана кърпа ще показвате на сцената? Не забравяйте, че тая кърпа е на военачалника на венецианската република. Намерете копринена поне.

Яго, много скачаш, когато говориш: трябва да бъдете по-умерени в движенията си. . . Не изражавай омразата си против Отело със скърцане на зъби: думите доста изказват гняв. . . Петров, К а с и о у вас излазя като манастирски дякон. Покажи повече огън.

— Това ще видим на сцената.

— Добре. Госпожице Георгиева, закърпихте ли си роклята на Дездемона? Добре. . . Следвай. . . Твоя тон съвършено подхожда на ситуацията. . .

— «На ситуацията на положението» — избъбра Иванова втора и се поизкиска.

— Мълчание! — скара се Касапски. — Скарлатов, забравих да ти кажа одеве — обърна се той към един по-стар, нисък актьор с бръснати мустаци и лисичи погледи, — че представляваш венецианския дож, като се чешеш. Не е нужно. Един дож не се чеше. Гос-

пожице Георгиева, ти предаде добре нежността на чувствата си.

— Госпожица, колкото и жената на ахамина — издума ниско Иванова първа.

Цонка чу, или по-добре разбра, и пламна.

— Господин Касапски, забранете ѝ да ме докача.

— Какво каза тя?

— У, деликатницата! — избъбра Иванова първа иронически.

— Да, забранявам ти, госпожо, да оскърбяваш.

— Изразявайте се прилично, господин директоре. Щом е госпожица тя, аз защо да бъда госпожа?

Касапски се намръщи и каза повелително:

— Моля, оставете глупостите, а делото гледайте. Господин Стайков, ти в ролята си на Родериго, Дездемонин обожател, сучеше си мустаците по един ужасен начин, като говореше на Дездемона: това е неприлично. Кога е за мимика, чрез мустаци любов се не изказва, а с изражение на очите.

В тая минута при кулиса свирепият венециански дож се скараха с Брабанцио, Дездемонений баща, за някаква сума от комар, която последният отказваше да му плати, па веднага се уловиха за гушите. Брабанцио, по-силен от дожът, залепи му една звънлива плесница.

Касапски скокна яростен.

— Нанков, що правиш? Ти си пиян преди време — извика той. . . После се обърна към един от актьорите:— Па когато слагаш довечера вино на сцената, туряй вода в чашите. А то, колчем има пиене на сцената, Нанков се напива с истинско вино и се нарязва до забравяне ролята си. Така беше в Д а м а т а с к а м е л и и т е.

— Той сам си напълни вино в своята чаша — каза актьорът.

В същия миг Скарлатов стовари юмрука си по врата на Нанкова. Сбиха се. Актьорите ги разтърваха.

— Какво имате вие, бесовски синове? — изкряска Касапски.

— Скарлатов е един безобразник! — каза запъхтян Нанков, като стреляше яростни погледи на дожът, навел глава като гневен бик, готов да се спусне пак.

— Защо се ядете като кучета?

— Той е един нахал! — повтори Нанков. — Преслед-

ва жена ми. В кулисите само я гледа лакомо и суче мустаци със задни намерения.

— Господин Касапски! — извика свирепия Скарлатов. — Не е ли негова милост пò идиот от една калевра? Де имам аз мустаци?

— Правиш знак, че сучеш мустаци — поправи се Нанков.

— Нанков, ти си ревнив като един арапин. Тебе трябваше да дадем Отело. Само че неговата роля е дълга, а ти нямаш памет и чакаш все суфльора да ти канерва.

— Аз протестирам, господин директоре: вие ме все оттиквате във второстепенни роли; също и на жена ми давате все слугински.

— Жена ви трябваше да се поучи повече, господин Нанков. Извини, но тя е безграмотна. Смеша присъствува със съществува. Казва «аз съществувах в черква» вместо «присъствувах в черква».

— Протестирам — извика госпожа Нанкова, — лъжа е, че съм казала тъй: аз не ходя на черква. . .

— Например де. . .

— Фотино — обърна се директорът към жена си, която влезе. — Беше ли при касиера? Как отива продажбата?

— Малко места са още взети — каза Фотина мрачно.

— Имаме до представлението още четири часа — забележи успокоително Касапски, като погледна часовника си.

— Господин Касапски, заплатете остатъка — рече Скарлатов; — инак не «съществувам» на представлението, както се изразява госпожа Нанкова.

— Как, ти си дожът! Не може!

— Останете без дож. Един дож — па и той иска да яде на обед и на вечеря.

— Господин Скарлатов, ти мислиш само за ядене, когато не мислиш за пиене! Ти забравяш, че човекът не е животно, а същество духовно — каза строго Касапски.

— Ние положително гладуваме — обадиха се други.

— Няма ли фурни, локанти в София? Яжте до насита, доде ви правят кредит. Тия магарета локантаджии само тъй могат понасърчи изкуството в България. Никога в театър не стъпят.

— На Георгиева обаче плащате напълно — забележи Иванова първа.

— Тя е галеното дете — каза Иванова втора.

— Какво сте взели на очи госпожица Георгиева?— каза намусено Фотина.

— Георгиева няма четири рога на главата, та да я предпочитате — отговори Иванова първа.

— Има талант, тя ни е силата — отговори натъртено Фотина.

— Как, а ние сме без талант? — казаха обидено първа и втора Иванова.

— Не отричам. Но госпожица Георгиева има вярно чувство. . . Има и глас обработен, и по-изящно се държи пред публиката — каза директорът.

— Ето това е право: ние не сме биле придобили практика в шантана — каза ехидно Иванова първа, като погледна Цонка.

— Вие сте безочлива клеветница! — викна с възмутено лице Георгиева.

— Иванова първа — обади се Фотина, — това е безобразие! Ако не можеш да се откажеш от перашките маниери да говориш, ето ти вратата широко отворена.

Застъпиха се и другите артисти за оскърбената Цонка и осъждаха Иванова първа.

— Аз не искам да я обиждам — извини се Иванова първа, уплашена от мисълта да се намери на улицата.

— Подай ѝ ръка за извинение — каза Фотина.

— Не желая! — каза с просълзени очи Цонка и влезе в кулисите.

— Господа, госпожи и госпожици — извика Касапски, — в една трупа трябва да има взаимно уважение. Заучете добре ролите, помнете, че сме в столицата, дето обществото е по-взискателно. Да се не посрамим, господа! Фотино, иди успокой госпожица Георгиева. Скарлатов, Нанков, забравете си недоразуменията поне на сцената. Аз почти при всяка репетиция трябва да бъда и режисьор, и мирови съдия. . . На трън сте задоени всички! Но, господа! Внимавайте да се не посрамим в София, да не затъмним лаврите си от провинцията. Петров, приготви ли черната краска за мене? Ти знаеш, че О т е л о е африкански арапин. . . Сега идете. В осем часа всички тука точно.

Актьорите излязоха.

Слънцето беше на заход.

Цонка отиваше наведена към гостилницата си, още огорчена от язвителните ухапвания на Иванова първа. Цонкините успехи в трупата бяха разбудили завистта и ожесточили сърцето на тая актриса, която минуваше за първа между другарките си до Цонкиното постъпване. В никое поприще, в никоя среда, освен в харема, завистта не става по-парлива и свирепа. Останалите артисти обаче се отнасяха дружески с Цонка, толкова добра другарка, колкото и добра актриса.

Подмятанията на устатата Иванова първа бяха по налука. Цонкиното инкогнито се бе запазило досега в трупата. Знаеха, че Стефанка Георгиева била от Балчишко, учителствувала там, после влязла в трупата по природна наклонност. Скроената от Фотина невинна лъжа биде лесно повярвана. Само злобната подозрителност на Иванова първа смущаваше Цонка; но тази неприятност беше едничката от страна на другарите ѝ.

И тя бързаше към гостилницата си, радвана от надеждата да намери там Милкиния отговор на писмото си, писмен или чрез човек, знаейки, че девойката не би се решила да стъпи в гостилницата.

Щом се изкачи в стаята си, тя погледна на масата, па повика слугата и го попита:

— Имам ли писмо отнейде?

— Няма.

— Някой човек не идвà ли да пита за мен?

— Никой — отговори слугата.

Цонка си сбърчи челото в горчиво удивление.

Тя стоя на прозореца да гледа кой мъж влазя във вратнята на гостилницата и гадаеше дали не е той ожидаемия вестоносец. Но никой се не яви.

XXII

ПРИ ФОТИНА

Госпожа Касапска стоеше в стаята си сама. Тя току се бе завърнала от репетицията. В ръце държеше вестник, който оповестяваше за пристигането на трупата в столицата и за даването таз вечер О т е л о.

Влезе гостилничния слуга и ѝ каза, че долу един господин пита за нея.

— Кой е този господин? — попита тя, като остави вестника.

— Един млад господин. Пита и вчера, и днес преди обед за вази.

— Нека влезе.

И Фотина бързо взе да се поправя пред огледалото. След минута вратата се почука и на отговора «свободно» появи се на прага Денков.

Фотина го не познаваше.

Денков се представи. Па като седна, по-поканата на домакинята, каза с треперлив, неуверен глас:

— Госпожо, вие ще ме извините за смелостта ми, че без да се познавам, обръщам се към вас за една услуга. . . за една справка.

— Заповядайте, господине.

Видът на тая жена, нейното откровено и внушающе доверие лице успокоиха малко предишните опасения на Денкова. Имаше нещо честно в тая физиономия, в тия подвижни големи черни очи.

Той се притесняваше няколко време как да начене. Най-после попита с решителен вид:

— Вие вчера сте биле заедно с госпожа Цонка Хрусанова. . . с бивша госпожа Трайчева? — Той се затрудняваше с каква фамилия да нарече Цонка.

Фотина се изчерви.

— Аз? Никак, господине!

— Но вие снощи сте влезли с нея в тая гостилница по девет часа?

— Кой ви каза това, господине?

— Научих се. Извинете за моята нескромност.

— Аз не познавам тая госпожа Хрисантова. . . как казахте? Госпожа Хрусанова?

— Или бивша госпожа Трайчева.

— Ах, да, това беше една наша другарка, госпожица Стефанка Георгиева.

Денкову се стегна сърцето.

— Стефанка Георгиева? Значи, не е била Хрусанова? — произнесе той тъжно. — Извинете тогава, че ви обезпокоих, госпожо — и той стана.

Фотина забележи скръбното изражение по лицето на момъка.

— Позволете ми, мога ли да попитам защо дирите госпожа Хрусанова? Аз познавам сестра ѝ.

— Излишно, госпожо, това не може да ви интересува. Извинете.

И той си взе шапката да излезе.

— Вие се познавате лично с тая госпожа? — попита Фотина, у която женското любопитство се събуди.

— Как, служили сме заедно в Казалар и желаех непременно да я видя. Имам и писмо за нея. Сбогом.

Фотина го задържа:

— Та вие имате писмо?

— Предадоха ми го да ѝ го връча, като мислеха, че е тука. И аз сам мислех това, защото ми се стори, че я видях оная вечер. Види се, припознал съм се.

— Но може да е тука пък? — каза Фотина.

— С това предположение и аз я диря от вчера и днес из града. У тях не е слезнала, по гостилниците я няма. Дирих я де не. Но сега вече се обезсърчих. Ще предам писмото на домашните ѝ.

Фотина помисли малко.

— Ако обичате, елате след един час. Аз ще разпитам моята другарка. . . госпожица Георгиева. Мисля тя да знае де е госпожа Хрусанова, щом е тука.

Тя изглеждаше момъка съчувствено.

— Извинете, тоест каква «другарка»? — попита Денков, втори път чул думата «другарка».

— Тоест другарка в трупата «Театрален напредък». Ние сме актриси.

— Ах, да? — извика Денков. — Четох във вестниците, и афишите видях. Вие давате в неделя О т е л о?

— Не, днес, по случай празника на 6 септември. . . Та вие заповядайте след един час. Сигурно ще узнаете.— После, за да го обнадежди повече, прибави: — Аз вярвам, че госпожица Хрусанова е без друго тука.

Денков се вгледа в нея. Той пронизваше с очите си нейните и търсеше да види какво крие в душата си. Той разбра по отговорите ѝ за Цонка, най-напред уклончиви, а после по-определени, че тя знаеше, че наистина е тука, но криеше.

— Госпожо — каза той с решителен вид, — вие таи-

те от мене, вие знаете де е госпожа Цонка Хрусанова! Аз съм уверен, че тя е била снощи с вас. Истина ли?

После, като да даде повече убедителност на думата си, той притури:

— Вярвайте, че госпожа Хрусанова има в мене човек, който я дълбоко уважава, който я цени. . . който я. . . който искрено й симпатизира. . . Попитайте и нея — тя ще ви каже това. . . Давам ви честна дума, че ако е нужно да пазя тайната за нейното присъствие тука, аз ще я запазя тая тайна като свещено нещо.

Искрения тон на момъка, изражението на мургавото му лице, дето се четеше такава тъга и задушевност, и неговия треперлив, развълнуван глас внушиха доверие на госпожа Касапска и обезоръжиха упорството й да крие Цонка.

— Господине, вярвам на думите ви, аз се уверих, че сте почтен човек и с почтена цел търсите госпожа Хрусанова.

— Вярвайте ме, госпожо! — извика момъкът с очи, озарени от радост.

— Да — каза натъртено Фотина, — госпожа Цонка беше същата, която са видели снощи, че влезе с мене тука.

— Ах! — извика Денков.

Той едвам се удържа да не прегърне госпожа Касапска от чувство на жива признателност.

Фотина продължи:

— Но Цонка сега се крие под името Стефанка Георгиева. . . тя бе принудена да направи това, разбирате?

— Знам деликатното й положение. . . Но какво чини тука?

— Казах ви: другарка ми е в трупата.

— Актриса? — извика учуден Денков.

Тоя възглас се стори на Фотина обиден. Очите й заискриха.

— Как, и вие, и вие, господин Денков, младеж образован, гледате на нашето занятие като на позорно? Мислите ли, че щеше да бъде по-почтено, ако Цонка тръгнеше по пътищата да се прехранва с продаване честта си или да се отровеше от отчаяние, както я и сварих, че тъкмеше да направи?

— Напротив, напротив, госпожо! Дайте да ви целуна ръката!

И Денков грабна дясната й ръка и я целуна.

Фотина се покърти.

Тя му разправи накратко при какви обстоятелства бе я прибрала в трупата. Но Фотина не счете за сгодно да му обажда, че Трайчев се е разделил не от законна жена, и остави момъка в заблуждението му. Той изслуша внимателно и покъртен.

— И защо се напуснали?

— Причините не знам добре.

— И сега актриса? Ах, вие сте я спасили; вие обладавате сега една скъпа театрална сила и уверявам ви, че госпожа Цонка няма да ви посрами, както не ви е посрамила досега. . . Ах, госпожо, вие ме възродихте с това известие, аз правех ужасни предположения за съдбата на Цонка, като я мислех сама в тоя град. Вие ме направихте щастлив. . .

Фотина го гледаше зачудена от излиянието на тоя възторг за Цонка.

— Вие твърде й съчувствувате?

Денков впери в нея пламенни очи и каза:

— Вие ще разберете степента на. . . уважението ми към нея, като ви кажа, че. . .

Той се спря внезапно.

— Бъдете откровени към мене, господин Денков. Ние от половин час се запознахме, но аз ви считам като стар приятел; считайте ме и вие такава. Общата симпатия към Цонка ни свързà.

Денковий поглед светеше, той бе вдъхновен.

— Вие питате дали й съчувствувам? Госпожо, аз я обичах, любех я страстно. . . — После се хвана за гърдите и каза горестно: — Но когато се убедих с раздробено сърце, че тя бе отдала своето другиму, на Трайчева, аз бях убит.

— И тя знаеше това?

— Да.

— Ах, колко ви жаля, и вас, и нея, че се е препречил на щастието ви тоя безчестник! Как й помрачи очите, та тъй сляпо да го залюби и повярва?. . . И после да я остави на пътя!

Денков само безмълвно разпери ръце.

— Вероятно тя ви е споменала нещо за това?

— Не.

По лицето Денково мина мъгла, то потъмня.

Фотина разбра, че го огорчи с тоя отговор, и прибави:

— Изобщо, ние не говорим за това. Аз ѝ забранявам да се връща към миналото, че губи душевното си спокойствие тогава.

— Но аз желая да я видя, госпожо. Де е слязла тя?

Фотина му обади гостилницата.

— Тука беше пълно, когато дойдохме, и се принудихме да се пръснем на разни места, временно, доде си намерим частна къща за всички ни — добави тя.

Денков тръгна да излезе.

— Аз ще ви моля, бай Денков: отложете срещата си за утре. Не вълнувайте Цонка, тя сега си готви ролята за тая вечер.

— Благодаря за това предупреждение. Тогава утре по девет часа?

— Добре, аз ще я предупредя.

— Аз впрочем ще я зърна още довечера на сцената.

— Ако обичате. . .

— Как, мога ли да не присъствувам? Тя е една артистка с рядка дарба, по призвание артистка.

— И всички тъй я ценим, господин Денков.

— Ах, аз помня, когато игра ролята на царица Тамара. Тя беше чудна, госпожо, тя беше съща царица. И оттогава ѝ остана това име в Казалар. . . Тя предаде характера на героинята си с такъв талант, с такова артистическо схващане и живот!

— Тя ми е разправяла за тази царица Тамара. . . И я хвали. . . Та вие сте автора ѝ?

— Но актрисата остави далеко зад себе си автора, тя облагороди произведението ми, тъй да кажа. . .

— Предайте ни драмата си да я изиграем, господин Денков. Тя не е печатана още?

— Не е.

Внезапно челото му се сбра страдалчески от тежки спомени, свързани с представлението на драмата му в Казалар, и той прибави:

— Тя има нужда от преработка.

Той ѝ подаде ръка за сбогом, па притури:

— Но поне да ви оставя писмото да ѝ го предадете. . .

И той бръкна в джеба на сетрето си, па се изчерви.

— Ах, забравил съм го в другата си дреха — каза той с виновен вид. — Тогава довечера ще ви го пратя в театъра. Може да е спешно.

— И тъй бива.

— Сбогом, предайте на госпожа Цонка сърдечния ми поклон. Утре по девет часа ще ѝ се представя.

Денков напусна гостилницата, пълен от щастие.

— Актриса! — шушнеше си той. — Слава богу. . . Моите страхове изчезнаха. И какви работи не помислих в глупостта си. . . Тая вечер ще я видя в театъра. Ще я видя, ще я видя! Утре ще се срещна с нея. . . Каква ще я намеря? Какво впечатление ще ѝ причини моето появяване? Едно време бягах от нея, сега тичам към нея— пак от любов. . . Съдбата я раздели от мене чрез Трайчева и пак чрез Трайчева ни среща тука — тя свободна, и аз свободен. Няма ли тука ръката на провидението?— И той вървеше замислен тъй из шумната улица. После му дойде мисълта: — И коя ще е причината на развода им, тъй бързо даден? Кой е дал причина от двамата? Но аз съм уверен, че жертвата е Цонка.

XXIII

ДЕЗДЕМОНА

Осветленият театрален салон полека-лека се напълняше със зрители. Те състояха преимуществено от средня ръка хора, от дребни чиновници, от еснафски семейства, от ученици на галерията, пуснати с обичната отстъпка, евреи и няколко чужденци.

Предните чинове, остали най-напред празни, също хванаха да се пълнят от по-интелигентното общество. Тоя ден беше празник и държавната трупа нямаше представление, та зрители надойдоха доста много, привлечени и от рекламите на вестниците, в редакциите на които бе се явил ловкият директор.

Но имаше още една причина за това: раздразненото любопитство на публиката. На много афиши по главните улици, до името Стефанка Георгиева

стояха в скобки, написани със син молив, думите: К а з а л а р с к а т а ц а р и ц а! Това беше извършено от ръката на някой услужлив приятел на ехидната Иванова първа, научила, неизвестно как, Цонкиния прякор. И сега Цонка щеше да е предмет на любопитни погледи и на всякакви тълкувания, естествено, повечето неблагоприятни, извикани от това чудато прозвище по афишите.

На най-предните столове седнаха Ялмазчиев, Чайков и Тихолов; после дойде и доктор Карлов, любител на театъра, след него — Байряков.

Завесата остаяше спусната. Музиката отпреде свиреше валсове.

— Де Трайчева? — попита адвокатът Тихолова.

— Той ме предупреди, че може да закъснее, но си е взел билет.

Наляво, на втория чин, безмълвен и сгушен между другите зрители, седеше Денков. Той нарочно бе избрал това място, за да може да се потулва зад главите на предните зрители. Той чувствуваше, че ще се вълнува, и искаше да не бъде това забележено.

Завесата се вдигна. Представлението на О т е л о започна.

Появяването на Дездемона направи да се преметне сърцето на влюбения момък. Цонка беше прелестна с роклята на венецианска аристократка, със своята дълга златиста коса, на сплитка, както я носят девиците, препасана по челото с венеца на царица Т а м а р а. Денков, запъхтян, със силно туптяще сърце, гледаше сега тая жена, която бе напоила душата му с толкова любов и мъки. Той гледаше само нея, а не играта ѝ. Той гълташе прелестта на леките ѝ движения, мелодията на гласа ѝ, властното и покойно изражение на погледа ѝ. Във всичко това той не виждаше Дездемона, а виждаше Цонка, такава каквато я знаеше и обичаше.

— Тя е mignonne — каза Тихолов на Ялмазчиева, като се взираше в Цонка.

Сцените вървяха една след друга. Цонка беше превъзходна в ролята си. Тя тълкуваше с тънък женски такт, плавно, живо, естествено чувствата, що Дездемона изпитваше към Отело. В белезнявата си копринена рокля и горди движения на венецианска благородница

тя беше очарователно мила с тая малка, напета снага, гъвкава и с ефирна лекост във всяко мръдване. Гласът ѝ пееше.

Като за усилване на контраста Касапски, който играеше Отело, беше се загримирал до непозволителност грозен. В усърдието си да бъде истински мавър, чер и африканец, той бе теглил под очите си бяла багра, та се увеличаваше бялото им, като се удвояваше чернотата на лицето. Той бе ужасен в тоя вид на людоед от Нигрия. Затова при всичкото чувство и вещина на играта си в сцената на съденето му с Брабанцио пред дожа и сената, когато Дездемона казва, че се е влюбила в него, доктор Карлов пошушна на Чайкова:

— Как е психологически възможно, щото в такъв чер дявол да се влюби такава нежна девица?

Чайков му пошушна усмихнато:

— Дездемона може да се е влюбила, понеже Шекспир уверява; но тая госпожица — как я казваха? — Георгиева? — ако е влюбена, то без друго е влюбена в някой бял дявол.

Докторът се поухили.

— Малка женица, и не лошичка — забележи той.

— Малка женица, малки крачета, малка дарбица — всичко малко — забележи Чайков.

— Посредствена — каза Тихолов, като чу техният разговор.

Тия интелигентни хора всъщност харесваха играта на Цонка; но добрият тон в България изискуваше да не бъдат съвсем доволни и да покритикуват актрисата от една скитнишка провинциална трупа. После, няма полесен и по-приятен начин да засвидетелствуваш развития си вкус и разбиране от изкуството, отколкото да станеш строг съдия по него.

— Та това е пародия на Шекспира! — каза с недоволен вид Чайков. — Аз в Москва съм гледал О т е л о, но там — художествено нещо, защото играеха истински артисти.

— Много си придирчив; а аз намирам, че доста добре предават Шекспира — забележи Ялмазчиев. — За София и това е много.

— А аз, искрено да ти обадя: жаля двата си лева.

— А аз ги не жаля моите. . . Па не трябва ли най-

после да насърчаваме театралното изкуство у нас? Ние даваме по пет пъти повече, за да се удостоим да се прозяваме на представленията и концертите в Славянска беседа на разни громко рекламирани чужденци, повечето със съмнителни таланти, даже калпави. . . Но това е наше и като е наше, лошо е.

— Извинете. Кога отивам на театър — отвърна непреклонният Чайков, — аз отивам с цел да си доставя душевно, естетическо наслаждение, а не с цел да насърчавам изкуството. Когато е за насърчаване изкуството — то други въпрос. . . Ти смешаш тия две неща, като ме караш да се възхищавам само защото това е българско. Покорно благодаря.

Докторът се обърна към тях и каза, като гледаше към Касапски:

— Но този грозотник ми разваля илюзията. Аз не мога да се помиря с правдоподобността на такава любов.

— Нито аз с правдоподобността на самата интрига на драмата — забележи Тихолов; — може ли да се допусне, че за такава детски скроена интрига с кърпата един човек ще дойде в такова изстъпление на ревност, преди да направи най-малката проверка?

Сега вече и сам Шекспир минуваше през стъргата.

— Интригата е много наивна и изкуствена, но онова, което е силно и вярно, то са чувствата. А Шекспир е изобразил чувството на ревността гениално — забележи адвокатът.

— Само не гениално го тълкува този актьор — добави Чайков.

Представлението следваше. . . Публиката ръкоплещеше, главно на Дездемона.

— Отде е тази приятелка? — попита докторът, като гледаше Цонка.

— Чедо на провинцията. Разпитвах отде е и каква е, но не разбрах добре. . . Тихолов, знаеш ли де е слязла? — обърна се Чайков към съседа си, лукаво усмихнат.

— Ще съберем справка — отвърна Тихолов със същия вид.

— Мома ли ще е, или женена? — попита доктор Карлов.

— Ако е женена, сигурно тя изменява на своя Отело. . . — избъбра Тихолов.

— Да, в този актьорски народ нравите са леки — забележи докторът.

Другите артисти не обръщаха внимание на себе си.

Дохожда действието, в което се захващат мъките и терзанията на Отело. Той се криви, пули, гърчи ужасно прекалено. Той надминува целта си и вместо достоен за съчувствие страстно любящ съпруг, става пъклен дявол, отвратителен с епилептическите си припадъци на ревността. Затова очите бягат от него и с услада си почиват въз нежната Дездемона. Тя е възхитителна сега в ролята на страдающа жена. Нейните руси коси в това действие падаха на талази по рамената ѝ.

В това време пристигна Трайчев, предшествуван от театралний слуга, който почтително му показа стола. Трайчев се поздрави със съседите си усмихнат и седна. Той беше изискано облечен, хубавец с черните си проницателни очи, които гледаха смело, и със завитите изящни мустаци.

— Ах! — каза си той, щом видя Цонка.

— Що има? — попита адвокатът.

Трайчев се наведе на ухото му и му пришепна:

— Ето я на сцената.

— Коя?

— Дездемона.

— Как, познаваш ли я?

— Тя е същата.

— Същата?

— Да.

— Твоята?

— Да.

— Ах! — извика адвокатът.

Трайчев най-напред се сепна. После необикновено задоволство светна в очите му, като виждаше Цонка актриса. Актриса вече? Сега и последните опасения, що идеха сегиз-тогиз, изчезнаха.

Адвокатът гледаше вторачено Цонка.

— Моите комплименти: имал си вкус.

После пошушна на съседа си нещо, като прибави:

— Не казвай на Карлова: роднина са.

Съседът му пошушна на съседа си и тоз на своя.

И всички вторачиха стреловит поглед на Цонка. После се извърнаха към Трайчева и размениха знаменателни намигвания.

Трайчев, с лице заляно от тържество, гледаше на сцената.

Адвокатът му пошушна:

— Изглежда да ви е прежалила твърде скоро?

— Защо?

— Тя си е влязла вече в кожата на актриса. Ни лук яла, ни на лук мирисала. Но действително, надарена е за актриса.

— По-добре. . .

Завесата падна. Шумни ръкопляскания. Остаяше още последното действие.

XXIV

ДРАМА В ДРАМА

Директорът дойде при Цонка, седнала на един стол да си почине.

— Великолепно, госпожице — каза той. — Когато аз се кланях на бурните ръкопляскания, чувствувах, че се отнасят повече към вас, към вашия талант и красота.

— Но моята роля е малка, господин Каса пски — каза Цонка скромно, като си отриваше с кърпица пота на челото. — Вие играхте с много увлечение и сила дългата си роля.

В кулисите другите артисти приказваха, щураха се, извикваха се, за да се приготви излазянето за идущето действие.

Цонка сияеше. Съзнанието, че тя господарува тая вечер над погледите и умовете в театъра, бе оттикнало на заден план другите ѝ мисли. Природа артистическа, тя се бе цяла погълнала от ролята си и се намираше под обаянието на триумфа си, тъй сладко загъделичкал славолюбието ѝ.

Фотина също се щураше и разпореждаше.

Тя не бе се сетила в улисията си да говори на Цонка за Денковото посещение и за писмото. Тя и сега не

се догади, като видя Цонка претрупана с лаврите на публиката. Тя я приближи и ѝ каза просто:

— Добре игра.

— Ох, стига сте ме галили, Фотино! — И Цонка влезе в стаята на актьорите и запоправя пред огледалото рухото си на венецианска аристократка. Тя се намери прелестна.

— Готово ли е всичко? — чуваше се дрезгавия глас на Касапски.

— Всичко. И алковът се тури — отговори един от актьорите.

Иванова първа бе намусена, с изопнато от досада сухо лице.

В това време Касапски влезе.

Цонка се обърна към него:

— Вие, като ме душите, стойте от другата страна, извърнете се срещу публиката, не гърбом към нея. Това не е естетическо.

— А, уроци на режисьора! — забележи добродушно Касапски.

Петров се обади:

— Аз никога не бих приел да играя Отело с госпожица Георгиева: аз и на лъжа не бих могъл да направя движения, че я душа.

В това време завесата се дигна.

Артистите, които имаха роли в последното действие, излазяха по реда си на сцената. Оттам пак се чуваха раздирателните и отчаяни викове на Отело.

— Госпожица Георгиева де е? — викаше в кулисите Петров.

— Още не е време за мене — отзова се Цонка.

Влезе Иванова втора с една афиша в ръката.

— Виж какво е турил някой пакостник на афишите — каза тя.

Цонка видя прибавката с молив и пламна.

— Това е писала Иванова първа! — каза тя гневно.

— И какво значи това: «Казаларска царица»?

Цонка захвърли афишата.

— Оставете ме!

Гърдите ѝ се повдигаха от яд.

Петров се показа на прага с писмо в ръката.

— Един господин предаде това писмо за вас.

Цонка пое плика, на който стоеше името «Госпожица Стефанка Георгиева». Почеркът ѝ се стори познат, но не се сети чий е. Тя разкъса плика. Вътре имаше друг. На него прочете тоя надпис: «Госпожица Цонка Хрусанова». Тя пребледня. Сърцето ѝ се разтупа. Почеркът беше Трайчевия. Тя нервно раздра плика, но вместо писмо изтегли четири банкноти по петдесет лева. Неизразима скръб се появи по лицето ѝ. Тя гуди банкнотите в плика и го смачка яростно в ръката си. Устните ѝ пребледняха, тя цяла затрепера, като от треска.

Писмото беше предал Денков, в нов плик с новото име Цонкино, за да се запази тайната на личността ѝ.

Фотина в това време, спряла се на прага, видя това.

— Що отказват, сестро, да се видите?

— Не — каза Цонка глухо.

— Не трябваше да те тревожат сега!

— Госпожице Георгиева! — извикаха из кулисите гласове. — Излез!

— По-скоро, твой ред е! — каза Фотина и я дръпна за ръката, в която бе остал смачкан плика.

Цонка бързешком увря плика в един джеб на роклята си и отиде на сцената.

Шумни ръкопляскания я посрещнаха.

Дездемона беше сега бледна пред ужасния Отело, сякаш предчувствуваше съдбата си.

Внезапно тя, прелестна в трагическата си красота, се извърна насам, изричайки в монолог душевните си страдания и непобедима любов към страждущия от поривите на сляпо и отчаяно подозрение мъж.

Очите ѝ случайно паднаха на първия чин, дето стояха горепоменатите зрители.

И погледът ѝ се спря на Трайчева.

Тя пребледня като стена. Тя забрави и прекъсна монолога си. С очи широко изпулени, втренчени в Трайчева, тя стоеше на сцената вкаменена и няма, въпреки многократните подканяния, давани из кулисите, да продължава.

— Тебе гледа — каза учуден адвокатът Трайчеву.

— Тя се превърна на истукан! — каза докторът недоволен.

— Да не излезе скандал? — продума Чайков.

Трайчев, почервенял силно, бързо стана да си върви.

В тоя миг Цонка извади из джеба си смачкания плик, хвърли го въз Трайчева, па полетя и падна на пола.

— Какво стана? Какво се случи? Коя е таз? — раздаваха се въпроси между смаяните зрители, наставали, като гледаха, че актьорите изнасяха Дездемона в несвяст между кулисите. Денков изчезна от мястото си. Фотина оттикна мъжете, разкопча корсета ѝ, за по-свободно дишане, разтри ѝ с одеколон челото и слепите очи. После с помощта на една актриса и на Денкова, бледен и просълзен, пренесоха Цонка в една стая.

В това време чу се гласа на Касапски от сцената, който казваше:

— Уважаеми госпожи и господа, по причина на ненадейното прилошаване на госпожица Георгиева, представлението се прекратява. Просим великодушно извинението ви.

Публиката посрещна тия думи с недоволен ропот и хвана да излазя.

XXV

ПРОТИВОУДАР НА СЛУЧКАТА

Доктор Карлов излезе из театъра поразен. Той бе научил от съседа си там, който бе забравил предупреждението, че Цонка е Милкина сестра.

— Наш Христо я оцапа! — каза си той с прехапани устни. — Сякаш нещо ми казваше, когато го раздумвах, че сродяването с това семейство няма да ни направи чест, а ще ни засрами. Семейство бедно, просто, перàшко. . . Едната сестра развратна, била държанка, сега — актриса, която прави скандали на сцената. Другата — зная ли я каква е? Не ще да е далеч от тая, щом ѝ е сестра — макар на вид да лъже очите. . . Сестра ми я хареса главно, че е къщовница. Къщовница, но пак перашка дъщеря! Наш Христо затъна с двата крака. . . А други ден — имаме сватба. . . Възможно е и сестра ѝ да се окуми при нас на венчанието!. . . Не! Това венчаване няма да стане. Това е невъзможно! Ако иска да

умори майка си и аз да го не погледна, додето съм жив, нека Христо се ожени със сестрата на една публична!...

И всичките му прежни предубеждения възкръснаха с нова сила и смутиха душата му, природно добра. И да не беше всичко друго, Цонка само защото е актриса, беше вече изгубена в мнението му. Той не можеше да допусне, че актриса, колкото и да бъде добра и с поведение, имаше право да стои наравно с другите почтени хора. Това възрение, делено, като-речѝ, и от обществото, се утвърди в душата му от откритията, които направи случайно за Цонкиното минало.

Той отиде у Христови. Майка му си беше легнала.

— Нея не трябва да смущавам сега, Христа понапред да видя, искам още таз минута.

Слугинята му обади, че Христо бил повикан след вечеря у министъра за някаква работа.

— Ще го чакам — каза Карлов.

Той влезе в Христовия кабинет, запали ламбата и взе да се разхожда из стаята.

Той видя на стената Милкиния портрет.

И се намръщи.

— В очите има прилика с Цонкините очи, ще имат прилика и по натура, и по характер. . . Не е чудно да е знаела каква е пасмина сестра ѝ, и е криела!. . . Тая госпожица никога няма да се нарича «госпожа Бранкова». И още какви горделиви философии за равенство на мъжа и жената ми продаваше на Витоша!

И той се ядосваше.

Обзе го негодувание против тая мома, успяла по такъв «разбойнически» начин да уплени Христа. Всичките добри впечатления за Милка, що бе получил миналите дни, се замениха от враждебна подозрителност.

— Утре целият град ще гръмне — помисли си той.— Нейна милост, ако наистина е тъй горда и честолюбива, сама трябва да си подаде оставката и да се не натрапва.

И той ходеше назад-напред из стаята, очаквайки нетърпеливо връщането Христово.

XXVI

ВЕЧНАТА ЗАГАДКА

Цонка дойде съвършено на себе си чак сутринта, след един укрепителен сън в стаята си, дето я бяха докарали с пайтон.

Като отвори очи, тя видя Фотина, прекарала нощта тука, че четеше една роля. Тя подигна глава и погледна на масата. Лицето ѝ още беше бледно.

— Няма ли писмо от кака? — попита тя.

— Няма. Добре ли си?

— Благодаря, добре. Човек не е ли идвал поне да пита за мене?

— Никой.

Цонка климна глава скръбно.

— Отхвърлиха ме всичките! — изпъшка тя ниско.

— Аз не ща да те съдя, Цонке, за снощната случка — подзе Фотина благо.

— Ох, имаш право да ме съдиш.

— Но ми стана чудно, че ти тъй още силно помниш. А аз вярвах, че си се умирила вече, като беше отдала всичкото си внимание на театъра и беше презряла онова. . . Но по-добре да не говорим за това.

— Можем да не говорим, но аз все помня — каза тъжно наведена Цонка, като си отмахна назад една струя от косата, увиснала над челото ѝ.

— Кое помниш: подлостта му или него?

— И едното, и другото.

— Ти ужасно ни уплаши, ние се боехме за живота ти. Бедният Денков просто плачеше.

— Как, господин Денков? — попита стреснато Цонка.

— Да, той помагà за свестяването ти, той докара кола и заедно те отнесохме тука. Ти бе в несвяст, не видя каква симпатия ти показа. . . Колко се каеше, че прибързал да ти препрати писмото снощи! Той не знаел, че ще ти причини такава мъка. . .

Цонка си затули лицето безмълвно.

Вратата се отвори. Влезе слугата и подаде на Цонка една визитна карта.

— Александър Денков! — прочете тя учудена картичката.

— Да дойде ли тоя човек? Чака в кафенето — каза слугата.

Цонка остаяше нерешителна.

— Момче, почакай навън — каза Фотина.

Слугата излезе.

— Цонке — обърна се тя към девойката, — вчера не сколасахме да поговорим за това. Този Денков те е любил, истина ли?

Цонка клюмна скръбно с глава в утвърдителен смисъл.

— Разбрах, че те е любил. . . Той трепереше, когато говореше за тебе. . . А снощи, когато те видя примряла, ти не можеш си представи страданията му. Няма Трайчевата хубост, но каква добра душа! Какво благородно сърце!. . . Ти си сбъркала, сестро. Колко е добър! Ти си сбъркала, бедна сестро. . .

Цонка не отговори, тя гледаше надолу и преобръщаше картичката в ръката си.

— И чуваш ли? Той пак те люби! Ето истинска любов. . .

Челото на Цонка се затъмни.

— Фотино, извини ме пред него.

— Но приеми го за една минута. Постегни се —той ще почака малко.

— Не можа, сестро, уморена съм още, разтревожена съм. Помоли го да ме извини, ще се видим друг път.

— Както щеш — каза Фотина сухо и излезе.

Цонка мълчеше и гледаше картичката. В очите ѝ изплуваха сълзи.

Фотина се върна.

— Домиля ми за него, ти се отнесе жестоко — каза тя недоволна. — Питаше за здравето ти.

Цонка си затули очите.

— Аз не съм достойна за това внимание.

— Но той те люби, значи, всичко прощава и забравя — каза Фотина внушително.

— Аз си не прощавам, сестро — пошушна тя горчиво.

Фотина я гледа няколко време в недоумение.

— Знае ли, че не бях венчана с Трайчева?

— Не.

— Знае ли, че съм тежка?

— Не.

— Ох, не ми говори, Фотино!

Тя пак си затули очите.

— А знаеш ли какво аз ще ти кажа? — подзе енергически Фотина. — И ако познаеше тия неща, пак не би отстъпил от тебе. Тъй ми се видя, че тоя момък, и такава, каквато си, би те взел.

Цонка махна с ръка.

— Но мисли за бъдещето, Цонке! Един такъв младеж, който те обожава. . . Мисли, сестро. . . Всеки ден не се явяват такива. Повечето, които ще срещнеш, са като Трайчева или по-лоши и от него. . . И как можеш още да се вълнуваш и стряскаш от вида на тоя мръсник. . . та стана тоя скандал снощи!

— Да, аз ви напакостих — изпъшка Цонка. — Но нямах сила да се удържа, като го видях. И при все това. . .

Тя млъкна.

— Какво щеше да кажеш?

— Ох, недей, Фотино. . .

Фотина я погледна зачудена.

— Говори, Цонке!

Цонка сключи ръце и прошушна:

— И при всичко това. . .

Фотина напрегна слух.

— Аз пак го обичам — промълви Цонка.

— Как?

— Против волята си, сестро, аз го обичам, като го мразя ужасно.

След тая тежка изповед сълзи рукнаха из очите ѝ.

Фотина избухна:

— Как, обичаш го?! Ти го обичаш? Знаеш ли аз на твое място какво бих сторила? Бих го простряла мъртъв и стъпкала с краката си такъв вагабонтин. Бих му изпила кръвта. Ето, не обичам такива сламени сърца. . . Ти имаш сламено сърце. . . Такива хора са родени само да страдат. . . Който не може да мрази, той не може да се бори. . . Той е обречен жертва да стане на подлеците. . . Ти снощи не доигра, за да предста-

виш удушването на Дездемона от Отело... Като те гледах на сцената, аз си казвах, че тъкмо такава е била Дездемона: милостива, слаба, нежна, неизлечимо влюбена, с една реч — слабо сърце. Е, добре да ти кажа, аз презирам тая жена. Тя видеше, че Отело побеснява, и пак го обичаше, чакаше да я убие и молеше, вместо да му удари плесници и да го прати по дяволите. А твоят Отело е сто пъти по-чер от мавърът.

— Ох, недей, Фотинке!

— Чувай, ти това никому да не смееш да кажеш, че ще те презират. И аз ще те презирам, ако го не изхвърлиш тоя звяр из сърцето си, както изхвърлят една смрад на купището.

— Презирай ме, Фотино, аз заслужвам това... И сълзи рукнаха из очите ѝ.

Действително, Цонка беше повече нещастна, отколкото изглеждаше. Снощният припадък на сцената беше следствие на един нравствен удар, ненадеен и гръмоносен. Тя дотогава не знаеше, че Трайчев е в София, тя още по-малко знаеше, че той се жени за друга. Тя носеше в душата си незаздравели съвсем раните от свирепия му егоизъм и гнусно коварство, и пак — по непонятни за самата нея причини в душата си таеше смътни и безумни надежди, че той може би да се върне към нея! Това грубо заслепление, тая рабска и сюблимна готовност да прости и да забрави можеха да се обяснят само със сляпата, вживялата в организма ѝ любов към Трайчева. При познаването снощи Трачевата ръка в надписа на плика тя трепна от горнята смътна и безумна надежда. Но изтегли само банкнотите, без да има прибавено там нито думица от Трайчева. «Плаща ми със стоте лева безчестието!» — издума тя, жигосана като от светкавичен устрел, и в това душевно състояние излезе на сцената. При случайното виждане Трайчева тя в един неудържим избух от бяс, скръб и отчаяне му хвърли в лицето плика с банкнотите и примря. После тя не помнеше какво стана...

Фотина ходи няколко време из стаята, раздражена, като бъбреше със зъбите си проклятия.

Цонка също мислеше. По развълнуваното ѝ лице личеше, че някаква нова мисъл я завладя. Внезапно очите ѝ светнаха от решителност.

— Фотино — каза тя, — аз искам да видя Трайчева.

— Как? — И Фотина се изправи като истукан.

— Аз искам да се видя с Трайчева, аз искам да се обясня с него... — каза тя с внезапна енергия. — Върху ми са биле хвърлени гнусни клевети, той ги е повярвал и в гневът си ме напусна. Аз имам право да се защитя... Може би той и очакваше такава постъпка от мен...

— Луда ли си?

— Разбери, Фотино, че аз нося в утробата си от три месеца дете от него! — изкряска Цонка в самозабрава. — Какво ще правя с едно незаконородено дете? Какво ще стана и аз? Той ми е мъж, чуваш ли?

И тя стана да се облича.

Фотина я гледаше поразена от скръб. Тя знаеше, че Цонкината постъпка беше безполезна и безумна и че Трайчев имаше сватба в неделя, което тя грижливо криеше от нея. Това откритие би било нов смъртен удар за Цонка.

— Чакай! — каза тя. — Аз ще ида по-напред! — И тя си тури паларията.

— Иди — каза Цонка отпаднала и седна.

Фотина излезе. Тя вървеше бързо из улицата, без да знае добре какво ще иска от Трайчева и без да вярва в нещо добро от него. Но тя сега усещаше страшна потребност да му издума, да го смаже с погледа си, да му покаже юмрука си.

XXVII

ВАЖЕН РАЗГОВОР

Трайчев не беше отишъл в канцеларията си. Той бе взел отпуск по случай сватбата си. На масата в стаята му стоеше в скъпо кръжило фотографическия портрет на годеницата му. Той си туряше ръкавиците, за да иде у дома ѝ, и даваше някакви разпореждания на един разсилен. Той говореше малко раздражено, защото снощната случка още го държеше разстроен. Образът на Цонка му се изпречваше бледен и мсти-

телен, като на фурия, както го видя на сцената. Той сега я мразеше, искрено мразеше, както мрази човек спомена за едно убийство. Присъствието ѝ именно сега тук беше кобно, беше една заплаха против него, против бъдещето му. О, как я мразеше сега! В Казалар му беше досадителна с любовта си, която той не желаеше т а к а в а; тук му бе ненавистна с омразата си — той не допущаше, че постъпката му би извикала друго чувство.

И сега, пред сватбата му, дошла тук. Чорт я взел! Разсилният излезе и веднага се върна.

— Една госпожа пита за вас — каза той.

— Коя е?

Трайчев се сепна.

— Една млада госпожа, не я познавам.

«Тя е!» — каза си той безпокоен.

— Кажи, че съм излязъл. Никого няма да приемаш.

— Аз казах, че сте дома. Вие заръчахте само за попа. . .

— Глупец!

Той се намръщи.

— Кажи, че съм занят и не приемам. Попитай я и за името ѝ.

Той чакаше разтревожен.

Разсилният се върна и му подаде картичка.

— Моли да я приемете за малко време, имала бърза работа до вас.

— Ф о т и н а К а с а п с к а? Коя е тя? Де бях чул такова име, де бях?. . . — казваше си Трайчев, като гледаше картичката.

Той се поуспокои.

— Пусни я. Какво ще ми говори тая Касапска и каква бърза работа? — думаше си той след излазянето на разсилния. — Непременно това посещение ще е в свръзка със снощното събитие.

Потропа се на вратата, па влезе Фотина.

Той я погледна учуден. Подаде ѝ ръка и я покани да седне. Фотина беше развълнувана.

— Господин Трайчев, извинете. Аз ида да ви обезпокоя нещо, принудена съм.

— Що има, госпожо?

— Вие знаете вече, че госпожица Цонка Хрусанова е тука. . .

— А, от нейна страна идете?

— Не от нейна страна, от моя си. Но Цонка ми е другарка в трупата и приятелка. С това право аз дойдох.

— А, вие сте актриса?

— Да. Господин Трайчев, вашата постъпка с това момиче беше жестока. Вие го измамихте, че ще го вземете за жена, опозорихте го и го оставихте на пътя. Това беше безчеловечно.

Трайчев се намръщи и каза с нервен глас, като стана:

— Моля, от актриси морал не ща. . . Кажете направо какво желаете.

Фотина пребледня, но се удържа.

— Вие погубихте това момиче, вие го зарязахте по един невероятен и грозен начин и го оставихте трудно от вас, а сега се жените. Помислете си, какво ще стане с тая нещастница?

— Госпожо, за «трудното» бъркате адреса. . . Попитайте нея сама. Ако е искрена към вас, тя ще ви каже.

Фотина пламна.

— Не е ли ви грях, господине? Аз зная Цонкината душа по-добре от мене си. Как ви дава сърцето и съвестта да я обвинявате в измяна, нея, която ви е обичала най-искрено, та и сега още — срам ме е да го кажа — ви обича?

Трайчев се изсмя сардонически.

— Изкарайте я поне, че и сега е честна!

— Честна е!

— Втора невинна Дездемона? — ухили се той.

— Да!

Трайчев считаше за неблагоразумно да раздражава тая зъбата жена. Той кръстоса ръце отзад и попита студено:

— Госпожо, всичко това малко се касае до мене и съвсем не се касае до вас. Аз не мога да разбера с какво право се месите в една чужда работа, когато самото лице, на което сте станали адвокатин, е тука. Но собствено, какво желаете да ми кажете?

— Да ви напомня длъжността ви.

— Не вярвам да мислите да ми предложите нещо чудовищно, например да я взема за жена пак? — и той се изсмя горчиво.

— Това би било благородно от ваша страна. Чудовищното е, дето вземате за жена една невинна девойка, госпожица Върбева, след като. . .

Трайчев я прекъсна:

— Запретявам ви да говорите за това лице!. . . Какво имате да ми кажете друго?

И той нервно хвана да си намъква ръкавицата на дясната ръка, за да й покаже, че ще излазя.

Фотина, бледна, се двоумеше какво да отговори. Па внезапно каза:

— Вие трябва да обезпечите колко-годе жертвата си!

— О, такива жертви винаги намират много покровители. Тя си е добре там; дето си е, тя си е намерила мястото. Не се грижете за нея.

Фотина биде уязвена от това подмятане, но се обузда и продължи:

— Не бори ли ви съвестта, господин Трайчев? Вие се венчавате в неделя, а там примира една отчаяна жена, озлочестена от вас! Не вярвам и вам да бъде много весело. Знаете ли, че отчаянето е способно на всичко?

Той си закопча ръкавицата и си взе шапката.

— Госпожо, пак имам чест да ви попитам: какво още желаете? — попита той нервно.

— Вие мислите, че имате чест? — каза с пламнал поглед и разтреперана Фотина.

— О, извинете: всичката чест се е събрала сега в гардероба на трупата ви! — избъбра той с гняв. . .

Фотина отвори вратата и като се спря на прага, извика:

— Вие още имате дързост да се подигравате? Безчестнико! Звяро! Та у един звяр би имало повече срам и повече съвест. Няма ли да падне гръм небесен над главата ти, когато попът положи на нея венеца? Не венчален венец, а пранга на шията в Черната джамия ти се пада, убийцо на една образована и добра мома!

— Госпожо, сбирай си устата! Има участък!— изпули се той злобно.

— Участък? От цар се не боя!

И тя го обсипа с един порой хули, клетви, ругателства, избухнал из сърцето й, и хлопна вратата яката.

XXVIII

ТРАЙЧЕВ БЕЗПОКОЕН

Трайчев остана поразен. Лицето му бе пребледняло. Горнята му устна нервно се подръпваше от мускулни спазми.

Той ходи няколко време безмълвен.

Па си тури шапката и излезе.

Вместо у годеницата си, той се запъти към градоначалството.

Той намери градоначалника в канцеларията му.

Чиновникът го посрещна дружески и го покани да седне. Те бяха близки с него.

Градоначалникът, известен вече за снощната случка в театър «Вариете» от полицията и по-после от Ялмазчиева, разбра целта на посещението му и усмихнато му каза:

— Тия дяволски връзки с жени рядко се свършват без неприятности. Как я викаха: Станка Хрусанова?

— Не, Цонка Хрусанова.

В безпокойството си Трайчев забрави да я назове с новото й име, той впрочем беше и забравил това име, прочетено един път на афишата.

После прибави:

— Но аз не ида за снощното приключение. Тая заран дойде от страната на нейна милост някоя си хлевуста брънтия, Касапска, да ме заплашва и да иска пари, за да купя мълчанието на Хрусанова.

— И това именно преди сватбата ви?

— Да.

— Значи, шантаж?

— Да, шантаж.

Градоначалникът се замисли.

— Хъ. . . Ако иска, дайте пари. Не давайте храна на клюки, на рекли и казали. Вие сте важен чиновник. Туря се, знаете, и правителството в мъчно положение. . . Ах, тия връзки с жени, тия връзки. . .

— Литовски, ти знаеш, че аз пари нямам да дам на тая авантюристка. . . Пратих ѝ двеста лева, тя ми ги хвърли в лицето от сцената. Слава богу, че публиката не разбра каква е работата. . . Но тая екзалтирана жена е способна на нов скандал и във време на венчавката ми. Разбираш?

— Какво желаеш да направим?

— Да бъде махната оттука.

— Тя отдека е?

Трайчев обади родното ѝ място.

Градоначалникът доби сериозен вид.

— Неудобно е, господин Трайчев.

— Защо?

— Причина формална поне пред света нямаме.

— Пита ли светът, когато изпращате безделници вън от София?

— Въпроса е, че не е тя безделница, щом е актриса. . . Ще викне опозицията. . . После, и Бранков ще се застъпи. Мъчно. . . Ще имам главоболия. Вам още по-голяма неприятност: ще се развонее по тоя начин тая история.

Трайчев мислеше. Челото му се потеше.

— Но аз не мога да оставя тая жена в деня на сватбата ми!

— И имаш право да се безпокоиш: имало е случай в такъв момент и на посегателства.

Градоначалникът се хвана за челото и взе да мисли.

— Скроих — каза той след малко.

— Какво?

— Няма да я интернираме — ще я секвестираме. Де е тя?

Трайчев назова гостилницата.

Градоначалникът продължи:

— Ще я викаме в неделя сутринта в първия участък и цял ден ще остане в стаята на пристава. Предлог? Ще измислим предлог, та и съвсем без предлог. . . Като стане въпрос после — погрешка на стражаря. . . Аз и случайно тръгвам тая вечер по шест часа за Пер-

ник и в отсъствието ми няма кой да отмени разпореждането ми. Извинявам се, прочее, още отсега, че не мога да присъствувам на венчанието ви, но духовно ще бъда там и ви пожелавам всичките радости.

След малко Трайчев с изяснено лице и напълно успокоен отиваше у господин Върбева.

XXIX

ЕЛЕНКА ВЪРБЕВА

Еленка седеше в гостната, богато наредена стая, очаквайки модистрата да ѝ донесе пак за премерване венчалната рокля. По канапето и креслата бяха намятани други премени и труфила.

Тя беше осемнайсетгодишна девойка — две години по-млада от Цонка, — висока и тънка, със слабо развита още снага, с руса коса. Тя имаше сухичко, но приятно младо лице, със зеленикави очи, които имаха детински поглед.

Трайчев бе ѝ направил добро впечатление при първото си посещение: тя го бе намерила красив и развит, и твърде симпатичен.

Еленка посрещна радостно годеника си.

— Та ти си поергенувал и снощи, Пенчо? Как излезе О т е л о? Видиш, аз имам шпиони! — каза весело тя, когато се здрависаха и седнаха на канапето.

Трайчев се посмути, па отговори:

— Не можах да откажа на приятелите и глупост направих. Представлението бе до немай-къде калпаво.

— Да, една актриса там примряла?

Трайчев погледна изпитателно Еленка в очите, но че забележи в ясният ѝ поглед никаква двусмисленост.

— Да, някоя истерична жена. . . И това стана причина да се прекрати представлението — и не беше особена загуба — каза той с равнодушен вид.

После промени разговора. Еленка внимаваше в думите му с нежен интерес. Тя бе успяла вече да обикне тоя румен, хубавец момък. Обичаше ли я и Трайчев? Не. Като гледаше насмихнатото ѝ сухичко, прясно лице, с такъв приветлив поглед, и тъничките точени

бели като сняг ръце, които ръкавите оставяха да се видят до лакътя при всяко тяхно движение нагоре, тоя я харесваше, чувствено. . . Но оная, Цонка, къде беше! . . . И той си мислеше, че сигурно не би я забележил, ако не беше назначена да му бъде жена.

Кога се настани в София, той нямаше намерение да се жени — по-доволен от ергенската свобода. Но като доведе и майка си при себе си да погостува — тоя човек, който беше неспособен за привързаност, обичаше горещо майка си! — той се намери под натиска на нейните настойчиви увещания и молби да се ожени, към които се присъединиха и съветите на министъра. Тогава той склони. Той склони особено, когато намери сметка в тая женитба: Еленка беше едничко чедо на Върбева и му носеше обещаната десет хиляди лева зестра.

— Бързай! — бе му казал високопоставеният му мъдър сродник. — У нас са работите нетрайни. Утре, ако паднем, ти нито ще можеш да помиришеш отдалеч тая мома и ще останеш пак голак. Сега имаш изведнаж един куп злато и перспектива да бъдеш богат човек.

И той се сгоди.

Трайчев се осведоми за някои неща по приготовленията за сватбата, извини се, че бърза, и стана.

— Мама те не видя, извинявай, че е слисана — каза Еленка, като се прощаваше с него. — И защо бързаш тъй? Ах, да: не желаеш да оставяш майка си сама. Аз имам съперница в нея. . . Тогава довиждане.

Когато Трайчев тръгна към вратата, последван от нея, тя му каза:

— Чувам, че утре се венчава и Христо Бранков в «Свети Крал»?

— Не, в Княжево. . .

— Ах, разбрах! За по-евтино. . . Бедната госпожица Хрусанова няма средства за официално венчаване в столицата: свързано е с разноски, нали?

— Чува се, че и в Княжево няма да се венчеят — каза Трайчев.

— Как? — и Еленка го погледна учудено.

— Повърнал й или му повърнала, казват.

— Защо?

— Не знам. . .

— Ах, този Бранков няма късмет ни с богатите, ни със сиромасите — изсмя се тя.

Трайчев я изгледа въпросително.

Тя се ухили почервеняла и подзе:

— Доктор Карлов, който му е сродник, ти знаеш, му дирил по-напред една богатска мома, загатнал на баща й, но не минала думата му.

— Коя е била?

Еленка сега се изсмя, почервеняла.

— За тебе? Ах, ти може би съжаляваш? — каза полушеговито той.

— Трайчев, вземи си думите назад.

После, като го обхвана глезено с тънките бели ръце, продума с детски гален глас:

— Пенчо, обичаш ли ме? Нали ме обичаш?

— Безкрайно, пиленце.

И той я целуна по русата коса.

И един трепет мина по цялата му снага: тая коса му припомни друга една коса, която бе той целувал почти със същите думи.

XXX

ДВЕ СЪРЦА

Фотина завари Цонка в стаята й. Тя се бе забавила, защото се бе отбила до своята гостилница. На Цонка се бяха изгледали очите от нетърпение.

— Какво? — попита Цонка с вълнение.

— Не го намерих — отговори Фотина. Тя беше още гневна и махаше с ветрилото си.

— Ох боже!

— Бъди спокойна и не безумствувай за оня разбойник.

И за да й не даде време да говори за Трайчева пак, тя попита:

— От вас има ли нещо?

— Ох, още нямам хабер от кака. Броя трийсет часа, откак й изпратих писмото. . . Презряха ме всичките! Отхвърлиха ме и които най обичах и ме обичаха — бъблеше плачевно Цонка.

Фотина се замисли.

— И аз не мога да си обясня това мълчание — каза тя угрижено.

— Аз съм я възмутила с моето писмо; трябва да е намерила оскърбителна моята дързост да ѝ пиша, след като се осмелих да дойда в София и да ги срамя с присъствието си. . . Ако е чула и снощната случка, тогава. . . О боже, боже!

Тя изпъшка и си закри лицето.

После продума болезнено:

— Сестро, може би сбърках в Шумен, като послушах твоя съвет, а не съвестта си? Моята смърт щеше да бъде прежалена и забравена вече, а животът ми днес е причина за страдания и унижения на толкова души!

— Мълчи, не се вълнувай с глупости.

Фотина бързо се обърна към прозореца.

— Кой мина?

На вратата се почука силно.

— Ах, ще е Иванова втора, тя тъй чука лудо. . . Свободно!

Вратата се отвори.

На прага се появи Милка.

— Како! — извика Цонка и се спусна.

Милка ѝ разтвори обятията си.

Двете сестри се прегърнаха.

Въдвори се тишина в стаята. Глухи ридания само се чуваха. Безмълвни сълзи обливаха лицата на двете сестри. То беше скръб, то беше любов, то беше милост безпределна, необятна. . .

Покъртената Фотина излезе тихо, с овлажнели очи, като се счете излишна при тая среща на двете сестри.

Милка отпусна ръцете си от Цонка и каза, обляна със сълзи:

— Едвам одеве получих писмото ти. Защо го не прати по човек? Пощата бави.

После, като я прегърна пак, каза:

— Бедна Цонке! Бедна сестро!

— Како, ти ме не презираш? — хълцаше Цонка.

— Какво говориш ти?

И пак я зацелува по мокрите бузи.

— И да ми не пишеш през толкова време за злощастието си?

— Ох, защо да мъчех и вас? — въздъхна Цонка.

— Това беше жестоко. . . Ние бяхме весели и доволни тука, без да подозираме твоите страдания; ти нямаше родна душа да ти подели скръбта. Ох сестро! Бедна сестро!

— Аз мислех, че си ме презряла и ти, като не получих отговор. И как страдах, како! И защо, како, дойде сама в тоя хотел? Колко си добра!

— Припнах, щом приех писмото ти, излязох още със сълзи на очите. Ах, Цонке, каква скръб за всички ни! Бедната мама, аз не смеях да ѝ обадя, когато ме запита къде отивам. Ние не знаехме нищо досега.

— Но Трайчев е тука. Това не пробуди ли съмнението ви?

— Само тате го беше виждал. . . Мислехме, че тукашният е друг Трайчев. Подла твар, подла твар!

Цонка ѝ разказа със сълзи и за снощната случка в театъра.

— Боже, боже! — изпъшка съкрушено Милка.

— Мама ще бъде убита, щом научи. Нещастната ми майка! — въздъхна Цонка. — И за тате какъв удар ще бъде тая новина!

— Ела сега да идем при тях — каза Милка, като стана и хвана за ръка сестра си.

— Аз? Никога! — извика Цонка уплашено.

— Ела да вървим! Ти сама нали молеше в писмото си да ги видиш?

— Тъй се изскубна из сърцето ми тогава. Сега изгубих куража. Нямам очи да ги видя.

— Ще видиш мама само. Тате е все гневен.

— Не мога, како!

— Върви! Мама ще те сграбчи в обятията си. Тя все за тебе питаше. Тя те обича нежно. Майка е майка винаги.

— Тя ме обича, като ме въобразява чиста. Моето влазяне в къщата ще я оскверни. Аз и тебе ще повредя, ако ни видят заедно из пътя. Ти и така сбърка, че дойде при мене в този хотел.

— Аз се не срамувам от сестра си и малко искам да знам за чуждото мнение, когато съвестта ми е мирна. Ти за мене си пак безподобната сестра Цонка. Без-

брой други почтени жени има, от които ти си по-чиста. Ела, Цонке.

Цонка се замисли. Силна вътрешна борба ставаше в нея. Най-после каза решително:

— Не, никога! Кажи ми да се хвърля от тоя прозорец, по-лесно ще го направя, отколкото да стъпя с позора си в нашата къща.

Милка я гледаше скръбно.

Тя намери за добре да не настоява повече, доде приготви майка си.

— Како, позволи ми, обещай ми само едно нещо.

— Обещавам.

— Да се виждаме, додето бъда тука.

— Дохаждай у дома всеки ден. Ако желаеш, от тате ще крием.

— И всеки ден ще изпитвам ужасни мъки, ще усещам по-силно позора си в средата на нашата незапетнена, чиста фамилия. Доста е, че се червя аз: защо и вие да се срамувате, като ме изпращате из вратнята, да се боите да не види някой, че излазям от вас? Недей там, како. Никога.

— После, ти трябва да се видиш с годеника ми и да му честитиш. А в неделя ще присъствуваш на венчанието ни в Княжево: ще стане по десет часа сутринта. Няма да откажеш?

Цонка си затули лицето с ръце и не отговори нищо.

— Бедна сестро, аз разбрах, че ти причиних огорчение — каза скръбно Милка.

Двете сестри останаха наедно още един час, като си изгълчаха много за всичко, що ги интересуваше. Милка одобри и намери мъжествено решението на сестра си да прегърне актьорско поприще, щом чувствува призвание и може да съществува честно и независимо чрез него. То щеше и да разсява черните ѝ мисли. С думи, излезли от любяще сестринско сърце, тя я утеши, ободри, подигна духа ѝ, да носи с търпение и кураж кръста си, додето съдбата ѝ се усмихне. . .

XXXI

СМУТ У ХРУСАНОВАТА КЪЩА

Един от господата, които изгледаха Милка пред гостилницата, я поздрави. Тя му отговори на поклона и позна в него Бранков приятел. Тя усети, че се изчерви, както забележи и недоумението по лицето на Бранковия приятел, видял я да излазя сама из една проста гостилница. Тя вървеше към дома бързо. Милка забележваше, че я поглеждаха учудено и други срещнати лица и си продумваха нещо. Но тя нехаеше да си обяснява това, съсредоточена в себе си.

Кога стигна в къщи, майка ѝ я видя, че е развълнувана.

— Видя ли нейде Христа? — попита я тя.

— Не го видях — отговори мрачно Милка. После прибави: — Има ли някаква записка от него?

— Няма.

— Няма?

Майка ѝ я гледаше в очите безпокойна, па рече:

— Чудно. Това пръв път се случва. Откак дойде вчера заран, не се мярна вече. Нито пише пък, да знаем причината. Само братчето му дойде преди обед да каже да не изпращаме още поканителните билети. Ти снощи се канеше да му пратиш две думи, да не би да е неразположен. Писа̀ ли му?

— Не — отговори сухо Милка.

— Пиши му, Милке.

— Няма да пиша, мамо.

— Да не би да му се е случило много работа в министерството?

— Ти знаеш, че е взел еднонеделен отпуск.

— Той други път беше всеки ден по два пъти у нас — продума замислено майката.

Милка не отговори. Тя шъташе нещо из стаята замислена. Тя се намираше в силна борба — да обади ли сега още на майка си за Цонкиното нещастие и как. Па веднага се изправи пред нея и каза с твърд глас:

— Едно неприятно известие научих.

— За Бранкова? — попита майка ѝ, като я гледаше уплашена.

— Не, за Цонка.

— Що, уволниха ли я?

— Разделила се с Трайчева.

Драганка сключи ръце втрещена. Тя не вярваше ушите си. Тя чакаше безмълвно обяснение от дъщеря си.

— Бъди твърда, мамо, както ми си давала всякога пример. Бедната Цонка е много нещастна, ние сме длъжни да я обичаме пак тъй, ако не повече. . .

— Но кажи, Милке! Мъчиш ме!

Милка извади Цонкиното писмо.

— По-добре да ти прочета писмото ѝ, то най-добре ще ти разкаже и най-силно ще я защити. . .

— Боже! — изпъшка майката.

Милка зачете: «София, 4 септември. . .»

— «София» ли, кажеш? Тя е тука? — пресече я майка ѝ, още повече поразена.

— Слушай, мамо — и тя продължи да чете до края писмото с развълнуван глас и сълзи по очите.

Майката слушаше и плачеше.

— Боже, боже! — простена Драгана. — И още актриса сега в София! Какво ще бъде, като се научи баща ѝ? Той ще му припадне! В София?! Де е сега?

— В гостилница.

— Там ли ходи?

— Да.

— И не взема барем Бояна?

Драганка си затули лицето с ръце и няколко време стоя в това положение, мълчалива.

— Мамо, злото е станало. Стягай се. Цонка е невинна пред нас, тя е жертва на безсъвестен човек.

— Дъщерята на Хрусанови! Почернила, почернила и нас! И сега актриса! И как я намери?

— Тя се задави от плач, като ме видя, клетницата. Най-много тъжи за тебе. Искаше да те види, да ти падне пред колене за прошка. Но я е срам. Как я не молих, отказа да се яви пред тебе.

Майката ронеше сълзи.

— Нека да дойде, нека да дойде! — прошушна тя след няколко време.

— Мале, аз знаех твоето добро сърце — с покъртен вид каза Милка.

— Да дойде, да дойде. . . по-скоро. . . Искам да прегърна дъщеря си. . . — думаше със слаб и убит глас майката, клюмнала глава. После стреснато попита: — Милке, не мислиш ли, че това е причината, дето. . .

Тя не доизказа.

— Какво?

— Дето Бранков престана да дохажда? И прати вчера само братчето си?

Милкиното чело се сбра.

— Може би. . . — отговори тя сухо.

Влезе баща ѝ, сърдит и навъсен.

Той беше човек шейсетгодишен, силно побелял, със снага набита и пълна. Черните му очи гледаха енергично, остро изпод нависналите вежди. По цялата му физиономия се четеше силна воля, твърд характер и упоритост.

Лицето му сега бе потъмняло от гняв, страдания и скръб.

Милка разбра, че той беше се научил. Тя остана вцепенена на мястото си; майка ѝ се обърна към мъжа си:

— И ти знайш вече, Георге?

— Сега научих! — извика бащата. — Сега чак научих, всичко! И снощи в театъра е направила скандал... Примирала на сцената, като видяла оногова. Покруси нашето честно име, зачерни фамилията ни. Безумница! . . . Вместо да бяга накрай света, да се не чуе, да се загуби от България, тя дошла в София. . . Какъв е тоя безсрамен свят? Какво време дочакахме!

— Когато чуеш подробно работата, ще видиш, че Цонка. . . — одързости се Милка да отбрани сестра си.

Старецът я пресече сърдито, със светнали от ярост очи:

— Ни дума повече! Тя е проклета от мене. Аз нямам дъщеря Цона.

— Не казвай тъй, Георге! — издума болезнено майката.

— Не я бранете! Тя носи на главите ни срамове и ядове само!

После се обърна към Милка, намръщен:

— Е, годенице, какво мислиш? Дохождà ли годеника ти днес?

— Не.

— И няма да дойде. Един честен и образован човек не може да вземе сестрата на една развратница и карагьозчийка. . . Позорът, дето пада на сестрата, пада и на него. Той падна и на всинца ни.

— Не говори тъй лошо, Георге! — изпъшка пак нещастната Драгана.

— Бранков ще се откаже. Доктор Карлов говорил това нейде. . . И в града се говори. . . На мястото Бранково и аз тъй бих постъпил. . . Ох, проклетницата, проклетницата! Моето честно име, запазено незапетнено до днес. Ял съм сол и хляб, теглил съм, страдал съм — чисто да запазя името Хрусанов. Сега това име е гаврило в София. . . Една Хрусанова дъщеря — изпъдена държанка, палячовка и скандалджийка. Иди гледай хората в очите сега.

Милка избяга в стаята си, унищожена. Тя се тръшна на леглото си, па затули очите си.

Страхът за развалата на годежа из един път я връхлетя и смрази. Друг път не беше се случило такова дълго според нея отсъствие: Бранков никога не бе липсал да не дойде през цял един ден и половина, и то, когато би най приличало да ги навести и да им изкаже съчувствие в домашната горест. Друг път да беше, тя би обяснила това съвсем с друга причина.

— Вярно ще е, вярно ще е моето предчувствие и татковите думи — думаше тя, като си натискаше очите. — Бранков не иде, нито ми пише да се извини. Това е необикновено, ужасно! Вярно ще е това, което е чул тате. Днес нашата съседка, Николова, ме попита как е Бранков и някак се ухили. . . Сега разбирам защо. . . Разбрах и защо ме гледаха тъй хората одеве. В града е гръмнало, а само аз не съм знаяла! . . . Той се черви сега. Милка Хрусанова — негова годеница, Цонка Хрусанова — сестра ѝ, — бивша любовница, опозорена, нишан на всичките погледи в София, предмет на ехидни клюки. . . Да, той затова не иде, защото ще скъса. . . Той и затова ми прати тая заран известие да спрем изпращането на сватбените билети. . . Да, затова! То беше деликатен начин да разбера, че сватба

няма да става, а аз го обясних другояче. Да, той не може да има моя кураж, вдъхнат от сестринска милост, да прости, да пренебрегне хорската мълва. Любовта, колкото и да е силна, има един предел. Неговата е голяма, но няма да устои на изпитанието, и какво жестоко изпитание! Аз нямам право да очаквам героизъм от хората. И най-храбрия героизъм у честен и честолюбив човек би се сломил пред страха от запетняване името си, от зачерняне лицето си. Ако тате, един баща, сам счита дъщеря си, че хвърля петно на всички близки ней, колко повече другите хора. . . Ох сестро, сестро? Озлочестена ти, озлочестена и аз!

Една ужасна мисъл като мълния просече мозъка ѝ: Боже! И дали не мисли, че аз съм знаела, че Цонка не е венчана, когато му я представих за законна съпруга Трайчева? Че аз съм играла мръсната роля на заинтересувана измамница?

Ужас я обзе при това предположение.

— Не! — извика тя енергически. — Той е честен човек и не може да помисли подобно нещо за мене. . .

Милка погледна часовника си.

— Пет и половина часът! И Бранков все не иде! От вчера заран досега трийсет и три часа — трийсет и три века! Ако се появи някой, то ще е пощенския раздавач или разсилният му, да ми връчи писмо, и аз знам какво ще има вътре.

Тя се озърна плахо из стаята. Погледът ѝ падна на сватбените печатни покани на масата, надписани по гърба от нея — сега ненужни и смешни. Сърцето ѝ се скъсà от мъка. На стената, при бялото було и други труфила, символи на брака, висеше бялата венчална рокля, заръчана от доктора Карлов, кумът, недовършена още, донесена да я премери. И тя непотребна, прилична повече на саван за мъртвец! Тя стоя като вкаменена няколко време, с глухи вопли в гърдите. Това зрелище съвсем я унищожи. Тя се извърна на друга страна. После прибави:

— Сякаш виждам го, чета по лицето му борбата, душевната борба, като ми пише отказа си.

Навън се хлопна врата. Милка погледна стреснато в пруста, с разтупано от неволна надеждица сърце.

— Не, тате излезе — каза тя, като погледна през прозореца.

После ходи бързо из стаята няколко време.

Тя се спря.

— А може би да не е това причината! — каза тя. — Но тая страшна неизвестност ме изтезава ужасно... Да му напиша ли няколко думи, да му изкажа учудването си? — Тя помисли пак, па каза решително: — Не! Ако той е решен да връща, моето писмо ще му се покаже безочливо, той ще го изтълкува като втелявание. Колкото и да го любя, не искам да изглеждам, че се натрапвам в една минута, когато той счита невъзможна повече тая връзка. Аз ще изложа достойнството си напразно, ще падна в мнението му.

Тя погледа пак часовника.

— И все не иде! И никакво известие от него — ни лошо, ни добро. Вероятно се колебае. Чакай да го избавя из затруднение, като ида насреща му и направя аз първата крачка. Това ми налага самоуважението ми, гордостта ми.

Тя седна при масата, оттикна венчалните билети с отвращение и с разтреперана ръка надраска следните редове:

«Уважаемий господин Бранков,

Вашето необикновено отсъствие от два дена почти насам ми обажда ясно в какво неприятно положение ви поставиха към мене скрьбните обстоятелства на сестра ми. Чувствувам това добре и уважавам деликатните мотиви, що ви отдалечават от Хрусановия дом. Считайте се от днес освободени от всеки тягостни връзки с мене и вярвайте пак в почитанието ми.

Мила Хрусанова.»

«П. П. Поканителните билети не се изпратиха.»

Лицето ѝ бе обляно със сълзи, като свърши това писмо. Тя надписа на плика «лично», повика Люба и ѝ го предаде да го занесе на господин Бранкова.

Когато сестричето ѝ излезе, Милка хлопна вратата и легна на очите си в безутешна скрьб, обладана от най-дълбоко отчаяние.

— Отиде всичко! Хвръкнаха надежди за щастие, хвръкнаха блянове... Хвръкна любов и младост, и живот! — думаше тя, като заравяше лицето си в бялата възглавница, която се измокри.

Мина няколко време в тая безнадеждна горест на момата.

Един шум от бързи стъпки навън направи да дигне главата.

XXXII

ТАЛАЗИ В ДВЕ ДУШИ

Стъпките се чуха най-напред на стълбите, после в пруста. Веднага вратата се бутна яката и Бранков се показа.

Той беше запъхтян, в дясна ръка държеше отворено писмо.

— Какво? Какво значи това? — извика той, като ѝ сочеше писмото. — Що значи това?

Па като я видя разплакана, спусна се, обхвана с две ръце врата ѝ и я зацелува страстно по косата. Примрялата от изненада девойка го стискаше с нежност, като си увираше главата в гушата му, хълцайки глухо.

Той се откъсна от нея.

— Как си смяла да помислиш такова чудовищно нещо? Толкова ли малко сме се опознали? Толкова ли зле ме цениш?

Милка дигна лице, сега пък обливано от сълзи на щастие.

— Твоето недохождане, мълвата...

— Мълвата? Какво общо има нашата любов с мълвата, с идиотската мълва? Сърцето си не слуша ли, Милке? Допускаше ли ти такава подлост от моята любов? Нима моята гореща любов е такава, щото да я уплашат нелепите клюки и жестокия съд на обществото въз бедната ти сестра? Боже мой, какви предположения! И каква гордост!

— Но ти нито дойде поне снощи, а аз те очаквах до късно, нито ми писа една думица, нито днес дойде, а вместо това прати ми хабер да спра билетите... Всичко това какво можеше да значи за мене?

— Ах, аз съм виноват, но не по своя вина. Една върволица случайности ме задържаха. . . Вчера тичах до осем часа по нуждите на сватбата.

— И аз тъй си го обясних. А после?

— После, когато да тръгна към вас, вика ме за важна работа министърът, макар че имам отпуск, и се забавих у него до полунощ. Казаха ми после у дома, че ме чакал вуйчо до късно, па си отишъл. Имал и той кой знай каква спешна работа с мен.

— Да те придумва да ми повърнеш?

— Тая заран — продължи Бранков, без да отговори на питането — ето вуйчо пак иде. . . Залиса ме до единайсет часа — тука Христовото лице се намръщи. — Току ставам да дойда при тебе, ето дойде у мене други, пак за важна работа, и като го изпратих, немах ни минута почивка, за да дойда при тебе: за друго тичах. . .

— За какво? — попита учудена девойката, като си избриса последните остатки от сълзите, изсушени скоро от лучите на върналото се щастие.

— Тичах, Милке, за сестра ти.

— Как?

— Полицията решила да я интернира или арестува, добре не знам. Това научих от човека, за който ти казах. Трябваше да се застъпя за нея.

— Да я интернират? Да я арестуват? — извика Милка.

— Видиш ли каква подлост?

— Сестра ми не е ни безделница, ни опасна за някого — извика девойката в негодувание, — как, да я изпъдят, да я откъснат от занятието ѝ, което ѝ дава прехраната? Да я лишат от хляба ѝ, който е горчив от сълзите ѝ? Това е ужасно! Тя ще загине окончателно в своето отчаяние! Днес я видях и тя нищо не подозираше, бедната. . . Но кой я гони? Трайчев?

— Да, тъй разбирам. Тоя господин се ползува от положението си. Низостта му го въздигна, низост го движи и сега. Той се венчава също утре, тука, знаеш ли?

— Утре? Когато е и нашето венчаване? — извика възмутена Милка. — Това съвпадение ще ми оскверни щастието, ще ми отрови радостта!

— Аз проникнах в душата ти и затова ти пратих

хабер да спреш изпращането на билетите. Та и колко сватбари каним в Княжево? Исках да ти предложа да отложим нашата венчавка до друга неделя.

Милка го погледна с неизразима нежност в очите.

— Ах, сега разбрах чак. Колко си бил деликатен, Христо! Аз съм съгласна за отлагането, съгласни ще бъдат и родителите ми. Благодаря ти.

После го хвана за ръцете и му продума глезено:

— Кажи ми, вуйчо искаше да развалиш годежа?

Христо помисли малко в колебание.

— Да, Милке — отговори откровено той. — Вуйчо гледа на тия въпроси през очилата на предубеждението, като всеки стар човек.

— Като тате — каза Милка.

Челото му се намръщи.

— Но ти му разказа същността на работата?

— Да. Разправих му, че сестра ти е само жертва на един звяр и подлец — госпожа Касапска ми разказа трагедията на сестра ти. Той каза: «Потръпвам сега от отвращение, като си спомням, че веднаж стиснах ръката на този вагабонтин Трайчева.»

— И вуйчо ти се успокои сега?

— Не.

— Как?

Христо я стисна скръбно за ръката.

— Нищо не можа да измени мнението му. И за тая още причина отложих венчаването. . . Ние ще потърсим друг кум.". . После, и тая венчална рокля. . . — прибави той, като се извърна към окачената дреха, дар от вуйката.

Милка стоеше поразена.

— И сега — във вашето семейство раздор по причина на мене! — изпъшка тя.

— Това ми е тежко, но то не може в нищо да повлияе.

— А майка ти?

— Нея успокоих. Тя разсъждава за тия работи със сърцето на жена. . . Тя впрочем и инак да е. . . Аз съм господар на себе си и на волята си, а и над двамата е господар безграничната ми любов към тебе.

Милка му стисна с признателност ръката. Тя се усмихна:

— Тоя случай тури на изпитание и силата на моята. И аз сама се уплаших, като видях колко е страшна тая сила.

— Но гордостта надделя — промълви Христо, като посочи скъсаното писмо.

— Драги Христо — каза тя, като си тури нежно ръцете на раменатa му. — Скрьбно ми е да мисля, че вуйчо е сърдит, че ме мрази. Понеже отлагаме сватбата на цяла неделя, нека употребим всичките си усилия да го преговорим. Той беше такъв добър към мене досега, той ме уважаваше. . .

— Той и сега те уважава, Милке, след като му разказах всичко. . . Но той не може да се помири с идеята, че сестра ти си е позволила такова поведение. . . и че сега е актриса, и всеки я знае, че теб е сестра, а мене ще се пада балдъза. . . Но аз се надявам да строша тоя лед. Имаме време да действуваме върху добрите страни на природата му.

Христо погледна часовника си.

— Ах, часът е без няколко минути седем! Аз трябва да ида при градоначалника.

— Как, не си свършил още за Цонка?

— Казах ти, цял ден тичам да найда градоначалника — криеше ли се, що — не зная. Казал най-после да ида по седем часът при него. Подирих и Цонка да ѝ кажа да се прикрие, доде уредя работата, не можах да науча де е слязла.

Милка му назова гостилницата.

— Ах, благодаря ти — прибави тя — за всичкото това участие и труд. Иди, иди, Христо — да спасиш Цонка от нов удар. Тя трябва да бъде тук на сватбата ни, бедната моя сестра!

Бранков тръгна към вратата бързо.

— Чакай, дай!

И тя му подаде розовите си устни.

Христо тръгна към градоначалството, дето естествено нямаше да намери градоначалника, отпътувал по това време. Той бе узнал за разпореждането му да се арестува или интернира Цонка от един Хрусанов далечен сродник — стражар. Благодарение на непра-

вилно дадения адрес търсенията на полицията бяха осъдени на неуспех. Цонка не биде обезпокоена днес, вероятно и утре щеше да остане на свобода.

XXXIII

НЕИЗДЪРЖАНА БОРБА

Сутрешният ден, неделя, захващаше ясен и ветровит. Цонка, станала рано, се бе облякла и седеше замислена, но спокойна до прозореца си. Камбаната на «Свети Крал» биеше вече за втора черква. Цонка погледна часовника си и каза:

— Минува десет часът. Сега се е захванало венчаването в Княжево.

И тя въздъхна.

При всичко това, девойката изглеждаше бодра. От вчера, след изпращането на Милка, тя се чувствуваше подигната нравствено от нейните ободряющи думи; тя се усети силна да се бори с предубежденията на обществото, немилостиво към ония, що падат жертва на неговия егоизъм и безсърдечие. Тя помисли, че честният и независим труд, чрез който изкарваше прехраната си, нямаше в себе нищо унизително и вместо да ѝ повреди, трябваше да ѝ спечели съчувствие и забрава на миналото.

Това щастливо състояние на духа трая до обед. Грубата действителност тури на нова изпитня мъжеството ѝ. Когато се бе изправила до прозореца, тя съгледа, че един куп момци на пътя, зле облечени и с безочливи лица, гледаха към нея и си разменяха весело някакви думи, очевидно относящи се до Цонка. Тогава я обзе ново малодушие и тя се махна от прозореца, пламнала от срам.

Трябваше ѝ няколко време, за да се успокои и чрез разсъдъка да си повърне малко смелост. Беше нужно да иде при Фотина, по неотложна работа. Тя се реши да излезе. За да избегне срещи и вниманията, тя забиколи из по-малолюдни улици. Но в гостилницата им не намери ни Фотина, ни мъжа ѝ. Тя почака около

половина час напразно и тръгна да се завърне по същия начин и през същите улици.

На завоя на една улица тя видя Трайчева, че замина на пайтон с един стар и пълен господин с бели мустаци. Той беше тъст му, но Цонка го не познаваше. Те се връщаха от владиката, когото бяха поканили да служи при брака. При вида на тоя човек, виновник на падането ѝ и страданията ѝ, край чувството на ненавистта, тя усети пак талаза на затаената и нагло пробудената оназ вечер любов. Тя носеше в утробата плода на неговата. Тя се развълнува пак. Тоя красив момък, който се мярна, без да я види, и изчезна, остави буря в душата ѝ. . . Тя си спомни думите на Фотина. . . Как лесно е да се говори за забравяне, за изхвърляне из сърцето образ, с нажежено желязо отпечатан там! Не, Фотина не е любила тъй! . . . И при всичко, че съзнаваше, че това чувство беше престъпно вече, унизително в душата ѝ, тя не можеше да го унищожи, да го задуши. Тя усещаше, че то е срамотно, но тя го усещаше.

После пак си припомни завчерашното ѝ изстъпление на сцената, когато хвърли писмото въз Трайчева. Тя се каеше и мъчеше за това. Тя се надяваше пак, тя искаше да вярва — любовта вярва! — че захвърлянето ѝ от Трайчева се дължеше на някаква клевета въз нея, повярвана от него слепешката, без да ѝ даде възможност да се оправдае; тя сега се блазаеше, че ако го срещне и му докаже заблуждението му, може би той, покъртен внезапно, да я прибере и тя да си намери пак мъжът и детето ѝ баща си. И тя се осъждаше за завчерашното си изстъпление, готова на колене да му иска прошка. И тя галеше в болната си душа тая свирепа самоизмама.

— Трябва да умра — каза си тя, — друго спасение няма.

Тя вървеше мрачна и навъсена, не гледайки никого, навела глава към земята, углъбена в мислите си. И пак се мяркаше на ума ѝ образа на плачущата ѝ сестра вчера и майчиният ѝ образ, облян със сълзи и смъртна тъга, и бащиният, ѝ лют и яростен — които тя бе видяла с въображението си. . .И между тях — пак коварното лице на Трайчева, насмихнато и хубаво, немилостиво хубаво и нагло. . . Край нея минуваха хора, но тя никого не видеше. Само веднаж дигна очи и погледна едни минувачи. Те я изгледаха внимателно и чу или ѝ се стори, че си казваха: «Ето тази е Цонка Хрусанова!» Подир припадъка ѝ на сцената, който привлече въз нея вниманието и клюките градски, ней се чинеше, че всичко, каквото види, говори, върви из улицата, се занимаваше с нея, шъпнеше името ѝ, повтаряше историята ѝ злорадо. И тя повече и повече се изгубваше, гузна пред всекиго, като престъпница, която се крие от подозрителните погледи на полицейските агенти.

Тя разбираше, че се е лъгала върху себе си, върху степента на мъжеството си в световната борба. То липсваше на характера ѝ. Душата ѝ не бе направена от метал, а от крехък кристал. Тя чувствуваше сега това.

При представлението на О т е л о тя се усещаше по-бодра на сцената: светлината на ламбите пред нея ѝ пречеше да види добре лицата на зрителите, които я не познаваха. При това, тя беше цяла погълната от ролята си. Но при дневната виделина тя виждаше и я виждаха ясно. Тя забележваше сега израженията на очите, улавяше иронията по лицата, тълкуваше лекото мърдане устните на срещнатите. Говорът на минувачите ѝ се чинеше, че се докосва до нейното минало и срам, шептенето — повече я плашеше. . .

И тя вървеше.

Когато, тъй замислена, тя се озова на улицата, която води право на гостилницата ѝ, някой я хвана за ръката. Тя се стресна и погледна. Видя Иванова първа. Актрисата имаше или ѝ се стори, че има сияюще лице.

— Къде сте биле, госпожице? — попита я Иванова първа.

Цонка ѝ обади, поклони ѝ се и поиска да продължи пътя си. Но Иванова първа я извика:

— Ах, знайте ли? Чува се за една неприятност на сестра ви?

— Що се чува? — попита сепнато Цонка.

— Господин Бранков ѝ върнал!

Цонка се обля с огън.

— Може — каза тя, — сбогом! — И тръгна пак.

Подир това известие тя усети, че ѝ се подгъват краката, ушите ѝ бучаха.

— Върнал ѝ, върнал ѝ! По моя причина е върнал! — шушнеше си тя. — Моето безчестие направи жертва и Милка, то ще направи и други. . . Защо живея? Защо не умрях?

И тя вървеше и мислеше.

Играта на случаят с една зловеща последователност продължаваше да ѝ изпречва на пътя нови и по-нови причини за страдания.

Тя пак дигна очи, та погледна напред.

Две добре облечени млади госпожи, всяка водейки за ръка детенце, я гледаха и си приказваха. Те приказваха за нея, защото я гледаха. Тя ги позна и двете: бивши съученички нейни. Такива свободни и щастливи! Как ѝ се поиска да им се поклони, но не дръзна, извърна се с пламнали бузи от смущение и бегà нататък, чувствувайки техните ухилени погледи, че я стрелят в гърба. . .

— Боже, боже! — изпъшка тя отчаяно.

После прибави:

— Женени вече. . . и честити, и почитани. . . А аз? Защо се лъжа с оная мисъл? То никога няма да стане, никога! Невъзможно е. . . Аз съм луда, та мислех това! . . . А това, дето е в утробата ми — като мене и то ще носи през цял живот петното, майчиното си петно. Ще го родя с мъки, за да ме проклина в мъки! . . . Като моя срам и неговият няма да има край. . . Фотина ме въздържа тогава. Но какво е смърт? Един миг, точка на ад-живот!

На плочника пред гостилницата тя се спосрещна с куп мъже и жени. Някои се сбутаха — тя забележи това — и се извърнаха към нея. Тя сега ясно чу думите, тихо разменени между един господин и госпожа:

— Тая ли е?

— Тя.

— Сестра на другата?

Цонка се пъхна във вратата на гостилницата, като дупната в гърба с нажежен шиш. «Приказват за разгодявката на Милка. Цял град сега приказва за това!» — пошушна си тя.

Като отиде по-навътре, неволно се извърна, за да

види дали гледат пак към нея. В тоя миг съгледа, че на отсрещния плочник минуваше бързо Бранков и главите се бяха обърнали към него. Тя погледна часовника си.

— Два часът: той тук!

После пошушна мрачно:

— Да, повърнал е. Сватба няма.

Студен пот обля челото ѝ.

Тя не усети как се качи по стълбите и как се намери в стаята си.

XXXIV

УДАРЪТ

— Повърнал ѝ! Повърнал ѝ! — пъшкаше Цонка, примряла от скръб. Сълзи бликнаха на очите ѝ.

Дойде слугата и ѝ обади, че два пъти дохождал да пита за нея един господин.

— Кой?

— Не го знам. Един рус.

Нанков е — помисли си Цонка, — той щеше днес да дохожда.

— Остави ме.

Цонка не налучи: Бранков бе дохождал.

— Идвà одеве преди малко и една госпожица да ви търси — прибави слугата.

— Коя е? Вчерашната? — попита тя, като помисли, че е била Милка, от която напразно чакà хабер днес.

— Не, една друга, дълга, суха.

Иванова първа! — помисли си Цонка. — Бързала е да ми обади чак тука новината. . . Нека тържествува сега! . . . И кака не иде вече! Тя е съсипана, тя не ще може да ме гледа. . .

— Излез!

Слугата излезе.

Цонка се тръшна отчаяна на леглото и закри лицето си.

След минута вратата се отвори, без да се почука.

Влезе самият гостилничар, цинцарин със сурово лице.

Цонка стана.

— Госпожице — каза той с изпитателен поглед, — ваша милост не познавате ли някоя Цонка Рисанова?

Цонка се сепна, но отговори:

— Не!

— Да ги вземе дявол, три пъти дохождаха днес стражари да питат тука ли е Цонка Рисанова, актьорка. В моя хотел досега нога стражарска не бе влизала. Кой ги е излъгал? . . . Тури ръка стражарят най-после на друга една моя гостенка, госпожа Сарданова. Жената вика. Казвам му: «А бе Сарданова и Рисанова не е все едно бе. . . Тая си е почтена женица!» Разбира ли ти оня будала? «Аз, каже, ми трябва да взема оттук една жена!» — и я заведе на първия участък. Хеле се завърна мъжът ѝ и отиде, та я отне. Та ваша милост не познаваш нейна милост?

— Не познавам никого, оставете ме! — каза тя, като не можа в своята залисаност да разбере добре значението на гостилничаровите думи. Тя бързаше да остане сама със себе си.

— Извинявайте, сега, сега! — И цинцаринът отиде да затвори едното черчеве на прозореца, което, откъснато на горния край, увисваше и го люшкаше вятърът.

Додето Цонка с нетърпение и злост чакаше да я освободи от присъствието си тоя човек, тя ненадейно видя една гледка на улицата, която я привлече, после вкамени.

Задаваше се върволица пайтони с пременени господа и дами. Най в първия Цонка забележи една руса мома, с венчални дрехи. Тя седеше отдясно на един дебел, с прошарена брада господин, във фрак и с цилиндър. Булката бе облечена в бяла копринена рокля, с букет трендафили на корсета. Тънкият и прозрачен като въздух бял воал, завтъкнат на върха на главата ѝ, се спущаше с красиви гънки на леки талази по гърба ѝ, тихо развяван от вятъра.

В един от следующите пайтони неволно видя и стария господин с белите мустаци, който придружаваше преди един час Трайчева.

Гостилничарят също гледаше шествието.

— Днес се жени дъщерята на господин Върбева — каза той.

Цонка не бе чула нищо ни за Върбева дъщеря, ни за сватбата.

— До нея е пък кумът, господин Христофоров. . . Поканени сме и ние да идем на венчаването, че сме роднина — Върбевата леля е сестра на майка ми. Но де те оставя работата? . . . Булката нелошичка, а? И десет хиляди левчета носи на Трайчева.

Цонка трепна.

— Трайчев? — каза тя уплашено, като клъцната от змия по сърцето.

Гостилничарят отговори равнодушно:

— Да, той е младоженецът.

— Пенчо Трайчев?

— Той, той. Познавате ли го? . . . Какво ви е? Нещо ви не е добре. Легнете си. Хайде да ви оставя.

И той излезе.

Цонка остаяше вцепенена.

Шествието отмина.

Ушите на Цонка бучаха; предметите в стаята се въртяха. Огледалото отражаваше лицето ѝ, бледно като платно. Но тя не усещаше, че го вижда в огледалото, а някъде в тъмнините, в хаосът. . . Хората на улицата ѝ се видяха като привидения, като същества от друг свят, които мърдаха, движеха се, отиваха някъде безцелно, безсмислено. Уличният шум достигаше до слуха ѝ, преиначен, странен, като шумът на невидени морски талази, далеко нейде. Тя не усещаше нищо в главата си, тя беше тежка като куршум и празна; сърцето ѝ сякаш бе престало да тупа.

Тя падна на гърба си въз кревата. . .

— Ах, венчава се! — изшушна тя.

После, като движима от ненадейна сила, тя скокна.

— Ах, венчава се! Ах, венчава се! Ах, венчава се! Сега вече не счита брака глупост!

Внезапно очите ѝ светнаха със зловещ огън, ярка червенина прохвърча по одеве бледните ѝ бузи. Лицето ѝ стана неузнаваемо, осветлено от тоя див, пламтящ поглед на фурия в бяс, в полудата на отчаяние и ярост.

— Ах! — изкряска тя с изкривени от болка уста, па си тури капелата, отвори и излезе, без да дръпне вратата след себе си.

XXXV

ЖАЖДА НЕУГАСИМА

Тя из улицата не вървеше, а припкаше.

Тя не хвана тоя път по-околни улици, а тръгна направо.

Тя сега не бе с наведени към земята очи и гледаше право пред себе си, без да види някого, без да обърне внимание на нещо. Всичко това, що я обикаляше, беше мъртво за нея, не съществуваше. Съществуваше за нея и пълнеше света само идеята, която я движеше, гореше, тикаше с неодолима сила някъде си. Тая страшна мисъл я окрилияваше. Мнозина минувачи по людната улица се извръщаха към срещнатата девойка, която си проправяше път с лактите, учудени от необикновеното изражение на запаленото ѝ лице, от бързия, стремителен, не женски, груб вървеж, пряко през върволяка. Един даже недоволен ѝ изпрати по дирята думите:

— Халосницата! Каква е тая, та се бута такава?

А тя вървеше.

Тя излезе на Търговска улица, все многолюдна и шумна.

— Тази ще е луда! — казаха някои, спрели на плочника, като я изгледаха също учудени.

— Ще е някоя пияна шантанка — забележи друг.

Цонка чуваше това, но не разбираше, не схващаше смисълта на оскърбителните подмятания. В тоя върховен момент на отчаяние какво значеха за нея оскърбления и презрителни думи, които звучаха тъй безсилни и нищожни пред онова стихийно, страшно нещо, което я обладаваше, пълнеше цяла, обвиваше ѝ душата като боа, мислите ѝ, съществото ѝ и я носеше като един вихър някъде напред. В тия минути тя се чувствуваше тъй силна и окрилена, щото ѝ се чинеше, че може да върви до самия кръгозор, без да изпита умора.

Ненадейно тя се спря на плочника отляво и погледна срещните магазини.

— Ах, затворено! — изпъшка тя.

Тя чак тогава се сети, че днес е неделя.

Тя се заозърта плахо няколко секунди, залисана и с поглед разсеян.

Тука някой я закачи с лакътя си. Той се извърна и ѝ каза: «пардон!» — но в същия миг лицето му придоби удивлено изражение и той каза ниско на другаря си:

— Оная!

И двамата я изгледаха, па отминаха, извръщайки се няколко пъти още.

Цонка чу добре думата «оная», но това не я учуди, нито стресна. Тя беше сега безучастна към всичко, занята само с вътрешната си мисъл, със страшната си мисъл.

Тя се повърна.

И пак стремително завървя назад, не гледайки никого. Тя машинално избягваше срещнатите на Банския мегдан файтони, като правеше бързи кривули наляво и надясно, влезе във Витошка улица, без да се обърне на зовът на някои жени — Иванова първа и втора, — които тя видя, но не се сети да ги познае, смеси се в тълпата и най-после се спря пред портата на една проста гостилница. Като се озърна плахо, тя влезе вътре и се изкачи по стълбите.

Това беше гостилницата, дето се бяха настанили част от актьорите, също и Фотина с Касапски.

Като се изкачи на чардака, тя отиде към тяхната стая.

Само един от другарите ѝ си плискаше лицето на мивника, дългият като прът момък Петров.

Цонка го попита:

— Петров, тука ли е Фотина?

Актьорът прекрати миенето си и се обърна с мокро лице.

— Не знам, госпожице — отговори той и забърза да обърше лицето си.

Цонка погледна през прозореца. В стаята нямаше никого. Тя бутна. Вратата беше заключена. Лицето ѝ пребледня.

Петров се изтри набързо с пешкира и дойде при нея.

— Няма ли ги?

— Няма — отговори Цонка.

— Ха, те ще са отишле на разходка, както и другите наши — каза той, като гледаше с влюбен поглед

момата. — Седнете — прибави той, — вие сте уморени — и ѝ посочи един стол на чардака.

— Благодаря, господин Петров: аз нямам време.

— Вие бързате нещо?

— Да.

— Ако обичате да излезем, може да видим госпожа Касапска.

— Не, тя ми не трябва. Сбогом — и Цонка тръгна назад.

Но Петров я подири.

— Може би нещо търсехте в стаята ѝ?

— Да, оставила съм ролята си. Нужна ми е много.

— Тогава чакайте да взема ключа ѝ отдолу, от гостилничаря.

— Моля ви, господин Петров, направете ми тая услуга — каза Цонка с очи, светнали от задоволство.

Услужливият момък се затече търчешката из стълбите.

Цонка приближи до прозореца и внимателно изгледа стаята. Очите ѝ пак светнаха от някакво чувство на удовлетворение.

— Там е — каза си тя.

Петров се завърна с ключа.

— Дайте, господин Петров — каза Цонка.

— Чакайте да ви отворя!

— Не, не, оставете.

Тя взе ключа, отвори вратата и влезе.

Петров влезе след нея.

Цонка се навъси.

— Книжата са в тая папка — каза Петров и отиде да рови там.

Цонка го изгледа в недоумение.

— Ох, колко е горещо — каза тя; — господин Петров, моля, дали има чаша хладна вода?

— Веднага.

И Петров взе чашата от масата и изскокна да налее вода от чучура на мивника.

С бързината на мълния Цонка се качи на едното легло, леглото на директора, и откачи от стената един револвер. В същия миг тя зачу стъпките на Петрова и бързо увря оръжието под лява мишница, под пелерината, като го пристисна.

Петров ѝ поднесе чашата, без да забележи липсата на револвера.

— Благодаря.

Цонка сръбна няколко капки със загорещените си устни, остави чашата и каза:

— Потърсете, аз веднага ида.

И тя тръгна към вратата.

— Коя роля беше? — питаше зачудено Петров.

— Почакайте, аз веднага ида, благодаря — каза Цонка от вратата и излезе на одъра.

Петров остана замислен и учуден.

— Какво има с нея? — попита се той. — Тя гаче ли избягва, една минута с мене не желае да остане. . . Бои ли се? Аз да посегна на нея? Тя е за мен като светица. . .

Па отида на прозореца.

Той видя пак девойката, като отиваше из улицата, бързо, търчешката. Той я гледаше и я гълташе с очите си. Дълго той отличавà в тълпата бялата ѝ сламена шапка с черна лента, която се мяркаше и изчезваше и пак се показваше между главите.

Той най-после я изгуби на кръстопътя, дето Пиротска улица пресичаше булевара.

— Де отива? — пошушна си Петров. — Може би с някого ще се срещне — помисли си той горчиво.

Той помисли да излезе, за да иде по-скоро по дирите на Цонка. Но се спря безнадеждно и седна на стола, подпря глава с ръка и се замисли скръбно.

Той биде изкаран от това униние от появяването на Фотина.

XXXVI

ФОТИНИНИ СТРАХОВЕ

Фотина беше запъхтяна от горещината.

— Вие сте влизали у нас? — попита тя актьорът, като видя вратата отворена.

— Да, госпожица Георгиева бързаше да вземе една своя роля и аз вземах ключа отдолу — каза Петров и ѝ го подаде.

Фотина го погледна зачудено.

— Каква роля? Никаква роля тя няма у мене!

— Каза, че имала, ю не дочака и излезе.

Фотина отвори, погледа из стаята, па веднага извика:

— Петров! Петров!

— Що има?

— Револвера кой е взел от стената?

— Револвера?

Петров погледна из вратата.

— Той ми се чини, че беше окачен одеве — каза той зачуден.

— Вземала го е госпожица Георгиева — каза Фотина съвсем пребледняла.

— Ах! — хвана се за главата Петров. — Тя е! Тя беше извънредно разтревожена.

— Тя ще направи нещо лошо! — извика Фотина с ужас, изписан по лицето.

— Как? — стоеше зяпнал актьорът.

— Тя е отчаяна от вчера, голямо нещастие ще се случи! — рече Фотина с разтреперан глас и побелели устни. — По-скоро! Къде отиде?

— Нагоре отиде, изгуби се отсам кафе «Македония» — обясни настръхналия актьор.

— По-скоро! Тя е отишла в хотела си! — извика Фотина.

И двамата, скачайки шумно из стълбите, излязоха на улицата.

— Върви, върви, върви! — викаше Фотина. — Един миг ако изгубим, ще бъде късно. . . Може и сега да е късно вече! . . .

И тя въздишаше, като тичаше. Фотининото сърце примираше от страх. Въображението ѝ работеше по ужасен начин. То ѝ представяше картина страховита: Цонка простряна в стаята си, сред локва кръв, безжизнена и студена вече. Бедното сърце на актрисата се мъчеше грозно. Тя любеше повече от сестра девойката, знаеше тъгите ѝ и нещастното ѝ минало и проклинаше в душата си Трайчева. Вероятно до Цонка е дошъл слуха и за развалата на сестриният ѝ годеж, по нейна причина, и тая нова злочестина е турила връх на отчаянето ѝ. Тя се кореше, дето не остана днес с

нея, да я запазва от безумни решения. Тя пръждосваше и себе си по дяволите, и работата, която я задържа далеч от Цонка. И като се промъкваше из врволяка, тя канеше и Петрова да бърза, без да сети, че Петров тичаше преди нея и често го губеше от погледа си. Тълпата го спря на едно място и той се сбарабари с Фотина.

Тогава тя го видя, че той плачеше.

— Не плачи, още не е време — сгълча го тя.

— Не мога да не плача: аз я обичам — изпъшка той.

— Като си я обичал, да я не бе оставял! — бъбреше го Фотина.

— Не знаех! — пошушна той.

И те се тиреха.

Приближиха гостилницата.

Фотина гледаше със страх по лицата на ония, които стояха пред вратнята или излазяха от нея, за да познае по изражението им случило ли се е нещастието. То не би могло да остане нечуто, щом ще е произлязло от опушване с револвер. По видените лица тя не забележи зловещи знакове: изражението им беше обикновено. Но това не успокои ни нея, ни Петрова и те се качиха бежешком по стълбите.

— Тука е, вратата ѝ отворена! — извика Фотина, като съгледа, че отзиналата врата оставяше да се види ъгъла от стаята.

С трепетни сърца погледнаха из вратата.

В стаята нямаше никой.

Никаква следа от що-годе нещо необикновено.

Фотина и Петров неволно си отдъхнаха. Но тозчас Фотина излезе, като чу мъжки стъпки на коридора.

Яви се слугата.

— Къде е госпожица Георгиева? — попита тя.

— Не знам — отговори слугата.

— Как не знаеш? — попита сърдито Фотина.

— Одеве я видях, че излезе някъде.

— Чудно де ще бъде — каза Фотина.

Слугата си изтърси престилката, па каза:

— Доде я нямаше, и други я търсиха.

— Кои?

— Едно по друго дохождаха стражари да питат за нея.

— Как, какви стражари?

— От полицията.

Слугата прибави:

— Току-що излезе, дойдоха тука вчерашната госпожица с един господин, та питаха за нея.

— Милка и Бранков! — извика Фотина. — После?

— Като им казах, че излезе, те пак се повърнаха да я стигнат.

— Върви по-скоро у Хрусанови, та виж там ли е, и се върни бежешком, че ще ми излезе душата — каза тя Петрову. Петров фукна.

В това време се зададе из стълбите Денков. Той беше развълнуван, с усмихнато лице.

— Тук ли е Цонка? — каза той, като подаде ръка на Фотина.

— Денков! Ти не знайш! Цонка взела одеве револвера на мъжа ми и излязла — извика Фотина.

— Как?

— Навярно да се убие или да убие някого. . .

Денков стоеше вкаменен, пребледнял като стена.

— Ах! Тя ще е отишла там! — извика внезапно Фотина. — Върви! Върви да идем в «Свети Крал»!

— Какво става там? — попита уплашен учителят.

— Венчава се Трайчев.

— Ах, да! — извика Денков.

Смъкнаха се по стълбата.

— Да я спасим! Да я спасим! — думаше Денков, като тичаха из улицата.

И те тичаха.

— Тя не трябва да убива, нито да се убива. Аз ще се оженя за нея, ако пристане да ми бъде жена. Заклевам ви се — думаше Денков.

— Не се кълнете, господин Денков. Мъжете все тъй се кълнат — думаше сопнато и заморена Фотина.

— Кълна се във всичко свето, което имам.

— И Трайчев се е тъй кълнял. . .

Те тичаха. Фотина пъхтеше силно.

— Той бе звяр и я напусна, аз ще я обожавам до гроба. . .

— Той не я напусна, а я заряза, след като живя с нея невенчан — каза гневно Фотина.

Денков се спря с широко изпулени очи.

— Цонка му бе държанка! . . . Де остана клетвата? — каза тя сърдито.

— Пак ще я взема!

И те пак се затириха към «Свети Крал».

Защото Фотина изведнаж бе разбрала, че ако не бе дошла с револвера в гостилницата си, то тя е отишла в черквата с отчаяното си решение да завлече със себе си в гроба и погубителя си. Тя се вайкаше, че не съобразила това най-напред, та на «Свети Крал» да иде първом.

XXXVII

В КРИТИЧЕСКИЯ МИГ

Фотина налучи истината: Цонка бе отишла право в «Свети Крал».

У нещастната девойка, щом бе видяла Трайчевата годеница, отивайки тържествено на черква за венчавката си с нейния бивши мъж и любовник, бе се извършил един страшен прелом на отчаянието ѝ. В един миг могъществото на новия ужасен удар, като я примири окончателно с идеята за умиралка, бе ѝ предало небивала енергия и решителност да отмъсти, като умира. Запали я неутолима жажда да убие, сред тържеството му, виновника на всичките си страдания, сълзи, унижения и безнадеждна горест. Сега тя не искаше да мре сама! Тя искаше да види кръвта му, нему, на обичания и проклинатия човек. Тя почувствува необикновен подем на духа, сила и смелост да нанесе удара, па да умре с ореола на героиня — тя досега беше само жертва и мъченица. О, сладка беше тая смърт, защото величествено беше отмъщението!

Щом я облада тая върховна мисъл, тая несъкрушима, трагическа решителност, тя се затече към оня магазин на Търговска улица, дето бе видяла окачени на джамлъка револвери за продан. Но като намери затворен магазина, тя се сети, след малко мислене, за револвера на Касапски, който и сполучи да отнесе със себе си.

Вървейки из пътя към черквата, Цонка предпазливо продупчи роклята си на хълбока и увря там оръжието,

под пелерината, и го закрепи по начин да не пада.

Тя се изкачи с твърди и смели стъпки до вратата на черквата, спря се и погледна вътре. Там беше много народ от двата пола, който се валеше към средата на храма. По посоката на любопитните погледи разбра, че венчаването се захванало. Тя влезе тогава с капела, прихлупена над челото, и се бутна в сватбарската навалица.

Из храма се разнасяха песните на свещениците, песни тържествени и празнични. Цонка се тикаше с мъка, като сегиз-тогиз виждаше между главите и раменатa главите на младоженеца и булката отзад.

— Молим, господине.

Господинът, който усещаше ръката на девойката на лакътя си, отстъпваше учтиво.

— Госпожо, молим!

— Госпожице, позволете.

— Дайте ми път, моля!

И дамите се отместяха, учудени и недоволни, за да мине настойчивата млада сватбарка.

Цонка държеше с дясна ръка здраво дръжката на револвера, за да се не изтърси при мушкането, преди да го извади и изпразни в Трайчева, щом го приближи. Тя се чувствуваше силна и самоуверена като лъвица, която издебва слаба жертва, що не може да ѝ избегне.

Тя щеше да гръмне първите куршуми в главата му отзад с думите: «Умри, звяр!», а можеше и съвсем да не каже нищо. Тя се плашеше само да не изгуби смелост в последния миг, който настъпяше след няколко мига, и стискаше по-силно оръжието, да опита твърдостта на десницата си. И тя усети, че бе твърда. Ох, как сега ѝ се виждаше лека, дори сладка смъртта! Няколко минути може би я деляха от вечността, от престола на бога — тя сега вярваше в бога, — бога милостивият и праведният, който не щеше да погледне на нея с очите на човеците, а с божествената си и неизчерпаемата благост към нейното окаянство и велико дело на справедливост. Той щеше да прости, защото беше много любила и страдала, защото само един той можеше да има тоя върховен героизъм — да не прокълне от кръста си мъчителите си, да ги не порази там с едно само помисляне. Той беше божествен! А тя беше слаба

жена, направена от грешна човешка плът, с душа изжедняла за отмъщение, което едничко я задържаше още на света. Но тя чувствуваше, че и людския съд към нея нямаше да бъде еднакъв. Убила се, след като убила — тя знаеше, че за нея ще бъдат всичките сърца, които като нея са любили и страдали, ще я разберат и ще я извинят. Може би трупът ѝ да извика сълзите им. Мярна ѝ се сега в ума и Милка, разгодена, смазана от нещастието си, от измяната пак на един мъж. . . Ох, тя ще отмъсти в Трайчева и за нея, и за себе си, и за хиляди други разбити и потъпкани като нея същества, жертва на любовта си и на свирепия и безпощаден егоизъм мъжки!

И тя стискаше здраво револвера, като се мушкаше. Много от жените я гледаха начумерени, че тъй грубо ги разтласква, за да се проври напред.

— Тая пък какво се тика! — издума сърдито една госпожа.

— Коя е тая перушана? — попита ниско една друга, като гледаше Цонка как нагло си отваряше път и нарушаваше равновесието им.

— Закъсняла сродница може би — каза друга.

— Да не е закъснявала, и без петли ще съмне. Тя няма да се венчава — избъбра друга една съвсем гневно и я дръпна за ръката: — Назад, госпожице!

Цонка се извърна и я устрели със свиреп поглед.

— Оставете ме! — изфуча тя. — Вие сте дошле да гледате, а аз имам бърза работа.

Най-после тя стигна зад гърба на младоженците. Деляха я от тях само девера и деверката, държейки венците над главите им. Деверът беше един млад висок офицерин. През рамото му се показваше главата на младоженеца, с черни пригладени коси. Тя видя и булката отзад, и част от нейното щастливо усмихнато лице, незнающа, че тук, зад нея, е Цонка, захвърлената на пътя от съпруга ѝ жена, със сърце разбито в гърдите, с живот сломен навеки, с отмъстителна десница на револвера. Цонка го стисна, та с мълнийна бързина да го издигне и изпразни в тилът на Трайчева.

Внезапно изпъшка болезнено «Ах!» и се отдръпна назад.

Тя позна в последния, решителния миг, че младо-

женецът не беше Трайчев, а други, и булката беше друга!

— Тая какво пък-пъшка? — раздадоха се гласове наоколо ѝ.

Цонка скри револвера под дрехата си и бързо се замуши назад, пробивайки си път наляво.

Ненадейно ѝ притъмня пред очите, дишането ѝ спря в гърдите и тя се повали в несвяст на гърдите на някоя госпожа.

— Тука на една прилоша! Извадете я! — чуха се гласове.

Един млад господин взе под мишница премалялата девойка и я остави на един трон на левия придел. Там други жени я поеха и я изнесоха из лявата врата навън, на свеж въздух. Животворният лъх скоро я приведе в чувство, тя се окопити. Лицето ѝ остаяше бледно като на мъртвец.

— Оставете ме! Оставете ме! — шушнеше тя на жените, които я разпитваха с участие коя е и от какво ѝ стана тъй. При падането ѝ падна и шапката ѝ от главата в краката на сватбарите. Златистата ѝ развързана коса бе разсипана на талази по челото ѝ и по раменета ѝ като на Дездемона в последния акт на О т е л о, който тя не доигра. От храма пристигаше вече последния тържествен тропар, с който се свършваше венчанието. Тълпата, неуспяла всичка да излезе из главния вход, изблика из левия, напълни нартиката и тичешката зави по нея, за да се намери отпред, при главната врата, за да присъствува при качването на младоженците в пайтона им.

XXXVIII

БРАКЪТ

А между това другото бракосъчетание, Трайчевото, сега именно щеше да става вътре. В смущението си Цонка, влазяйки в черквата, не бе се обърнала към заднята ѝ страна за да види, че там вече чакаше Върбевата сватба, дала преднина на другата, понеже владиката се забави. На тоя прост случай се дължеше

измамата Цонкина и неуспеха на отчаяното ѝ решение.

Владиката в това време дойде и се захвана обреда на бракосъчетанието на Трайчева с Еленка Върбева.

В тоя същи миг влязоха в черквата, заморени, Фотина и Денков.

Те застреляха очи навсякъде.

— Иди търси на оная страна, господин Денков, а аз ще гледам от тая — каза Фотина.

Те тършуваха с погледи из множеството, за да видят Цонка. После се затикаха и защуряха из него, но Цонка я нямаше.

Събраха се пак и се засъвещаваха.

— Тя без друго ще дойде тука — мълвеше Фотина, като очите ѝ играеха от едната врата на другата.

— Трябва да я спасим! — изпъшка Денков.

И те чакаха и гледаха към двата входа.

Денков каза с покъртен глас:

— Госпожа, ако я намерим жива, давам ти моето честно слово. . . ако ми приеме ръката. . . Онова, дето ми каза одеве, не ме спира. Тя е пак чиста пред мене. Безчестието не може да я закачи.

— Мълчете вие, мъжете! — изфуча Фотина.

Тя беше свирепа.

— Заклевам се, госпожо!

— Не се кълни! — каза тя грубо. После прибави троснато: — Ти знаеш ли и другото?

— Какво друго?

— Тя сама ще ти го каже, като се видите с нея, ако е жива още, и ѝ предложиш. Тя няма да скрие. . .

— Кажете ми отсега?

Денков трепереше.

— Тя е тежка от Трайчева!

Денков я изгледа опулено.

— Пак я взимам! — каза той.

Фотининото чело се поразбърчи.

— Ти си един благороден човек — каза тя, като му стисна с признателност ръката.

Венчавката се привършваше. Зазвуча тържественото «Исайя ликуй».

Сватбарите след малко взеха да излазят.

Фотина и Денков също излязоха и се спряха при стълбата.

Появиха се и младоженците. Трайчев имаше тържествующе, озарено от самодоволство лице. По Еленкиното светеше тиха радост. Но тя изглеждаше развълнувана и сякаш че в зеленикавите ѝ очи имаше влага от сълзи. . .

Навалицата наводни нартиката и оттикна Фотина и Денкова назад.

Трайчев подаде ръка долу на младата невеста, за да се качи в младоженския пайтон.

Фотина плюна към него.

Денков продума:

— Да не беше нужно да спасяваме сега Цонка, аз бих скочил и бих го удавил пред всичките тука.

— Да вървим, да вървим! — каза Фотина, когато сватбата, предвождана от младоженците, отмина.

— Накъде?

— Ела!

И те слязоха из каменната стълба, опустяла вече от тълпата, и прекосиха през мегдана.

XXXIX

ПЪТЯТ ЗА ГОЛГОТА

Между това Цонка, посвестила се на свежия въздух, беше напуснала черквата, минала светикралския мегдан, както беше гологлава, с разпусната коса, и тиришката беше се запътила към гостилницата си. Тя се усещаше като уломка от едно коработрошение, люшкана, отхвърляна, носена от сърдитите вълни. Минувачите се спираха да я гледат. На плочника тя буташе хората, без да иска извинение, не виждайки нищо и никого, с поглед безсмислено вперен напред. Тя приличаше на обезумяла. Тя наистина беше обезумяла. Косата ѝ на гъсти талази се вееше в тичането ѝ, устата ѝ бяха стиснати, чертите обтегнати и лицето бледно, ужасно бледно.

Най-после стигна запъхтяна до гостилницата, качи се в стаята си и се тръти на леглото в отчаяние.

Тя се разрида с глас. Тя ревеше.

Внезапно съгледа из прозореца, че се точи сватбарското шествие! Трайчев с червени молохи на гърди, седеше отляво на булката с бялата копринена рокля, бялото було и бели маргарити на главата.

Цонка се превърна на камък. Тя гледаше жълта като смъртник.

Шествието полека отмина, последните сватбарски пайтони изчезнаха нататък.

— Да умра! Да умра! — извика тя отчаяно, луда от скръб. Ушите ѝ гърмяха, стените се въртяха около нея. През прозореца улицата също скачаше и надписите на дюкяните играеха. Тя се не усещаше де е. Чинеше ѝ се, че е в едно море, в което се дави, без да потъне, и се хваща за гребена на талазите, които я гуркат в дълбочините и пак издигат. После ѝ стана душно и тясно, стените на стаята ставаха подвижни и се приближаваха и застрашаваха да я притиснат; тя не усещаше ни себе си, ни сърцето си, ни ума си, ней се струваше, че тя е нещо безтелесно, превърнала се в дим и сянка, която няма крака и не усеща под себе си почвата. Страшни фучения бучаха в главата ѝ и светът ѝ притъмняваше, тя тичаше из стаята, като да бяга от някого, тя искаше да бяга от себе си. Тя бе луда, тя се задушаваше, тя умираше. . .

Внезапно тя хвана дръжката на револвера, тикнат под дрешката.

Вратата се хлопна. Тя се обърна и погледна безсмислено.

Показа се един стражар.

— Госпожо, заповядайте с мене в участъка — каза полицейският човек сърдито, с повелителен глас.

— Сега, сега, чакай, сега.

И тя издигна револвера, насочи го в гърдите си и отпъна. Гърмежът разтресе стаята.

— Какво правиш мари? — извика стражарят, като се отдръпна уплашен.

Цонка грухна на земята.

Кръв шурна из гърдите ѝ, обля пола.

Разперила ръце, тя лежеше неподвижна, с мъртвешко лице.

В същия миг влязоха Фотина и Денков.

— Мале! — изрева Фотина и се хвърли въз тялото на Цонка.

— Доктор! Доктор! — извика Денков обезумял и изчезна из вратата.

Той се хвърли из стълбите, излезе на улицата и затича да дири лекар, без да се сети да помисли има ли вече нужда от него.

На улицата видя случайно доктор Карлова и го повлече към стаята на Цонка.

— Докторе, спаси я! — Той плачеше, той се заливаше със сълзи, полудял от горест.

Докторът се наведе над Цонка, погледна мълчеливо кървавата рана на гърдите ѝ, отдето още бавно бликаше тъмночервена струйка; после я обърна настрана и погледна гърба ѝ: на проклята ѝ там стоеше голямо търкало кръв. Той хвана ръката ѝ, няколко мига я държа тъжно, па каза сухо:

— Чувствува се последне слабо биене на пулса. . . Куршумът е излязъл из гърба ѝ, през сърцето вероятно. . . Всичко напразно. Свършено е. . .

Денков падна пред тялото на Цонка и сложи устата си на студеното ѝ чело. . .

XL

В ТРАУР

Мина около една седмица от тия скръбни събития.

Една заран, по осем часа, при един пороен дъжд, на софийската гара се трупаха, както обикновено, купове пътници, посрещачи и изпращачи.

Щеше да тръгва влакът за Плевен.

Един отделен куп мъже и жени стояха пред купето на един вагон втори клас. На прозорците, изправени, Трайчев и жена му с кичеста китка цветя в ръка, приказваха усмихнати с изпращачите си, разменяха последните обикновени прощални поздравления.

— Сбогом, Трайчев!

— Със здраве, Еленке!

— Довиждане.

И ръце пак се протягаха, за да стиснат ръцете на пътуващите младоженци.

Първият звънец бе ударил.

Дъждът плющеше шумно по стряхата, премрежваше въздуха, биеше накриво, блъскан от вятъра.

— С берекет отивате! — викаше засмян един от изпращачите.

— На добър час, госпожо!

Удари и третият звънец, по-продължителен, па влакът мръдна.

Последни здрависвания, развявания кърпи, махане шапки.

След това перонът хвана да пустее. Занизаха се пайтони с дигнати кошове, лъснали от водата, към София.

В един от тия пайтони седеше Ялмазчиев с жена си, а срещу тях Байряков.

Адвокатът смукна пурата си и каза:

— Нека нашите любезни младоженци си направят тоя малък voyage de noces до Букурещ. Не е зле. Аз посъветвах Трайчева: on a commancè à jaser. . . Не трябва още в първите дни булката да чуе този ергенски романец на мъжа си, добил такава шумна и трагическа развързка. . . Свали коша! — извика той на возача, понеже дъждът бе престанал вече и небето се заразведряше.

Возачът изпълни заповедта.

Когато пайтонът наближаваше Шарения мост, един друг пайтон се показа от «погребалната улица», също открит, и ги превари.

— Ах — извика госпожа Ялмазчиева, — госпожица Милка Хрусанова! От гробищата иде.

Тя щеше да прибави: «Как добре ѝ стои траурът!», но я догреша.

И троицата загледаха в Милка, облечена в жалейни дрехи и придружена от Люба.

— Тръгваше за венчило, а отиде по носило — продума съчувствено госпожа Ялмазчиева.

— Ужасни удари получи това момиче —забележи Ялмазчиев. — Животът крие страшни изненади за хората.

— Бедната! Бедната! — въздъхна жената. — И бяха пръснали слух още, че ѝ повърнал Бранков! . . Сватбата вероятно ще се отложи за дълго време?

И Ялмазчиев, и жена му продължаваха да гледат

към Милка, виждайки черната ѝ фигура гърбом, само до под раменáта.

Лицата им неволно изгубиха прежнята си ясност, станаха тъжни. Сякаш че и те се връщаха от гробищата, а не от изпращане на младоженци.

После и техния пайтон прогърмя по калдъръма на Шарения мост и потъна по дирята на предния, в наваляка на Витошка улица, която се пресичаше в дъното от грамадната сграда на «Свети Крал», залепил кубетата си в тъмния фон на венчаната с мъгла Витоша.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

След две години и половина

«Белоградчик, 16 юлий 189..

Любезний Босилков

Твоето мило писмо стои на масата ми без отговор от три месеца, то ме гледа сърдито, като един грозен обвинител на моя нехар и невежливост.

Искам великодушно прошка и за да я заслужа, отговарям ти напространно, даже твърде напространно, за което ти искам втора прошка.

Най-напред, благодаря за новия ти поетически труд Рози и бурени, които ми си изпратил. На масата ми са от една неделя и заедно с градинските рози благоухаят, като ги прочитам, подобре — уча изуст: защото и «бурените» там също миришат като трендафили. Бързам да ти наумя — и ти знаеш, — че ласкател не съм — ласкателството е низко като ругателството — те даже съзвучно ритмуват. Това предупреждене ми беше нужно, за да имам право на доверие в откровеността ми, като те хваля и съдя. Хваля те за растящия разцвет на таланта ти, за чудните звукове, избликнали на кристални струи из твоята душа. Боже, та и езикът! Как е хубав със своята мъжка музикалност и сила нашият оклеветен език, когато играе с него майстор! Как пее той в тия стихове, изковани като от гранит, леки и крилати като гласа на чучулига

във въздуха! Дай да те целуна от мое име и от името на България, която ти наричаш в писмото си «Каменита Арабия за цъфтежа на таланта», «Рози и бурени» те опровергаха!

Съдя те за песимизмът и разочарованието, що вее от тях.

Иде ми да попитам: млад ли си?

Питал съм се и друг път: защо тоя мрачен поглед въз живота у нашата нова поезия? Ние сме народ млад, едвам постъпил в първите дни на пролетта си. Наоколо ни живот юношски кипи, сили назряват, които сочат да бъдат воли на гиганти, младост буйна духа във всичките области на живота, напрегнат, трескав, нетърпелив, жеден, за да се харчи в борби, в деятелност, в гонене идеали. Само в поезията е тъга и униние. Не се вижда в нея жизнерадостният изблик на доверчивата младост, не е наситена нейната атмосфера със звуковете на птиците, с аромата на теменугите, с възторгите на любовта, със светлия образ на нашата природа. Скръб диша тя, сиво е нейното небе. Може би трябвало е и ние да минем през периода на разочарованието, на байроновския застарял романтизъм? Или е това несъзнателно подражание, чуждо на живата действителност? Аз бих допуснал това обяснение за други, но у тебе, истински и непосредственият поет на сърцето — отде това ранно разочарование?

Ти ще отговориш: «Братко, озърни се, колко мрак има около нас в живота!» Видя го, поете, но защо при мракът да не грее и светлината на тоя живот, защо той не се отражава целокупен в българската лира, защо в нея да звучи само скръбната му нота, която носи меланхолия, а жизнерадостните му страни, що ободряват, не намират отзвук в струните ѝ?

Аз ти задавам тая верига от «защо», а кой знае, може би ти имаш отговора ѝ в една дума само, потаена в дълбочините на твоята душа, в тая светая светих на поетските блянове и нечувани въздишки. . .

Тогава не ме слушай, а пей, поете. Пей, както ти диктува господ, както ти шъпне сърцето. И

скръбна да е твоята лира — тя пак ни упива, наслажда, възхищава.

Понеже се увляко̀х в литературата — да довърша по нея. Ти ме питаш преработих ли Ц а р и ц а Т а м а р а, както бяхме говорили. Не. Изгорих я. Изгорих я още след твоето заминуване: тя ми донасяше тежки спомени, знаеш. . .

Изгорих по-после и всичко друго мое написано. Защо? — питаш. Защото съм честит!

Да, брате, аз съм честит. Сега виждам, че от славата, която никога нямаше да позная, защото никога нямаше да печатам, има нещо по-добро — щастието. И го държа здраво в ръцете си, хаа! и не бих го менил с империята на Александра Велики, с блясъка на всичките гениални глави. Ето какъв егоист станах. Съди ме, братко. Ти лети из вишнето — защото твоето призвание е да летиш към зарите на славата, — а аз ще си пазя скромното кътче в живота, огряно от зарите на любовта.

Жена ми ти благодари сърдечно за поздрава и за любезните думи в писмото ти. Говорим за тебе. Тя те не познава, но като мой приятел тя те счита свой. Тя е здрава и бодра. Ела ни на гости през тая ваканция, за да чуеш и из нейните уста хвалбите за Р о з и и б у р е н и. Тя е твоя гореща почитателка.

Животът ни тука е твърде безшумен и нямаме за нищо да се оплакваме. Тук се радваме на съчувствие. Жена ми я обича целия градец за нейното добро разположение и благ, приветлив характер. Тя е такава, защото е щастлива. Щом се върна от училището вечер, ние бягаме навън в природата, при поетическите брегове на кристалния и сладко ръмолящия Акчар. Природата тъдява е чудно живописна. Ние вкушаваме в разкошните ѝ недра щастие, което не са познали Бавсис и Филемона. Правим излети, близки и далечни, често с фамилии. . . Стара планина тука наблизко издига величествения си гребен, зелена като смарагд, и мами душите ни в чаровните си прегръдки. Какви гори, какви бистри балкански потоци — истински Ипокрени за поетите, — какви самотии, дето още трябва да живеят самодиви. Не ги видях, но жена ми страшно прилича на дриада, когато се мярва между буките, и пущинаците ехтят от гласа ѝ. Приказваме с горските овчари и се радваме на грубите и здрави души на тия хора, неизопачени от цивилизацията. Навестихме и легендарното езеро Рабиш — то е по-голямо от рилските езера — и имах чест да огледам муцуната си в зеленото му огледало, без страх, че Венера ще ме превърне (за хубостта ми!) в цвете, като Адониса. Прощавай, че претрупах описанието на живота си тука с митологическа плесен — по какво ще се познае, че съм класик! Та впрочем ние сами сме се преобърнали на Теокритови пасторални любовници. Нашият меден месец още продължава. Жена ми страстно обича, като мене, хубостите на природата. Аз не знам де любовта би намерила гнездо по-свободно и щастието убежище по-безпечно, ако не в тия вълшебни места. Боже, колко е хубава тая България! Как би станала рай земен за хората без техните грозотии! Ние нарочно избрахме тоя уединен планински кът, за да бъдем по-далеко от тях и от спомените им.

Виждам все, че ти виси един въпрос на устата, той дебне и между редовете на милото ти писмо. Аз ще ти отговоря с няколко думи на твърде законното любопитство. Ето:

Подир онова трагическо събитие тя възкръсна за нов живот. Прелом велик стана в душата ѝ. Прелом велик стана и в моята съдба. . . Тя оживя, за да живея и аз. Тоя добър доктор Карлов я спаси — той направи това чудо с вещината си! (Куршумът минал през дроба!) Трябваше такъв предан човек и такъв жилав организъм, за да се избегне благополучно злият край на тая ужасна криза и настаналите опасни последствия от сътресението. . . От предпазливост, ние до самото ѝ оздравяване крихме от нея смъртта на баща ѝ. (Бедният ми дядо, както ти писах тогава, умря от удар при известието за катастрофата.) Нужно ли е да ти казвам, че през всичкото време аз не отстъпих от леглото ѝ? . . . Когато намерих, по мнението на доктора, че тя може да чуе моето предложение и аз ѝ

го направих, тя се обля със сълзи и нищо не рече. Или по-добре — тя каза много, много, но това не можеше да се изрази със слова. . . Из тия божествени сълзи изтече и извора на моето щастие. Бедната, чудната моя Цонка! Тя е цяла любов, тя е цяла преданост, тя е цяла душа!

Преди неделя изпратихме и г. Бранкова и балдъзата: бяха ни дошле на гости — понеже ние не желаехме да идем в София — ненапразно турихме между нея и нас всичкият шир и височина на Стара планина! Те са много честити. . .

През май имахме друга една радост — една мила гостенка: госпожа Касапска, актриса. Бе ни прескокнала на гости от Видин, дето беше трупата ѝ. Голяма любов беще показала тая жена към Цонка в най-тежките ѝ минути. Каква бойка, енергична, бодра натура! И речовита — ужас. Тип оригинален и нов на българка, която без фрази, без учени брътвежи за женска еманципация върви смело из пътя на живота, горда с труда си, влюбена в независимостта си и в изкуството си. И понеже е враг на тиранията на мъжете, тя държи своя под чехъла си! Юмрук жена.

Ела, ела и ти да ни се порадваш и да видиш сина ми. Той е на шест месеца. По цвят и грозота се е метнал на баща си, и е чапкънин: ужасно обича да дърпа мустаци.

Твой предан: А. Д е н к о в.»

София, 12 април 1903

СВЕТОСЛАВ ТЕРТЕР

РОМАН ИЗ БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ
В КРАЯ НА XIII ВЕК

ЧАСТ ПЪРВА

I

НА ГОЛЯМА СВЕТА БОГОРОДИЦА

Близо сто години преди Търново да падне под турска власт, една лятна тиха сутрин на 15 август 1293 г., прочутата Асеневска столица гърмеше от звука на клепалата на многобройните си църкви и на камбаната на храма «Св. Възнесение», донесена от Калояна подир един от походите му в Тракия. Въздухът ехтеше от тоя смесен празничен шум, който се разнасяше на трептящи вълни над Трапезица, над кулите на високия Царевец, над дълбоките завои на Янтра и далеко из околността, тройно по-засилен от ековете.

Тоя ден беше Успение пресвятия Богородици и празник на царица Мария, съпруга на Смилеца.

Из двете главни улици, криви и тесни, що се точеха от двете страни на Янтра, между невисоки, повечето каменни, болярски къщи, вървяха бавно и тежко, преминени с дълги сукнени, от разен цвят, джубета, обточени с лисичи кожи, на глава с червени или черни капи, със златни везби по краищата, болярите, сами или придружени от семействата си. Те отиваха на богомолие във Великата лавра, в църквата «Св. Четирийсет мъченици», дето днес служеше патриархът. Тържествената литургия би трябвало да бъде в църквата «Света Богородица», когато е и храмовият ѝ празник; но по причина на поправки в нея, ставаше в «Св. 40 мъченици». Болярите ги следваха или отминуваха, като им се кланяха почтително, граждани от по-долни съсловия с овчи шапки на глава, със самочерни шаячеви дрехи, препасани с вълнени пояси, както приблизително се носят днес селяните в Търновско и в други места на България.

Из улицата, що се виеше под полите на Трапезица,

ставаха кратки и откъслечни разговори между болярите.

— Добро утро, Панчо.

— Дал бог добро, Евстратие.

— Днешната света Богородица ще бъде много весела, че е денят на царицата и годишнината, откак Смилец стана цар.

— Дано ни зарадва господ с още по-голяма радост: да чуем, че и онова псе Чоки е пукнало или разкъсано от друго псе, както стана с баща му.

— Дай боже.

Въздухът продължаваше да ехти от биенето на камбаната и клепалата. На изток, над бърдото Гарван, слънцето се подаде царствено в синето небе и заля със светлик зъбците по стените на Царевец и кулите му.

— Царят дали е в черква? — попита друг един болярин другаря си в улицата, що лазеше в полите на Царевец.

— Разумява се, той винаги е там, щом бие втора черква.

— Войводо, ти поканен ли си довечера на гощавката в палата? — попита един болярин друг велможа с висок стан, с черни бухнали мустаци и със сабя под червената мантия, която чаткаше о каменната настеля на улицата.

— Царят никога не ме забравя, Богомире.

— И ти си, Ивайло, там, разумява се?

— О! — отговори утвърдително един къс, гърбав, с голяма глава на тънък врат болярин; — мога ли да не украся царското пиршество? — прибави той с усмивка.

— И то ще бъде славно: днес е не само царициния празник, а и първата годишнина на Смилецовото честито царуване.

— Честито слугуване — пошушна Ивайло с ехидно намигване.

Клепалата млъкнаха.

— Добра стига, кир Пантолеоне! — каза един велможа, като се приравни с един дебел, нисък, с дълга, бяла брада старец, наметнат със златообшита мантия от син копринен китайски плат, купен от генуезките търговци. Той се подпираше на тояга с дръжка от слонова кост.

— Дал бог добро, да си жив, Страшимире! — отговори старецът с едно чуждо произношение, изговаряйки звуковете **ж** и **ш** като **з** и **с**.

От дясната му страна вървеше една нисичка напета девойка, дълголика, със сключени вежди и отлична от другите търновки по благородните си черти и изящното си гръцко облекло, везано със злато.

И Страшимир отмина с жена си, на която забрадката бе обсипана с върви ситни мерджани и бисери, наниз от които се спущаше и въз гърдите ѝ.

Пантолеон полека продължи тежкия си вървеж с девойката, на която заговори нещо по гръцки.

И болярите, и народът минуваха моста, Царския мост, както тогава се казваше, и несъществуващ днес, който, заедно с Владишкия, свързваше Трапезица и левия бряг на Янтра с махалата на десния ѝ бряг — под Царевец.

Тоя мост, дървен, на четири каменни подпорки, висеше високо над реката. Тя бе многоводна и шумяща в онния времена, три пъти по-голяма, отколкото сега, минувайки, от извора си дотук, все през гористи брегове, обогатявана от многочислени рекички и барици, днес пресъхнали.

Срещу моста се издигаше с каменните си стълбове нартиката, пред главния вход на «Св. 40 мъченици». Тя бе на тераса доста висока, за да я не залива Янтра, когато прииждаше, и на нея се възлазяше по няколко каменни стъпала.

По зидовете на църквата, със свод от олови листа, имаше няколко полуготически, с извити железни пречки прозорци, украсени отдолу с разноцветни глинени търкалца. До нартиката стърчеше високо кулата на звънарницата.

Широкият двор на Великата лавра, засенен от брястове и тополи, бе почти пълен с народ от двата пола; той се притискаше повече до зидовете на черквата и оттам през откритите прозорци гологлав слушаше божествената служба. Такова натрупване на богомолци се случваше винаги, когато царят присъствуваше. Черквата беше тясна извътре, та в такива случаи само големците имаха свободен вход в нея.

Царски оръженосци стояха пред главния вход на

стража. Когато и Пантолеон с девойката най-после пристигна и поиска да влезе в черквата, оръженосците му препречиха пътя.

— Не може, църквата е натъпкана.

По лицето на Пантолеона се появи досада. Той каза на девойката по гръцки:

— Закъсняхме, дъще. Пустите ми крака не държат.

— А моите лакти са силни! — каза му ненадейно един висок, рус, твърде хубавец момък, с лице румено като трендафил и със сини умни очи, облечен в зелена богата болярска мантия.

— А, княже! — каза Пантолеон.

Девойката погледна момъка и лицето ѝ пламна.

— Елате подир мене — каза момъкът.

И той тръгна към входа. Оръженосците почтително се оттеглиха. Момъкът със сила пробиваше път из първия притор, напълнен с болярки, после мина и през втория, по-тесен притор и влезе в самата черква, последван от стареца и девойката. Скоро троицата се разделиха. Момъкът отиде надясно, а Пантолеон и девойката се отбиха наляво до троновете, в които стояха най-първите болярки търновски. Девойката се изправи до тях, развълнувана, с разруменяло лице.

II

ИВАНАСЕНЕВИЙ ХРАМ

Черквата замайваше погледа с богати болярски премени, които лъщяха от сърма, между шестте мраморни колони.

По полиелеят бяха запалени всички свещи, както и големите, подобни на брезови стволове свещи от бял восък на двата медни светилника пред олтара. Тия исполински вощеници, дар от първата жена на Ивана-Асеня II, унгарката Анна, при освещаването храма след Клокотнишката битка, се палеха само при редки и особено тържествени случаи. Възтъмните мраморни колони опираха изваяните си капители о краищата на дебелите зидни дъги, що подпираха свода. Из прозорците падаше

обилна светлина, та ясно се виждаха фреските, които покриваха стените. През благовонния дим на тамяна и смирното личаха, премрежени, потъмнелите икони на темплото със златни и сребърни венци. Излените от сухо злато венци на иконите на Исуса Христа и на света Богородица, изработени от мозайки, отражаваха трепетливо пламъците на свещите. Тия скъпоценни венци бяха дарени от Ивана-Асеня II. Той бе заповядал да ги излеят от златните чаши, що бе намерил в шатъра на кир Тодора. Олтарските двери с позлатени резби, извършени от далматински майстори, оставяха да се види през полуотритата завеса част от вътрешността на олтара, през чиито околчести прозорци утринното слънце хвърляше синкави снопове светлина. Там се мяркаше бялата глава на патриарха, изправен пред престола, зад който се издигаше черното разпятие. Едри гранати, укрепени по ръцете и нозете на спасителя, изобразяваха гвоздеите в кървавите рани. Тия скъпоценни камъни бяха от благочестивата царица Ирина, втората съпруга на Ивана-Асеня II, прочута по хубостта си. Пред иконата на св. цар Константина и царица Елена, долепена до една от колоните, висеше голямо кандило от слонова кост, обковано със старо сребро, с чудно изящно изработен филигран, поклонено от Константина Тиха, за да измоли оздравяване на болната си нога. Пред стъпалата на олтара, посред другите мраморни плочи, имаше една по-широка мраморна плоча с издълбани дъбови клони на нея и такива кръстове на четирите ѝ краища, под които длетото бе начертало три реда едри букви. Под тая плоча спеше прахът на цар Асеня II. Но сега тя не можеше да се види.

Над самите главни врата срещу олтара фреските изобразяваха един велик момент: пленението на кир Тодора при Клокотница. Той е вързан и коленичил и дига молебно ръце пред горделиво стоящия Асеня, подпрял се на меч, окръжен от храбри воеводи. Една гръцка императрица с двете си дъщери стои там с наведена глава и моли победителя за милост. Зад тях пленени гръцки велможи. Във въздуха ангели във вълнисти облаци благославяха великия цар. . .

Като прибавим и издълбания по Асенева заповед на една от мраморните колони надпис в памет на тая вели-

ка победа, тоя храм имаше значението не само на богомолен дом, но и на скъпа народна, историческа светиня, един вид свещен музей, хранител на живи спомени от славни дни за България, преживени при най-славният от Асеневците.

И какви събития не бяха видели тия безбройни ангели, светци и мъченици, които като живи гледаха от стените! Тука Асен II при връщането си от победоносния поход до Драч бе коленичил и допрял чело до мраморните плочи, благодарейки бога за великата милост към Асеневски род и към царството; тук бе се венчал с прекрасната Ирина, мила на неговото сърце; тука пръв път бе служил литургия първият патриарх на възобновената, чрез Асеневата политическа мъдрост, българска патриаршия. Тук бе опяна добрата царица Анна и първият ѝ син, покосени рано от немилостивата смърт. Тук витаеше още невидимият дух Асенев, видим само от ангелите и херувимите по стените.

III

ЦАР И ЦАРИЦА

До средната колона отдясно, на един трон под червен балдахин, стояха прави — Смилец, гологлав, и жена му Мария.

Смилец беше мъж висок, около петдесетгодишен, със силно прошарена къдреста коса и с малка къдрава брадичка; малката му хубава, аристократическа глава бе несъразмерна с величината на снагата му, обърната към олтара, отдето се чуваше молящий глас на патриарха. Тая глава, кръгла, имаше римски профил и наумяваше статуята на императора Траяна, която стоеше срещу парадния вход в палата. Но очите на Смилеца бяха лишени от живот — с лениви, уморени погледи, безучастни и разсеяни, като че не виждаха онова, което гледаха.

Багреницата на широки дипли падаше до краката, му, обути в червени чизми, символ на царски сан. През лявото рамо бе преметнат царски пояс с бели цветенца и златни кръстове по него. Разкритата предница на багреницата оставяше да се вижда долня червена тала-

злива дреха, обсипана с елмази и бисери, със златни гербове, пристегната на кръста с тесен чапраз с диаманти, на който висеше невидимата, скрита под багреницата сабя.

Мария, дебела, с меснато, пълно, отпуснато лице жена, с черни големи очи, дълги клепачи, стоеше много млада при него. Тя стоеше с короната си, зъбчеста отгоре, с яснозелени смарагди и безценни камъни. От двете страни от короната ѝ се спускаха край ушите ѝ обеци от едри гранати, обточени със ситен маргарит. Два наниза пак от маргарит увиваха шията ѝ. Багреницата ѝ се спущаше хармонично по снагата ѝ дори до кадифената морава подложка, на която стоеше с мъжа си. Дъщеря на византийския севастократор Константина и внука на императора Андроника, Мария имаше горделивата осанка на рода си и нейните погледи, в противоположност на мъжовите ѝ, се впиваха живи и стремителни, дето погледнеше. Тя често погледваше към купа на боляpките до левите тронове и когато съзря девойката, що дойде с Пантолеона, тя леко ѝ кимна приветливо.

Девойката се изчерви и поклони.

Пред трона, зад севастократора Радослава, по-малък брат Смилецов, хубав и с надменен поглед мъж, се трупаха великите боляри и високите сановници царски.

Брадатите им лица, някои от тях с кумански тип, имаха изражения големливи, строги, някои даже сурови. Тия търновски великаши носеха гордий вид на хора, навикнали от половина век насам да правят и трошат царе, силни със съзнанието на своята сила.

Най-личен от тях беше един достопочтен, белобрад, с широко и благородно лице старец, украсен със знакове на най-висок царски болярин и който стоеше най-близо до трона. Това беше знаменитият бан Балдю. Той благоговейно прекланяше чело и правеше широки кръстове на гърди.

Смилец няколко пъти се привождà към него и му пошушвà нещо.

По-нататък черквата се пълнеше от други второстепенни боляри. До последната колона отдясно стоеше и младият румен момък, когото Пантолеон нарече «княз». Когато всички очи с любопитство или раболе-

пие се устремяваха към царския трон, към царя и царицата, извори на благоволения и високи милости, той впиваше погледи към девойката със сключените вежди, която от време на време крадешком и като случайно спосрещаше погледите си с неговите, развълнувана. Девойките по онова време не се водеха в черква; но днес Пантолеон бе направил изключение, поради деня на царицата, която, както видяхме, отличаваше с благоволението си момата.

Тоя красив момък беше Тодор Светослав, син на Георги Тертера.

Девойката беше гъркиня и се наричаше Евфросина.

Службата следваше бавно и тържествено, както обикновено по големи дни. Патриархът бе наредил да се служи «Василева литургия» в чест на цариципия празник. Архидяконът застана пред олтарските двери и зачете, пеешком, молитвата за царя, за царския дом, за войската, за патриарха и за високото духовенство. Тая молитва беше еднаква винаги, само имената се изменяха. Когато извика със звънливия си глас „Еще молимся о здравіи великаго, благовѣнаго и самодържьвнаго царя нашего Смилеца", Светослав пошушна на един ръжд, синеок, със сухо лице болярин, що стоеше до него:

— Кого лъже тоз? Бога или народа? Смилец велик? — Когато той е най-малкият цар, който е видяла тая черква? Благоверен? — Какъв благоверен, когато представлява на българский престол един агарянец, враг на Христовата вяра? И какъв самодържавен, когато безсилието и нищожеството му са едничките качества, които му спечелиха честта да бъде треперлив слуга на Ногая?

Но болярипът го дръпна за полата да мълчи.

Из царските врата излезе патриархът. Той беше дребен, беловлас старец, с малко сухо, восъчно-цветно лице на аскет, цяло набърчено от годините, и с рядка бяла брадица. Очите му светеха с необикновена живост и издаваха злъчен темперамент и голяма душевна енергия. Патриаршеската му одежда, бликнала цяла в злато, не лежеше добре на прегърбения му малък стан и златната корона с големи сапфири и емайл прехлупваше до вежди челото му. Изпод короната излизаха в без-

редица бели вълнести, корави косми. Дългият жезъл, по-висок от главата му, трепереше в старческата му десница. Той закрета към своя трон, недалек от царския, поддържан под лактите от двама дякони. Въпреки дълбоката си старост, той беше жилав и запазваше още сила, за да ходи без чужда помощ, но обичаше да му се прави тая чест пред народа. Патриархът се качи на трона.

Тогава в черквата се въдвори тишина. Всички разбраха, че патриархът ще каже слово, както правеше при всеки личен празник. И Иоаким III започна речта си със слаб и треперлив глас. Той говореше за значението на днешния велик празник на православната черква; после науми на верующите длъжността им към бога, към светата църква, към божите домове и светите отшелници; към вдовиците и сиромасите, нуждающи се от милостиви сърца; похвали смирението и самоотречението от световните съблазни и суети. Изведнаж гласът му зазвуча по-силно, като една тръба, и очите му запламтяха. Захвана да хвърля гръмове въз богомилската ерес, силно разпространена сега из царството. И гняв необуздан измени лицето му. Затекоха като отприщен поток из устата му люти укори, негодующи вопли; старешката ръка трепересшком се дигаше към свода, заплашвайки с геена огнена безумците, „ходящие на совѣтъ нечестивихъ"; той немилостиво бичуваше заблудените овци, които се отбиваха от лоното на православната църква, за да се потопят в богомилската скверн. Очите му горяха. Гърдите му се издуваха от вълнение.

Той се обърна към царя:

— И ти, царю, благоверний господарю! Бъди стълб непоколебим на църквата господня, дръж чист, без плевели, винограда, що бог ти е поверил; нека бъде тежка десницата ти за нечестивите разколници, защото те посрамиха името Христово и лукаво сквернословят по стъгдите, като вавилонски блудници. Проклятие! Проклятие тям! Триж анатема!

Иоаким свърши огнената си проповед, изслушана благоговейно, па седна от умора на трона си и се изгуби там, както беше дребен. Дългата служба се свърши най-после с «многая лета» за царя и царицата. Смилец слезе от трона си и целуна ръка Иоакиму. Същото стори

и Мария. Патриархът я благослови и й честити празника. После Смилец и тя излязоха из черква със свитата си между два реда големи и малки боляри с наведени чела.

Когато минаха притора и излязоха на нартиката, дворът бе почернял от народ: той се наваляше да види царя и царицата и да се нагледа на скъпоценностите и диамантите, от които лъщяха короните и облеклата им. Всички стояха гологлави: обичаят заповядваше това в присъствие на царя.

При източната вратня венценосците минаха между два реда просяци, забръмчали с благословии, и всекиму в ръката се пущаше монета от един болярин в свитата.

На пътя Мария се качи на една позлатена колесница, теглена от два черни коня, повика при себе дъщеря си и съпругата на севастократора Радослава и потегли напред, изпращана от поклоните на боляpите и народа. Колесницата се заизкача бавно по урвата към северната врата на Царевец, като се тръскаше тежко по каменната настеля на наклонния път.

Додето ставаше това, Смилец се разговаряше с един висок снажен татарски големец с алено сукнено джубе и такива шалвари. Дрехите му блещяха от сърма. Тоя татарин беше Азатин бей, представителят на Чоки при търновския двор.

В това време великият конюший подведе на Смилеца прекрасния му алест жребец, подарък от императора Михаила III. Той се метна леко на кадифеното синьо седло със златни краищници, па климна приветливо на кланяющето се множество и се изкачи полека по същия път, по който бе тръгнала жена му. Смилец беше добър ездач, предпочиташе коня пред колесницата и изпитваше особено удоволствие да изкарва на показ пред внимателния народ ездаческата си сръчност и добра стойка. Дълго народът гледа яхналия гордо Смилец, додето той потъна в северната порта под кулата, заедно със свитата си.

Слънцето, изскочило високо над Царевец, заливаше с яркия си светлик рано пробудената за весело празнуване столица.

IV

ТЕЖКА СЪДБА

Събитието, което описваме, ставаше през най-скръбното и позорно време на второто българско царство, преди падането му под турците.

От половина век насам злата орисница беше споletяла България в лицето на неспособните й владетели. Веднага след смъртта на Ивана-Асеня II, 1241 година, заредиха се на търновския престол господари слаби или недостойни, или несретници. Приемникът на Ивана-Асеня, Калиман I, роден от първата му жена, Анна, е малолетно десетгодишно момче, което след четиригодишно царуване умира, отровено, казват. Наследва го Михаил (Мицо), втория Асенов син, роден от втората му съпруга, Ирина, недорасъл също, лишен от пълководчески дарби, царува безславно десет години; император Ватаци му отнема всичките области в Тракия и Македония, спечелени от баща му след клокотнишката победа. Намразен от народа за тия несполуки, той бива убит от братовчеда си Калимана, който се прогласял за цар, бидейки най-близкия сродник Асенев, 1257 г. Калиман II обаче кратко време се радва на това положение. Постоянно заплашван с отмъщение от Михаиловите привърженици, той напуска престола и избягва от Търново, скита се немил-недраг из България, додето бива убит някъде от враговете си. С него Асеневската династия се прекратява, на овдовелия престол боляpите избират силния болярин Константина Тиха, сърбин родом. Той прави безуспешни усилия за закрепването на държавата си. Една нещастна случка се намесва, за да влоши положението й: счупва се Константину кракът във време на лов. Неспособен да управлява вече, бидейки прикован дълго време на леглото, той оставя жена си Мария, лукава и коварна гъркиня, внучка на византийския император, като опекунка на сина му Михаила и управителка на царството. Тя със своите интриги и жестокости възбужда омразата на боляpите и народа. Случват се тогава и татарските нашествия, оплячкосаната и беззащитна страна не може да даде отпор на варварите. Всичко това улеснява пътя към

престола на храбрия и честолюбив овчарин Ивайло, който със своите дружини разбива няколко пъти татарите, става народен кумир и се спуща да превземе Търново. В една битка с него Константин Тихо бива разбит и умъртвен. Мария, за да запази властта, отваря вратите на обсадения град Ивайлу, предлага му ръката си и се венчава за него.

Но късо е и неговото тържество. Принуден да се бори едновременно с татарите и с гърците, които нападат България, той се вижда изместен от Ивана-Асеня III, далечен роднина на Асеневците, който похитва престола с помощта на гръцките войски. Ивайло избягва при кримския хан Ногая, за да проси помощ против враговете си. Ногай заповядва във време на едно пиршество да го убият. Мразен от народа като гръцки натрапник, Иван-Асен III се уплашва от растящето и опасно влияние на болярина Георги Тертера, куманец родом, и една нощ избягва скритом от Търново, като отнася и царското съкровище със себе си.

При велико ликуване на народа бива избран и коронясан за цар Георги Тертер, но и той не оправдава надеждите. В петата година на царуването му България изново бива погазена от свирепи татарски пълчища, предвождани от страшния Ногая, които безмилостно я опустошават. След суетни опити и унижения да запази трона си и той избягва и отива във Византия.

Тогава Ногай влазя в беззащитното Търново, обявява се български владетел, туря на престола за свой наместник един от първите и най-влиятелни боляри, Смилеца, заслужил с поведението си доверието му, а сам отива в държавата си през Дунава, заплашвана от съперника му хана Токтая.

През всички тия преврати и промени на държавни глави, България бе раздирана от крамолите на болярите, разделена на партии, от които всяка се домогваше да види на престола своя претендент, за да се докопа до облагите на властта, прибягвайки за тая цел до всички средства. Някои даже викаха гръцка намеса, както за възцаряването на Ивана-Асена III. Византийското пагубно влияние растеше в царския двор при гъркините царици. Постоянни, и повечето пъти неувенчани с успех войни с гърците на лишените от пълководчески дарби владетели изнуряваха безполезно силите на народа. Липсуваше определена държавна политика. Царете, безсилни и без авторитет, напразно се стремяха да укрепят положението си, слаби да обуздаят големите болярски родове, които своеволно сваляха и дигаха династии. Някои от тия фамилии бяха успели да си изкроят полунезависими княжества, както във Видин Шишмановците и на юг от Стара планина Елтимир. А татарските нашествия превръщаха страната в пустиня. Свободолюбивият дух у народа гаснеше заедно с любовта към отечеството. Безличната народна маса приемаше с равнодушие всеки нов господар, всяка нова промяна, ресигнирана, покорна на съдбата си. И така, България, разкъсвана от вътрешни раздори, несигурна на границите си, окръжена с врагове, неспособна да се брани, изтощена, изгубила вяра във водителите си и в себе си — България на Крума, на Бориса, на Симеона, на Самуила, България на тримата славни Асеновци — стана данница на една татарска орда!

V

СМИЛЕЦ

Смилец, преди да стане по такъв непредвиден начин владетел, беше, както се каза, един от най-видните търновски боляри. Роднински връзки го свързваха с най-силните търновски фамилии. Сам той бе оженен за дъщерята на севастократора Константина, внучка на императора Андроника II. Той бе родом от Тракия и обладаваше там обширни имоти. Богат, колкото и благочестив, Смилец даже бе съградил там манастир, чиито развалини и днес се виждат, при река Тополница, между селото Акъджа и Пазарджик. Тия развалини и днес се наричат от местните жители «Княз Смилецов манастир».

В първата година от царуването на Константина Тиха, 1258 г., Смилец се бе преселил в Търново, дето си съгради голяма каменна къща и скоро се сближи с неговите боляри и големци. Тихо го направи един от първите си велможи. Честолюбив и с изменчив характер,

Смилец обаче не му остана верен и се присъедини към ордите на тържествующий Ивайла, като заряза Тиха в най-тежките минути. Той заряза и Ивайла, когато звездата му залезе, и мина към новия владетел, Иван-Асеня III, за да напусне и него в късо време. При встъпването на престола на Георги Тертер, той стана най-предан негов привърженик и се радваше на голямо влияние, което постоянно растеше, в ущърб на Тертеровото.

Когато Тертер напусна престола си, а Ногай идеше към Търново, Смилец събра търновските боляри и народ на Марно поле, за да размислят как да срещнат хана: с оръжие или с покорство? Дълги бяха пренията, но най-после надделя Смилецовото мнение — да приемат без съпротивление татарите. Малкото войска, с която разполагаше Търново, и страхът, що бе вселил в сърцата свирепият Ногай, много спомогнаха да се вземе това малодушно решение. Изпратиха Смилеца с дарове до хана.

Смилец срещна хана недалеко от Търново, което отиваше да обсади. Ханът беше вече стар, с бяла брада и черно бузесто лице, човек, надарен със силен ум и с ратоборни инстинкти. Тоя ужасен вожд на татарски орди, опленил и опустошил Тракия и Македония, беше сега зет на гръцкия император, който чрез това сродство бе се опитал да го умири, и сват на избягалий Тертера. Страшните татарски пълчища, от които чернееше полето, влачеха подире си безконечна върволица кола, натоварена с плячка. Близостта на българската столица изостри още повече алчността на тия скиталци и те чакаха по-скоро знак да я заемат с пристъп и разграбят. Смилец падна на колене пред хана, целуна скута на червеното му джубе и моли за милост към Търново. Ногай влезе в града, посрещнат като победител с черковните хоръгви от патриарха и болярите. Той слезна в Царевец. Там обяви, че едно царство не може да остане ни един ден без цар, а от Асеневите потомци едни са измрели, а други са се разбягали, затова той остава български господар. А понеже трябваше да се върне във владенията си, той оставя на трона Смилеца, като свой заместник и данник. Това решение изненада болярите, но то не търпеше никакво възражение и биде прието

покорно. Смилец целуна тогава скута на хана и края на чехъла му в знак на подчинение.

След като се споразумяха по тоя миролюбив начин, Ногай пожела да види черквата «Св. Четирийсет мъченици». На вратата патриарх Иоаким го посрещна с кръст. Ногай много се чуди на богатите украшения, а когато съгледа на стената изображението на кир Тодоровото пленение, той поиска да узнае какво е това. Ханът изслуша внимателно историята, после каза:

— Ако да беше жив и днес Асен, навярно би ме посрещнал другояче. . . Но понеже аллах ви не даде други Асен, то това е явната му воля, че аз трябва да ви бъда властител.

Подир това ехидно и дебелашко разсъждение, той се качи на Трапезица. Дълго изглежда прехласнат града с неговите страшни урви, скали, чуки и Янтра, що се виеше под тях като змия, и продума на велможата си Азатин бея:

— Колко би приличало на тия височини да се белеят минарета!

След два дена замина, като остави при Смилеца Азатин бея в качество на съветник и прибирач на данъка, условен да му се плаща от васала.

При всичката унизителност на положението търновските боляри си отдъхнаха, като видяха, че са избягнали по-голяма опасност, и на първо време с благодарност гледаха на престола Смилеца, вместо самия хан.

Смилец управляваше вече от една година България, всъщност — Търново и околностите му: властта му оставаше съмнителна и неопределена въз останалите области, чиито управители действуваха почти независимо. Той скоро се свикна с високото си положение, облякъл Тертеровата багреница на трона, въведе в двора етикетите и обичаите на прежните царствувания; той обсипваше щедро с почести болярите. Сродник на Андроника, Смилец беше спокоен от страна на Византия, спокоен и от страна на Ногая, увлякъл се в упорита война със съперника си хана Токтая. По характер добряк, мекосърдечен, той се лишаваше от полководческа дарба, но обладаваше здрав ум и знаеше да гали гъделите и страстите, за да печели привързаността на подчинените си.

Преди един месец Смилец доби радостното известие,

че Ногай бил разбит от Токтая в един страшен бой близо до днешната Одеса и сам загинал, като се е спасявал с бягство.

От тая смърт олекна и нему, и на търновци. Той захвана да се чувствува по-здраво на нозете си, неговата самоувереност порасна. Суетен и тщеславен, засладил от пиянството на почестите на царския сан, той на здраво реши да го запази за себе си и да основе своя династия. Само едно безпокойство го глождеше: наскоро бе се завърнал в Търново княз Светослав, Тертеровият син. Присъствието в столицата на младия претендент на престола обезпокои Смилеца, както и преданите нему боляри, враждебни на Тертера още през царуването му. Особено се стресна патриарх Иоаким, сродник Смилецов и главна подпора негова.

VI

ПОЛИТИЧЕСКА БЕСЕДА

Смилец прие в палата честитенията на първите си боляри и за празника на царицата, и за годишнината на възцаряването си. Един от последните гости бе патриарх Иоаким. Приемната зала беше малко по-голяма от другите стаи в палата. Съзидан на тясното теме на чука-та, той по неволя трябваше да има малки многочислените си стаи, в които живееше семейството му, семейството на брата му севастократора Радослава и рояк дворцови и висши държавни сановници.

Залата, с дебели каменни зидове, имаше изписани с арабески стени, дървен потон, украсен с изкусни резби, нашарени с ярки разноцветни багри и позлати. Край стените се редяха ниски миндери, покрити с червен копринен плат. На една стена висеше образа в златно кръжило на Ивана-Асеня II, изписан с маслени багри от немайсторска ръка и потъмнял от времето.

Из отворените прозорци се виждаха в кръгозора сини върхове от Стара планина, а долу — част от града и Трапезица.

Един слънчев луч падаше въз скъпия шарен килим

на пода и въз коленете на патриарха, седнал срещу Смилеца.

Те говореха за дневните събития.

— Та няма що повече да се безпокоиш, Смилчо: Ногая го няма и не ще стане из гроба. Умрелите умират един път, и когото погребат, бива погребен — ако тия агарянци се погребваха — думаше Иоаким, продължавайки мисълта си от захванатия разговор.

Смилец заходи из стаята замислен.

— Днес Азатин бей ми каза, че ще тръгне след няколко дена за Татария — каза той.

— И дай боже никога да се не върне неверникът. Той срамеше палата.

— Той срамеше палата с присъствието си, а аз срамях българската чест, като целувах скута на Ногая — каза Смилец.

— И аз срамях православната черква, като го посрещах с кръста и с хоръгвите, него — заклетия враг на Христа. Не знам дали милостивий бог ще ми прости тоя грях.

Смилец се замисли.

— Ние се унизихме, свети владико, за доброто на отечеството — каза той.

— То е вярно, но вярно е и това, че никога български цар и български патриарх не бяха слезнали тъй долу в безславието. Какво ще е казвал духът на тогова?

И патриархът погледна Асеневия образ.

После продължи:

— Но всемилостивий бог, види се, смили се над нас и ни избави от Ногая. Ногай не е жив — Смилец не е данник.

— Остая Чоки — забележи безпокойно Смилец.

— Чоки е слисан с оправянето на разнебитеното си бащино царство.

— Но като го оправи, ще помисли за правата си над България.

— Тогава ще помислим и ние за себе си. Но сега е рано да се тревожим — каза Иоаким, като броеше бързо кехлибаревата си броеница.

— Чоки е зет на Тертера и тая връзка ще усили желанието му, за да си завладее трона — продума Смилец.

— Но Чоки не е Ногай. Татарската мощ е навеки сломена от тоя непобедим Токтая, господ да му дава здраве. . . Най-после, най-лошото, което може да се случи, то е да промениш господаря: трона пак ще запазиш. Чоки по никой начин няма да дойде тука. Токтай ще му даде много работа там. Но казвам ти: ние ще смъкнем татарското иго. Считай се вече законен български цар. През коледните празници ще те венчея тържествено с короната в храма «Св. Димитрий». Смилец васалът умря.

— Да — каза умислено Смилец, като че говори на себе си. — И когато при богослужението архидяконът ме нарича «самодържавний цар», аз няма да се червя, като че някой ми удря плесница.

— Да, бъди спокоен. Повече се бой от Светослава. Казах ти: сломи го!

— Не е сгодно сега, той не ми е дал явна причина.

Иоаким го изгледа сърдито.

— Явна причина? Ти клисар ли си? Каква по-явна причина от тая, дето той е Тертеров син, сиреч законен наследник на престола? Направи го безвреден. Като изчезне страхът от Светослава, остая ни само едно опасение: Чоки. . . Но ако Чоки, въпреки всяко предвиждане, се поблазни да дойде тука, можем да прибегнем до помощта на императора. Императорът сега стана тъст Токтаев и Токтаевите врагове стават негови.

— Аз никога няма да прибягна до гръцка помощ! — каза натъртено Смилец.

Иоаким го изгледа въпросително.

— Не искам да виждам гръцки войски в земята ни, аз не съм Иван-Асен III.

Иоаким се облегна на възглавницата, стисна патерицата си с две ръце до гърдите и каза горчиво:

— Ето кое не разбирам. На противника си зло не правиш, от приятеля си добро не приемаш. Ти не смееш, ти не можеш! Тогава с тия златни правила ти ще можеш да останеш цар само по татарско благоволение.

И патриархът тежко стана.

Смилец се обади:

— Но аз се опирам само на обичта на народа — извика той.

— И ти я имаш, защото народът по нужда ти я

дава. Той все предпочита един Смилец, българин, пред един татарин. Но пази се, синко, от тая подпора — народната любов, — ти знаеш колко ненадеждна е тя. . . Тя е по-чуплива от една суха върбова клечка и по-непостоянна от мартенско време. . . Днес народната любов е с тебе, а утре минува към Светослава.

Смилец климна отрицателно и каза:

— Народът не прощава на баща му, че в най-тежкото време го напусна и остави на произвола на татарите. Не виждам защо ще обикне синът, който стори като баща си и избяга при Елтимира. От Тертеровци нищо добро той не очаква.

— Светослав има привърженици тука. Ако той не мисли — те ще му вдъхнат мисълта да стане цар. Но полесно тая патерица може да хвръкне, отколкото тоя ветрогонец да достигне българския престол. Баща му още като цар беше казал, че ще ми обръсне брадата, но аз го наврях в орехова черупка и го накарах да прибере първата си жена. Той се покори, но не ми прости и ръмжа до последния час против мене. Отиде по дяволите. . . Сега син му се е озовал тук, и него ще сломя. Тия лукави кумани ми са противни. Чоки с повече покорство бих видял в тоя палат, а не него.

Смилец отиде до единия прозорец и гледа няколко време замислен към града.

Кръглата му малка глава се открояваше в светлината на деня и дългата му сянка падаше по килима и по коляното на патриарха, замечтан дълбоко.

Смилец се извърна.

— Твоето слово тая заран беше много красноречиво — каза той.

— Онова, което трябва да говоря в палата, говоря го, а онова, което е за черквата, там го говоря — забележи Иоаким.

— Но ти изригваше проклятия против богомилите, а ние нямаме полза сега да ги възбуждаме. По-големи беди висят над главата ми.

— Богомилите са опасни, Смилчо. Опасни са не само за черквата, но и за царството. Уверявам те, ако се появят татарите, те първи ще ги посрещнат. Те са шугавите кози, които заразяват и здравото стадо.

Влезе севастократор Радослав.

Той беше висок и приличаше на брата си, но погледът му светеше по-живо.

Той се поклони на патриарха и му целуна десницата.

— Благословен да си, Радославе — каза му Иоаким, като направи лека благословия с ръка.

— Какво има ново? — попита Смилец.

— Чух, че Светослав се е сгодил.

— Нека се сгодява и жени, това ще го направи да не мисли за пакости. . . — каза Иоаким.

— За коя? — попита Смилец.

— За Ефросина, Пантолеоновата осиновена дъщеря.

Смилец се намуси:

— Той става богат!

— Сиреч по-опасен — допълни Радослав.

В очите му светна гняв.

— Той беше гол като тояга до днес; сега става най-богатия търновски болярин — промълви Смилец.

— Този глупец Пантолеон много прибърза. . . А аз тъкмях Ефросина за Годеславовия син.

Иоаким сбърчи чело и каза:

— Думах ти одеве: сломи го. С това богатство той цяла войска може да въоръжи. Ето какво излиза от твоята нерешителност.

— Дядо Иоакиме, ти забравяш, че Светослав е шурей на Чоки, на моя господар? Защо да си навличам гнева на татарина?

— Проклятие! — избъбра Иоаким.

Слънцето сега играеше по рядката му бяла брадица, която трепереше.

VII

СВЕТА ГОРА

Тоя ден следобед на ливадата на Света гора се виеше голямо хоро под ручилото на гайдата. Беше сбор. Купове граждани и гражданки стояха или седяха на зелената трева.

Там беше и Азатин бей, с един татарин още, дошли също да погледат. Тяхната ярка татарска носия привличаше погледите към тях. Тия погледи бяха недружелюбни и плахи. Силният татарски големец вдъхваше страх на търновци.

Тая ливада беше в празнични дни една от най-хубавите разходки на търновци. Чудният вид, който се отваряше оттам, както и прохладата на гората ѝ, привличаха много свят от двата пола и от всички съсловия.

Викове, песни оглушаваха ливадата. На едно място играеха акробати пред гъсто множество. Продавачи на разни дреболии и детски игралца бяха простреляли сергиите си на сянката до гората и пременени булки и моми се трупаха там. Деца пищяха със свирки; гуслари свиреха стари юнашки песни пред купове слушатели. Недъгави и сакати просяци намесваха дрипите си сред яркоцветните болярски премени и плачливите им гласове за подаяние потъваха в шума от песните, свирките, виковете, смеховете на веселия народ. Из гъстата гора отдясно излазяха или влазяха в нея поклонници на църквите, скрити в сенките ѝ. Пияни младежи подгонваха простите моми, които с писък и смехове се промушваха из навалицата, натрупала се около двама полуголи снажни борци кумани с мургави кожи и железни мишци. Слънцето ярко осветляваше пъстрата и подвижна картина на това народно веселие.

Царски слуги разнасяха вино из множеството, за да пие за здравето на царя и царицата, която днес си празнуваше денят.

Една дружина от болярски моми гледаха хорото от сянката на гората. И когато те се разговаряха весело и се смееха, Азатин бей, спрял се наблизо в сянката с другаря си, впиваше жадни и запалени от див огън очи в една от боляркините. Тя беше една великолепна, едра, висока мома, с румени бузи, с високи гърди и източена, напета снага. . . Низ от ситни бисери обвиваше прекрасната ѝ шия и ред жълтици светеха въз русата коса на челото ѝ. От нея лъхаше живот и сила. И като приказваше с другарките си, тя често хвърляше дяволити очи на един левент момък с черни засукани мустаци, облечен в болярски дрехи със златни шевове и с дълъг меч на бедрото, който се беше загледал в нея. И тя срещаше погледите си с тоя левент тъй често и тъй

смело, щото всички, които ги гледаха, разбираха, че тоя момък и тая мома се харесват един други.

— Радоил е хвърлил око на Славка, но няма да го огрее — каза един от зрителите.

— Но ако поиска, може да я грабне. Само да му не скимне. . . — каза друг.

— Тогава ще иде на въжето я! Годеслав е от великите боляри.

Някой от виночерпците поднесе им вино.

— Хай да е жив царят! — казаха тия, които пиха.

Виночерпецът отмина по-нататък, като отнесе на други търновци големия бъкъл, придружаван от едно момче, което държеше половяк с вино.

— Смилец е добър, но само е баба — каза един, който си обрисваше с ръка мокрите от вино мустаци.

— Затова го и туриха татарите я — отвърна друг.

— Като не сме достойни сами, тъй ни се пада — забележи трети.

— Поне сме си мирни сега.

— Да е жив, да е жив. Добре, че е той, а не татарин.

— Ела, зло, че без тебе по-зло.

Тоя кратък разговор изобразяваше психологията на търновския народ. Той бе недоволен, че има цар Смилеца, и бе благодарен, че го има такъв. Спомените за доброто минало време, минало, още прясно в паметта, разтъжаваха търновци при гледката на сегашното положение. Но те се радваха на мир. Доверието, с което се ползуваше Смилец пред татарския хан, и сродството и дружбата му с византийския император обезпечваха им мира и благата му. И търновци бързаха да се веселят при всеки сгоден случай, по природа лекомислени и жизнерадостни, както и леки и непостоянни в привързаностите си.

— Ето го! — извика един.

В това време множеството бе устремило очи към единия край на ливадата. Оттам се задаваше Смилец на кон, последван от свитата си, от телохранители и оръженосци, въоръжени с мечове, копия и щитове. Смилец обичаше да прави тия разходки между народа. Лишен пред него от обаянието на самовластен господар и на подвиги и заслуги в миналото си, той гледаше да му спечели сърцето с блага и прости обноски при сближаването с него, като задушаваше в гърдите си аристократическия предразсъдък. Благоволителна усмивка играеше по устните му. Неговата малка римска глава, покрита с лъскав шлем, твърде малка за широките му рамена и едра снага, се извръщаше наляво, надясно и климаше на множеството, което със сваляне шапки се покланяше. Азатин бея той поздрави с едно по-силно климане. Азатин му отдаде почтителен поклон по татарския начин. Смилец бавно мина край хорото, погледа го тихо с добра усмивка. Па се запъти към гората и изчезна в нея, сподирен от очите на народа. Той отиде да се прекръсти и запали свещ в манастира «Св. Троица».

Додето народът беше улисан да гледа царя, левентът момък с черните засукани мустаци, когото нарекоха Радоил, сколаса да размени няколко думи настрана със Славка.

— Славке, пристаяш ли ми?

— Пристаям — отговори тя.

— Закълни ми се в света Богородица.

— Заклевам се в света Богородица.

— И в свети Ивана.

— Заклевам се и в свети Ивана.

— И аз ти се заклевам в сабята си, че ти ще бъдеш моя жена.

Славка се озърташе стреснато.

— Тая вечер готова ли си да дойдеш?

— Готова съм.

— Ще те чакам пред вас, а ще идем в Ярова гора, при черковището.

— Чакай ме.

Радоил бързо се отдалечи след тоя разговор.

А в това време куп моми на ливадата пееха:

В Търново града голяма
голямо чудо станало.
Де се е чуло, видяло
болярка ускок да либи?
Славке ле, пиле шарено,
Славке ле, божур в градина,
Славке ле, росен босиляк,
ускок се, Славке, не либи:

Радой е чедо пакостно,
Радою майка — гората,
Радою либе — сабята. . .

И песента продължаваше.

VIII

ЕДИН СИН НА ВЕКА СИ

Радоил не беше от болярски род, макар че имаше болярски вид.

Той беше селски син, роден в старопланинското село Етър от заможни родители, сродници на прочутия в Ивайлово време юнак Хранислав.

От ранни години той усети в себе си наклонност към приключения и волен живот по поля и планини. Прост и съвсем безграмотен, както всички тогавашни селяни, той обладаваше хитър ум, заедно с голяма храброст и жажда за юнашки подвизи. Селото му се видя малко, Търново тясно за широкия размах на неговата необуздана природа. Един ден той напусна бащиния си дом и ралото и влезе в една от многото разбойнически чети, които тогава опленяваха еднакво и гръцката земя, и българската. Но нероден да остане прост разбойник по друмища и планини, той заряза четата и си състави нова от отбор юнаци и се понесе да дири битки и слава, като чича си Хранислава. Така той се би с Ногаевите пълчища и като бе разбит, той пренесе театъра на своите подвизи във Византия. Там служи на Андроника в борбата му със селджукските турци, които минуваха вече за грабеж в Южна Тракия, и се прочу с юначеството си; после, разсърден за нещо от императора, той се би против него и разграби гръцките села. Мълвата за подвизите му достигна и в България, името му се разнасяше из уста в уста наред с легендите за неговите юнашки дела. Но честолюбието на суровия авантюрист се ограничаваше в желанието да минува за голям юнак и по-далеко не отиваше. Той остаяше безучастен към събитията в отечеството си, дето един по-силен и по-тщеславен дух би намерил поприще за осъществение широките блянове на един Ивайло.

От шест месеца той се прибра в Търново и прекарваше мирен живот под лаврите си. За България не го беше еня, и че Смилец е татарски данник. Патриотизмът не беше тогава едно възпитано чувство, както днес, а смътен инстинкт. Тоя инстинкт, груб и първобитен, се изразяваше в омраза към чужденците, а не в любов към своите. Но чувството на себелюбието надделяваше над всички други. За Радоя юнашката слава беше всичко. Той остаяше повече ратоборец, отколкото българин. Както той, и други такива юнаци по неговото време диреха лаври и печалби, даже в борба против България. Ето защо не го закачаха в Търново. И той спокойно вкушаваше благата на мирния живот след бурните ратни шетни, додето му скимнеше пак да ги залови.

Една от причините, дето му се видя тоя живот тъй благ, беше и Славка, хубавата дъщеря на болярина Годеслава, висок сановник в царския двор. Той се бе влюбил в тая болярска мома и тя в него. Славка, още преди да го види, беше опленена от името му и от разказите за юнашките му дела. Тя имаше волна и буйна душа; юнашството я очароваваше, храбрите левенти бяха за нея кумири. И тя го обикна тъй лесно и просто, както и той нея. Първата им среща, издебната от Радоила, стана една вечер на връщане от сбора на «Св. Троица». И разговорът им беше прост до рязкост, както и одевешния.

— Добър вечер, Славке — каза й Радоил.

— Дал бог добро, Радоиле — издума тя смутено.

— Ти си болярка и големкиня, аз съм селянин. . . пък отговаряш. . .

— Нека бъдат всички селяни като тебе — каза тя бързо и гърдите й тупаха.

— Та ти не си горделива?

— Защо да съм горделива?

Радоил се позапъна малко, като не знаеше що да й каже. Повървяха заедно из дрезгавината.

— Защо ми каза това? — попита тя.

— Защото искам да ти кажа подир това друго. . . — и той я улови за ръката, разтреперан.

— Кажи? — рече тя просто, без да си измъкне ръката.

— Да се не сърдиш?

— Не.
— Аз те харесвам, Славке.
— Като ти ме харесваш, и аз те харесвам.

Оттогава бяха две либета. Радоил я следваше наред, мислеше само за нея. Тя го сънуваше. Ни той, ни тя не мислеха за пречките, които родът и знатното положение на баща ѝ туряха на женитбата им. Защото младите сърца във всички времена и у всички народи си имат своя логика. Предразсъдките за влюбените, както планинските прегради за орела, не съществуват. И понеже любовта, както димът, не може да се укрие, то скоро тяхната тайна стана достояние на мълвата. Сеченките ѝ нагласиха песен, хората я разгласиха. И както винаги става, домашните на Славка най-после повярваха, че мълвата не лъже. Годеслав се разлюти, той се оплака на царя против дързостта на разбойника. Но Смилец се усмихна и каза: «Годеславе, всяка мома е любила някого, преди да залюби мъжа си. Остави младите да си побленуват.»

. . . . . .

Радоил и Славка напуснаха рано Света гора и всеки отделно се запъти към дома си. Веднага подир тях и Азатин бей тръгна към града. Слънцето захождаше зад планината. Широки сенки падаха от дървесата по тревата. Смилец излезе пак из гората със свитата си, мина през ливадата, за да слезе по стръмнинката. Но той се спря за няколко минути, за да гледа столицата си. Той гледа омаян и възхитен дивната панорама пред себе си.

IX

СТАРО ТЪРНОВО

Чудесната местност, дето се е красувало старото Търново, днес представлява печална гледка: пустош, бурени, храсталаци, мерзост на запустението царуват на плоските чуки на Трапезица и на Царевец — двата прочути акропола на старославната столица. Остатъка от стените, що са ги окръжавали, скръбно стърчат туктам, изронени от хората, изгризани от времето; разхвърляни камъни и тухли из храстите, пръснат цимент, кой-

то се белее из пусталите треви, бъзуняци и буренаци, любими растения на пустоша и на развалините остаят от всичко онова, което е било хубаво и велико на древната столица. В полите на тия два акропола, оголени, овдовели и обезчестени, се гушат сега нововремски, малки, не важни къщици, без стил и без значение; три само черкви от историческите: патриаршеската, запазена цяла, «Св. 40 мъченици», запазена наполовина, и «Св. Димитър», остала само един грозен скелет — остаят скръбни и неми свидетели на миналото: ръката на разрушителите е обезобразила до неузнаваемост тия славни светини. Печално шуми намалялата, в дълбоко падналата си матка Янтра и влачи из заглъхналите си завои мътни талази, в които не се огледват кули и замъци. В полите на Трапезица е оцелял само калдъръма, изхълмен, изжулен от вековете, на стара улица и две с попукани каменни зидове къщи, със стил старовремски, които рязко се отличават от другите. Вероятно били са жилища на търновски боляри.

Но нека хвърлим мислен поглед на старото Търново и да възстановим по скудните му останки и предания, и по още по-скудните упоминания в стари летописи, като възсъздаваме с въображението си, по налучкване или чрез ясновидството на една българска душа, углъбена с мистическа любов в миналото, онова, което преди 614 години трябва да е съществувало, което е могло да съществува в престолния град на Асеневците, но от което почти никаква следа няма, както сторихме с черквата «Св. 40 мъченици».

*

Ако новото Търново днес поразява погледите на чужденците с голямата си и рядка живописност, старото, Асеневското Търново, ги е смайвало още повече с необичайността на местоположението си, със своеобразната хубост на сградите и дивно величие на панорамата си. Тия горди ридове, канари, урви, долове, обгръщани и миени от своеволните завои на Янтра, въз които беше накацал градът, настръхнал с високи каменни стени, крепости, кули, бастиони, палати, храмове, болярски

домове, представляваха гледка непозната и чарующа. Никъде в света столица не беше си избрала такова необикновено място. Чужденците остаяха поразени. Още в 1640 г., когато старото Търново е било в развалини в по-голямата си част, един францискански монах, като описва местоположението му, казва, че то е нещо, що не може да се опише (cosa impossibile narrarlo).

Не са съвсем голи риторически фигури епитетите, що му се дават в българските паметници: Цариград — Търново, Богоспасаемий Цариград, Царица на градовете, Царствено-преславен град, Вторий подир Цариград и пр. Потисната от величието на гледката, фантазията на съвременниците е умяла да изрази удивлението си в тия пищни славословия. За силното впечатление е помагало и политическото значение на града, люлка на съдбоносни събития за България, място, дето е биел пулса на държавния живот.

Истина, архитектурата на търновските обществени сгради не е нито отдалеч наумявала колосалността и здравината на римските градежи и на другите в Западна Европа през средните векове, преживели времената. Всичко е било тука по-скромно, в малки размери, рабско и небрежно, или неумело, подражание на византийската тогавашна архитектура, сама находяща се в упадък. Но фантастичната форма на местността е подигала внушителността и красотата на инак скромните здания по нея. Едно бедно параклисче, кацнало на един усамотен връх, е красиво, една кула, закрепена въз края на отвесна скала над пропаст, е романтична, една крепостна стена със зъбци, възвишающа в небето горделивия си силует, е величава. А търновските висоти и канари именно с такива здания бяха увенчани, капризът на природата и делото на човешката ръка бяха се съединили, за да осъществят в зелените предгория на Стара планина тоя вкаменен блян. . .

*

И така, в края на XIII столетие, в който произхождат събитията на тая история, Търново представляваше на окото необикновено хубава, извънредно величе-

ствена гледка. Янтра, както и днес, но по-голяма, обвиваше със сребърния си пояс от юг, изток и север скалистите подножия на полуострова Царевец (Хисарът) и после обхващаше с полукръга си от изток, юг и запад полуострова Трапезица, урвест, скалист, като първия, но по-нисък от него. Високи дебели каменни стени, споени добре с цимент, закрепени цъвръсто на височината, заграждаха и пазеха от вси страни Трапезица — ние туряме нея напред, защото тя е по-стара в историята от Царевец. Няколко малки кули издигаха над стените своите силуети. Във вътрешността на тая каменна ограда се издигаха, тясно притиснати една до друга, многобройни черквици и параклиси с каменни зидове; извътре те бяха изписани с ярки зографии, представляющи сцени от стария и новия завет, образи на светци, патриарси, понякъде ликове на български царе, военачалници и прочути боляри.

Тия черквици и параклиси, градени във византийския стил от средните векове, стил на упадък, казахме, с изключение на различната си големина, имаха еднообразен кроеж и форма, които се повтаряха до най-малка подробност. Повечето от тях имаха в малките си извити олтари за престоли кръгли мраморни или гранитни камъни, като воденични, закрепени пак на такива колони. Това бяха антични жертвеници с гръцки надписи, посветени от гражданите на римския Никопол (при Росица), на олимпийския Зевс, на богините Хера, Атина и др. Те бяха с голяма мъка пренесени от поменатия град в разрушение, както и колоните в черквата «Св. Четирийсет мъченици». Зодческото изкуство у тогавашните българи бе в първобитно състояние, а ваятелството нито съществуваше и те се ползуваха от готовите произведения на римската и византийската цивилизация при зидане и украшаване обществените сгради. Доволно добрите фрески обаче доказваха, че живописта по̀ прилягаше на ратоборните ни прадеди. Само една между черквите, оная, посветена на св. Ивана Рилски, която пазеше и мощите му, беше доста голяма, широка, добре осветена, със свод, подпиран от шест каменни стълбове, и с олтар, на който престола не беше езически жертвеник. В друга една черква почиваше прахът на св. Гавриила Лесновски.

Само един малък палат на северната, по-издигната част на Трапезица и две-три малки болярски къщи до него бяха едничките мирски жилища сред светините. В палата бе живял Асен I, а в къщите някои от главните му велможи. Те бяха построени след възобновяването на българското царство, като се срина старата римска крепост там, за да се отвори място за постройката на нови здания. Но заедно с развитието на новия държавен живот растеше и столицата, та Трапезица скоро се показа тясна и резиденцията се премести на чуката на Царевец.

През 1293 год., във времето на Смилеца, в тоя скромен палат и в тия болярски къщи живееха само монаси. Монаси населяваха и цялата Трапезица, покрита вече с църкви и придобила изключително религиозен характер.

Гледана от някоя височина, Трапезица представляваше на канарата една внушителна картина. Това беше една китка от каменни сгради: крепостни зидове, набучени със зъбци и кули, сводове и куполи църковни, увенчани с кръстове, каменни стени на палата, всичко това сбито накуп, притиснато едно до друго, стърчеше високо и красиво над дълбокия канарист дол на Янтра, обгърнала любовно Трапезица със сребристия си пояс.

Пътниците откъм Стара планина, като виждаха от южните висоти блестящите прозорци и кръстове, чинеха поклони на земята. . .

Няколко църкви и стотина каменни и дървени къщи, с керемидни покриви, с околчести прозорчета, някои с кулици, с бойници (мазгали) на тях, се виждаха живописно в полите на Трапезица и Царевец, надлъж по реката. Много имаха издълбани в камъка над вратите си фамилни гербове и имена на болярите. Два пътя лазеха по урвата на Царевец: единият, който водеше към северната му порта, а друг, по-широк — Калиманова улица*, — който лазеше по-ниско от нея и извождаше

* Повечето от названията на различните места и части на старо Търново не са се запазили в паметта на днешните търновци. За леснотията на разказа ни,ние им даваме имена, по възможност прилични, а турските названия превеждаме на български, като допускаме, че в началото турците са ги превели от български.

Портрет на Ив. Вазов от Никола Михайлов, 1909 г. Национална художествена галерия, София

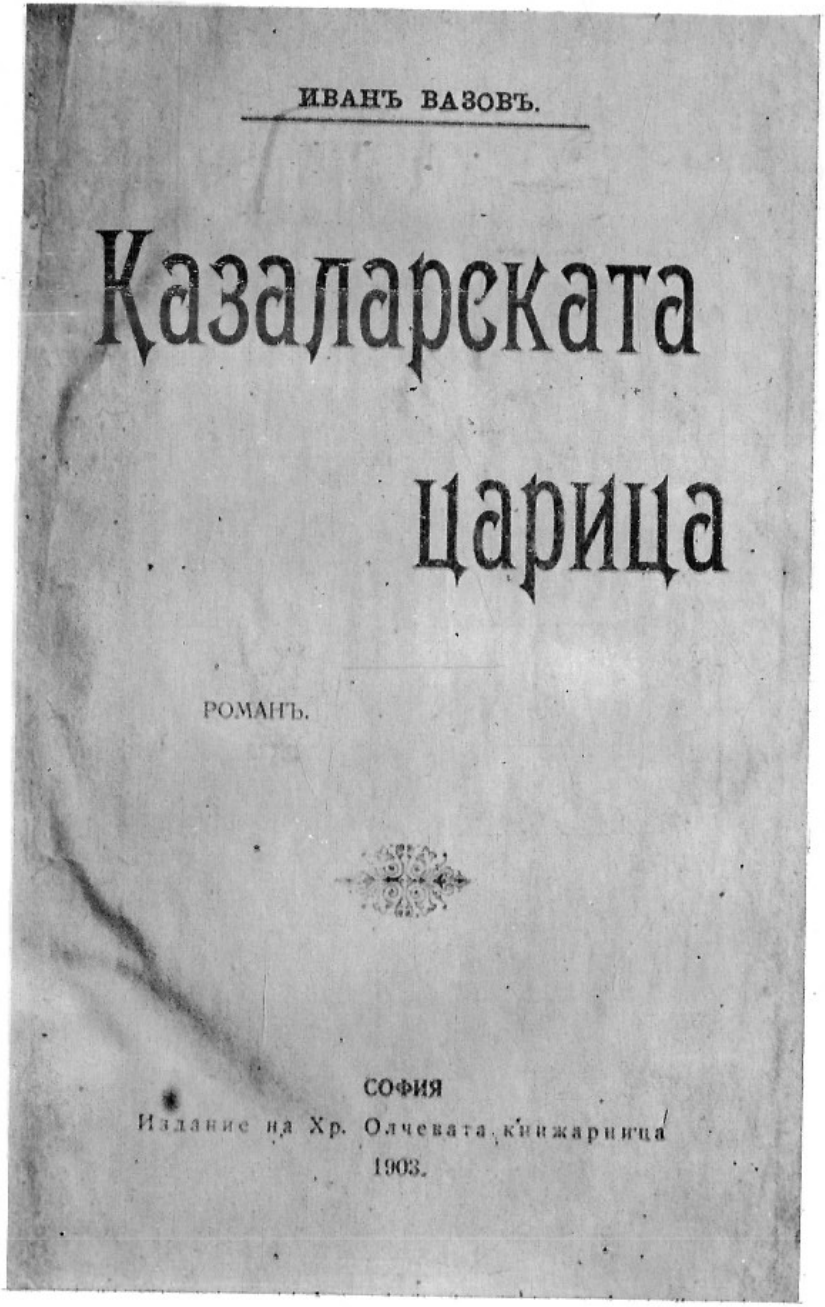
ИВАНЪ ВАЗОВЪ.

Казаларската царица

РОМАНЪ.

СОФИЯ
Издание на Хр. Олчевата книжарница
1903.

Титулна страница на първото издание
на романа „Казаларската царица“, 1903 г.

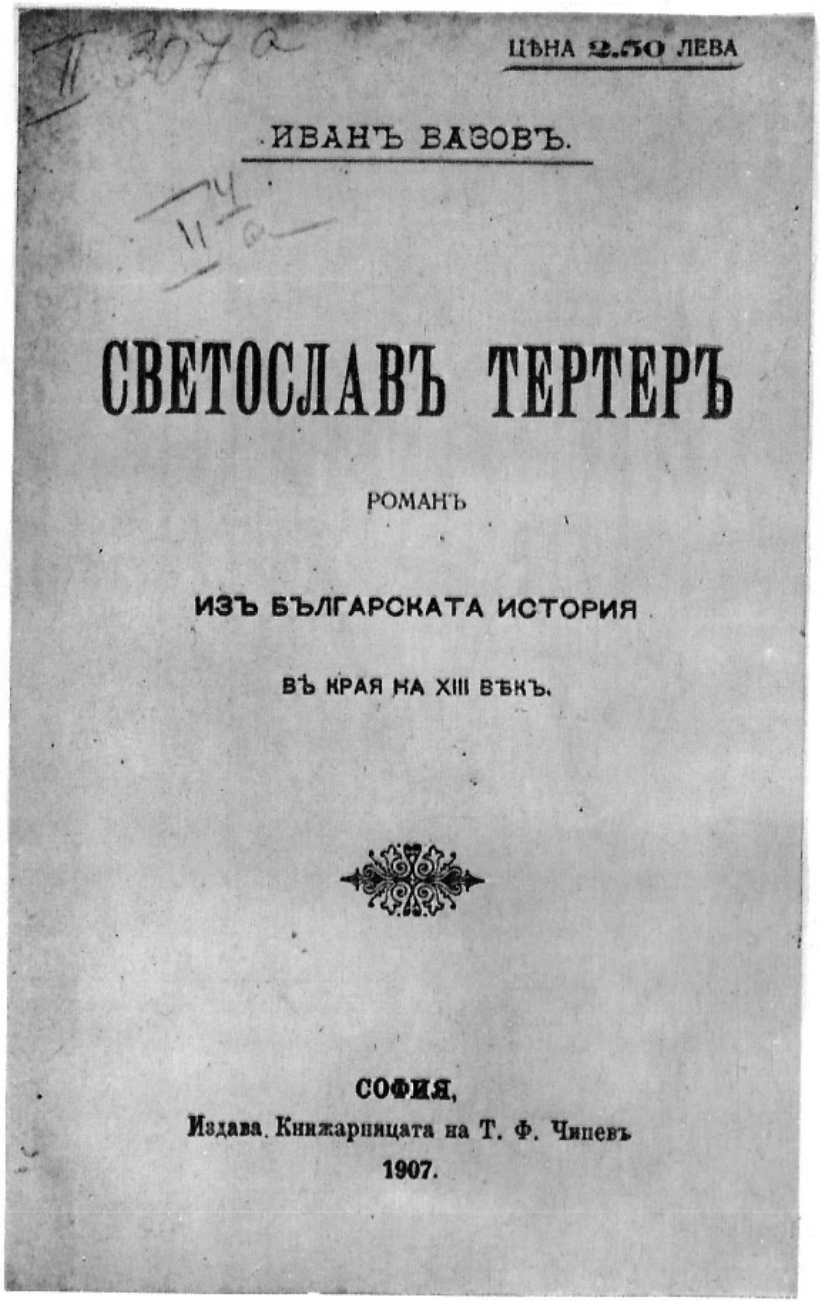
ЦѢНА 2.50 ЛЕВА

ИВАНЪ ВАЗОВЪ.

СВЕТОСЛАВЪ ТЕРТЕРЪ

РОМАНЪ

ИЗЪ БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ

ВЪ КРАЯ НА XIII ВѢКЪ.

СОФИЯ,
Издава Книжарницата на Т. Ф. Чипевъ
1907.

Корица на първото издание
на романа „Светослав Тертер“, 1907 г.

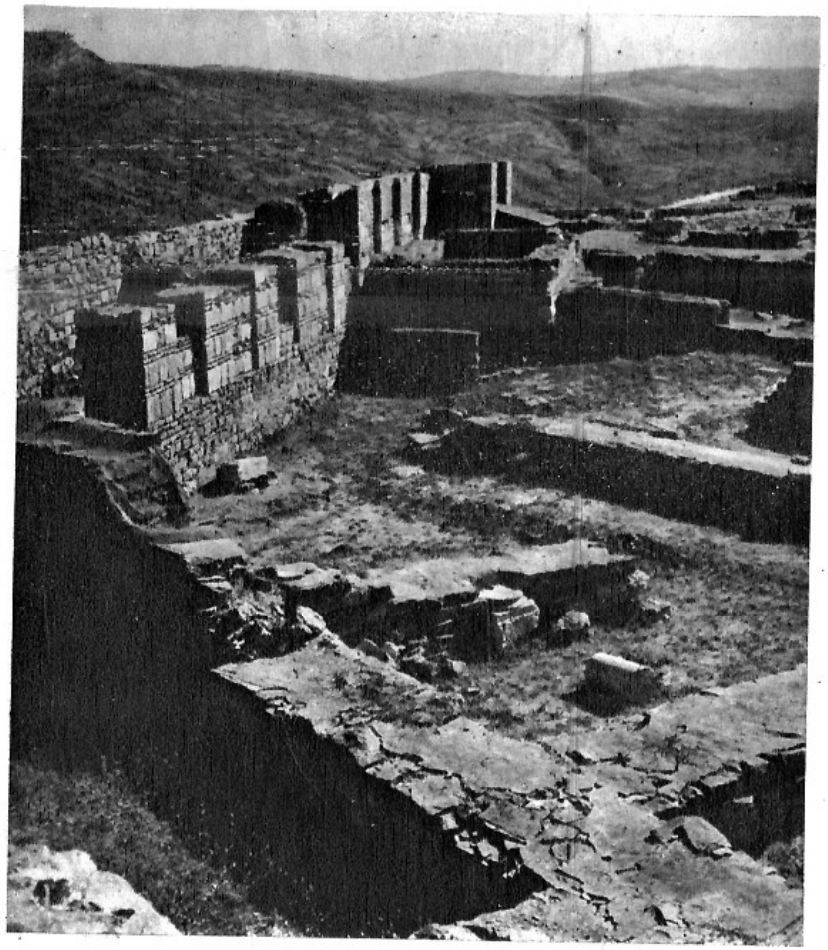

Руините на двореца на българските царе
на хълма Царевец

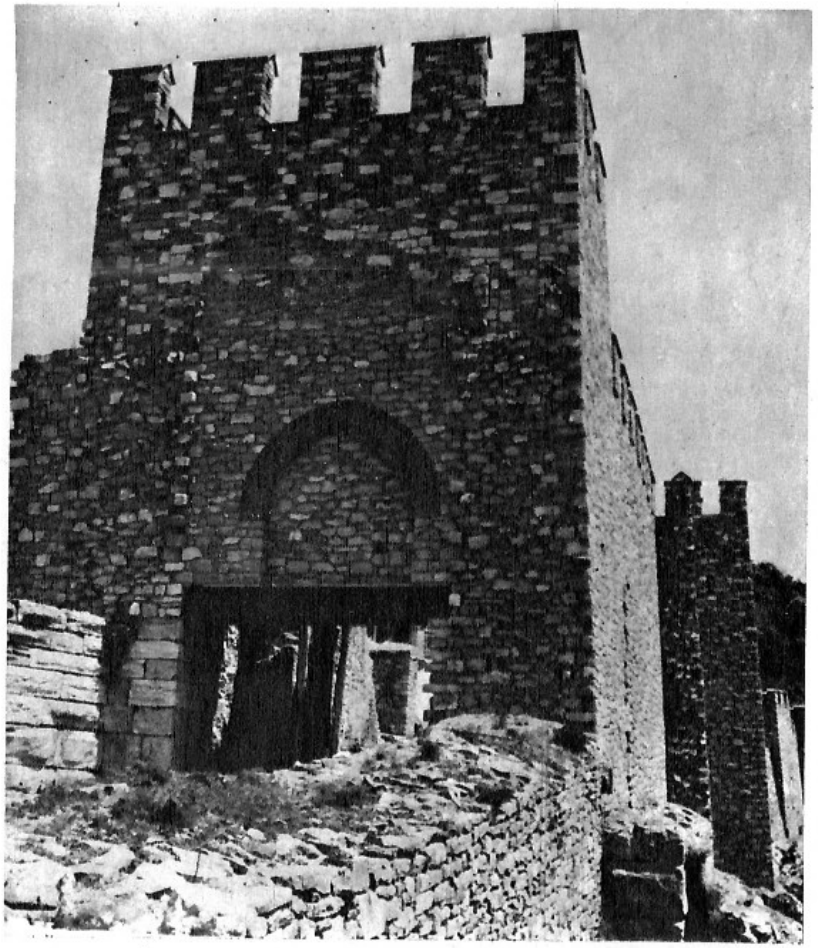

Възстановената средна порта на крепостта
Царевец — Търново

Балдуиновата кула на хълма Царевец — Търново

Иван Вазов в кафене „България".
Карикатура от Александър Божинов, София, 1919 г.

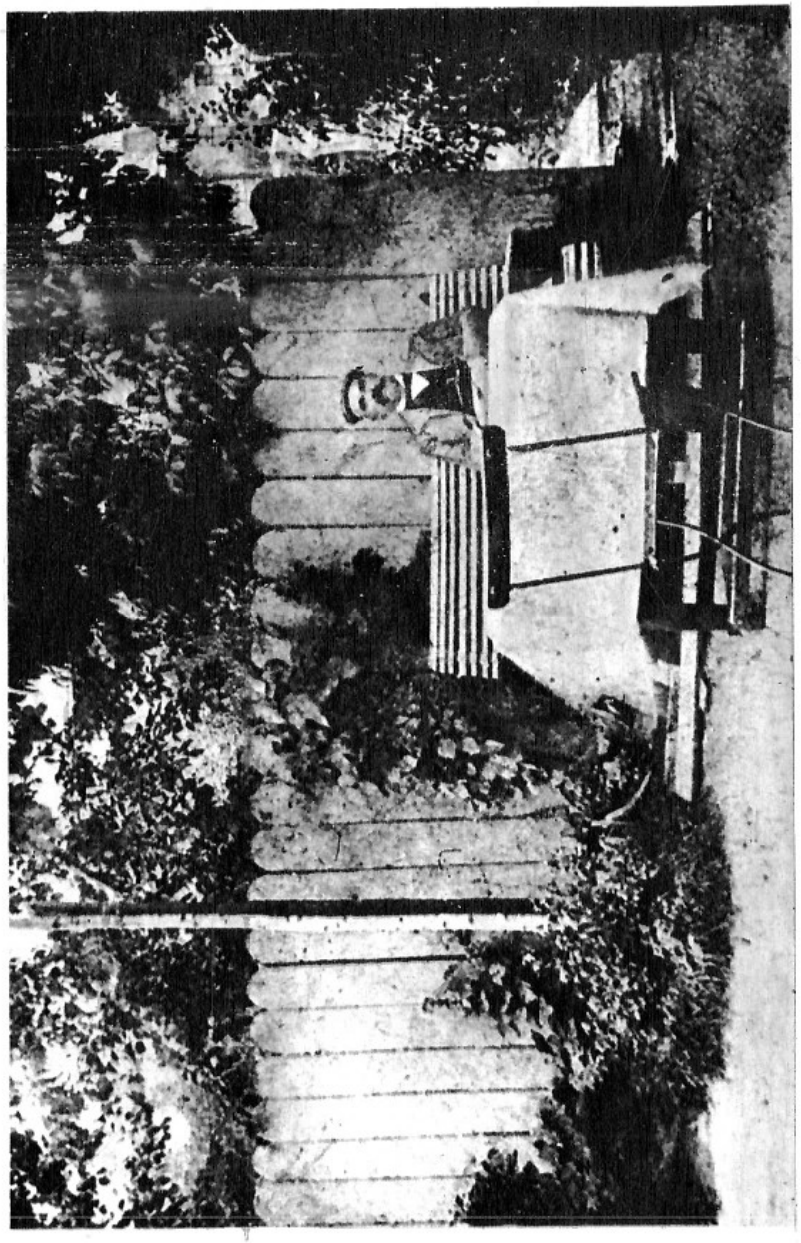

Иван Вазов в двора на къщата си в София 1906 г. Снимка

на Царев друм*.На левия бряг бяха повечето светини: Великата лавра, със «Св. 40 мъченици», «Св. Богородица Темнишка», а най на северния край, усамотено, се виждаше митрополията, оградена със скромни каменни стени, дето се издигаше оловения купол на св. апостоли Петра и Павла.

Тия две махали тогава се наричаха Търново. Те бяха почнали да се застрояват едвам във времето на цар Иван-Асеня II, който обитаваше в Царевец. В тях беше и търговския център на столицата, и дюкяните, и влагалищата на дубровнишките търговци, пълни с чуждестранни стоки, със стъклени изделия, с платове, със скъпи тъкани от вълна и коприна, с медни съдове и вещи за домашно употребление, достъпни само за по-заможните боляри.

Между южните поли на бърдото Царевец и полите на бърдото Света гора, Янтра делеше надве с дълбоките си вълни друга усамотена махала — Франкския град (Френк-Хисар), дето бяха главно жилищата на чуждестранните търговци: дубровничани, гърци, италианци. Там се издигаше и кулата водопроводница на Царевец.

Трета, тоже уединена махала съществуваше в полите на бърдото Орлица (Карталбаир), между Царев друм (Каябаши) и днешния Баждарлък. Тя състоеше повече от по-нови болярски малки замъци и каменни домове. Тая махала се викаше Нов град и се сношаваше с долното Търново чрез пътя, който днес слазя от Каябаши в Асенова махала — Калиманова улица. В тая махала се намираха и малките замъци на Светослава и Балдя.

На запад от Трапезица, между нея и Янтра, беше незначителна еврейска махала, днес изчезнала, и само някои еврейски гробове я напомнят.

*

Много великолепен беше по-високия втори акропол на столицата — Царевец.

Темето на тая проточена от юг на север чука представя дълга площ, която на южния си край се повдига във вид на звънецоподобна могила. От тая площ се спу-

* Вж. бел. на стр. 320. — Б. р.

скат надолу твърде стръмни урви, покрити с трева или с буйна растителност, или отвесни скали, които падат в Янтра.

Гигантски дебели каменни зидове със зъбци във вид на шестоъгълник, изправен на края на отвесните скали, препасваха отвръст чуката тогава; пет кули стърчаха над тия стени; под кулите имаше грамадни порти с железни врата. Една от тях, най-голямата — Великата порта — даваше вход в Царевец от Царев друм.

Тия зъбчати зидове, тия бойници в тях, тия кули, тия бастиони господаруваха над столицата, застрашаваха я във време на бунтуване, пазеха я в случай на опасност от външни врагове. Кога ставаше нужда, облаци стрели политаха въз града или въз Царев друм, или въз дълбоките долове на Янтра. Естеството бе направило Царевец непристъпен, никакви човешки усилия не можаха да превземат тази твърдина, пазена отдолу от стремителните високи урви и дълбоките вълни на Янтра, а отгоре — от изкуствените укрепления. Само веднаж неприятелска гръцка войска проникна в Търново и в оградата на Царевец, преди 11 години; но това бяха успели не чрез пристъп, а чрез измяната на боляpите, привърженици на изрода Ивана-Асеня III. Преди една година бе влязъл Ногай, но вратите на столицата му бяха отворени доброволно, без никакво съпротивление.

Отгоре на площта се издигаха царските палати — старият и новият — и палата на патриаршията. Старият палат беше полудървено на два ката здание, измазано с вар. Там временно бе живял Асен II. Новият палат, в който бе минал тоя цар, съграден пак от него, беше високо горделиво каменно здание, издигнато на север от храма «Св. Петка Епиватска», дето почиваха мощите на светицата. На върха на изшилената могила, наречена по-после от турците Чантепе, стърчеше малка хубава черква «Св. Възнесение Христово» и високата ѝ звънарница, на която се дължеше и турското название на могилата.

Новият палат беше царствено здание. Прекрасни мраморни колони поддържаха два балкона с художествени мраморни капители от изток и запад. Овални и полуготически прозорци, защитени с кривулести железни пречки, пускаха обилна светлина в стаите. Из главните с дъговиден горен праг врата, между две колони от малахит, се влазяше по стълба от дялан камък в долния кат, а от него по дървена извита с резби стълба на горния. Горе се намираше тронната зала, работната царска стая, приемната стая, със стени и потони, покрити с резби, с живопис, с позлата. Тронната зала беше цяла от кедрово дърво и чудни мозайки красяха стените ѝ. Останалите десетина стаи, по-скромно украсени, служеха за жилища на членовете от царското семейство и на високите дворцови сановници.

Същото разпределение имаше и долния кат. Царските стаи кипяха в пурпури, коприна и кадифе. Там разкошът, съединен с удобствата, даваше на живота чаровна прелест. От техните прозорци се разкриваха омайни, величествени панорами въз Търново, въз прекрасните му зелени околности, въз синеющите се на юг в кръгозора планински вериги, върхове и гребени.

При всичката си оригинална красота отвън, тоя палат нямаше ни стил, ни пропорция на частите, ни хармония на линиите. Той представляваше смешение от всякакви стилове: византийски, италиански, готически. В плана на строежа му, в пъстротата на украсите му не бе господствувала никаква архитектурна идея, нямаше никакво съгласие и логичност. Прищявката и непридирчивий или чудатий вкус на Иванасеневите приемници бяха му дали печата на рококо, на здание шарено, нехармонично, но пак красиво, ексцентрично, но величаво. Всеки един от тия господари, от Михаила I до Георги Тертера, беше прибавил, изменил, прекроил отвътре и вън по нещо в палата, ръководен само от временната нужда или личния си вкус за придаване повече блясък на зданието. Но въпреки това, палата омайваше, очароваваше със странната си хубост и величавост.

При всичката бедността на второто българско царство и на съкровището, царете не щадяха средства, за да увеличат пищността на резиденцията си, тикани от тщеславното желание да гонят недостигаемото великолепие на цариградския дворец. . . Около тия палати бяха натрупани сградите на държавните учреждения, жилища на дворцовата прислуга и на дворцовата стража, състояща от двеста души юначни и предани войници. Повечето дървени, с тесни стаи, овехтели и прогни-

ли, с ниски потони и с малки прозорци, те се лепяха по западния, по-полегат склон на ръта.

Всичките, заедно с крепостта при Великата порта и палатите, образуваха цял градец, в който обитаваха, притеснени наистина, около хилядо души хора*.

Понеже някъде склоновете бяха много стръмни, та не можеха да се използуват за нови постройки, то бяха използувани за градинки посредством тераси, подзидани с камъни.

На тия тераси се зеленееха сенчести дървеса, лозя, миришеха из лехичките хубави цветя, красяха ги моравки с мраморни кладенчета и малки зеленчукови градинки. На пейките под клоните на белокорите брези, и тополите, и акациите, и сливите, често идеха да седят цариците в мълчаливо съзерцание вълшебството на панорамата. Или играеха там княгините, или пееха, или се смееха. Янтра се лъщеше долу като синя змия. Търново шумеше като пчела в кошера си, високата гориста Орлица и голият Гарван бодяха с гърбовете си небето. Пространствата бяха необятни и величието на света неизказано. А палатът, със заслепителното сияние на прозорците от лучите от слънцето, отдалеч приличаше на един дивен, огромен диамант, турен на височината от някой вълшебник.

От петте порти на Царевец се спущаха пътеки към града и Янтра. Най-главната порта — Великата порта — се отваряше въз Царев друм. Тоя друм минуваше по изравненото теме на дългата, със съвсем отвесни, жълтеникави стени скала, която образува тесния проток на полуострова и като един естествен мост го съединява с новото Търново. Над проломът, който разсича средата на тая чудата, правилна, стеноподобна скала, имаше подвижен мост с две кули от страните. Той деня се спущаше, а вечер се дигаше, та прекъсваше всяко съобщение с Царевец.

* Даже в турско време по тоя склон имаше около 150 къщи турски, сринати и изчезнали след Руско-турската война.

*

На юг, зад Янтра, се издигаше чуката Света гора с една силна крепост над реката. Склоновете ѝ бяха облечени с гъст вековен лес. Няколко манастирчета се тулеха в прохладните сенки на леса. До него се зеленееше наклонна ливада, поприще на народни веселби, на борби, на юнаци и хора. На югозапад от града се простираше веселата равнина на Марно поле, място за многолюдни народни сборища.

*

Икономический живот на Търново беше доста ограничен. Разположен на скали, без лесни съобщителни средства, далеч от плодородни поля и от важни друмища, градът имаше слаба търговия с външния свят. Единствените му търговски сношения ставаха с търговците от Дубровник, които сами идеха в Търново и имаха магазини. Те намираха широко гостоприемство при всички царе, с които дубровнишката република сключваше търговски договори. Промишлеността състоеше само в производство на домашни платове и изделия. Много боляри владееха кули, земи из провинцията и стада, и паши, и гори, а доходите им харчеха в охолен живот в Търново. Големи извори за обогатяване бяха и богатите плячки, награбвани през войните с Византия, и порано с франките. Между тия трофеи Търново виждаше металически и мраморни статуи на богове и императори и корнизи от колони на гръцки палати.

Но във времето, което описваме, както държавата, разтърсвана от постоянни смутове и изтощавана, така и Търново се намираше в периода на осиромашаване и вехнене. Безумствата и прахосничествата на управниците му от половина век насам при злоупотребленията на властта и кражбите на държавните и частни имущества, и бъркотиите бяха обеднили и столицата, и държавното съкровище. То сега беше празно и от пари, и от драгоценности, а преди 11 години Асен III при избягването си във Византия беше го доограбил и изнесъл всички златни и елмазни ценности на българските ца-

ре, също и драгоценностите, намерени едно време от Асеня I в лагера на разбития император Исака. Последните, по свидетелството на Пахимера, дълго време с гордост показвали българските царе на гостите си.

X

ПИР

Голямата трапезария в търновския палат беше вечерта осветена от три полиелея. Дворцовите слуги готвеха трапезата, покрита с бяло като сняг платно: слагаха кристали, сребърни съдове, сребърни чаши за болярите и златна чаша за царя, фаянсови гърнета със скъпи гръцки вина, нареждаха столовете с високи облегала с резби, а царския по-широк с позлата и инкрустиран със седефи, с крака, които имаха подобие на левски лапи.

Защото царството ако и да беше сиромашко, разкошът в царския двор беше голям. Византийската култура, незасегнала с малкото си добри страни живота в държавата, беше заела на двора своите пороци, своя празен блясък и разточителство, заедно с безбройните свои церемонии и етикети. Съседството с Византия донасяше на България само пакост и развала. Търновский двор рабски подражаваше на цариградския, и подражаваше неумело, грубо. Гръцката образованост му остаяше чужда, както и военната и административната й организация. И додето при императорския двор имаше философи и историци, които в многотомни хроники предаваха най-малките исторически събития в империята, в търновския двор нямаше ни помен от такива. Велики и съдбоносни дела отминуваха неотбележени или се отбележваха мимоходом и случайно в житиетата и по корите на черковните книги. Българската слава и българската скръб почти нямаха летописци. И нашата история е скърпена от скудните, небрежни, неверни и винаги пристрастни упоменавания на византийските летописци.

Придворните длъжности и титли също бяха гръцки, и държавните достойнства бяха гръцки: деспот, севастократор, великий примикюр; протосеваст, протовестиарий, протостратор, алагатор, епикерний, кефалия, кастрофилак и пр. Даже областите се наричаха хо̀ра (χορας)!

По подражание на византийските властители и българските имаха многобройни и надути титли: благоверний, благородний, христолюбивий, превисокий, прекрасний, самодържавний, благочестивий, великий, светий. Придворното гръцко раболепство се присади бляскаво и у българите.

Смилец в една друга стая очакваше поканените гости. По-високородните велможи му правеха задължителните поклони, а по-малко знатните му целуваха скута. Скоро дойдоха всички поканени мъже и минаха след царя в трапезарията. По тогавашният обичай царициte и княгините не взимаха участие в царските пиршества.

Редът и мястото на всеки болярин бяха строго определени, съобразно с титлата и чинът му. Отдясно и ляво на Смилеца седнаха: севастократор Радослав, бан Балдю, първий достойник в царството, старец влиятелен и богат, стопанин на големи имоти и далечен сродник на Константина Тиха; великият воевода Желяз, грохнал вече старец, прославил се в битките на Ивайла с византийците и татарите, сега напуснал военачалството, но запазил титлата. До него великий алагатор Проданку, от кумански род, сподвижник Ивайлов. От двете страни на царя и срещу него се редяха още петнайсетина великаши. Между тях беше болярин Годеслав, с очи и нос на лисица, слугувал и изменил на всичките царе от Калимана II насам; великий примикюр Владимир, сравнително млад още болярин, но съвсем побелял от претърпения едногодишен плен у татарите, от който се избавил само с голям откуп. Протосевастът Иван, блюстител на законите, нещо като министър на правосъдието, забогатял чрез подкупи и завладяване чужди наследства; великий логотет Рушимир, управител на държавното съкровище, сега празно, който въпреки името си не бе разрушавал никой мир, но бе успял да съгради своето благополучие въз ограбването на държавните приходи още при Тертера. Стан, голям землевладелец и богаташ и заимодавец на Смилеца. Владислав — храбър воевода, прекарал живота в битки и походи и сега номинален началник на войската — защото тя не съществуваше!

Нека прибавим и гърбавия болярин Ивайло. Той беше осиромашел големец от висок род, без да има сродство с легендарния Ивайло, както нямаше и физическо. Той беше зъл и язвителен шутник, но Смилец му търпеше и го канеше на пиршествата си.

Пирът се почна и следваше весело. Сътрапезниците ядяха с ръка, по неколцина от едно блюдо. Само Смилец имаше особено. Разнасяха се миризми от пържени риби, от печено месо — на зайци, сърни и крилат дивеч, — от подлучена яхния, от облян с масло пилаф — тогава ястие рядко и скъпо, тъй като оризът се донасяше с генуезки кораби от Италия. Виночерпците наливаха вино в чашите внезапно изпразвани и пак напълняни. Говорът се усилваше заедно с увеличението числото на изпразнените чаши. Очите лъщяха, лицата бяха червени, но всички пиеха с неугасима жажда. Смилец сам беше пийнал доста и по едно време задряма под шумът на пиршеството. Но внезапно се сепна, взе си златната чаша и извика:

— Приятели, вие забравихте да пиете за моето здраве? Тогава аз пия за вашето, защото, докато вие, стълбовете, сте здрави, и царят ви е здрав, и царството е здраво!

И той изпи бавно чашата си.

— Да живей царят! — извикаха всички позасрамени.

— Да живей славния Смилец! — извика Годеслав и изпи последен чашата си.

— Без «славен», без «славен», Годеславе — отговори ухилено Смилец.

Ивайло вдигна недопитата си чаша и каза ниско на съседа си:

— Тогава да живей «безславний» Смилец!

Това игрословие разсмя най-близките му боляри.

Смилец забележи и попита весело:

— Боляри, какво ви казва Ивайло? Аз ви завиждам, че имате това съкровище от остроумие при себе си.

Ивайло отговори:

— Приказвам им, господарю, как моето куче лани умря, като се отказа да вземе лек от гърка и не даде да му баят.

Гръмогласни смехове последваха от тая шега.

— Добро е сторило: от грък и отрова не трябва да се взема — избъбра великият примикюр, като строши със зъбите си едно крило от яребица.

Бан Балдю с чаша в треперяща ръка и с мъка стана прав, за да каже здравица за царя. Всички млъкнаха.

Банът стоя няколко секунди с наведена глава, па проговори дебело, бавно:

— Смилчо! Бог ми преброил повече години, отколкото аз заслужавам. Аз бях буйно момче при благословений и незабравимий наш цар Ивана-Асеня II —царство му небесно. . . Сега съм грохнал и наведен към гроба старец при цар Смилеца. Живях дълголетно, служих и на първий Калимана, и на Мица, светлите Асеневи рожби, видях гибелта на царя Константина и тържеството на Ивайла, и после бягството на царица Мария — нека да си не намери мястото. . . Дочаках срамотното избягване на гръцкия натрапник Ивана, претърпях татарското нашествие и видях, без да умра, Ногая във Велико Търново, посрещнат с тържество и с хоръгви черковни — в Търново, що беше посрещнало непобедимий Калояна, великий Асеня!

Балдю спря, за да си почине от вълнението, при гробното мълчание в трапезарията. После продължи:

— Дочаках всички тия позори и не умрях — имал съм грехове пред вишния.

Па се обърна внезапно към Смилеца, с пламенни очи:

— Смилчо! Доста! Доста срам! Възмужай се! Дързай! Свали бремето на татарски слуга! Нека България види на Симеоновия и Асеневския трон цар, достоен за тях и за нас! Пия здравица за тоя цар!

Той изпи чашата си и седна запъхтян.

Тия думи се посрещнаха с мълчание. Всички погледи се обърнаха към Смилеца, чието лице беше се изменило.

Но той скоро задави вълнението си и каза студено:

— Бане, държавата е мирна под егидата на негово величество хана. Не бих желал да се чуват в моя дворец думи като сегашните.

Смилец даде такъв отговор, защото се боеше да не би от някои болярски уста Балдювите думи да достигнат до ханските уши.

Балдю наведе глава и повече не продума нищо.

Разговорите се променяваха и ставаха пак весели. Чашите постоянно се редяха. Боляpите бяха почти пияни. Свещите осветляваха лица зачервенели с изражение на тъпа възбуденост или сънливо доволство, или оскотеност.

Смилец извика:

— Другари, попейте!

— Да, да попеем — обади се Желяз.

— Каква? Юнашка или весела, господарю? — попита един млад болярин.

Ивайло се обади:

— Весела, весела. . . юнашка песен в юнашко време, весели — във весело време. . .

Смилец стрелна с недоволен поглед Ивайла, като усети жилото на сарказма му. Но той му каза шеговито:

— Ивайло, има само една разлика между тебе и цар Ивайла: оня обичаше младите жени, а ти бягаш от тях.

— Не, те бягат от мене, царю — отговори Ивайло.— А цар Ивайло не бягаше ни от тях, ни от татарите. . .

Смилец сви вежди.

— От кое вино му дадохте на Ивайла?

— От пияното вино — усмихна се един болярин.

— Любовна, любовна песен! — извикаха неколцина.

Боляpите запяха гръмогласно:

Мари, лудо, мари, младо,
мари, Дешке гиздосийке,
дай ми тая бяла гушка,
дай я, дай я, дай я, пиле,
аз да кусна, па да умра.

Мари, Дешке, мари, пиле,
дай ми това тънко кръстче,
дай го, Дешке гиздосийке,
дай го, дай го, дай го, пиле,
да го стисна, па да умра.

— Хубаво! — извика Смилец и запляска с ръце. Боляpите продължиха:

Мари, Дешке, гълъбице,
червен божур във градина,
дай ми тия сладки уста,
дай ги, дай ги, дай ги, Дешке,
да ги хапна, па да умра.

— Не, да не умира, да не умира — извика Смилец. — Нека живее, та пак да ги хапне!

Вратата се отвори и влезе един мъж в ратно облекло и с прашни чизми.

— Бранославе, какво носиш ново? — извика Смилец към влезлия. Той беше скороходец.

— Печални новини нося, превеликий господарю. Хан Чоки мина Дунава с много хиляди татари и иде въз Търново. Из пътя всичко прави плен и пожар.

Присъствующите побледняха.

Смилец остана зяпнал, без да може да проговори.

Влезе Азатин бей, поклони се и подаде Смилецу писмо, като целуна печата му, па излезе.

Смилецовата ръка трепереше.

— Чети, логотете — каза Смилец на Рушимира. Рушимир разпечата писмото и прочете сред всеобщото мълчание:

— «До славния болярин Смилеца, наш заместник в Търново и предан слуга.

Аз, великий татарски хан, известявам на тебе, верний мой служителю, че ида в Търново, за да възседна престола по правото, което имам от аллаха, като наследник на високославний си баща, който сега е в недрата на рая. И заповядам ти, щом получиш това писмо, да дойдеш в станът ми с първите си боляри, за да ми се поклониш и ми предадеш ключа на верний наш град Търново. Призовавам божията милост над главата ти.

Чоки, български цар и заповедник.»

Наставаха всички в голямо смущение. Смилец плахо гледаше гостите, като че очакваше от тях помощ.

Стан ненадейно се повали на земята.

— Уплаши се! — извикаха.

— Не, пиян е.

Гостите на Смилеца трепереха. Той каза:

— Боляри, идете си. Лека нощ.

И тръгна към вратата.

Балдю извика страшно:

— Къде, Смилчо? Да спиш ли, или да плачеш? Стой! Сега не е време за треперене! Поведи ни срещу врага! Аз можех да гледам на тоя трон татарския слуга, но християнин и българин; но Чоки на трона? Тоя позор не искам да преживея. Поведи ни, Смилчо! Поведи народа!

Банът се обърна към присъствующите:

— Търновски боляри, дайте си богатството. Иване, донеси златото си, за да го преобърнем на желязо; Филипе, подари чърдите си с коне, за да ни носят против татарина. Рушимире, дай съкровищата си; Грозде, жертвувай осталото си богатство, за да откупим царството сега. Йове, положи пред олтара на отечеството твоето имане, Костадине, и ти, Годеславе, изсипете пред него вашите пълни житници, за хляб на ратниците. Царю, размени златните и сребърните си съдове на оръжие, което е натрупано в складовете на дубровнишките търговци. Аз давам, каквото имам, и петте си сина, и кръвта си.

Старецът цял трепереше. Бялата му брада се тресеше. Гневът и въодушевлението изкарваха мълнии из очите му.

Той чакà няколко време. Дълбоко мълчание отговори на позива му. Никой не искаше да жертвува.

— Мълчите? — извика яростно банът. — Свиди ви се? За вас отечество няма? Лицемери, лихоимци, роби, по-бездушни от идоли, по-долни от татари.

И той излезе.

XI

БАЛДЮ И СВЕТОСЛАВ

Балдю слезе на двора. Той се качи на колесницата си и излезе из Великата порта на Царев друм, предшествуван от слугите си, които носеха запалени факли. Подвижният мост се дигна и колесницата мина и затрясна нататък по калдъръма. Нощта беше звездна, Търново спеше вече, без ни една светлина по прозорците. Само Царевец светеше още във вишинето.

Янтра глухо шумеше в дола и едвам нарушаваше нощния покой. Колесницата спря пред един от малките болярски домове, що усамотено се трупаха близо до мястото, дето е днешния Баждарлък. Тоя дом го заграждаха високи зидове и една куличка се чернееше над вратата.

— Бийте по портата! — заповяда банът.

Един слуга хвана железния чук на дъбовата вратня и тя заехтя в тишината.

Веднага тя се отвори и един слуга излезе на прага със светило.

— Спи ли князът? — попита Балдю.

— Не е още легнал, славний бане.

— Кажи му, че ида при него.

Слугата излезна.

Скоро се повърна, последван от един висок момък. Факлите осветлиха лице красиво, румено, с тънки руси вьси.

— А, светлий бане! — извика момъкът и се спусна да помогне на Балдя да слезе.

Влязоха в една стая.

— Прощавай, княже, че те безпокоя. Но тая нощ никой не трябва да спи.

И като седна на един миндер, Балдю захвана със своя гръмовит, разтреперан сега глас:

— Светославе, аз бях противник на баща ти през царуването му, подир бягството му аз го мразя!. . . Аз не мога да му простя това малодушие. Ние го избрахме, за да ни брани, а той ни остави на Ногая. Но да се не отклонявам — той си намери заслуженото. Светославе, знай, че Чоки със силна войска е минал Дунава и иде да седне сам на престола, като пали и опустошава всичко из пътя.

— Знам това — каза Светослав.

— Знаеш вече?

— Да.

Банът си отри потта по челото и продължи:

— В палата от тая вест всички изгубиха ума и дума. Смилец е малодушен, той отказа да даде отпор и да пресрещне далеко от Търново татарите. Болярите отказаха парите си, и не ме зачудиха: тия пълзящи червеи имат само един бог: златото. И аз плюх в лицето им. И

ето, Светославе, смислих за тебе, български княз и деспот, син на Тертера, ти по право си законният наследник на престола. Смилец се показа недостоен да го брани, отбрани го ти. Народът ще скокне, но той няма вожд с високо име, от царска кръв. Поведи го!

Светослав слушаше мълчаливо. По лицето му се не изобрази никакво вълнение.

Балдю се удиви, че князът може да пази спокойствие в такава съдбоносна минута.

— Боиш се от Смилеца? Той не заслужава боене, както не заслужава и почит вече. Аз бях първия му велможа, отсега нататък съм твой приятел и съветник. Давам на твоя услуга опита си, името си, влиянието си. . . Беден си, ще кажеш? Аз турям на разположението ти всичкото си богатство. С него ще можеш да въоръжиш първата хиляда войници, които ще съберем. Останалото ще тръгне само по себе си. Стига веднаж народът да се запали, и той ще се запали, както и друг път, когато са го дигали против похитителите на короната. Избави я от безчестие и вземи я. Тя е достойна за оня, който е достоен за нея. Светославе, отърви отечеството от татарско иго!

— Дядо Балдю, аз до неделя се женя.

Банът го изгледа втрещено.

— Ти ще се жениш? Ти си годен?

— Да, днес се годих.

— И когато царството става плен и пожар? Когато то има нужда от тебе, от твоя меч, от твоята кръв? Когато то загинва?

— Аз се не меся — каза Светослав сухо.

— Как! — и банът скокна, като жилнат от езика на змия. — Вярно ли чух? Не ме ли лъжат ушите ми?. . . И коя ще вземеш?

— Девойка Евфросина.

— Оная ли, на която Пантолеон е опекун? Гъркинята? С богатата зестра?

— Тя същата.

— А! — извика с горчива ирониче ска усмивка старецът. — Откога младежта се молепса от заразата на користолюбието — а аз я мислех само у Смилцевите боляри! — откога младите пред дълга предпочитат спокойствието и пред славата — златния телец? Откога

пред трона предпочитат пуховото легло на сладострастието? Подло време доживях!. . . Ех, Българийо, Българийо, жална Българийо! Ако един княз Светослав няма милост за тебе, никой не ще да има милост! Загина ти!

Той стана просълзен.

— Извинявай, че безполезно те безпокоих, княже. Ти си щял да се жениш и да сватбуваш, а аз съм дошел като луд, да те каня да ратуваш.

— Чоки е мой зет, светлий бане.

Банът трепна гневно.

— Зет? Там твой зет, тук твоя булка! Синко, отечеството е най-голямото либе, най-скъпата роднина. То е тайна свещена, за която добрият син дава сто пъти живота си. Но аз говоря на ония скали, дето висят над Янтра. Сбогом.

Той тръгна към вратата.

— Поне това, което ти говорих, ще остане тайна?

— Бъди напълно спокоен, дядо Балдю.

Старецът излезе гневен. Князът го изпрати до портата.

Когато тя се затвори с трясък, Балдю стоя няколко време умислен на пътя. После се качи на колесницата.

— Карай напред! — извика той на возача.

Колесницата повървя малко из тясната уличка, па биде спряна пред една къща с по-скромна външност. Балдю заповяда да почукат на вратнята ѝ.

Появи се на прага стара жена.

— Тука ли е Радоил? — попита банът.

— Няма го, дядо Балдю — отговори жената.

— Дека е? Искам без друго да го видя.

Жената се запъна малко, па каза:

— Сега не можеш го намери никъде.

— Как тъй?

Жената (тя беше Радоиловата майка) се приближи до него и му проговори усмихнато:

— Тая нощ се сватувахме с болярина Годеслава.

— Как? — извика учуден банът.

— Славка, дъщеря му, пристана на Радоил и Радоил сега не е в Търново вече.

Балдю плесна ръце от скръб.

— Ужасно!

Па заповяда да карат у дома му.

— Ужасно, ужасно! — думаше си из пътя: — оня се годява днес, този се жени — всички решили да живеят, когато България се погреба. Боже! Боже!

*

Бан Балдю беше един от ония малко останали боляри по онова време, в гърдите на които още биеха горещи български сърца. Той страдаше от дълбокия упадък на царството, той гореше от пламенна любов към унизеното и омаломощено отечество. Роден още през царуването на Борила, той бе преживял славната епоха на Ивана-Асеня II, видял годините на ослабването на България при наследниците му и после събитията, едно от друго по-жалостни, при Константин Тиха, Мария, Ивайла, Асеня III и Тертера. Той бе преживял осем царувания, като бе винаги взимал страната на народа против чужденците или тираните. Той беше първият болярин, дето мина на страната на победоносний Ивайла; при гръцкия натурник Иван-Асеня III той се бе спасил в бягство от изродения и недостоен потомък Асенев. При избягването на Тертера, той бе повел едно слабо опълчение против Ногая, но то биде разбито. Когато Смилец се качи на престола като Ногаев васал, Балдю намери за разумно да подкрепи Смилеца, надявайки се, че той ще се опита да отхвърли татарското върховенство. Тая вечер той видя разбита надеждата си. И внезапно му хрумна върховното решение да опълчи Светослава против Чоки и сам да мине на негова страна. Видяхме Светослав как го посрещна. Остаяше му слаба надежда и в Радоила, силен в народа със славата на разбойнишките си подвиги и способен да поведе борба против татарите, но и там се излъга.

— Ужасно, ужасно — шепнеше си той, когато колесницата му се търкаляше из тъмнината, возейки го към къщата му, находяща на другия край на улицата.

XII

ОЛТАР В ГОРАТА

Недалеко от Търново, в една дъбова гора на изток от бърдото Силофор, светеше огнец.

Тая гора беше Ярова гора, частно владение Смилецово.

Наоколо седяха или се излягаха около десетина хора и тихо си приказваха. Някои от тях си печеха пуканици в жаравата и пламъкът осветляваше лица брадясали, начумерени, но млади, опечени от ветрове и слънце. Тая нощна дружина беше въоръжена.

Вързани за дърветата коне рупаха наблизо сухата трева.

— Забави се войводата — каза един от дружината.

— Полунощ трябва да е минало — каза друг.

Изпяха някъде петли.

— Страх ме е от беда — каза един.

— Защо?

— Болярин̀ът Годеслав е лош човек и ако е усетил...

— Дано не е усетил да направи лудост: войводата може да го направи на прах, но момата ще вземе.

Чу се свирене с уста.

— Идат! — казаха и скокнаха.

В мрака, между дебелите дънери, се чу шум от човешки стъпки и тих говор.

После приближиха някои и пламъчето озари неясни човешки фигури. Показаха се трима брадати юнака, въоръжени с криви турски саби и с кинжали в пояса. После се показа един поп без камилавка, когото един друг държеше за ръката.

Попът, старец с бяла чорлава брада и с бели коси, попадали по челото му, трепереше. Безумен страх бе затъпил погледа му. Той пулеше очи, плах, във въоръжените хора.

— Дядо попе, не страхувай се — каза му един от тях и му целуна ръка.

Целуваха му ръка и другите.

— Защо ме доведохте тук? — попита попът, малко успокоен от тия благочестиви проявления на разбойниците. — Извадихте ме от халищата. . . Боже, света

Па заповяда да карат у дома му.

— Ужасно, ужасно! — думаше си из пътя: — оня се годява днес, този се жени — всички решили да живеят, когато България се погреба. Боже! Боже!

*

Бан Балдю беше един от ония малко останали боляри по онова време, в гърдите на които още биеха горещи български сърца. Той страдаше от дълбокия упадък на царството, той гореше от пламенна любов към унизеното и омаломощено отечество. Роден още през царуването на Борила, той бе преживял славната епоха на Ивана-Асеня II, видял годините на ослабването на България при наследниците му и после събитията, едно от друго по-жалостни, при Константин Тиха, Мария, Ивайла, Асеня III и Тертера. Той бе преживял осем царувания, като бе винаги взимал страната на народа против чужденците или тираните. Той беше първият болярин, дето мина на страната на победоносний Ивайла; при гръцкия натурник Иван-Асеня III той се бе спасил в бягство от изродения и недостоен потомък Асенев. При избягването на Тертера, той бе повел едно слабо опълчение против Ногая, но то биде разбито. Когато Смилец се качи на престола като Ногаев васал, Балдю намери за разумно да подкрепи Смилеца, надявайки се, че той ще се опита да отхвърли татарското върховенство. Тая вечер той видя разбита надеждата си. И внезапно му хрумна върховното решение да опълчи Светослава против Чоки и сам да мине на негова страна. Видяхме Светослав как го посрещна. Остаяше му слаба надежда и в Радоила, силен в народа със славата на разбойнишките си подвиги и способен да поведе борба против татарите, но и там се излъга.

— Ужасно, ужасно — шепнеше си той, когато колесницата му се търкаляше из тъмнината, возейки го към къщата му, находяща на другия край на улицата.

XII

ОЛТАР В ГОРАТА

Недалеко от Търново, в една дъбова гора на изток от бърдото Силофор, светеше огнец.

Тая гора беше Ярова гора, частно владение Смилецово.

Наоколо седяха или се излягаха около десетина хора и тихо си приказваха. Някои от тях си печеха пуканици в жаравата и пламъкът осветляваше лица брадясали, начумерени, но млади, опечени от ветрове и слънце. Тая нощна дружина беше въоръжена.

Вързани за дърветата коне рупаха наблизо сухата трева.

— Забави се войводата — каза един от дружината.

— Полунощ трябва да е минало — каза друг.

Изпяха някъде петли.

— Страх ме е от беда — каза един.

— Защо?

— Боляринът Годеслав е лош човек и ако е усетил...

— Дано не е усетил да направи лудост: войводата може да го направи на прах, но момата ще вземе.

Чу се свирене с уста.

— Идат! — казаха и скокнаха.

В мрака, между дебелите дънери, се чу шум от човешки стъпки и тих говор.

После приближиха някои и пламъчето озари неясни човешки фигури. Показаха се трима брадати юнака, въоръжени с криви турски саби и с кинжали в пояса. После се показа един поп без камилавка, когото един друг държеше за ръката.

Попът, старец с бяла чорлава брада и с бели коси, попадали по челото му, трепереше. Безумен страх бе затъпил погледа му. Той пулеше очи, плах, във въоръжените хора.

— Дядо попе, не страхувай се — каза му един от тях и му целуна ръка.

Целуваха му ръка и другите.

— Защо ме доведохте тук? — попита попът, малко успокоен от тия благочестиви проявления на разбойниците. — Извадихте ме от халищата. . . Боже, света

Богородице, какво чудо става с мене! Закрили мене грешния! — И той се прекръсти.

— Седни, седни — казаха му.

Той седна. Огънят осветляваше още силно измененото му лице. Освен без камилавка, той бе изкаран от къщата си и с някакви жълти женски обувки, които бе успял да обуе в страха си. Те бяха попадиините.

— Християни, кажете ми какво ще ме правите тука.

— Ще научиш подир малко, дядо попе — каза един от онези, които го бяха довели. — Книжката взе ли, дето ти казахме?

— Требника? Взех го. Защо ви беше?

Но разбойниците не отговориха, защото в гората се чу изсвирквание по-продължително от първото. То се повтори два пъти.

— Идат! — извикаха радостно разбойниците и се изгубиха из гъстака. Само един остана да пази попа.

След малко се появиха Радоил и Славка, последвани от нови още няколко души разбойници, които носеха вързопи със Славкини неща.

— Добър ви вечер, дружина! Водя ви млада годеница, кланяйте се! — извика Радоил.

Възрадваните момци наобиколиха любопитно Славка, още силно развълнувана.

— Славке, оттук вече се захваща моето царство. Не се бой. Седни, почини си.

И Радоил седна до нея.

— Момчета, да се смени стражата извън гората: петлите пяха.

После се обърна към девойката, която гледаше плахо и удивена наоколо си.

— Славке, ти не си привикнала още на такива места?

— Дето бъдеш ти, там е хубаво и мене — отговори тя, като го погледна с любящи очи.

Юнашкото лице на воеводата светеше от щастие.

Другарите му гледаха засмени Славка.

— Ти си много уморена, Славке? — попита я един.

— Не, той ме носи на гръб по стръмното — каза тя засмяно, като метна поглед въз Радоила.

— Дайте плоската, момчета, да глътнем малко ракийца. — Радоил подаде плоската Славки: тя кусна само няколко капки ракия.

Тогава чак Радоил съгледа попа, който слушаше до един дънер, гледаше, зяпнал и смаян, болярската дъщеря между тия странни хора.

— А, дядо попе! — извика той. — Преварил си ни? — Па свали шапка и му целуна ръка.

После Радоил се обърна към дружината:

— Запалете вощениците. Дядо попе, ще ме венчееш с тая мома.

Попът се смая.

— Че аз нямам патрихил. . . нито другото. . .

— Без патрихил!

Запалиха няколко вощеници. Гората се освети повече. Дъбовите клони се надвисваха до самите глави на момците.

— Кой е кумът? — попита попът.

— Маноле, ти ще бъдеш кум — обърна се Радоил към един по-стар разбойник.

— И девер нямате, и венци нямате, и черква няма! Каква венчавка тука? — каза троснато попът, посъвзел се вече.

— Ангеле, и ти, Страхиле, вие ще бъдете девери — каза Радоил, — за да не се сърди дядо поп. Пък черковата е тая гора. Нали господ е навсякъде?

Тогава Радоил гологлав се изправи до Славка, кумът и деверите зад тях.

Попът запрелистя требника, за да намери молитвата за венчалния обред. Двама души му светеха с вощениците. Но той дълго време търси и не намираше молитвата. Под влиянието на одевешната уплаха той беше забравил на кой лист беше тая молитва.

Радоил стана нетърпелив.

— Захвани!

— Не намирам! — каза скръбно попът.

— Не вреди, чети там, дето си отворил.

Попът погледна листа.

— Тука е молитвата за сушата — каза той.

— Чети тая молитва, по-скоро. . . Господ знае, че за друго четеш — каза воеводата, като намираше, че попът се мае за дребни работи.

Тогава свещеникът зачете молитвата за суша, в ко-

ято се молеше бог да прати от небесата напоителен дъжд за ожеднелите поля и ниви.

След тая молитва той размени пръстените на младоженците.

— Венчается раб божий Радоил, во име отца и сина и святаго духа. Венчается раба божия Славка, во имя отца и сина и святаго духа, амин!

После изпя «Исаия ликуй!» и завъртя младоженците около дъба, последвани от кума и деверите.

Обредът се свърши.

— Дайте плоската сега да се почерпим. Благослови пръв, дядо попе.

Попът благослови и пи от ракията. Плоската изреди и останалите.

— Наздраве!

— Да е честито!

— Добра сполука!

— Таз година с булка, догодина — с люлка.

И веселите благопожелания нямаха край.

Радоил се обърна към попа:

— Дядо попе, прощавай, че те утрудихме по ни едно време. — И той му тури в ръката десет бабки. Като видя толкова злато, попът се смая, той не вярваше очите си. Той не би спечелил тия пари и от петдесет венчавки!

Радоил и Славка му целунаха ръка.

— Сега си свободен, дядо попе, иди си доспи. Не е нужда да обаждаш какво се случи тая нощ тук.

— Аз? Годеслав ще ме пребий!

— Ако той те не пребие, аз ще ти откъсна главата като на врабче.

Когато попът си отиде, Радоил се обърна към другарите си:

— Дружина, починахме си. А нашето пàдало е далече, и Търново е много близко — хай стягайте конете.

Пътуването през нощта стана без път, през долове, през урви, през потоци, които гръмливо шумяха. Славка гледаше като омаяна пред себе си черни гори, черни върхове и черни скали. Тя мислеше, че сънува. Радоил яздеше успоредно с нейния кон и я крепеше за кръста на лоши места.

По дрезгаво стигнаха до едно селце в планината. То се състоеше от няколко колиби, съградени от букови

дънери и покрити с плочи, някои имаха каменни огради на дворовете си.

Вратнята се отвори на една от тия колиби и морната дружина влезе в двора.

XIII

В ДИВОТИИТЕ

Тук беше домът на кумът Маноля.

Жена му, която очевидно очакваше гостите, ги посрещна със запалена борина. Радоил и Славка бяха заведени в една стая, ниска, с потъмнял потон.

По стените висяха разни оръжия: лъкове, копия, саби, боздугани, ловджийски чанти и потребности; зверски кожи, броеници кехлибареви, едно турско алено джубе със златни обшивки, шалове копринени, огърлици от корал и други предмети на разкош — всички плячка от походите в Тракия.

На лавиците и полиците между глинените гърнета и паници стояха, учудени, че се намират тук, медни изящни статуйки на Бакхуса и Херкулеса и на някои римски императори.

Подът и ниските миндери бяха постлани с черги, домашна тъкан. Но едно великолепно персийско седжеде, дето седяха младоженците, наумяваше Азия — в тоя старопланински кът.

Сложи се трапеза. Тя беше скромна, но гостите весели. Разказваха със смях страха на попа, когато го ненадейно извлекли четирима момци из къщата му. Даваха се подробности за отвличането Славкино. Тя сама разправяше как е излязла крадешком из къщи, додето баща ѝ бил на царското пиршество, и вълненията си, доде стигнат до черковището с Радоила. Сега сигурно Годеслав я дирещe под листо, но юнаците бяха спокойни, защото никога баща ѝ не би се сетил да я дири в това затънтено село, на което даже съществуването в Търново не знаеха.

Славка гледаше очарована тия силни юнаци с жилести ръце, които изпиваха на един дъх дълбоки паници с вино. Радоил пи здравица за нея, па извади и ѝ пода-

де в дар едно цвете от брилянти за косата. Камъните заизпускаха ярки разноцветни огньове на светлината. Възхитената мома си втъкна това цвете, очевидно блестяло на косата на някоя гръцка княгиня, а може би и на императрица. . . .

Сутринта Славка се събуди сред една величествена и страшна планинска панорама. Наоколо ѝ се възвишаваха стръмни урви, покрити със зелени девствени гори, страховити скали забиваха щърбите си чела в небето, тъмни и безлюдни клисури, свърталища само на зверове, просичаха тия диви бърда. Един пенлив поток гърмеше в долът, под прозорчетата на стаята ѝ. Далеч в кръгозора се белееха снежни върхове, а под тях зеленееха пространни пасбища. Вееше здраве и прохлада в тоя планински свят, достъпен само на орли, на диви зверове и на юнаци. . . Пилците пееха из клоновете. Останалите къщи се обитаваха повече от Радоиловите другари. Те бяха градени също от дебели букови и дъбови греди, грубо издялани, сечени на самото място.

После тя с учудване видя, че в това планинско селце нямаше ни орачи, ни копачи; само няколко стада, що пасяха по рудините, свидетелствуваха, че има скотовъдци. Тука нямаше и черква, нямаше и кръчма. Нямаше и представители на никаква власт. Разбойниците си бяха сами царе и поданици. Само една тясна, невъзможна и затънтена пътека водеше в това село. Като затънтено в непристъпно място, то беше едно от редките села, непосетени от Ногаевите пълчища и остало читаво.

Момците носеха за трапезата на младоженците всеки ден дивеч: сърни, зайци, диви патици, яребици, дропли; ловяха мряна и пъстърва риба в реката. Всичко това се готвеше в Маноловата къща и се разнасяше и по останалите къщи за храна на юнаците. Вместо вино имаха повечето пъти бистра балканска вода. Радоил развождаше Славка из горските самотии, седяха под сенките, оглашавани от птичи гласове, бяха честити в тоя рай. Славка навикна на тоя свободен живот и сама стреляше из лък на птиците и сърните. Тя приличаше с тия войнствени занятия на Диана. . .

Тя се запозна със семействата на някои от женените ускоци. Дивотата им беше голяма. Невестите и девойките, със загрубели лица, носеха парцаливи дрехи, ходеха на лов с лъкове и копия, хранеха се само с дивеч, като диваците. Имаше там старци, които никога не бяха излизали от селото. Славка с учудване чу как някои от тях мислеха, че в Търново царува още цар Георги Тертер!

Гледката на тая дивотия я наскърбяваше. И дивотията на мястото хвана да ѝ става страшна: и тя с радост чу от мъжа си, че тук са във временно прибежище и че след малко ще минат в Романия, в Крън, дето Радоил имаше хубава къща с градина и беше поканен по-рано от деспот Елтимира да служи при него като протостратор.

На осмия ден се завърна от Търново момъкът, пратен да види що става там. Той обади, че Годеславовия син с потеря дири Радоила и Славка навсякъде. Но за тия глухи пущинаци той нито мислеше, нито би се престрашил да дойде даже с цяла войска.

Радоил видя, че е благоразумно да напусне вече това място и да мине с жена си при Елтимира, дето щяха да бъдат в пълна безопасност, понеже деспотът, ако и зет Смилецов, враждуваше със Смилеца. И той се застяга за път. От момчетата едного прати в Търново да накупи потребни за Славка вещи и по други поръчки, други проводи да свикат от селата им останалите другари от бившата му чета. Той сам с петима отбор юнаци тръгна за Тревненската планина, да си прибере закопаното под една непристъпна скала съкровище, награбено в продължение на няколкогодишно скитане из Романия. При Славка остави само двама юнаци, не да я пазят — от това нямаше нужда, — а да ѝ прислужват.

Тя се раздели с него силно огорчена. Целувà се многократно с Радоила, комуто се струваше, че оставяше сърцето си тук. Но той обеща на плачущата булка найкъсно след два дни да се върне.

XIV

СВЕТОСЛАВОВИЯ БАЩА

Преди да се спрем на личността на Светослава, главният героя в тая повест, необходимо е да хвърлим поглед въз печалната съдба на баща му, тъй силно отразила се на Светославовата.

Георги Тертер преди възцаряването си беше един от най-влиятелните търновски велможи. Произходящ от благородно куманско семейство, зет на крънския деспот Елтимира (той водеше сестра му Мария), храбър, умен, енергичен, той бе станал много популярен. Когато Иван-Асен III наследи след избягалия Ивайла търновския престол с помощта на византийските войски, за да привлече на своя страна силния болярин и да си го придобри, той му предложи титлата деспот и сестра си Кирамария за жена, с условие да напусне съпругата си българка, от която вече имаше син Светослав и дъщеря. Честолюбивият велможа, жеден да се свърже с царски род, прие с готовност тия ласкави предложения и се ожени за сестра му. Бившата си жена и син ѝ Светослава, още момче, изпрати в Цариград до императора Андроника, който ги заточи в Никея.

Скоро обаче той стана опасен за самият Иван-Асеня III, когото подкопаваше тайно. Ненавиждан от народа и уплашен от тия тайни козни на зетя си, както и от приближаването към Търново на Ивайловите дружини, Иван-Асен III бе принуден да избяга от Търново. Тертеровото обаяние порасте още повече, когато с малка сила разсея дружините на Ивайла и го принуди да избяга отвъд Дунава. Тогава болярите и възхитеният народ избраха Тертера за цар, който се короняса в «Св. Димитрия» с голяма тържественост. Но тогавашният търновски патриарх Иоаким, който беше такъв и сега, предложи Тертеру да вземе назад първата си жена българка, напусната беззаконно, и да се раздели от Кирамария. Понеже Тертер отказа, той го отлъчи от църквата. Туй затрудни положението на Тертера, който воюваше с гърците.

Духовенството и народът възроптаха. Разсърденият Елтимир правеше сплетни между болярите. Тертер разбра, че е нужно да отстъпи. Той се обърна към епирския деспот Ангел Комнена с просба да бъде посредник между него и Андроника. За тая услуга му се врече да вземе една от дъщерите му за Светослава. Ангел прие с готовност. Това сближение между Тертера и Ангела охлади Андрониковото желание да възкачи пак на търновския престол зетя си Ивана-Асеня III. При това се боеше и за западните си области от опасния епирски деспот. Той

прибърза, прочее, направо да свърже мирен договор с Тертера и изпрати в Търново първата му жена с приличните на царското ѝ звание почести. Но Светослава задържа като заложник. Тертер прибра тогава Мария и така се примири с църквата, а Кирамария* изпрати в Цариград. За да докаже Андронику приятелските си чувства, изпрати му и дъщерята на епирския деспот, дошла вече в Търново като годеница Светославова! От своя страна и Андроник скоро му повърна и Светослава, за което нещо много спомогна и настояването на патриарха Иоакима, находящ се тогава в Цариград по частни работи (1284 г.)

Но Тертера очакваха други, по-големи беди. На следующата година татарския хан Ногай нахлу в България с десетхилядна орда татарски конници и немилостиво опустошаваше областите ѝ. България изново биде прегазена. Ограден от болярски козни, като се видя безсилен да отблъсне страшния си враг, Тертер се опита да го умилостиви, като даде дъщеря си Елена ** за жена на сина му Чоки, надявайки се чрез това сродство да запази трона си.

По тоя начин Тертер отклони бурята от главата си. Ногай се отказа да върви към Търново и продължи опустошенията си по други места. Но наветите на Тертеровите неприятели боляри възбудиха изново хана против Тертера и той след няколко години пак се спусна към Търново, заплашвайки Тертера със смърт.

Нещастният Тертер се отчая, напусна трона си и бегà във Византия, за да дири помощ и убежище у Андроника. Но императорът, боейки се от гнева на Ногая, отказа му гостоприемство. Бездомният цар се кри няколко време в околностите на Одрин, додето Андроник, за да се отърве от присъствието му в държавата си, го хвана и затвори в тъмница.

Светослав, който се видя в опасност, стори като баща-си. Но той потърси и намери прибежище с майка си в

* Имената на тия две Тертерови жени не са обадени от Пахимера. Те се упоменават само в «Синодик царя Бориса». Маріи христолюбивѣи царици стараго Тертеріа и дрѣзей Кирамаріи благовѣрной царици вѣчнаа памать.

** Византийските летописци умълчават името на тая Тертерова дъщеря. Ние я оставяме в повестта с горното име.

Крън у вуйча си Елтимира. Той престоя там до пролетта на 1293 година, не смеейки да се върне в Търново от страх пред подозрителния си сродник Смилеца. Най-после Елтимир, като зет на Смилеца, успя да измоли от него разрешение и Светослав се завърна с майка си в Търново.

XV

ЧЕЛОВЕКЪТ НА БЪДЕЩЕТО

И така, от няколко месеца насам Светослав беше в Търново.

Той беше двайсет и осем годишен момък, извънредно хубав, бял, румен, със сини живи очи, с къдрави руси коси, висок на ръст, със стройна и силна снага. Надарен с тая прекрасна външност, той обладаваше и духовни ценни за онова време качества: остър и съобразителен ум, силна воля и характер, безмерно честолюбие, решителност и упоритост и тънкото изкуство да прикрива мислите си, да се огъва и преструва, когато беше нужно.

Светослав не намери почти нищо от големите бащини си богатства. През Ногаевото нахлуване всички Тертерови движими имоти бяха отнесени, а недвижимите бяха разграбени от Смилеца и от боляpите — негови привърженици. Само една къща, дето сега живееше Светослав, бе остала Тертерова, благодарение на това, че в нея се бе наместил един болярин, Дамян, таен приятел Тертеров и сродник на Смилеца. Когато Светослав се върна, боляринът му я предаде невредима, с всичките покъщнини, що бе намерил и завардил в нея.

Появяването Светославово в столицата стресна Ногаевия васал. Но той не смея да го гони открито, понеже Светослав бе изпросил и покровителството на хана. Той го тури само под надзор.

Смилецовата подозрителност беше инстинктивна подозрителност на гузен тронопохитител. Но без да знае сам той, тя беше основателна. Светослав още в първите дни, като изучи положението, разбра, че под Смилеца почвата е слаба. Непроизходящ от царски род, а наложен от Ногая, като васал негов, Смилец нямаше друга опора освен страха от татарите. И пламна у честолюбивия момък желанието да отнеме бащиния си престол и да освободи отечеството си от позора на татарското иго. Той взе да мисли и крои планове. Но за да отклони от себе си Смилецовото подозрение, той прие маската на безвреден младеж, който се не интересува от общите работи, търсеше веселбите с ветрени другари, ходеше на лов, мислейки тайно за целта си.

Но Светослав беше беден. А той знаеше, че бедността е лош помощник в такива предприятия, че парите дават средства за борба, за печелене привърженици в една страна, дето съвестите се купуваха и продаваха, както и симпатиите. И това съзнание го мъчеше. Съдбата му посочи път за забогатяване. Веднъж той видя в църква една девойка гъркиня, която го порази с привлекателната си външност. Разпита и узна, че тя била осиновена дъщеря и единствена наследница на големия търновски богаташ гърка Пантолеона. Тя се викаше Фросина. Пленен вече от нея, преди да я познава, Светослав се почувствува още по-очарован, когато научи коя е и каква е. И той реши да я вземе. Една женитба с аристократка, наследница на големи богатства, му се видя нещо прилично за пред света и за неговия висок род. От друга страна — той ставаше обладател на огромни средства, тъй нужни за привождане в дело великия си план.

Смелият момък не чакà много. Той се възползува от първия сгоден случай, за да се запознае с младата гъркиня. Хубавец, ловък, умен, говорящ езика ѝ като грък, носител на високата титла княз и на надеждата да тури един ден корона на главата си, той омая девойката. Пантолеон бе отговорил уклончиво на много предложения от млади боляри, които искаха Фросина; обадили се бяха и някои големци от Цариград, подушили богатата зестра. Но нищо не бе станало и навръх Голяма света Богородица, след отпуск на черкова, в денят, в който се почва разказа ни, Светослав прати болярина Дамяна да я иска. Когато боляринът се върна с известието, че Пантолеон дал съгласието си, а Фросина се зарадвала, възхитеният княз го прегърна:

— Ти спечели днес санът на мой велики логотет! — извика му той.

Толкова сега беше уверен Светослав в успеха на кроежите си.

Годежът стана същия ден. Сватбата бе решено да стане идущата света неделя.

Сега Светослав стана още по-предпазлив, за да не събуди съмнения у Смилеца и привържениците му чрез една женитба, която го правеше много богат.

Но в нощта, в която го посети Балдю, известието за Чокевото идене в Търново го смути и забърка плановете му. На пътя му към трона се изпречваше вместо слабий Смилеца страшен противник в зетя му. Той веднага разбра, че най-умното поведение беше да продължава да се преструва равнодушен към събитията, всецяло отдаден егоистически на уреждането домашното си щастие. Той реши да дебне развитието на събитията, за да ги използува в сгодната минута.

Ето защо посрещна така студено Балдювото предложение и с привидното си безучастие към съдбата на отечеството възмути тъй дълбоко благородния старец. Светослав предпочете да мине пред очите на болярина за бездушен себелюбец, нежели без време да открие бляновете, що таеше душата му.

Тоя прямодушен Балдю и тоя скритен, хитър и честолюбив момък образуваха две нагли противоположности. Откритата и възторжена душа на бана у Тертеровия син ги заместяше изкусно притворство и студена пресметливост. С кръв куманска в жилите, той при лукавството на варварина обладаваше желязна воля и несъкрушима решителност да гони с всякакви средства предначертаната си цел, не отстъпвайки даже пред низости и жестокости. Но тия черти в характера му се уравновесяваха от вродено благородство на сърцето, от жежка любов към България, със съдбата на която свързваше своите високи пориви и лучезарни блянове за величие и слава. За постигане идеала си, той беше готов на всякакви жертви; но не искаше сега да дели Балдювите увлечения, изходящи от възвишени чувства, но лишени от здрави шансове за успех. Часът не бе ударил за действие и Светослав знаеше да чака.

XVI

У ПАНТОЛЕОНА

Освен Дамяна никой друг не беше посветен в тайните въжделения Светославови: нито Фросина, нито Пантолеон. Но и двамата се догаждаха: първата по някои загадъчни думи за някакво «светло» бъдеще, изтървани из устата на Светослава в двете любовни беседи, що бе имал вече с нея, а вторият чрез природната си прозорливост на хитър грък* беше успял да погледне в душата на честолюбивия Тертеров син.

Между това, той взе да кичи къщата си, за да бъде приятна на бъдещата му съпруга, кога се настани в нея. Дамян му заемаше пари. Той яздеше всеки ден черния си жребец под прозорците на Пантолеоновия дом, който се намираше долу при Янтра, за да го види Фросина, облечен в златообшита копринена премяна, седнал на прекрасно седло със златни реси, на бедрото със сабя с дръжка от слонова кост.

Два дена преди сватбата, пред Пантолеоновата вратня минувачите видяха Светослава, че слезна от коня си и влезе в къщата му.

Той се изкачи бързо по стълбите. Преди да се изкачи на най-горното стъпало, Фросина се показа на прага. Тя бе облечена по гръцки, в ясносиня дълга рокля със златообточени поли. Тя се смути, като го видя, че иде, когато нямаше там Пантолеона. Тя го покани в гостната стая. Но едвам пристъпи прага, Светослав я сграбчи и зацелува по главата.

Фросина се изтръгна от обятията му, почервеняла, гневна, с набърчено чело.

— Прощавай, гълъбице, аз съм си все варварин — каза ѝ той.

— И наистина варварин — каза тя; но една усмивка по лицето ѝ смекчи резкостта на тия думи.

Защото девойката, влюбена в княза, като се сърдеше на дързостта му, изпитваше удоволствие от тоя изблик на сила и необузданост у драговника си.

---

* Пахимер малко злостно го нарича «простак», понеже предпочел Светослава, един царски син, за зет, и с това сам опровергава твърдението си.

Светослав седна и свали шапката си. Кичури от руса коса паднаха по високото му чело. Той беше прекрасен.

— Но сега няма татка — каза тя свенливо.

— И не исках да го намеря, затова дойдох сега. . . Не обичам аргуси да бдят над моето съкровище: аз сам мога да си го пазя.

Фросина го гледаше възхитена. Ней харесваше тая дързост и горделивост у Светослава. Жените обичат да чувствуват сила у любимия мъж.

Ненадейно лицето ѝ стана сериозно.

— Истина ли, Светославе, че татарския хан иде за Търново? — попита тя.

— Истина — отговори Светослав просто.

— Ти ми отговаряш това тъй спокойно, като че те питах: истина ли е, че подир есента ще дойде зимата?

— А какво има, Фросино, от това за нас? Чоки е мой шурей.

Фросина го изгледа зачудено.

— Светославе, не спомняш ли си някога, че короната, която носи Смилец, някога е носил баща ти?

— Фросино, аз не мисля за това. . . Сега само за тебе мисля. Искам да бъда честит само. . . Никакви корони не могат да те заменят в душата ми.

Очите на гъркинята стрелнаха княза, като да проникнат в дълбочините на душата му. Той се чувствуваше неловко, като човек, който се бои да не открият тайната му.

— И ти си тъй хладнокръвен към другото? — забележи тихо Фросина.

— Какво мога аз, Фросино? Аз съм безсилен. . . Съдбата е такава. . .

— Безсилен? Ето една дума, която ме учудва в твоите уста.

Светослав се смълча.

Девойката продължи с растяще вълнение:

— И защо Чоки иде тука?

— За престола.

— А Смилец?

— Той не ще може да се противи.

— И Чоки ще седне на престола?

— Твърде вероятно е. . .

Но като забележи скръбта в очите на Фросина, той каза:

— Може и да седне на престола, но той ще бъде гост, Фросино. Търново е срещало такива гости не един път: то е приемало тържествено и вашите византийски натурници и после ги е изгонвало с ританици в гърба. И Смилец е гост.

— И кой ще отпрати тоя нов гост?

— Когато удари часът, бог винаги намира един свой избраник да стори това. . . За византийците прати Асеня стари. И за другите гости ще се намери някой. На българския трон израстват тръне, когато седне на него чужденец или натрапник на чужденците.

— И кой ще бъде пак тоя юнак? — попита любопитната девойка.

— Който и да е. . . Но ще се яви.

Светослав стана и заходи замислен.

— Светославе, ти ме обичаш, но виждам, че остаям все чужденка за тебе. . . Ти криеш.

— Фросино, аз не знам кой ще е избавителят, но вярвам, че ще се яви, както вярвам, че слушам сега твоя сладък глас. . . Но ти ме обиждаш със своето натякване. Ти искаш много от мене.

Фросина го гледа няколко време вторачено в очите.

— И оня, който ще освободи Търново, ще тури и короната на главата си?

— Да — пошушна Светослав.

— Кажи, кой е?

— Не знам.

— Аз да ти кажа кой е: ти си, мой орело! — извика Фросина с пламнали очи, па се спусна и го сграбчи в обятията си.

Светослав я обсипваше с целувки.

— Царице моя!. . . — шепнеше ѝ той и страстно я целуваше.

Пантолеон се подаде из вратата.

— Княже! — извика той строго.

Фросина се отдръпна със запалено от червенината на щастието лице и се обърна към баща си:

— Татко, не е добре с такова строго лице да посрещаш бъдещия български цар!

От тоя ден заговорът Светославов сдоби още двама съюзници: Фросина и Пантолеона.

След два дена стана, скромно, бракосъчетанието на Светослав с Фросина в черквата «Св. 40 мъченици».

. . . . . .

Бъдещата българска царица, която до самото падане на българското царство църквата споменуваше с почит заедно с другите царици: Ѳфросинии, благочестивѣй царицѣ царя Святослава, вѣчная памать!», беше мома малка на ръст, но хубава, напета, с гръцки черти на лицето, нежно и деликатно. Големи черни, живи очи горяха под дъгите на две сключени вежди. На белият ѝ врат постоянно висеше на златна връв златното кръстче, дадено от кръстницата ѝ Евфросина, дъщеря на гръцкия император Андроника II, станала после Ногаева жена.

Фросина беше дъщеря на някой знатен грък Мангус, изпъден за еретичество из Цариград и дошел в Търново, дето бе умрял. Останала сираче, тя бе осиновена от сродника ѝ Пантолеона, безмерно забогатял чрез щастливи търговски предприятия в Търново. Той бе неженен и стар вече. За да я задоми добре, новият ѝ баща бе ѝ отредил голяма зестра, като я бе направил и единствена наследница на големите си богатства, състоящи в складове, пълни със стоки, в недвижими имоти и сухо злато.

Фросина имаше осемнайсет години, сиреч бе по-млада с десет години от Светослава. Живяла дълго в Търново, в близост с болярските къщи, тя знаеше добре български, тясна дружба я свързваше с някои болярски момичета. Тя беше природно добра, умна и честолюбива. Кръщелница на византийска княгиня, мома с живо въображение, богата много, тя бленуваше за високо положение, блясъкът на короната я прелъстяваше. Като любеше Светослава, тя любеше в него и своите момински честолюбиви блянове. Светослав, царски син, рядък хубавец, порази още въображението ѝ със силните черти на характера си, с нещо мъжко и повелително, даже грубо, което и най-префинените жени обичат да виждат у мъжете. До годявката им тя се бе разговаряла с него само три пъти в Пантолеоновото присъствие и той бе оставил дълбоко впечатление в душата ѝ. Но тя го виж-

даше често под прозорците си, като минуваше с коня, под разни предлози, и всеки ден го очакваше с туптяще сърце пак да го види да мине. Но след годявката той всеки ден я посещаваше в часът, когато баща ѝ беше там. Той я видя сама само последния път и след беседата в това свиждане Светослав изпъкна пред нея в лучезарния блясък на герой.

XVII

ПОЛОЖЕНИЕТО

Всъщност, заговор нямаше още. Появяването на сцената на Чоки пресече кроежите Светославови за изгонването Смилеца в зародиша им. Това събитие го постави пред нова задача, много по-тежка, много по-изпълнена с опасности. Слабият Смилец, и по характер, и по безсилие, в което го туряше нямането на пари, на войска и на безкористни и мъжествени крепители, сега се заместяше от войнствения татарски хан, калѐн в многогодишните бащински си войни, главатар на кръвожадни пълчища, за които войната беше родна стихия. В състоянието, в което се намираше България, никаква възможност не се виждаше да може да се събере в кратко време доста голяма сила, за да отблъсне неприятеля. При това народът беше наплашен от татарите. Спомените от техните ужасни опустошения бяха още живи. Сега короната се видя Светославу много по-отдалечена. Той не губеше вяра в добрия обрат на работите, но неясно виждаше средствата, които трябваше да избере. Положението беше много мъгляво. Трябваше да чака развитието на събитията, за да може да погледне ясно и да действува с увереност. И той реши да чака, като продължи ролята на нехаен и безучастен човек, занят само с личното си благополучие.

Между това Смилец се намираше под гръмовитото впечатление. Той се щуряше из палата си, неспособен да вземе никакво решение. Болярите като него бяха слисани, някои даже спокойни: за тях беше все едно кой им е господарят — Чоки или Смилец. Който и да е, те щяха да му служат, за да запазят чергите си. Те бяха привикнали на подобни промени на господарите. Напра-

зно бан Балдю, подир безуспешния си опит при Светослава, бе се повърнал при Смилеца и искаше бързо свикване войска, чрез каквито средства се можеше, за да се запази царството. Той говореше на глух. Пълно униние бе завладяло царя, нерешителност бе парализувала и ума му, и волята му. Той нё бе способен ни да брани столицата, ни да я напусне. Балдю гледаше отчаян към небето и пъшкаше.

А народът се бе смутил. На улиците се събираха тълпи граждани и се питаха за новини. Трупаха се и на Царев друм и гледаха към палата, като че очакваха оттам успокоителни известия. Някои дубровнишки и гръцки търговци товареха по-ценните си стоки, за да напуснат Търново. Скъпите църковни утвари се притуляха в съкровището. Жените плачеха. Преждевременна паника бе обладала и боляри, и народ. Всички чувствуваха, че не е Смилец човекът, който ще спаси царството. Помислиха за Светослава, който един можеше да стопли куражите, но махнаха с ръка безнадеждно, като чуха, че се годява и жени в такива времена. Чоки му беше зет и той нямаше за какво лично да се безпокои. . . И неизразима омраза се пробуди против него.

По едно време се пръсна слух, че Ивайло бил жив, че не бил убит в Крим, както се знаеше. Мълвата прибавяше, че той тръгнал с войска някаква да срещне Чоки. Тоя нелеп слух за минута докара всеобщо въодушевление и смути Смилеца; но излезе неверен и унинието стана още по-голямо. Негодуванието против Смилеца растеше. Шумни тълпи се спираха на Царев друм, стреляйки свирепи погледи и юмруци към Царевец.

XVIII

ИЗВЪНРЕДЕН СЪВЕТ

Смилец събра извънреден съвет в палата. Там бяха повечето от болярите, що видяхме на трапезата му. Бе повикал и патриарха.

Въпреки лошия час, той прие болярите седнал на трона си, в багреница. С познатата си способност да си

съставя лице безстрастно, той със спокойствие изложи положението и поиска мнението на съветниците си.

Пръв взе думата патриархът. Той намери, че съпротивлението е невъзможно с нищожните сили, с които разполагаха, и предложи веднага да се поиска помощ от Андроника.

Взе думата севастократор Радослав. Той силно подкрепи патриарха, като добави:

— Андроник е наш сродник и приятел, той с радост ще ни се притече на помощ, безкористно, защото Чоки, един път господар в Търново, ще бъде опасен и за неговите владения.

Смилец се навъси.

— Никога това няма да приема — каза той троснато.

Па поиска мнението на другите.

Старият болярин Годеслав изказа мнение да се приеме приятелски Чоки. Той предлагаше сам Смилец да излезе начело с предните боляри и с дарове да го посрещне. Той вярваше, че ханът подир богат откуп и като му се отстъпи Добруджа до Траяновия ров, ще се върне назад, както баща му преди две години, като остави Смилеца и занапред свой васал.

Това мнение се сподели от повечето боляри.

Един Балдю мълчеше, мрачен. Той чакаше да заговори, когато всичките се изкажат.

Но Смилец беше нетърпелив да чуе неговата дума.

— Бане, ти на първата си ли мисъл си още? — попита той.

— Сега още пò настоявам за нея.

— Но нямаме средства за борба!

— Аз ти показах средствата за борба, царю. Сега и ти покажи онова, което народът очаква от тебе. Казвам «народът», защото ние тук не сме народът. Народните беди са чужди на болярите. Попитай народа. . . Виж там, на Царев друм, на купове чака, да види какво ще направиш.

Смилец се замисли.

— Какво мислиш за мнението на светия патриарх?

— Мисля като тебе: гръцка войска да не стъпя в земята ни.

— Ние сме съгласни — казаха неколцина.

Патриархът извика гневно:

— Вие сте диви! Вас ви не е страх, че вярата Христова ще се оскверни от нечестивите агарянци, а страх ви е от християни и братя по вяра.

— Дядо Иоакиме, не-ща гърци! — каза Смилец.

— Смилчо, помни, че си християнин!

Иоакимовата рядка брада трепереше от вълнение.

Балдю пак издигна гръмовития си глас и продължи мисълта си:

— Царю, дай ми воля да ти намеря пари и войска. Парите са у нас и народът е при нас. Но той е уплашен. Нему му трябва друго нещо, което няма и което трябва да му се намери: вожд!

По лицата се появи смущение, защото тия думи паднаха като плесница въз Смилеца.

Смилец се усмихна презрително.

— Не ще ли ме посъветваш да повикам Светослава Тертера да ни спаси?

— Смилчо, аз бих те просил, аз бих те молил на колене да сториш това, като задушиш всякакви подозрения у себе си, защото името на Светослава е гръмливо и народът ще го последва; но, за жалост, Тертеровия син се е затворил в черпуката си и за нищо нехае: той се годява и жени тия дни. . . Но опитай, обърни се ти сам към него. Може би твоя позив да бъде чут.

Иоаким кипна.

— Балдю, не безумствувай! Ти караш царя сам да си тури въжето на врата!

— Дядо Иоакиме — извика Балдю; — твоите бели власи пак ли ще се позорят с поклони пред татарите?

Иоаким се изправи запъхтян от гняв.

— Никога тоя вятърничав пустогонец няма да стигне до трона, към който ти му отваряш път!

— Ако е достоен за трона, нека седне на него. Който може да спаси България, нему България ще се поклони.

— Балдю, прекаляваш го! — забележи Желяз.

Смилец запази хладнокръвие; той се обърна към банът:

— Бан Балдю, аз никога няма да се унизя, както ме съветваш. . . — После погледна патриарха: — Твое светейшество, гръцка войска няма да викам. Ако бог е дигнал ръката си от България, няма да я спаси ни Тертеровия извеян син, ни Андрониковите палисветовци. . .

Тук чух много горчиви думи, аз с християнско търпение изслушах Балдювите укори. Ако съм слаб цар, слаб съм, че царството е слабо, аз го намерих още по-зле. Много кръв заля земята ни, аз няма да лея повече. Нека се смирим и подчиним на божията воля. Чоки няма да закъснее сам да се убеди, че той може да бъде търпим като господар на тая държава само отдалеко. Но в Търново само българин може да тронува — това разбра и баща му лани. И така, боляри, моето решение е да се опитаме с отстъпки да отдалечим Чоки. Бог е многомилостив. . . Ако вие измислите по-добро нещо, кажете го.

Голямото вишегласие мина на Смилецовата страна.

— Асене! Симеоне! Самуиле! Дека сте? — извика в изступление Балдю и излезе.

— Трябва да го вържем тогова — каза Радослав.

Извънредния болярски съвет след малко се разотиде.

XIX

ВЪОДУШЕВЛЕНИЕ

Сред тревогите на това окаяно положение лъсна една луча от надежда.

На следния ден пристигнаха от Сърбия посланици с писмо на крал Милутина. В това писмо той искаше Смилецовата дъщеря за съпруга на сина си княз Стефан Уроша, избягал наскоро от татарския плен.

Смилец с възторг прие това предложение; той счете това събитие като проявление на божията милост. Той отговори Милутину със саморъчно писмо. В него горещо молеше новия си сродник да му прати на помощ войска. Той прибавяше, че ако Чоки завладее България, то и сръбското кралство ще бъде нагазено от засилените татари. Той го заклеваше в името господне да не остави друговерец да възтържествува над светия кръст. В края на писмото Смилец поздравляваше, според тогавашният обичай, кралицата, престолонаследника и останалите членове от кралското домочадие, също и главните Милутинови велможи.

Бързо, вътре в два дена, бяха приготвени и даровете за краля и за сина му. Те състояха от златни съдове,

две порфирени мантии с диаманти на предниците, три скъпи татарски саби, два сарацински бивола, подарени още Тертеру от императора Андроника при сключването мира. В ковчези бяха надиплени свилени китайски платове за първите кралеви боляри.

Княгинята бе изпратена третия ден с много тържественост, заедно със сръбските посланици.

Това щастливо събитие възрадва търновския народ. Надеждата за сръбска помощ окрили всичките. Никой се не съмняваше в благоприятния отговор на краля. Изскокнаха, като из земята, ратници, готови да идат срещу татарите. Патриархът в присъствие на царя и болярите отслужи литургия във Великата лавра за по-скорошното пристигане на сръбската помощ. По складовете се закупуваха щитове, лъкове, стрели, дълги копия и саби. . . Пратиха се скороходци в Добруджа да разберат де е сега Чоки. Сам Смилец, обзет от общото въодушевление, даваше заповед за приготвянето отбраната по указанието на протостраторите. Той яздеше из улиците, последван от велможи и оръженици, за да ободрява народа, и приемаше бурни поздравления, отдето минеше. Търново сега беше неузнаваемо. Ентусиазмът на великите дни на радост и победа огряваше българската столица. Така беше, когато тя посрещаше победоносний Ивайло преди шестнайсет години и Ивана-Асеня II преди шейсет и две години. Народният ентусиазъм порасте още повече, когато се пръсна мълва, че и Светослав ще се опълчи против зетя си Чоки и че Смилец го е назначил велик воевода, за да поведе войската. Изведнаж обаянието порасна на Светослава, народът видя в него свой герой, свой идол.

В тоя същи ден, когато се пръсна мълвата, Светослав се завръщаше дома си на кон. Когато мина край Царев друм, народът се струпа около него, поздравляваше го с възторг, а мнозина от умиление целуваха полите му. Той биде изпратен тъй дори до вратнята си, паднал в голямо недоумение от това ненадейно проявление на обич и преданост.

Когато се качи на втория кат при Фросина, още се чуваха радостните викове на набралата се под прозорците им тълпа.

XX

ТЪМНИНИ В ЕДНА ДУША

Смилец видя от прозореца си това зрелище.

Той прати човек да узнае причината му.

Когато се научи, че един лъжлив слух е дал повод на търновския народ да прояви затаените си надежди и любов към Светослава, люта завист прояде сърцето му. Лицето му се изкриви от злоба и пребледня. Долната му челюст се затресе. Неговата подозрителна душа видя сега един страшен съперник в княза. И той си помисли, че ако наистина Светослав би сторил това, което мълвата безосновно му приписваше, и би удържал първия случаен успех над Чоки, той, Смилец, би бил изгубен. Защото народите над всичките добродетели държат най-горе юнашката слава, а Светослав го надминуваше още и по благородството на произхождението. Той изскърца със зъби от гняв против бана.

— Тоя луд Балдю, той пръв би минал на негова страна тогава! — помисли си той.

После тупна с крак.

— Не, Търново е тясно за нас двама!

Той отвори вратата и повика един телохранител.

— Кажи да дойде веднага епикерният.

И той закрачи развълнувано. Неговата хубава глава на римлянин погрозня, вратът му сякаш че потъна в рамената му.

Влезе един царедворец, едър, мургав, с изпъкнали ябълки на бузите, с широки ноздри. Очите му, притулени наполовина от горния клепач, гледаха лошо, зверски. Това беше един покръстен татарин, Темир, кръвожаден главорез, останал от времето на Ногая в Търново. Той бе спечелил чина си в двореца чрез подозрителни заслуги. Двама от първите Тертерови боляри, упорити в привързаността си към избягалия цар, бяха умъртвени по тайнствен начин. И по тоя случай в Търново се поменуваше името на Темира. . .

Татаринът се поклони ниско.

— Темире, Богор тук ли е? — попита ниско Смилец.

— В Търново е, господарю.

— За него те викам да ти говоря.

— Слушам, великий господарю — каза Темир и неговите полузатулени очи светнаха зловещо. Той разбра от споменуването на Богора какво има да му говори Смилец.

— Искам да се махне Светослав— прошушна Смилец.

— За кога искаш? — попита просто Темир, като че се наемаше за най-обикновено нещо.

— Още тия дни, ако е възможно. Издебни го, кога отива на лов.

— Ще бъде царската ти воля.

— И никой да не знае по чия заповед. . .

— Разбирам.

Темир се поклони и излезе.

Тия двама хора се разбраха! Гибелта на Светослава бе решена в една минута, и по такъв прост начин! Убийствата за трона в ония времена на жестокост и на необуздан егоизъм бяха чести на Изток. Византия даваше примера. Тия престъпления бяха в реда на нещата. Те почти не бяха престъпления. Императори, инак добри и кротки, се качваха на трона по труповете на предшествениците си. Нравите на века и държавната необходимост бяха ввели в система тоя бръз и трагичен начин за отстраняване съперници. Преди седемнайсет години деспот Яков Светослав така бе унищожен от властолюбивата Мария, Константин Тихова жена. Така бяха изчезнали от сцената и Асен I, и брат му Петър, и Калоян, и Мицо, и Калиман II, и Ивайло. . . Страшна трагедия на повилнялото човешко честолюбие, на безпощадните приеми на дворцовата интрига. Смилец, мек по природа и слаб по характер, благочестив и набожен, но син на века си, намери чрез една лесна логика развръзката на мъчнотията: кинжалът на убийцата.

. . . . . .

Вечерта в една зле осветена кръчма на горния край на Търново Темир вече се черпеше с трима души зловещи нехранимайковци. Те бяха кръвожадният българин Богор, един великан, държавен джелатин, кога беше нужда, търновски разбойник в осталото време, ползующ се с пълна безнаказаност при зле устроената градска стража. Другият беше куманец, третият евреинът Мордохай, джелатин при Тертера, но изгубил по някаква причина службата си.

XXI

ЯРОСТТА НА РАДОИЛА

Радоил след тридневно отсъствие се връщаше от Тревненската планина с петимата си другари, носейки в дисагите на конете изровените съкровища. Той бързаше да пристигне, за да прегърне по-скоро омилялата си жена.

По заник слънце той мина последнето гористо бърдо, що затуляше изгубеното разбойническо гнездо от света, и то му се мярна, кацнало спокойно и весело, въз брега на шумящата река в долината.

С разтупано от вълнение сърце той се взря да види Славка пред Маноловата колиба, която трябваше нетърпеливо да го очаква.

Тя обаче се не показа.

Зачуден, той бодна коня в корема и скоро се озова пред вратата. Вместо жена му излезе Манолица: тя зарева отчаяно.

Радоил се вдърви от ужас.

— Казвай! — извика той с премалял глас.

И той чу ужасна новина. Като се върнала снощи от кошарата, дето носила хляб на брата си, пастир, тя намерила къщата разграбена, Петър и Жеко убити, простреми в локви кръв, а Славка изчезнала.

Радоил пребледня и грухна на земята.

Манолица изля въз него ведро вода. Другарите му захванаха да го свестяват. Навалиха се там съседките, уплашени и разплакани. Те бяха вече като поразени от снощното злощастие.

Кръвта още не бе изсъхнала на убитите момци.

Когато се свести от гръмовния удар, който го устрели тъй ненадейно, Радоил влезе в опустялата стая и зарева като ранен звяр. После взе да мисли от кого е извършено това. И първата му мисъл беше, че Годеславовите нехранимайковци, подушили най-после Славкиното убежище, нападнали в отсъствието му Маноловата къща и извършили това.

Друго обяснение по случката беше невъзможно, немислимо.

И Радоилу се втълпи идеята, че Славка е отвлечена в

Търново, в бащината си къща. Щом тая мисъл озари ума му, той внезапно яхна друг кон и тръгна назад с петте си другари, без да чака другите. Той тръгна за Търново.

Той беше бесен. Дивата му необуздана природа се обзе от стихийна ярост. Ужасна жажда за кръв, за огън, за отмъщение гореше гърдите му.

След четири часа усилен ход по месечина, през планински пущинаци, той видя от една чука някои светлини на Търново. То беше още далеко.

В полите на чуката, по една наклонна поляна, се чернееха някакви сгради без светлина на прозорците и многобройни купни наоколо. Радоил позна Годеславовия чифлик. Наоколо се простираха обширните му пожънати ниви, ливадите и горите му.

Той се спря.

Дотука не бе продумал ни една дума на спътниците си.

Сега продума първите слова:

— Дайте огън!

Зачатъкаха кремъци и заизпускаха искри под огнивата. След малко под всичките купни засветиха запалени стиски сено. Пламъчета и гъст пушек ги зализаха. Купните пращяха. Огнени езици се разхвърчаха от тях и запалиха стърнището. След десетина минути едно море от пламъци осветляваше далеко планините и небето.

Радоил стоеше и гледаше. По озвереното му лице, осветлено зловещо от пожара, трептеше усмивка, страшна усмивка. Огънят прихвана и сградите.

Зрелището на тоя пожар беше величествено и ужасно.

Замучаха воловете в пламналите обори, забягаха из двора на чифлика пощръклелите от страх коне, когато другите, що не успяха да скъсат въжата си, цвилеха ужасно в мъките на пъкъла си.

И по Радоиловото лице нито една бръчка от жалост не се появи.

От чифлика пожарът се разпространи на ближната дъбова гора, тя се заля с пламъци, зад които се бялна една висока къща с кула, стояща отвъд дола.

Тя беше един от горските дворци на българските царе.

Там сега бе слезнал да нощува севастократор Радослав, подир умората от днешния лов.

Той току сядаше да вечеря с болярите, когато в прозорците удари зловещата светлина от пожара.

Изскокнаха слуги и оръженосци от двореца и се затекоха насам.

Тогава Радоил даде заповед за път. Дружината бързо тръгна нататък. За нещастие, един от нея, Стамо, остана много назад. Конят му запря, после падна от усилен вървеж, и сега Стамо тичаше пеш да стигне другарите си. Но те не забележиха това.

Царските хора го видяха и погнаха. В няколко минути вътре той се намери в ръцете им.

Тогава чак Радоил, като чу викове, обърна се назад. Той видя на светлината на месечината, че другарят му отчаяно се боричкаше с десетина души.

— Назад! — извика Радоил, мушна жестоко коня си и препусна към тях. Последваха го и четворицата му другари.

Тогава се случи нещо нечуто. Радоил с грамадната си сабя, която пущаше мълниени отблясъци, се втурна в царските хора. Той приличаше на обезумял. С няколко страшни удара той свали седем души. Осталите, като избягваха ударите на другарите му, се пръснаха в луд бяг. Появяването на страшния воевода хвърли тая паника в редовете на тия въоръжени хора.

Тогава Радоил и другарите му продължиха пътя си към Търново и скоро изчезнаха в едно тъмно усте.

XXII

ЗАСАДА

Янтрината клисура на юг от Търново, която днес се нарича Устето, по онова време беше опасно място за минуване, щом зайдеше слънцето. Скалистият склон на бърдото, което стърчи на левия бряг на реката, беше обраснало с буйна дъбова и габърова гора и представляваше нощно време сигурно скривалище за разбойници и обирници. Лошият неравен път криволеше в полите на бърдото, като имаше от другата страна дълбокия ток на

Янтра, дълбока и мъчно проходима тук. Много злодейства и грабежи бяха предали на тоя тесен проход зловеща слава и редки храбреци се престрашаваха да минат оттам по здрач, а нощно време никой не смееше, освен в голяма дружина.

Вечерта, в която Радоил идеше към Търново, след запалването Годеславовите имоти, от стръмнината, която се издига на изток от Дълга лъка, спуснаха се Светослав и Дамян, последвани на известно разстояние от двама слуги, от които един беше верния му бащин слуга, куманецът Хлав — всички на коне. Това беше три дена след Смилецовия разговор с Темира. Светослав и другарят му, увлечени от ловът, бяха се заблудили в планината и дълго блуждали, та замръкнаха там. Въпреки Дамяновите настоявания да пренощуват в един манастир, Светослав не пожела да остави жена си в безпокойствие тая нощ и смело реши да гони Търново, дързък, колкото и влюбен. Те пресякоха долината, влязоха в главния друм и се углъбиха в теснината на Устето.

Луната грееше от небето и осветляваше пустия път. Някъде скалите отляво на склона показваха върховете си над черната гора, която го обличаше. Конете туптяха звънливо по пътя. Отдясно на пътниците шумеше Янтра.

Кога се озоваха на най-тясното място на клисурата, из сянката на гората се показаха трима човека и с голи ятагани се хвърлиха едновременно въз Светослава. Изненадани от тоя напад, макар и нащрек, Светослав и Дамян измъкнаха мечовете си. Богор и куманецът тогава налетяха с ударите си Светослава, отпред, а Мордохай — Дамяна. Князът, храбър и владеющ изкусно оръжието, отблъсваше ханджарите и се силеше да отбегне с коня си. В тоя миг, с бързината на мълния, Хлав се спусна пеш към борбата и връхлетя Богора. Замахнаха и двамата един въз друг, па внезапно пуснаха ножовете и се хванаха за гушите, додето куманецът и евреинът поддържаха борбата със Светослава и Дамяна. Богор стискаше гръкляна на Хлава с яките си пръсти; Хлав отпусна в безсилие Богоровата гуша, притрепера, премаля от стисъка на тия железни клещи и се отпусна полумъртъв на земята. В тоя миг разбойникът усети, че нещо

тежко като планина падна въз темето му и грухна до Хлава. Ударът бе нанесен от Светослава, който сега един поддържаше борбата с озверилите се куманец и евреин, последният бранейки се от Дамяна и нападайки княза. Осталият слуга избяга в гората.

През траянето на тоя къс двубой, никой от противниците не видя, че из пътя откъм Дълга лъка се подаде една конна дружина от шест души, която препускаше. Внезапно Светославовия кон, наранен, пощуря и хвърли ездача си. Князът си удари главата о земята и остана в несвяст. Додето Дамян се улисваше с Мордохая, куманецът с ярост се спусна към падналия княз с ятагана си. Но нещо лъскаво светна из въздуха и падна въз злодееца. Ударът беше тъй силен, щото главата и рамото му отхвръкнаха на една страна, а останалия труп на друга. Ударът беше от Радоила. Мордохай се хвърли в Янтра, за да избегне другите нападатели.

Князът отвори очи. Той видя при светлината на месечината над себе си Радоила със сабята в ръка.

— Радоиле! — извика той.

— Здрав ли си, княже? — попита Радоил, като му помагаше да стане.

— Радоиле, ти ме избави от убийци! — И Светослав го стискаше за ръката.

Мордохай се давеше във вълните на Янтра, после изчезна в тях.

Хлав ставаше също, посъвзел се през това време.

— Жив ли е князът? — бяха първите му думи.

— Жив съм, Хлаве, мой верний Хлаве!

— Кой е тоз? — питаше Дамян, като посочваше лежащия Богора.

— Богор, разбойникът, болярино, но той не е мъртъв — каза Хлав, като видя, че Богор подигаше главата си плахо.

И той грабна сабята си от земята, за да го довърши. Но Светослав му заповедà да го не убива.

— Вържете го и водете го с нас.

Това стана много лесно, защото Богор не бе способен за противене. Вратът му обливаше кръв, която идеше от главата, защото Светославовия меч го бе ударил с плоската си страна и на изплес.

— Да вървим сега.

Светослав се качи на коня на един от Радоиловите другари и дружината продължи пътя си към Търново.

Луната се скри зад облаци, кога дойдоха на Марно поле. Околните бърда се чернееха под покривката на нощния мрак. На едно място, далеко в нощта, светеха прозорци. Там беше Царевец. Янтра шумеше отдясно.

Когато стигнаха до Светославови, Радоил, който през цялото време мълча, като че нищо не бе видял, се отдели с другарите си, без да каже нещо.

— Радоиле, къде? — извика Светослав.

— Сбогом, княже — сети се Радоил.

Светослав го приближи и му пришепна:

— Знам, че те дирят навред, ти си в опасност. Когато добиеш нужда, не търси друго прибежище. Моят дом е крепост за тебе.

— Благодаря — каза глухо Радоил.

Светослав му силно стисна ръката и го остави. Той заповяда на Хлава да отключи и отвори тихо вратнята, за да не става шум.

XXIII

БОГОР

Влязоха всички в двора. Светослав побърза по стълбите, за да види жена си. Хлав вкара ранения Богор в зимника, за да чака заповедта на господаря си. Дамян влезе в друга стая, за да чака: той искаше да чуе изпита на Богора.

Фросина не беше легнала. Тя срещна радостно Светослава, но с уплашени още черти на лицето.

— Светославе, къде се забави? — попита тя.

— Ах, тая моя грешна страст към лова!. . . Извинявай, мила, карай ми се, съди ме, но ме извинявай. . . Един поразен елен е причината. Но великолепен, великолепен. . . Заблудихме се и закъсняхме. . . Но защо не си легнала? Ти си бдяла досега?

— На прозорците все бях, за тебе гледах. . . Но как е небето осветено там!. . . — и тя посочи в кръгозора на юг.

— Да, видях и аз. Пожар в някоя гора.

— И мене ме беше тъй страх за тебе, като те мислех, че ще минеш тъй късно през Устето.

— Успокой се, бог пази главата на Светослава.

— Защото бог обича България — каза Фросина и нежно го прегърна.

Той я целуна горещо.

— Но Дамян ме чака долу. Трябва да го изпратя. . . Почакай малко, Фросино.

Светослав слезе в зимника заедно с Дамяна и Хлава, който носеше фенер.

Богор лежеше като сноп на земята. Очите му лъщяха на свещта и кръвта по врата му се чернееше.

— Изправи го до стената, за да може да говори — заповедà Светослав на Хлава.

Когато това стана, той каза:

— От това подземие можеш да излезеш жив само по моята воля. Отговори, без да лъжеш, и веднага, в тоя същия миг: кой ви прати да ме убивате?

Па като се обърна към Хлава, каза:

— Хлаве, извади меча си и чакай заповедта ми.

Хлав измъкна широкият си татарски нож, който блесна на светлината.

— Кажи сега: кой те прати? Царят?

Богор, парализуван от ужас, проговори:

— Епикерний Темир.

И той разказа всичко.

— Стига това — каза князът на Дамяна. — Ти заслужаваш облекчение на наказанието си. Изведете го и го хвърлете в Янтра, както е вързан.

Богор бе завлечен от Хлава и още от двама слуги. Светослав и Дамян ги последваха. Скоро се намериха на високия бряг на Янтра. Тя грозно бучеше под скалите, които като прави стени се дигаха над пропастите ѝ. Черните талази пущаха на места отблясък от показалата се пак луна. Слугите хванаха за рамената разбойника, занемял от ужас, за да го тласнат в бездната. В тоя миг чуха Светославовия глас:

— Стойте!

И Светослав дойде при тях.

— Развържете го!

Слугите изпълниха тая заповед с неудоволствие и зачудени.

— Богоре, свободен си.

Богор падна в краката му.

— Не съм свободен, княже: аз станах твой роб до живот — каза разбойникът, като целуна пак краката му.

— Свободен си, но с едно условие: ще мълчиш за всичко, каквото се случи тая нощ. Ти няма да обаждаш и на Темира. Ти ще тръгнеш още сега за Добрич и там ще стоиш, додето получиш нова моя заповед. Темир ти е обещал двайсет и пет жълтици, аз ти давам петдесет. . . И вземам те на моя служба.

Светослав извади парите и му ги даде.

— За тебе сто пъти на смърт ще ида! — извика Богор.

След малко Светослав и другарите му влязоха в къщи.

— Слушайте — обърна се той към слугите; — и вие ще мълчите, че убийците са били пратени от Темира. За Богора пръснете слух, че се е удавил в Янтра, заедно с евреина.

XXIV

РАДОИЛОВО УБЕЖИЩЕ

Като се раздели със Светослава, Радоил отиде да види майка си.

Градът спеше и никой минувач не го видя.

Той потропа тихо на вратнята. Майка му отвори, па веднага вратнята се хлопна зад тях.

Влязоха в една ниска стая.

— Какво прави снахата? — попита майка му радостно.

— Мамо, откраднаха Славка! — каза той мрачно.

— Кой? — извика майката в ужас.

— Кой, питаш? Баща й! Кой друг?

— Кога?

— Вчера, когато ме нямаше в селото.

Тя се зачуди.

— Но тук не се е чуло. Или крият у Годеславови?

— Както и да я крият, аз ще я взема пак. Ние се венчахме. Или ако не взема нея, ще взема главата на

баща й. Бога ми, вяра ми! — и той се прекръсти пред иконостаса.

Майката стоеше слисана. После тя му разправи как са го търсили, него и Славка, как войници преобърнали къщата наопаки и цяло Търново, и околностите му.

— Видя ли те някой, като влезе?

Радоил не отговори. Сега му дойде на ума, че трябва да го дирят за пожара и убийството на царски хора. Но той не обади на майка си, за да я не уплаши. Помисли си малко де да се скрие, па си припомни за Светославовата покана и отиде при него.

Князът още не беше заспал. Като му обадиха, че Радоил е при вратнята, заповеда да го введат и изкачат на горния кат. В една друга стая с тъмни каменни стени Светослав го прие с радост. Тази стая беше малка, из едно прозорче с желязна решетка влазяше светлина от месеца. През това прозорче се гледаше на улицата, без да може отвън да се види вътре.

Светослав също не знаеше какво нещастие се е случило Радоилу, нито знаеше за пожара и убийството на прислугата от горския дворец. Когато Радоил му разправи всичко, той остана поразен.

— Много се е набрало на главата ти в един ден — каза му той. — За Славка по-лесна е работата, щом е у баща си, както вярваш. . . Но пожара и убийството. Жално, жално! Ти ще имаш много залисии. . . А аз мислех да употребя твоята сила и твоята юнашка слава за друго нещо. . . по-достойно за тях. . .

Той походи замислен.

— Нищо. Ти пак ще останеш тука. У мене никой няма да се сети да те дири. И ако това се случи, аз по-скоро ще падна мъртъв, нежели да те дам. Лека нощ.

Светослав излезе.

Радоил остана сам в скривалището си.

И сега образът на Славка се изправи пред него и изпълни всичките му мисли. Останалият свят не съществуваше за него. Той нито знаеше за Чокиевото идване към Търново и за политическите събития през последните дни. Любовта му бе погълнала всичкото внимание и той нищо не бе чул, нито любопитствувал да узнае.

Той страдаше ужасно. Славкиния лик не напущаше мислите му, въображението му. Той си бе утолил жаж-

дата за отмъщение чрез опропастяването на Годеслава. Сега мислеше само за отнимането Славка от ръцете му.

По едно време той, сломен от вълнения, заспа като мъртъв.

Сутринта се събуди късно. Щом отвори очи, пак завъртя сърцето му мъката за Славка.

Той се изправи на решетчатото прозорче и взе да гледа навън. Оттук се виждаше почти целия град.

Тоя ден беше празник. Камбаната и клепалата биеха с особена тържественост.

Панорамата на столицата беше чудесна, заляна от лучите на утринното слънце. Кулите и зидовете на Царевец гордо се вписваха в синината на чистия въздух, цепен сега от празничния гръм.

Радоил гледаше и не виждаше нищо. Умът му бе отнесен в Славка. Погледът му витаеше над здравите стени на Годеславовия дом в долния град и той мислено виждаше жена си, обляна в сълзи, отчаяна, убита от скръб. Той искаше да я види през решетчатите прозорци на една стая, но нищо не виждаше там.

Той не обедва; той малко говори със Светослава, който го навести и се учуди от неговото сурово униние. Князът му обади, че го дирят сега в града, дето неговото дохождане било подушено, и му препоръча да пази стаята си. Радоил едвам дочака вечерта. Неодолимото желание да види Славка по-скоро го подлудяваше. Той жаждеше това с инстинкта на звяра, комуто са отнели самката. Щом се смръкна хубаво и мърчината покри града, той напусна убежището си и крадешком излезе на пътя. Нощта беше тъмна. Той срещна само троица пияни хора, които пееха, и той зачу тия думи на песента:

Ускок се, Славке, не либи:
Радою майка — гората,
Радою либе — сабята.

Той потръпна и отмина. Бързо слезна в долния град и се озова пред Годеславовата къща. Прозорците светеха там. Една женска сянка се мярна през решетката. Скрит до зида на една отсрещна къща, той със затаено дихание, с разтупано сърце гледаше в прозореца. Той се бе унесъл в това съзерцание, следейки движението на женската сянка, която му се струваше Славкина.

Внезапно две силни ръце го сграбчиха отзад и му уловиха лактите. Радоил, стреснат, се задърпа. Но оня, който го държеше, беше силен. Радоил с едно отчаяно движение се отдръпна и блъсна нападателя с юмрук. Тоя последния изсвири. Завчас из Годеславовата вратня излязоха куп слуги и се навалиха на Радоила. Тогава той се свести и оцени всичкия размер на опасността. И настана борба яростна между тоя великан и Годеславовите хора. Той се брани със сабята, опрян до стената, която го пазеше отзад. Един удар от нож го закачи по ръката. Тогава Радоил изрева като звяр, напусна стената и се хвърли отчаяно в тях. Той блъскаше, ломеше, брулеше със страшното си сечиво.

По земята падаха хора, валяха се ранени. Той се въртеше, блъскаше, удряше луд, обезумял, със силата на ураган. След десет минути борба, той видя бойното поле свободно пред себе си и удари на бяг, на запад, в полите на Трапезица. Сега го гонеше и нощната стража, привлечена от врявата. Радоил чуваше дрънченето на сабите. Той скокна в Янтра, прегази я до пояс и излезе на другия бряг. Горе на урвата се чернееше скалата на Царев друм. Той се покатери по тая урва като дива коза, гонен от потерята, също минала Янтра, дойде до подножието на скалата, тъкмо до Просечен камък, мина през пролома под подвижния мост и се спусна по другата урва, в подножието на която пак се вие Янтра.

В това време месечината се показа над една кула на Царевец и осветли Търново.

След малко и потерята се показа на пролома.

Но Радоил се не виждаше.

XXV

СМИЛЕЦ И СВЕТОСЛАВ

Смилец изтръпна, когато на утринта се научи от Темира за пълния неуспех на покушението в Устето. Но той благодари бога, като узна, че и тримата злодейци загинали в борбата със Светослава. Никой прочее от тях нямаше да проговори и да издаде епикерния, което би хвърлило опасно подозрение върху самия него.

Но Смилец не остана съвсем спокоен. Той прати да повикат Светослава да му изкаже съчувствието си, да го сърадва за избавлението му.

Светослав, силно зачуден, че Смилец пръв път го вика в двореца, облече се в най-добрите си дрехи и отиде в Царевец. Смилецовите дворцови чиновници го приеха на трема с почести, каквито се отдават на член от царски род.

Смилец го прие в горницата на жена си. Тя седеше на един широк стол и плетеше дантели.

Светослав се поклони ниско на Смилеца и после на Мария.

— Приемам те в стаята на жена си, княже, защото тук се намерих, а ти не си чужд човек за нас — каза Смилец, дружески усмихнат. — Но нека побързам да ти кажа онова, за което те викам: поздравляваме те от сърце, драгий княже, за чудесното ти избавление тая нощ. Всемилостивий бог не допусна да се пролее кръвта на такъв млад и прекрасен момък и запази с десницата си твоя скъп живот от ударите на гнусни злодейци.

— Дълбока благодарност изказва слугата ти, господарю, за милостивите ти думи — каза Светослав, като се поклони.

Смилец го разпита за подробностите на случката. Когато Светослав му разправи само онова, което трябваше да обади, Смилец се просълзи от умиление.

— Благословен да бъде бог наш, нине и присно и во веки, амин!

И той се прекръсти пред иконостаса.

Мария също изказваше радостта си.

— О, какво щастие, княже! А какви бяха тия случайни пътници, които ти помогнаха в страшната минута? — питаше тя.

— Случайни пътници? Ангели божии, изпратени от небесата! — извика Смилец с притворен възторг. — Да, кои бяха, княже? Искам да ги възнаградя богато.

— Не ги познавах тия добри хора, нито болярин Дамян, нито слугите ми. А когато се сетих да ги попитам, те бяха отминали напред. . . но изглеждаше да са търговци.

— Слава богу, слава богу, имал си чест. О, как жаля, че ония разбойници не са ми сега в ръцете, за да ги

видя на кол. . . — каза Смилец. — Сине, Светославе, пак те сърадваме.

— Благодаря, царю.

И Светослав му се поклони.

— Днес е празник за мене, че виждам Светослава гост мой, макар и недоброволен гост. . . Княже, ти никога не стъпваш при нас, но ние те обичаме.

— Князът за нас не е чужденец, макар че се държи като чужденец. . . Ние сме и роднина — проговори Мария усмихнато, без да подигне главата си от работата.

— В двореца имат право да влизат само ония, които могат да бъдат в нещо полезни със съвета си или със сабята си — каза Светослав.

Смилец се усмихна добродушно:

— Тъй, тъй, князът не обича Царевец, ни почестите му, ни теготите му. Веселбите му са по-приятни от грижите. Млад човек иска да младува. . . Ах, да бях на твоите години. . . Завиждам ти, княже.

— Княже — обърна се царицата, — имаш невяста хубавица.

— Тя е малко хубава, но твърде много добра, твое величество.

— И богата — допълни Смилец. — Хубаво, хубаво. Сбъркà само, дето не ни покани на сватбата.

— Аз бях решил да я направя скромна, твое величество. Но благодаря за честта.

— Поздрави от нас Фросина. . . Тя няма да откаже да ѝ пратим някои дарове?

— Благодаря от моя и от нейна страна за високото ви благоволение.

Светослав целуна пак полата на Смилеца и отстъпи назад, за да си иде.

— Сбогом, драгий княже, пази се. Ние, големите хора, сме окръжени с опасности.

— Това е вярно, царю.

Светослав се поклони и излезе.

Смилец се обърна към жена си засмян:

— Драга Марийо, кой беше по-голям комедиант?

Тя дигна глава и го изгледа учудена.

— Ти видя как се надлъгвàхме. . . Не, тоя лукав куманец ми додява тука. . . Пò бих рад да го знам при Чо-

ки, а още по-добре — при дяволите, нежели да се върти в Търново.

Смилец походи малко, па продължи:

— И тоя сръбски отговор, дето не иде! Не знам даже още, пристигнала ли е дъщеря ни?

— И пратихме я при тия трибалски диваци — каза намусено Мария; — продадохме я като говедо.

— Ако тая ни жертва не остане ялова, тронът е спасен, ние сме спасени — каза Смилец. — Но тая сватовщина и така вече ни донесе малко помощ: Чоки, като е чул, че може да срещне тука и сръбска войска, забави вървежа си. Сега се навъртал около Добрич.

— А ако не дойдат сърбите? — попита Мария.

Смилец дигна рамена.

— Защо не поиска от вуйка ми Андроника помощ?

— И патриархът иска това, и някои от болярите, и брат ми Радослав — най-много. . . Не ща, Марийо, не ща гърците. . . Ако с тяхната помощ си запазя трона, няма много да харосам и тогава... . Примерът на Иван-Асеня III е още пресен в ума ни. Но аз не губя надежда в бога. Народът и той е бодър. Крал Милутин няма да остане глух на зовът ми.

XXVI

БАЛДЮВАТА ДЪРЖАВА

На север от Преслав, в цветущата долина на Камчия, бяха Балдювите имения.

Те бяха обширни. В техните граници влазяха и три села.

Есента бе настала.

Дърветата край реката жълтееха. Старата дъбова гора, край която минува пътя от Шумен за Преслав, част от която и днес съществува, глъхнеше вече под есенната си позлата. Дебелите дънери самотно издигаха рунтавите си клонове към небето и в мрачната им самотия вееше униние заедно с глухия шум на вятъра.

Преданието казваше, че тая гора била някога на цар Симеон. В нейната прохладна сянка той пирувал с воеводите и болярите си, когато му омръзвали шумът и

тревогите на Преслав. После, от ръце на ръце, в продължение на три века и половина, тя мина във владение на бан Балдя заедно с околните земи. Константин Тихо в първите години на царуването си беше увеличил това имущество с нови земи, в награда за важни Балдюви заслуги.

Зад дъбовата гора бяха чифлишките здания — от дъски и лепен плет. А до тях се издигаше двукатен болярски замък, зидан от камък, с кула на единия край. В това жилище се настаняваше банът, когато навестяваше имуществата си.

Далеко наоколо тях се простираха ниви, ливади, лозя, паши Балдюви. По пашите се мяркаха пъстри овчи стада, чърди от говеда и коне. Годината беше плодородна, житниците пращяха от жито, бъчвите от вино, наляно неотдавна. Купове необелени царевици стоеха под стрехите на чифлика. Гръцки търговци идеха отдалеко да купуват храни, защото в Мала Азия и в Южна Тракия нивята бяха повредени от суша и буболечки.

Освен ратаите, които работеха собствените земи на Балдя и които се подсланяха в поменатите чифлишки здания, бяха под Балдювата власт и жителите на трите села. По тогавашните полуфеодални обичаи тия селяни бяха прикрепени към земята си, без право да я отчуждават или напущат. Те я обработваха за своя сметка, но със задължение част от произведенията си да дават на болярина или вместо това друго веществено даждие и определено число дни в годината да работят на болярина сборно (на тлъка), било в полето му, било в къщата му. Такива зависими селяни се наричаха тогава о т р о ц и и п а р и ц и. Както във Византия и Сърбия, и в България съществуваше крепостното състояние. Но то не беше робство: отроците владееха собствена земя, но само се лишаваха от правото да се местят. Подчиненост та им се изразяваше само в ограничение личната свобода и ъ даждието на господаря. Нито духовният сан, нито военното звание не избавяха селянина от тая зависимост. Крепостният свещеник принадлежеше на болярина, който го хранеше и обличаше. Отроците обаче бяха отегчени и от други още тегоби: работеха царските земи, зидаха крепости и отиваха на война. Със зидане

крепости бяха натоварени и гражданите от града, дето се издигаха тия постройки.

Само отроците по манастирските имущества бяха освободени от тия тегоби.

Такива села с хората им и земите им тогава се раздаваха от царете на боляpите за принесени услуги на държавата. Особено се радваха манастирите на такива великодушни дарявания от благочестивите владетели.

Но отроците в болярските владения въпреки закона бяха повечето пъти зле потискани и грабени от своите самовластни господари. Глухо негодуване цареше против тия своеволия на силните. Затова и богомилската ерес беше най-разпространена между простия народ, понеже при другото богомилите проповядваха, че човек не е задължен да работи на своя господар, и силно въставаха против ангарията. На това свободолюбиво учение, при толкова други нелепи религиозни доктрини, на богомилството, се дължеше големия му успех и разпространение из всички класове на народа, особено из селянията.

XXVII

ТЛЪКА

Една вечер, в първите дни на октомврия, бяха се събрали на двора на чифлика стотина селяни и селянки на тлъка да белят папури.

Обикновените при такива тлъки весели разговори, песни и шеги не млъкваха.

— Хайде работете, хора — казваше една възрастна невяста, пълна и червендалеста, като сръчно въртеше за ушите царевицата, за да направи клуп. — Работете, че булгура ври на огъня. Който не бели, вълци го изели.

— Аз огладнях, дайте булгура — казваше един снажен момък с кривната на ухо шапка, като съблича се със силните си пръсти бялата шума на царевицата.

— Аз вместо булгурец — обади се друг ергенин — пò обичам да хапна друго нещо.

— Какво?

— Червените бузки на Либеновата Стоянка.

— У, поразнико! — скара му се намусено една мома.

— Що се сърдиш, Петрунке? Стоянка я няма тука.

— Хапни Петрункините бе — изкиска се една мома и след нейния смях гръмнаха кискания та и на много моми.

— Моите има кой да ги хапне — обърна се Петрунка към момата, — но твоите да видим: не можеш да си намериш драговник още.

— Аз мразя мъжете като чумата — изшегува се горчиво момата.

— О! — извикаха всичките ергени весело.

На другия край разговора беше по-сериозен. Предаваше се слуха за татарското нашествие.

— И защо ги не изгонят бе?

— Кой? Смилец ли? Баба!

— И защо е цар тогава? Нека вземе хурката! — обърна се една напета мома, като хвърли обелената царевица на купа.

— Ще си изберем друг цар — каза един навъсен.

Очевидно, тия хорица не знаеха още какъв е цар Смилец и кой избира сега царете.

— А бе, който и да бъде, за него е все едно: все ще ни язди като добитъци — издума един с превързано око селянин.

— Не може инак бе, Стояне. . .

— Може, може. . . Може и без цар, може и без боляри, може всякак. . . И писанието ги отхвърля. Нали пише: «Не надейте се на князи и сини человеческие иже в них нест спасения»? Кръвта ни пият само!

Мнозина се съгласиха със Стояна, който носеше още прозвище «Граматик». Той беше богомил.

— Ти ядеш хляба на Балдя, а ругаеш болярите! — обади се един.

— Колко са Балдювци? — каза Стоян.

— Да го поживи господ. Много е добър банът — каза друг.

— Благодарни сме, не ни мачка, що да хулим бога — каза един стар отрок наполовина във военно облекло, стар спомен от предишните царувания.

— Попейте, моми! — обади се някой.

Без повече канене жените и момите от отсрещния

край запяха. Съдържанието на песента беше в хармония с времената. Тя бе скорошна и вдъхната от недавнашното Ногаево нашествие:

Татарин кара Стана робиня,
с коня я тъпче по бели пети,
с бича я шиба по тънка снага,
та па си Стани люто говори:
— Я върви, върви, Стана робиньо!
— Как ще вървя, чер татарино,
като си нося мъжко детенце?
— Фърли го, Стано, че ще те бия! —
Изминали са поле широко,
настанали са гора зелена,
измъкна Стана пояс от кръста,
направи люлка в гора зелена,
тури си Стана мъжко детенце,
даде му шумка да го залише.
Залюляла го и запяла му:
Нани ми, нани, мъжко детенце,
вятър ще духне, залюля ще те,
дъжд ще удари — окъпа ще те,
слънце ще изгрей — подсуши ще те,
до ще кошута — придои ще те!

Додето тая жална песен продължаваше меланхолична като опело на независимостта на България, в една стая, дето живееше управителя на чифлика със семейството си, ставаше странна беседа.

Един млад и дрипав поп четеше пред тях в една стара книга, с тържествен глас, легендите на богомилската ерес. Домочадието слушаше, прехласнато от наслада, тия странни апокрифически сказания, в които библейските разкази се размесяха с фантастически нелепи измислици. Попът, който беше богомил, както и слушателите му, четеше сега В ъ п р о с и т е н а с в. И в а н а за второто пришествие:

«И преди да настане пришествието господне, ще дойде из бездните на небесата антихрист. И той ще има на главата си косми като стрели, и очите му ще бъдат светливи като денница, и пръстите му ще бъдат остри като сърпове. И бог тогава ще прати гръмове и светкавици въз антихриста, и той ще се превърне на пепел, и вятърът ще я раздуха по четирите страни на света. И след като изчезне от лицето на земята антихриста, ще настане възкресение на мъртвите, които лежат в гробовете и в утробите на животните, и в дъното морско. Тогава ще се запали всичката земя с горите, планините и градовете; ветровете ще задухат от четирите краища на света и ще разпръснат всичкия прах. Земята ще бъде бяла и чиста като хартия, без планини и долища, равна като дъска. Тогава ще се появи син божий и ще открие страшния съд. И тръба ангелска ще затръби и ще се чуе от седмото небе до ада.»

Тия сказания, чудати плодове на мистическа фантазия, се разпространяваха тогава с хиляди из България. Тях слушаха с вяра и боляри, и граждани, и селяни. Въпреки грубостта на измислицата в тая духовна литература се таеше странна поезия. Тя съставляваше духовна храна за народа в тежкото му и безцветно съществуване, пълно с тегла непрекъснати.

Ненадейно псетата лавнаха на двора. После се чу тропане на вратнята.

Управителят на чифлика излезе да види какво има. Кога отвори вратнята, при светлината на факли, той видя спрели пред нея неколцина конници и веднага позна между тях банът.

Балдю влезе в двора, посрещнат с нисък поклон от управителя; влязоха и другите.

Балдю тръгна право към замъка; цялата тлъка стана на крака пред господаря.

— Добър ви вечер, добри християни — поздрави Балдю добродушно. — Защо престанахте да пеете?

Па като се обърна към управителя, каза:

— Иване, пробий големите бъчви и почерпете отроците с винце.

След малко Балдю влезе в къщата си, сподирен от троицата си другари.

Тлъката се продължи зад полунощ, развеселена от отворените бъчви.

XXVIII

БАЛДЮ В ДЪРЖАВАТА СИ

Сутринта чифлишките хора се чудеха защо е дошел банът.

— Банът беше по жътва тука. Сега защо е пак дошел и кои са тия хора с него?

После видяха, че банът и гостите му излязоха по полето, яхнали, придружени от управителя.

Те видяха учудени, че обикалят нивите, лозята, ливадите, спираха се пред стадата, пасящи по стърнищата и ливадите, или пред конските и говеждите чърди, пръснати из зазеленелите от дъждовете чак паши.

Цял ден мина в това обикаляне.

Сутрешният ден пак обикаляха. Едвам късно вечерта се завърнаха в чифлика. Заранта банът разведе гостите си, та прегледаха хамбарите. После те и управителя влязоха в господарския дом — там стояха до късно. А вечерта Балдю изпрати гостите си.

На другата сутрин той заповяда да се съберат в двора отроците от трите села.

Когато поданиците му изпълниха широкия двор, банът заговори с глас силен, който звучеше като тръба:

— Християни добри, събрах ви днес, за да ви видя всички ви и да ви кажа ето какво: досега бях ваш господар, през четирийсет години живяхме съгласно и мирно, слушахте ме, сговаряхме се и бог благослови вашия труд. Аз съм благодарен от вас.

— И ний сме благодарни от тебе — извикаха стотина гласове.

Балдю си отри пота по челото и продължи:

— Сполай ви, братя. Сега божията воля рекла да се разделим. Аз ви напущам със скръб и вие ще имате нови господари. Аз продадох имотите си.

Един ропот, една глуха мълва, прилична на плач, се разнесе из въздуха. Чуха се молебни гласове:

— Бане, не ни предавай на други.

— Успокойте се, деца: новите ви господари са добри люде.

— От тебе за нас няма по-добър!

Чуха се хълцания в тълпата.

Балдю отри две сълзи.

— Принудих се с голяма мъка, братя, да се разделя с вас. Не мислете, че от алчност за злато аз направих това — защо е на мене, старец с единия крак в гроба — злато!. . . Но златото трябваше за другиго, за царството. Страшен облак виси над земята ни, братя. Татарите, чули сте, идат въз Търново, безбройни агарянци идат да потъпчат нашата хубава земя, да заробят жените ни, да омърсят божиите храмове. Царството е бедно и аз давам моите богатства на царството, за да купи оръжия, да приготви войска и изгони неверниците из нашата драга татковина. И аз сам със старите си кости ще вървя против татарите.

Един плачевен стон изехтя из стотина уста.

— Сега да ви кажа: сбогом. Бог да ви благослови и да ви закриля.

Като една морска вълна, която буен вятър тласка със сила към брега, тълпата се навали насам, неудържима, и загради тясно бана.

— Не ни оставяй, бане! Смили се! — чуха се жални гласове.

Жените обхващаха коленете му, като да го не пуснат да се раздели от тях. Хълцания и плачове заглушаваха въздуха. Покъртеният бан бършеше сълзите си. Това усили жалбата и скръбта на народа. Издигнаха се даже заплашителни юмруци. Банът извика:

— Деца, имам да ви кажа още една последна дума, да ви направя една молба.

Тълпата утихна.

Балдю я изгледа няколко секунди, той стоя с вдъхновено лице, па изведнаж извика гръмогласно:

— Кой иска да дойде с мене?

При тоя неочакван позив тълпата се умълча. Но веднага се раздадоха няколко «аз!» После се умножиха, после всички селяни извикаха «аз!»

— Всички, всички! — загърмя народът.

— Всички ще идем против татарина!

— Проклет, кой не иде!

— Да сте живи, български юнаци! — извика Балдю.

Настана неописуем ентусиазъм. Тълпата се размър-

да и размеси. Шапки се хвърляха, песни юнашки се запяха.

Преброиха доброволците и намериха, че те са четиристотин и осемдесет души мъже — от петдесетгодишна възраст до петнайсетгодишни юноши. Тоя ден и тая нощ бяха луди веселби в чифлика и около него. Всичките бъчви бяха източени.

Сутринта Балдю потегли с опълченците си, въоръжени, както свърнали, за Търново.

С тях идеше и богомилският поп.

ЧАСТ ВТОРА

I

ТАТАРСКИЯТ СТАН

Близо къде Добрич, в една широка падина на безкрайната добруджанска равнина, бяха разпнати шатрите на татарските войски в съседство с едно опустошено село.

Чоки бе ги довел дотука с доста бавен вървеж по развалените пътища. Той не бързаше твърде за беззащитното Търново, което му беше сигурна плячка, и гледаше да обере добре плячката по пътя си. Защото тя беше главния стръв на оголелите му и разсипани в Токтаевата война ратници. Всичката страна от Тулец (Тулча) до Добрич беше превърната в пустиня. Селата се димяха още, избягналото население се скиташе бездомно и голо, мерзост на запустение цареше по обезлюдените полета. Чоки искаше да стане цар над една пустиня.

И друга причина имаше за мудността му. Той очакваше да разбере от шпионите си ще излязат ли против него сръбски войски, що тъй нетърпеливо очакваше Смилец. В такъв случай Чоки щеше по-напред да се разправи със сърбите, преди да иде в Търново.

Ханският шатър бе разположен на едно възвишение, настрана от другите шатри. Под големия му свод седеше на скъп персийски килим татарският вожд, заобиколен от велможите си. Той беше силен, около трийсетгодишен мъж, с отличителните черти на татарите. Голямата му глава на къс врат беше покрита с рунтава шапка, която украсяваше отпреде бяло перо, обсипано с драгоценни камъни. Лицето му,тъмномургаво, с жълтеникав отцвят, със силно изпъкнали ябълки и сплескан нос, с рядка брадичка, имаше изражение

свирепо и диво с тия пламтящи черни очи, които го оживяваха и озверяваха. Ханското му алено джубе, обшито със сърма, закриваше съвсем коленете му.

Влезе един велможа, поклони се на Чоки и каза:

— Славний господарю, един българин от Търново е дошел и иска да се яви пред очите ти.

— Какъв е тоя българин? — попита учуден Чоки.

— Иска служба при тебе. Азатин бей го видя, познавал го. . . бил прочут юнак.

— Аз тъкмо от такива хора имам нужда. А щом го познава Азатин бей, нека влезе.

Въведоха Радоила.

Той се поклони ниско.

Чоки го изгледа втренчено и остана доволен от внушителния вид на воеводата.

— Юнак — каза той ниско. После се обърна към него: — Ти искаш да служиш под моето знаме?

— Искам.

— Ти си огорчен нещо от твоите българи?

— Да.

— Какво ти сториха?

— Отнеха ми жената. . . и искаха да ме убият.

— И ти искаш да си отмъстиш?

— Искам.

На хана се допадна тая искреност, що звучеше в думите на Радоила.

— Вашите искаха да те убият, а аз ще те покрия с милост — и ханът му климна да излезе.

После се обърна към едного:

— Дайте му една от робините, да се утеши. Такъв юнак не бива да тъгува без жена.

— Коя? Оная българка, дето я доведе Азатин бей ли, или друга — попита велможата.

— А, оная българка е много хубава. Аз ще я пратя в дар на моя приятел Дигил хана. Нека види какви хубавици има в тая земя, на която аз съм цар.

Велможата излезе.

Ханът се обърна към посланиците:

— Вие кога мислите да си тръгнете?

— След няколко дни.

— Истина, уморени сте. Починете си.

Ханът стана, станаха едновременно и всички други.

Той излезе навън. Мина между шатрите на първенците си и влезе в селото. В една по-добра къща, запазена случайно от пожара, беше се настанил харема му. Там в една стая, постлана със скъпи кавказки килими и кримски седеджета, въз една голяма меча кожа, простряна в дъното ѝ, сега седеше една хубава синеока жена, с руса коса, в богата татарска носия.

Тя беше Елена, законната съпруга на Чоки.

До нея, прав, стоеше брат ѝ Светослав.

— Ние имаме още един голям българин, един юнак — каза Чоки, като седна на седеджето.

— Българин? Как го викат? — попита Светослав.

— А, името му не питах. От Търново иде. Ти, деспоте, виж го и разпитай какво става там. От десетина дена нямаме вече никаква вест.

Светослав бързо излезе.

Чоки се обърна към Елена.

— Ти пак имаш сбърчени вежди, гълъбице? Какво има?

— Господарю, какви са тия нови опустошения? — каза сърдито Елена, чиито очи бяха влажни.

— Брат ти пак ти е пуснал муха някаква? — попита недоволен Чоки.

— Ти искаш да станеш цар на една пустиня!

— Войска от вятър не живее, Елено.

— А от дима на пожарите ли живее?

— Остави се, тъй са научени нашите момчета. Не искам да ги сърдя. Когато идем в Търново, всичко ще стане мирно. Аз ще ги повърна назад.

— Да си закарат дома плячката?

Ханът се намуси.

— Казал съм ти: не плачи над чужди гроб. Помни само, че ти си жена на Чоки.

— Не искам тия разорения — каза почервеняла от негодувание Елена.

Ханът я изгледа с високомерна усмивка:

— Когато баща ти те даваше на мен, ти беше посмирена. . . Но ти виждаш, че те обичам, и ме душиш. Гледай да ме не разгневиш, защото гневът не гледа нищо.

И той излезе.

II

РАДОИЛ У ТАТАРИТЕ

През това време Светослав се разговаряше навън с Радоила.

Той научи от него всичко онова, което се касаеше до него. Но той учуден разбра, че Радоил нищо не бе чул, нищо не бе узнал в Търново. Но той продължаваше да пита:

— Какво прави бан Балдю?

— Не знам.

— Трябва да ми е много сърдит?

Радоил дигна равнодушно рамена.

— И ти не успя да видиш Смилеца?

— Не! — отговори троснато Радоил и облак от скръб мина по челото му.

— Жена ми какво прави? Видя ли я някъде?

— Не.

— Страх ме е да я не оскърбяват — каза Светослав угрижен.

После помисли малко и попита пак:

— Какво говорят за мене в Търново?

По Радоиловото лице се изобрази нетърпение. Той нищо не знаеше, не бе чул, не бе видял, а Светослав го мъчеше с въпроси.

— Аз бях луд човек там — изръмжа той с глух глас.

Светослав скръсти ръце в недоумение.

— А ханът беше любопитен толкова! И нищо няма да му кажа.

Наистина, от десетина дена Светослав никакво известие не бе получил от привържениците си в Търново.

Влезна Азатин бей и обади на Радоиля, че ханът във високото си благоволение му подарява една от робините, която той би си избрал.

— Благодаря на светлия хан, но аз си имам моя жена; поп ни е венчал.

Азатин бей се усмихна съжалително.

— Не гони гълъба из облаците, а вземи яребицата, що е в ръцете ти, юначе.

— Не съм гладен, Азатине.

Азатин бей излезе, а подир малко и Светослав.

Същия ден отредиха Радоилу особен шатър; донесоха му от страна на хана велможско татарско облекло и голямата сабя на прочутия Ивайлов сподвижник Казим бега, убит от Ногая на пирът, в който бе умъртвен и Ивайло. Радоил, макар и неохотно, облече татарските дрехи, защото неговите бяха изпокъсани от драките и оваляни, но с благодарение прие сабята.

Озоваването Радоилово тука бе станало по силата на крайна необходимост. Избягнал като по чудо от ръцете на Годеславовите хора и на нощната стража, той бе се крил няколко дена в Търново. От един верен другар беше узнал, че търсенията из града продължават, а потери навън се щуряха за него. Разгневен за изгарянето на горския си дворец, защото пожарът на Годеславовата гора бе прихванал и горския дворец — и убиването на хората му, Смилец бе определил голяма цена за Радоиловата глава. Радоил се видя в стеснено положение. Остаянето му в България беше опасно; да иде във византийските владения — боеше се да не го предаде императорът на Смилеца, с когото приятелствуваха, или да го затвори в тъмница, както стори с Хранислава. Боеше се сега и при деспот Елтимира да иде, защото строгият Елтимир, зет Смилецов, не би му дал убежище в земята си подир толкова престъпления. Тогава му хрумна мисълта да иде при татарите, при които, както бе разбрал, и Светослав бе отишел. Само там щеше да се чувствува в безопасност. С тяхна помощ той щеше да си отмъсти на Годеслава и да грабне пак жена си, вярвайки сигурно, че тя е сега у баща си. Той повери на другарите си решението си и им даде нужните заповеди. След триденонощно пътуване, което друг би направил за двойно по-дълго време, той стигна в шатъра на Чоки. Имането си бе заровил в планината още преди нощния пожар. Радоил беше вече на служба от три дена.

Татарите учудени гледаха тоя левент българин, облечен в татарски дрехи, с огромната сабя на Казим бега, как кръстосваше между шатрите мълчаливо и намусен. При честите си срещи с татарите през време на Ногаевото нашествие Радоил бе научил малко езика им и сега можеше да се обяснява с тях. Това му печелеше съчувствието им. Но той много малко говореше.

След два дена още дойдоха му другарите, около трийсет души юнаци, и той се видя пак воевода на една малка войска.

Той гореше от нетърпение да види по-скоро, че Чоки се дига за Търново. Умът му беше все там устремен, в милия образ на Славка. О, как копнееше за часът, когато ще се озове в Търново като победител и полетеше с другарите си право към Годеславовия дом!

Че отечеството подпадаше под игото на татарите, че България става плячка на варварските орди, това той нито мислеше! За него съществуваше само едно нещо сега: Славка, както по-напред всичко заслоняше жаждата му за юнашка слава по бойните полета. Радоил нямаше отечество.

III

СЛАВКА

А Славка не беше сега при баща си.
Славка беше тука, в татарския стан.
Тя беше отвлечена от Азатин бея.

Помним как Азатин бей я гледаше със страстни очи на ливадата на Света гора и как залисан, Радоил се наговаряше с нея за грабването ѝ вечерта, без да обръща внимание на Азатина, който беше близко и слушаше. Радоил не предполагаше, че татаринът бе научил доста български и разбираше какво говорят. Щом чу това, Азатин, когото отдавна гореше сластолюбива страст към напетата боляркиня, науми да я грабне и отнесе в станът, дето бе повикан от господаря си. Той прочее още нея вечер тури един евреин да нагледва пред Годеславовата къща и проследи бежанците де ще бягат и му съобщи скривалището им. Дебливият евреин вървя крадешком по следите на дружината дори до селцето. Когато научи де бе убежището Славкино, Азатин прати пак евреина с осем души смели татарски конници да извардят и грабнат Славка. Те се тулиха осем дена в близките гори и извършиха посланието си, както видяхме, с пълен успех, който се улесни много от случайното отсъствие на Радоила и другарите му. Уплашената

млада жена докараха същата нощ на кон в Търново, право в домът на Азатина. Той я очакваше с нетърпение, готов за път. Качи пленницата насила в талигата, дето бяха двете му жени и майка му, и напусна града още през нощта. Те пътуваха с голяма бързина, за да не бъдат гонени.

Щом ханът видя пленницата, тя му се хареса. Угодливият велможа му я отстъпи за харема.

За Славкиното присъствие тука Светослав не знаеше.

Азáтин бей, естествено, укри от Радоила това. Той разбра, че воеводата нито подозира, че тук е доведена жена му. А присъствието негово тука не го смущаваше: харемските жени бяха невидими и недостъпни.

Славка живееше в същия двор, дето и Елена, в една друга стая, заедно с още четири млади жени, които съставяха подвижния харем на Чоки: две купени кавказки от Гюрджистан, чернооки, тънковежди хубавици, една мургава куманка с огнен поглед и една рускиня, бяла, русокоса мома от болярски род. Елена презираше ханските наложници, избягваше да ги приема и затова и Славка не бе видяла.

Като тях Славка бе облечена в татарско рухо: копринен елек, под който се подаваше копринена риза и зелени копринени шалвари, които падаха до жълтите сърмени чехли на краката ѝ.

Тя беше твърде хубава така, но тя беше дълбоко нещастна. Тя въздишаше за Радоила, тя плачеше за родителите си и за Търново, които сега много ѝ домиляха. Свикналите се вече с положението си нейни другарки — а двете кавказки хубавици бяха даже горди от него — не можеха добре да разберат тая безутешна скръб. Само рускинята Олга, с която Славка можеше да се обяснява, защото езиците им тогава бяха съвсем близки, съчувствуваше на горестта ѝ и се мъчеше да я утеши. Най-много тя я утешаваше с надеждата, че скоро ще бъдат в Търново и тя там ще може негли да види милите на сърцето си.

Но куманката я хокаше за гордостта ѝ:

— Помисли, че ханката е дъщеря на цар и пак се покори и си живее весело при хана; а ти, една проста болярка само, държиш се много нависоко и забравяш,

че си се удостоила да делиш леглото с един млад благороден властелин.

Голяма утеха би била за нея съчувствието на Елена. Тя я знаеше, че е близко до нея, но не бе имала честта още да ѝ бъде представена. Елена, жертва на държавна необходимост, също бе много плакала в първото време, когато по волята на баща си, Георги Тертера, стана Чокева жена. После се примири със съдбата си. Чоки се отнасяше с нея добре, той я обичаше. Остала със сърце и душа българка и в ханския харем, тя бе приела носията и обичаите татарски, но бе запазила любовта си към отечеството, заедно с гордостта на високия си род. В стаята ѝ гореше кандилце пред мъничко иконостасче, пред което тя се молеше на своя бог. Чоки я обичаше и допущаше това. Тя от далечните южноруски степи пращаше дарове на манастири и черкви. Елена милееше за българския народ и през време на похода тя спаси много жертви, спря много насилия и жестокости чрез влиянието си пред Чоки.

Но ако Светослав не знаеше за присъствието Славкино в станът, то Славка бе научила за Светославовото присъствие там. Това я наскърби и възмути. Тя го не бе видяла още, но го ненавиждаше тайно, че се е опълчил против братята си.

IV

ТАТАРСКИ ДЕСПОТ

Като Радоила, и Светослав беше, по-рано, бегàл от Смилеца. Той се боеше от ново покушение въз живота си и за да не ожесточи още повече Смилеца, потъпка историята в Устето по начина, който знаем; но той видя, че Търново става опасно за него.

Тогава именно му хрумна мисълта да потърси прибежище при зетя си и заедно с тая мисъл пред него се осветлиха широки и нови хоризонти за развитие на плана му. Най-напред той мислеше да чака Чоки в Търново, за да вземе тогава едно решение; сега той го взе вече: да се присъедини с Чоки, да му даде всичката си морална и материална подкрепа за превземането на

Търново с помощта на татарската войска и след това, отърван от съперника си Смилеца, да насочи удара си против Чоки...

И той избяга при него, като му се представи за предан помощник и съюзник и го моли да дойде да избави Търново от Смилеца. Скоро подир това той извика Богора из Добрич и го прати в Търново да разгласи всичко и да обади, че Светослав е бил принуден да бяга от Смилецовото отмъщение. Светославовата цел беше да възбуди още повече против татарския васал народа и сам да спечели съчувствието му.

В станът Светослав беше посветил в тайната си само сестра си. Тя с радост чу това и обеща да му помага, дето може. Но взе от него клетва, че няма да посегне на мъжовият ѝ живот, каквото и да се случи.

А Светослав заемаше сега високо положение при зетя си.

Той се радваше на пълното му доверие.

Чоки беше го наградил с високата титла деспот, имаше го за пръв съветник, с него кроеше плановете за превземането Търново. И Светослав беше колкото искрен, толкова и полезен нему в това дело. По тоя въпрос интересите и на двамата се схождаха. Светослав ненавиждаше Смилеца и желаеше, заедно с хана, изгонването му из Търново, а за да се постигнеше това, трябваше столицата да падне в ръцете на зетя му. Дотука бяха съгласни и действуваха задружно. Светослав поддържаше тайни сношения с привързаните нему боляри, на които числото всеки ден растеше. Жадните и нуждаещите се големци продаваха предаността си в Пантолеоновата къща срещу злато и Смилец, без да подозира, се окръжаваше все повече и повече от неверни крепители, на които подмилкванията растяха заедно с отчуждаването им от него. Беше купен вече и Годеслав. Внезапно осиромашал от изпепеляването на имотите си, той бе приел с признателност Пантолеоновата помощ, която му позволяваше да си възстанови обширното стопанство. От Дамяна Светослав знаеше, че Търново все е лишено от сериозни сили, а сръбската помощ още не идеше. И той съобщаваше тия сведения на Чоки и печелеше още повече доверието му. Но една неделя преди Радоиловото пристигане Светослав прие особено ра-

достната новина, че Смилец бил приел отрицателен отговор от сръбския крал. Това успокоително известие тури край на Чокевите размайвания. Ханът реши да продължи вървежа си към почти беззащитното Търново и даде разпореждания за приготовлението на това движение. Той обаче реши да дочака и две нови татарски дружини, които идеха от Добруджа, и тогава с цялата си сила да тръгне към Търново, дето знаеше, че Балдювото опълчение щеше да го срещне.

V

СРЕЩАТА

Между това приготовляваха се за път посланиците на Дигил хана, чиято област беше зад ханството на златната орда, сега под върховенството на Токтая, победител Ногаев. Дигил хан бе ги пратил със задължителните дарове за сключване съюз с Чоки.

Чоки бе приел с готовност това предложение. Той гореше от желание да отмъсти за баща си при първа сгода.

Преди да си отидат посланиците на Дигил хана, Чоки им даде тържествена вечеря. Пиршеството ставаше в един от шатрите на велможите. Машали от катраневи мехове горяха наоколо и осветляваха далеко стънът и полето зад него. Млади слуги и виночерпци служеха. Виното се лееше обилно и пиянството растеше. Деспот Светослав стоеше отдясно на хана, сиреч заниманаше най-първото място след Чоки.

По едно време машалите осветлиха една зловеща гледка: двайсетина български глави се захилиха на прътове, забучени около шатъра! Това зрелище придружаваше всички подобни пиршества. Закланите българи бяха пленници от една хайдушка шайка, унищожена при нападането татарски обози с плячка и с робини.

Ужасно страдание свиваше сърцето на Светослава. Той не можа да изтърпи тая гледка, извини се пред хана с умора и излезе, за да бяга по-скоро от ужасното зрелище. Кога да иде в шатъра си, застигна го един евнух и му каза, че го чакал отдавна, за да му каже, че го вика сестра му.

— Защо ме вика? — помисли си той и бързо се запъти към нейното жилище.

След малко той излезе и отиде развълнуван право в Радоиловия шатър.

И той с разтреперан глас му съобщи, че се научил от сестра си, че Славка е тука, защото се видяла с нея, и че утре Чоки я изпраща в дар на Дигил хана. Азатин я бил грабнал.

Радоил скокна като наранен лев.

— Къде? Стой за бога! — пошушна му Светослав, като го задържа за ръката.

Радоил трепереше.

— Сега? Какво? — попита той отчаян.

Светослав мислеше.

— Чакай тука! — каза той и излезе.

Радоил заходи като луд из шатъра. Очите му светеха, налени с кървав огън. Той стискаше с ярост дръжката на голямата си татарска сабя, готов сега да изколи с един замах Чоки и цялата татарска войска. И всеки миг, додето чакаше връщането Светославово, му се чинеше безконечно дълъг. А Светослав се доста забави. Очевидно, трудно беше онова, което готвеше.

Най-после той се завърна.

— Уредих работата — каза той, — но тя е свързана с големи премеждия.

— Казвай!

— Кремена, българската слугиня на сестра ми, занесе тайно татарска шапка и джубе на Славка. В това рухо — то е рухото на един от евнусите — Славка ще излезе из вратнята — и ако стражата, що пази на вратнята, не я познае, тя ще може да дойде в тъмнината до твоя шатър.

— А ако я познаят?

— Аз ти казах, че работата е премеждлива.

— Ако докачат тия неверници само един косъм на главата ѝ, аз ще направя чудо: аз ще дам огъня на целия лагер, аз ще убия Чоки, аз ще. . .

— Не безумствувай — прекъсна го Светослав. — Татарският лагер и Чоки нам са нужни, ти на мен ще направиш зло. . . и на отечеството си, ако чувствуваш,

безумнико, какво е отечество. . . Но успокой се: аз съм уверен, че Славка ще мине безпрепятствено и ти ще можеш да я спасиш, ако пак тъй безпрепятствено успееш да се изсулиш с нея из обръча на татарските шатри.

— Ще видя кой ще ми попречи. . .

— Аз не бих те съветвал да бягаш, твоята сила би ми била полезна във войската на хана, но ти сега не си в състояние нищо полезно да сториш при тая си залисия. . . Върви, спаси поне Славка, ако не можеш за друго да мислиш.

Радоил не слушаше. Той ходеше като обезумял.

Внезапно на входа на шатъра се показа един татарин, обвит с широко джубе, с шапка, нахлузена до веждите.

— Кой е тоз? — попита учуден Радоил.

— Не позна ли я? Славка.

В същия миг Славка се хвърли на раменета на мъжа си.

Той я стискà няколко време, сякаш искаше да я задуши. После ѝ каза запъхтян:

— Славке, ела да бягаме!

Но тя сега го изгледа учудено.

— Ти си в татарски дрехи? Какво правиш тука?

— Аз съм на ханска служба.

— Ти за мене направи това?

— Не, аз не знаех, Славке, че ти си била тука. . . Аз дойдох тука от отчаяние за тебе. . . Но хай по-скоро да бягаме.

— Остави ме, ти си дошел да служиш на татарите? Ти си продал меча си на християнските врагове? Махни се! Аз нямам мъж! — викаше Славка в негодувание, като отстъпваше от Радоила.

Светослав, ням и мрачен, присъствуваше на тая странна сцена. Той беше покъртен от тоя избух на патриотически гняв у тая болярска дъщеря с проста и здрава българска душа. Нему му даже беше неловко: укорът ѝ въз Радоила падаше и въз него.

Но Радоил извика:

— Славке, що думаш? Бягай, утре те откарват далеко към други татари. Ти ще загинеш в татарския плен и аз ще загина подир тебе!

— Махни се, махни се, черни Радоиле!

Тя поиска да излезе.

Радоил пламна от ярост.

— Аз няма да те оставя в татарските блудилища, поразенице! Или с мене, или кръвта ти изпих! . . .

И той извади меча си.

Тогава Светослав се намеси. Той обясни в къси думи на Славка, че опасността, за която ѝ говори Радоил, беше истинска и неминуема и че ако се изпусне тая минута да се спаси, всичко беше изгубено.

Светославовия съвет ѝ подействува.

— Кажи, и ти добър българин ли си? — извика Славка развълнувано на Радоила.

— Заклевам ти се, Славке! Видиш ли тоя меч? Ще изяде на сто татари главите, ще пролея река татарска кръв, само да видиш кой е Радоил!

Славка му подаде ръката си, за да я води. Излязоха и троицата из шатъра. Навън беше тъмна нощ. Недалеко над лагера въздухът бе осветлен от машалите.

Светослав се обърна към Радоила, като му стискаше ръката.

— Радоиле, ти спечели изгубената си обична жена, защото в тоя татарски стан се улучиха верни български сърца. Стресни се сега и бъди истински българин. И когато отечеството те повика на помощ, притечи се на гласа му. А това скоро ще стане. Яви само на болярина Дамяна де си. . .

Радоил вместо отговор му целуна мълчаливо десницата.

Прости се с него и Славка, затрептяла от радост и страх.

— Добър ви час сега! — и Светослав посочи Радоилу отде да мине, за да не бъде виден. Той му посочи към север.

VI

БЯГСТВО И ГОНИТБА

Скоро Радоил и Славка оставиха назад шатрите.

Шатърът, дето ставаше пиршеството, се белееше на възвишението, осветляван от машалите. Двамата вър-

вяха през пусто поле. Цепта зад лагера беше рядка, защото оттам нищо не застрашаваше в тила воинството. Те успяха да пропъплят невидими през линията ѝ и се озоваха на свободен кър. Радоил държеше за ръка Славка, като да не я изгуби в гъстия мрак. Тя трепереше, но не говореше нищо; а само стискаше с трепет силната ръка на мъжа си. Вървяха, естествено, без път. Далеко някъде светеха зари от пожарите, що изпепеляваха села.

Озоваха се в някаква долина. Радоил разпозна в тая долина някакъв път. Той се отдалечи от него, за да избегне случайна среща с татари. Но той стреснат чу конско тупане из пътя насреща си. В тъмнината се мярнаха куп конници. Тогава хвана още по-силно Славка за ръка и забяга на противоположна посока. Но те бяха съгледани от конниците. Това бяха татари, които се връщаха от плячка на едно село и като разбраха, че някои бягат от тях, погнаха ги. Бежанците неволно се откъснаха, за да могат по-свободно да тичат. Внезапно Славка полетя в един трап и остана там. Радоил не съзря това в мрака и продължи да бяга. Конниците го последваха, като му викаха да спре. В тоя същи миг той видя, че отпреде черни сенки му преградиха пътя. Озърна се в ужас, като не видя Славка при себе си.

— Славке! — извика той уплашено.

— Стой! — изкрещяха пак татарите с извадени саби, готови да замахнат на него, щом го приближат.

В това безнадеждно положение Радоил, бесен от горест и отчаяние, изтръгна тежката си сабя и се спусна въз най-близките нападатели. Ужасното желязо с бързината на светкавицата пролетя над конниците, двама се изсулиха из седлата си и паднаха. Сабята се завърти и назад със същата светкавична неотразимост, болезнени викове на ударени хора се раздадоха из нощта заедно с тупане на коне, които се отдалечаваха. Дружината изчезна в мрака. Радоил остана сам. Той се озърна пак. Никого нямаше там. Той извика запъхтян:

— Славке!

Той повтори няколко пъти тоя вик, остал без отзив. И повърна се да дири жена си. Дойде му мисълта, че може да се е спрепнала и паднала. Той обикаля доста време из

пустото поле и викаше Славка. Но никой не му отговори. Когато се озова на едно по-височко място, той видя далеко осветления въздух от машалите в лагера. На тая неясна светлина се откроиха фигурите на няколко конника и двама пеши хора. Разбра, че това са останалите читави татари, от ония, с които се бори. Но като се взря в тия сенки, които очевидно се отдалечаваха, той позна, че единът пеш татарин имаше за другар не мъж, а жена. И той с ужас позна, и по дългото до земята джубе, и по ходът, че тая жена беше Славка.

— Славке! — извика Радоил и фукна към нея.

Той не се излъга: Славка водеха татарите. Те бяха чули уплашеният ѝ глас, като викаше мъжа си в тъмнината, и бяха я уловили. Като се взряха в нея, те познаха по дрехите ѝ, че е жена от харема на хана. Тогава я предадоха на пешият татарин, изгубил коня си подир падането, да я води, и продължиха пътя си към лагера.

Радоил с изпулени широко очи, устремени в сенките, тичаше. Той бе обезумял. Той отиваше право в лагера и светлината на машалите се приближаваше и ставаше по-ярка. Татарите се спряха на линията на цепта, все рисующи се в зарата. Там правеха знакове, махаха с ръце. След малко в тая светла област се зачерняха други конници около двайсетина души и се понесоха насам. Радоил се свести, отклони се и изчезна в мрака на нощта.

VII

ТЪРНОВО В КИПЕЖ

В Търново събитията забързаха.

Както знаем, Смилец най-после прие нетърпеливо очакваният отговор на Милутина, прие го тъкмо когато имаше в палата си болярски съвет, дето бе и патриархът.

В писмото си кралят изказваше радост и благодарност, че се е сродил с българския цар, хвалеше снахата, но военна помощ отказваше по разни уважителни причини.

Смилец настръхна. Последний проблеск от надежда

изчезна. Той приличаше на човек, ударен от гръмотевица. Боляpите, които му остаяха още верни, се смаяха, втрещиха се. Патриархът завика, че се е пропуснало скъпоценно време да се чака тоя ялов отговор, вместо да се викат гърците, и предложи веднага да се изпрати скороходец до Андроника. Обезкуражаването замени доверието през миналите дни.

Смутнята и уплахата минаха от Царевец и в града. В продължение на една неделя паниката беше голяма. Като да се увенчае безнадеждността, пристигна верен слух, че Чоки с пълчищата си минал вече делиорманските лесове и с неудържима бързина се стреми насам. Ето дойде и Азатин бей с писмо от Чоки до Смилеца. Той му заповядваше да напусне с време Търново, защото престая да бъде наместник ханскн. На търновци обещаваше неприкосновеност на живота и имота им, ако предадат ключовете на града, без да се опитат на съпротивление. Азатин от себе добавяше, че Чоки иде с двайсет хиляди души конника — той преувеличаваше четворно числото им.

Вцари се в Търново небивало смущение. Безпомощният Смилец съвсем падна в очите на народа и изгуби всяко значение. Той остана една сянка.

Балдю беше в отчаяние. Той видя внезапното сгромолясване на всичките му надежди, че отидоха нахалост всичките му жертви и трудове; отроците му също се обезсърчиха, като разбраха сега, че е безнадеждна всяка борба. Балдю изгуби влиянието си над тях. Народът напразно се озърташе да види някой избавител и неволно помисляше за Светослава, инстинктивно помисляше за него, но Светослав беше сега съюзник на хана.

Случи се скоро едно странно нещо, което учуди народа и уплаши Смилеца. Богор убитият, Богор изчезналия от света, се появи в Търново, а заедно с него се разпространи и мълвата, че покушението въз живота на Светослава в Устето било организувано от епикерния Темира, Смилецовия най-предан царедворец, и че подир това Светослав се видял принуден да търси прибежище при Чоки. Богор разказваше с всичките подробности участието на двореца в опита за Светославовото умъртвяване. Мълвата се разнесе из целия град и подигна страшно възмущение. Тайно миналите към Светослава боляри открито сега поддържаха и подклаждаха негодуването против Смилеца. Как? Смилец да убива Светослава, законния наследник на престола, когато той сега би бил едничката надежда на народа и вместо да бъде в татарския стан, сега да поведе народа на борба!

Това се носеше из тълпите. И понеже в минути на безнадеждност те жадуват за изкупителна жертва, за виновен, въз когото да излеят гневовете си, те видяха за такъв Смилеца. Гневът на столицата загърмя буреносно. Това беше последния удар за умиращата власт на Смилеца.

VIII

ЕДИН СЪБОРЕН ТРОН

Смилец от прозореца на палата видя уплашен народното вълнение.

Той бе успял да научи причината на народния гняв.

Темир стоеше до него побледнял.

Царицата, тръшнала се на един кадифен стол, кършеше ръце в дълбоко отчаяние. Бузите ѝ обливаха сълзи. Но тя нищо не говореше.

— Оставен! Изгубен! Пропаднал! — стенеше Смилец със скопчани ръце на гърди.

Озвереният народ долу сочеше юмруците си. Той се трупаше на Царев друм, валеше се пред подвижния мост, като принуждаваше стражата да го свали.

Слънцето зайде зад планината в един яркокървав облак. В стаята потъмняваше. Скоро съвсем мръкна. На Царев друм засветиха машали, които зловещо осветяваха гъмжащето множество и стените на Трапезица през дола на Янтра.

Дойдоха уплашени слуги и обадиха на Смилеца, че народът е пристигнал до Великата порта и я кърти с топори.

Смилец се обърна към Темира, бледен, като че искаше съвет.

Но Темир трепереше, устата му се бяха сковали. В

широко изпулените му сега очи лъснаха отблясъци от пламъците на машалите.

Тогава Смилец се сети за Мария.

Той отиде при нея и извика:

— Стани! — и като я хвана за ръката, изведе я из тронната зала.

Навън глъчката се усилваше на всяка минута.

Темир стоеше неподвижен в тронната зала, потънала в тъмнина.

Влезе един оръженосец и го повика при царя.

Царят го чакаше у царицината горница. На пода и на диваните бяха наслагани разни женски дрехи и скъпоценни вещи. Мария бързо бъркаше в една орехова ракла в ъгъла и вадеше нови неща.

Смилец се обличаше в рухото на придворен слуга.

Темир забележи, че и царицата беше в прости дрехи.

— Темире! — извика Смилец. — Иди кажи да отключат източните врата на двора.

Темир го изгледа настръхнал.

— Царю, оттам няма изход.

— Как?

— Оттам пътечката слазя по стръмна урва, а отдолу е Янтра.

— Кажи! — извика повелително Смилец.

Темир излезе.

Влязоха оръженосци и слуги и направиха голям вързоп от царицините неща. Царицата, като видя това, премаля и падна на дивана.

— Храброст, Марийо — каза Смилец, като я стисна за ръката, покрита с диамантени пръстени. Но по лицето му имаше сълзи.

— Да бягаме! Да бягаме!. . . Аз да бягам оттука? — пъшкаше Мария и си кършеше ръцете.

— Тия случки са свързани с величието — казваше мъжът ѝ. — Не до нас само е било това нещастие. Като тебе бегà оттука и Иванасеновата жена преди няколко години. . . Но кураж, мила! Скоро ще се върнем тука с Андроникова войска.

— Ах, тоя Светослав! Защо не послуша патриарха да викаш нашите! И аз те молех толкова. . .

Темир се върна и каза, че вратата е отключена.

— Вземи ти това — каза Смилец на един оръженосец, като му посочи вързопа. — Темире, ела с нас.

Па хвана за ръка Мария и я поведе към вратата.

Слугите уплашени попитаха:

— Царю, ние какво да правим?

— Каквото направиха и другите: предайте се на първия си господар, който бъде той.

И Смилец ги остави.

Навън нощта беше звездна и тъмна. Вятърът донасяше от запад шумът на народната врява. Сганта не бе нахълтала още в Царевец, спряна от крепостната стража, която напусто очакваше нова заповед от царя. Смилец, жена му, Темир и оръженосецът минаха опустелия двор, край глухите зидове на стария дворец и излязоха из източните врата. Навън се чу, идещ от дълбочината, глухия шум на Янтра.

Урвата, над която се намериха, се спущаше нагло надолу, подзидана с отвесни канари, и се губеше в пропастта. Една канара отляво извън стената се подаваше като нос над дола. Това беше лобната скала, отдето се тласкаха големите престъпници. Смилец потрепера при вида на тоя зловещ камък. Темир поведе бежанците из тясна, едвам узнаваема в тъмнината пътечка, между бурени и храсти, която завиваше най-напред край стената, а после накланяше косвено по урвата. Смилец, държейки за ръка жена си, която идеше зад него, следваше татарина предпазливо. Под тях зееше черната яма на Янтра. Шумът ѝ ставаше все по-силен, колкото слазяха надолу. Мария пъшкаше и хленчеше като дете. Насреща, през дола, стърчеше черния облик на бърдото Гарван. Отзад се чернееше грамадната стена на Царевец, напуснат завинаги от досегашните си господари. Дотук не пристигаха никакви човешки звукове. Тая вечно пуста стръмнина и сега глъхнеше в храсталаците си.

Реката шумеше отдясно.

Темир се спря и каза:

— Тая пътека слазя пак в Търново при митрополията и води за Владишкия мост.

— Там не можем да се върнем! — извика Смилец. — Чуй, народ има и от оная страна.

Действително човешки викове се чуваха отляво.

Смилец погледна надолу в тъмнината.

— По тоя спуск можем ли да слезем до Янтра?

— Само с хлъзгане. Но, господарю, Янтра има вирове!

— Води напред! — заповедà Смилец, който сега в тоя критически час бе добил несвойствено на природата си хладнокръвие.

Темир се покори. Той седна и бавно взе да се спуска надолу, държейки се за земята или за храстите.

Сега почна едно страшно, нечувано приключение: до одеве венценосний господар на Царевец и на България се хлъзгаше на задницата си низ урвата, одраскван от острия камъняк. След него царицата, внука на императора Андроника, дереше роклята си в премеждливо смъкване по пустият яр. Когато след нея се спусна и оръженосецът с вързопа, бежанците се спряха на тясната пясъчна ивица, що дели Янтра от подножието на чуката.

Реката шумеше пред тях и биеше черните си вълни о брега.

Темир със сабята си опита дълбочината ѝ. Янтра не беше голяма сега, но в нея имаше дълбоки вирове. Преданият татарин нагази на едно място и благополучно мина насреща, потънал само до пояс. Тогава се върна и преведе Смилеца. Когато дойде да стори това и с жена му, тя се уплаши от тъмната вода, която шумеше под нея, и се отказа да нагази. Смилец от другия бряг я ободряваше напразно. Мария плачеше.

— За бога, не се бави!

Мария отчаяна се тръшна на пясъка.

Тогава Смилец прегази пак Янтра.

— Марийо!

— Не мога!

— Чушни я, Темире! — Друго средство нямаше.

Смилец помогна да се метне на гърба на татарина плачущата жена. Тя обхвана Темировия врат здраво с ръце.

— Ох! Ох! Ох! — пъшкаше тя от страх, срам и отчаяние, когато Темир газеше; от страните ѝ газеха Смилец и оръженосецът.

Излязоха на плоския бряг вир-вода.

Полите и на Мариината рокля бяха измокрени.

Тука стана кратко съвещание и се даде почивка на царицата.

След това се запътиха на север, за да уловят пътя, който завиваше в полите на Гарван и възлазяше по посока на сегашното Арбанаси. Те бяха решили да потърсят тая нощ убежище в един близък манастир, чийто игумен беше предан Смилецу.

От пътя бежанците погледнаха за сетен път на Търново.

Царевецките зъбати зидове, кули и палати рисуваха своите черни силуети в дълбочината на звездното небе.

О, как Царевец беше сега високо и далеко!

Смилец въздъхна дълбоко.

Мария плачеше.

IX

ГОРСКИ ПИЛЕТА

А Радоил де беше?

Радоил се скиташе сега из Стара планина.

Подир избягването си, без Славка, от татарската гонитба, скоро последван и от трийсетте си момчета, той в късо време бе събрал повече от предишните си другари и още доста бяха дошли под хайдушкото му знаме, привлечени от славата му и от щедрата заплата, защото Радоил бе изкопал заровеното си имане.

Понеже Търново и всички граници бяха затворени, планината му отвори обятията си.

В яростта си той даде воля на грабителските наклонности на момчетата. Те пленяха, ограбваха навред по полето; минаха и през Стара планина за грабеж, не различавайки българско от гръцко. През тия шетни те бяха успели по едно време да уловят трима татарски скитници, конници от ханската войска, увлекли се в грабеж къде Росица. Воеводата заповедà да ги окачат на клоните на дърветата и да запалят под тях огън. Татарите живи горяха бавно и Радоил с наслаждение гледаше техните ужасни премятания над пламъците. Той заповедà да убият и конете им. После загащи цяла шайка татари в гората при едно село, което бяха пляч-

косали и запалили. Той ги повърна в селото, изкара из един плевник воловете и кравите, които мучаха уплашени от пожара, вкарà вътре трийсетината пленници, заключи ги отвън и чакà, доде плевникът бъде изяден от пламъците с татарите вътре. Едного само от тях пощади и го прати при Азатин бея да му каже какво е видял и че Радоил се е заканил да го набие на кол, като го хване.

В такива подвизи дружината прекара двайсетина дена. Но това не удовлетворяваше Радоила: той мислеше все за жена си, която остаяше в татарски плен, може би сега далеко зад Дунава, ако Светослав не е я измолил, и сърцето му се обливаше с кръв.

Момците го раздумваха, но той не се утешаваше.

Мъчеше го страшно, от друга страна, и мисълта, че той за права бога беше разсипал Славкиния баща. И той нямаше нито минута мир. Тая задебеляла съвест се пробуди сега.

Една нощ той взема двайсет души от другарите си и отиде в Търново, преоблечен като калугер. Като стигнаха до вратнята Годеславова, той почука. Другарите му се скриха в сенките наоколо. Отвориха му. Той обади, че е калугер от един манастир и е дошел да донесе много здраве на болярина от Славка. Завчас биде вкаран при Годеслава. Годеслав веднага го позна и пребледня.

— Разбойнико! — извика той. — Защо идеш? Една душа ми остана, вземи и нея!

Радоил коленичи и дигна сбрани ръце.

— Болярино, прошка! Сгрешил съм пред тебе и пред господа. Изгорих те за права бога — извика Радоил с плачущ глас, па като извади из пазвата си един голям възел, развърза го и изсипа на чергата куп злато, сребро и драгоценни камъни.

— Годеславе, това струва три пъти колкото изгорелия ти имот. Нямам мир за душата си.

Годеслав бръсна имането сърдит.

— Дъщеря ми дай, Радоиле! Какво стори с дъщеря ми?

— Татарите я грабнаха, болярино, сега е в харема на Чоки!

И Радоил плачеше.

Годеслав се вдърви при тая вест.

— Как? Грабнаха я агарянците? Ти остави да я

грабнат агарянците? Ти не умя да запазиш дъщеря ми?

Радоил плачеше. Той му разправи подробно как е станало грабването ѝ и случките в Чокевия лагер.

— Болярино, виновен съм. Аз съм в твоята воля. Ако искаш, предай ме — нека ме обесят, това ми се пада. Ако щеш, остави ме жив: аз ще отърва Славка, в дъното на пъкъла ако ще и да бъде, аз ще я измъкна оттам.

Годеслав го гледаше смаяно и очите му се насълзиха от страдание.

— Тогава иди, иди! Вземи си имането, но избави дъщеря ми!

— Не, това е твое, нямам нужда, аз си имам за мене си.

Радоил си тури калимавката и хвана да се загръща в калугерското си расо, за да излезе.

— Защо се пазиш? — попита го Годеслав.

— От Смилеца. . . Аз убих няколко Смилецови хора — и на тях ще бера греха.

— Какъв Смилец? Нещастнико, ти нищо не си чул? Смилец избяга преди три дена и сега не остая никаква власт в Търново. Нехранимайковците като тебе свободно сега се ширят из Търново. . . Хай върви с богом и отърви Славка.

— Заклевам ти се, болярино!

Радоил остави калугерското рухо и излезе.

X

КРЪЧМАТА

Тая нощ беше мрачна.

Черното було на облаците засеняше с дълбок мрак спящата столица.

Силен вятър духаше в мрачината.

Радоил мина из запустелите улици и излезе на северния край на града.

Другарите му като сенки го последваха.

Той влезе в една ниска и душна кръчма — същата, дето по-рано видяхме Темира с тримата разбойници, назначени да убият Светослава.

Две цигански кандила осветляваха мъжделиво тая кръчма.

— Добър вечер — каза той на двамина души, що седяха на една дъска с чаши вино в ръце.

— Добре дошел, воеводо — отговориха те. Това бяха Иван и Станко, двамата предани Радоилови другари. Те бяха оставили другите момчета при Годеславовата къща, а сами бяха дошли да набавят тука някакви потреби за дружината.

Радоил взе едно дъбово трикрако столче и седна при тях.

Те се зарадваха, като го видяха пак здрав и читав.

— Какво стори с Годеслава? — попита Станко.

— Олекна ми сега, като му изповядах греха си и измолих прошката му — отговори Радоил.

Иван му наля вино и му подаде.

— Пий!

— Не ща: кръв искам да пия, татарска кръв.

— Накъде ще ходим сега? — попита Иван.

— Татари да ловим пак. Ще идем близко към Чокевия стан.

Но Иван не одобри.

— Защо да се увираме там пак? Ние няма да отървем Славка.

— Ние ще убием повече татари.

— Хей, кръчмарю, дай едно вино! — извика гърлесто из вратата един човек с голям ръст, с брадясало и грубо лице.

И той влезе.

Радоил и другарите му се извърнаха и се втренчиха в госта, чиито черти неясно се виждаха в полумрака.

— А! Богоре! — извика Иван.

— Добър вечер, славний воеводо — извика Богор. — Планина с планина се не среща, човек с човек се среща, нали го рекли?

Радоил се навъси и изгледа с отвращение джелатина; но като се сетѝ, че в татарския стан Светослав му бе казал, че Богор е сега негов верен човек, той доби по-ясно лице.

— Ами ти отдека? Де се губи, воеводо? — попита го Богор.

— Бях при татарите, най-напред. . .

— И видя княза?

— Да.

— После?

— Бегàх от татарите. А ти?

— Аз пък отивам за там. Аз съм сега на Светославова служба.

— И аз отивам към там.

— И ти?

— Трябват ми повече татарски глави.

— Тогава другарски ще вървим, додето искаш — каза Богор. — Наздраве, да живей княз Светослав! — прибави той и изпи чашата, която му бе напълнил Станко.

— Да пукнат татарите! — извика Станко.

— А ти какво чинѝ тука?

— Какво чиних? Онова, което ми заповедà господарят: възкръснах в Търново — мене ме мислеха за потънал в дъното на Янтра, — обадих на народа кой ни накара да убием Светослава в Устето. Ах, избяга тоя враг Смилец! Не ми падна в ръцете. . . Но да вървим, аз бързам да обадя Светославу всичко, каквото видях и сторих.

— Добро, и ние тръгваме — каза Радоил.

Той плати виното и четворицата излязоха.

XI

ИЗ ГОРИТЕ

Навън чакаше осталата дружина.

Радоил поръчà на двама юнака да идат при останалите си другари и да им кажат де ги чака.

— Момчета, сега по мене — каза Радоил.

Юнаците безропотно послушаха. Те имаха сляпо доверие във воеводата; те знаеха, че каквото рече той, добро е.

Възкачиха се по пътеката, що лази в полите на Гарван.

Когато излязоха на височината, те починаха няколко време. В тъмнината долу градът се не видеше от мрака. Вятърът грозно бучеше в дола. Няколко ос-

ветлени прозореца на палата мъждееха като огньове, увиснали на въздуха. На една от черквите на Трапезица също светеше някакво кандило. Никакъв шум не достигаше от града, дене тъй оживен. Редки звездици трепваха малотрайно между черни облаци на небето.

Пътниците продължиха пътя си нататък. Те осъмнаха в някаква вълниста местност, покрита с гора. Те вървяха сега свободно: Смилец, общия им враг, беше изчезнал. В тия гористи пущинаци почти никого не срещнаха. Само на едно място зърнаха един овчар, който им даде мляко. От него научиха, че преди три дена през тия места минали троица души мъже и една жена и починали си в колибата му. Дал им мляко, сирене и хляб.

— Как бяха облечени? — попита Богор.

— Че как да ти кажа, като хора, сякаш царски хора. . .

— А жената?

— У, горката, как плачеше! Но тя приказваше на гръцки.

— Те са! — извика Богор.

— Кои? — попита Радоил.

— Ония «бежанци» — и той му пошушна: — Смилец и жена му.

— Пòврага да идат!

— Накъде минаха, дядо? — запита Богор със светнали очи.

— Из тая пътека — къде ще идат? Трябва да са преспали в Проевата кръчма, в Нягово.

Богор псуваше Смилеца и се късаше от яд, че е избягал.

— Искаше ми се да хвърля главата му в Светославовите крака.

Дружината продължи пътя си.

Замръкнаха в поменатото от овчаря село, загубено в шумаците. Извън това село стърчеше болярска кула. Радоил каза на Богора:

— Тук ще нощуваме?

— Тука. В Проевата кръчма. Но ние не можем всички да влезем, ще уплашим кръчмаря.

Радоил се обърна към дружината:

— Вие ще легнете в тая гора, срещу кръчмата.

Потропаха на вратата на кръчмата.

Излезе един старец.

— Кои сте вие? — попита той, взирайки се в тях недоверчиво.

— Християни — отговори Радоил.

— Добри хора сме, дядо, само постим и богу се молим, кокошка да видим заклана, пука ни сърцето от страх. Влазяй, влазяй вътре и ни дай да хапнем и пренощуваме, връщаме се от поклонение — каза бъбривият Богор, като се вмъкна пръв в кръчмата.

Радоил беше любопитен сега да научи де е Чоки и какво се чува.

— Свят бяга, юначе, християните селата си оставят, стоката си зарязват. . . Бягат, бягат всичките. . . Проклетият агарянец бил отвъд Шумен. Господи, закрили ни.

И той се прекръсти.

— Ами вие от Търново ли?

— Оттам, ходихме на поклонение на св. Петка.

— Тъй, завчера ѝ беше празникът—каза старецът.— Света Петка да ни е на помощ и св. Иван рилски чудотворец, и св. Богородица Темнишка. . . Нà, тука ще спите — завърши старецът, като им посочи един гол одър.

— Да си жив, дядо, и това е много за нас — каза Иван. — Ние не идем от пуховите легла на Царевец, а от колибите си.

— Ех, клетия цар, прокудиха го зли хора.

— Така, дядо — каза Богор.

— Ами вие от кои сте?

— Как «от кои»? — попита Богор.

— Кой цар припознавахте?

— Кой цар? Смилеца, нашият цар. Бог да го повърне пак в Търново. . . Добре ни беше с него — каза Богор, като счете за благоразумно да успокои домакинът.

— Пропъдиха го човека — каза с въздишка старецът.

— Ами де е той сега? — попита Богор.

Старецът каза скръбно:

— Горкият Смилец оттука мина оня ден.

Богор трепна.

— Оттука мина?

— Тъй, с горката си булка. Сега са в кулата.

— В коя кула?

— Ами на нашия болярин Костадина. Прибра ги боляринът. . . Скитали се три вечери из планината, в манастири нощували. . . Ей, де са мислили за такова патило!

— Ами гонят ли ги?

— Кой знай. Разумява се, че ги гонят, като бягат.

Богоровите очи лъщяха със зверски огън.

Но старецът не забелязваше това.

Навън вятърът фучеше.

Старецът продължи:

— Боляринът ги скри, ама може ли да ги държи все в кулата. Ще изпрати царя и царицата във Варна, та с гръцки кораб да отплуват за Цариград.

— Ти какъв си тука, дядо?

— Кмет, синко. Бог да поживи болярина, вярва ни и все ние сме кмет в това село — от години.

— Ти сега дай да ядем, старче — обади се Иван, — па утре ще ни разправиш още.

Кръчмарят сложи трапеза, на която донесе хляб, кромид, сол и бито сирене.

Пътниците насядаха.

— Ако искате вино? — попита старецът.

— Дай вино, но не изветряло — каза Богор.

Старецът отиде да донесе из избата вино.

Радоил мълчеше. Той яде сух хляб само, мрачен, углъбен в мислите си.

Богор пошушна:

— Изпих му кръвта!

И в очите му засвятка пламък.

— Кому?

— На Смилеца.

Радоил нищо не му каза.

— Ще ми помогнете ли? — попита Богор.

— За какво? — попита Радоил разсеян.

— Да убия Смилеца.

— Ние отиваме по друга работа — продума Радоил. — Татари да убиваме.

— Тогава ние трябва да се разделим утре — каза Богор.

— Ние и така ще се разделим — рече Радоил.

Старецът донесе вино в бъкъла.

Вечерята продължаваше мълчаливо.

Радоил мислеше за Славка и за татарите, Богор мислеше за Смилеца.

— Жално ми е само, че ще се забавя още ден, два — избъбра Богор, като ядеше съсредоточено, навел се над трапезата.

После внезапно погледна Радоила.

— Защо не ми помогнете?

— Светослав заръчà ли това?

— Не.

— Тогава върви си по работата — каза сурово Радоил; — когато трябваше Смилеца да убиваш, ти посегна из засада на Светослава, разбойнико!

— Но той ме накара!

— Кой?

— Смилец.

— Смилец те накара?

— Татаринът Темир ме подкупи, а Темир е Смилецов слуга и изпълняваше заповедта на господаря си.

Радоил скокна.

— Право ли казваш?

— Защо не питà княза? Той щеше да ти обади. И целият народ знае сега това.

Богор разправи подробно всичко.

Радоил се обърна към Ивана и Станка:

— Преди да продължим пътя си утре, ще помогнем на Богора.

Иван и Станко одобриха.

— И Темир е с него — забележи Богор.

— Татаринът мен ще оставите. . . — издума глухо Радоил.

След малко четворицата легнаха на одъра въз една рогозка, що им даде ханджият, и се завиха с дебелите си връхни дрехи.

Скоро захъркаха.

Вятърът зловещо и страшно бучеше в гъстите гори навън.

XII

БЕЖАНЦИ

В кулата на боляриша Костадина Смилец се събуди рано.

Слънцето стреляше през укрепения с железни пречки прозорец златни лучи по потъмнелия зид на стаята, дето нощува бившия венценосец.

Мария бе преспала при Костадиновата жена, а Темир при Костадиновите слуги.

През тия няколкодневни страдания и скитания из планините Смилец се беше много изменил. Пълното му и благо друг път лице беше добило страдалческо изражение; очите му хлътнали и плахи; раменатa му приведени напред, сякаш под теготата на нещастията, що го бяха сполетели в такова кратко време.

Вратата се отвори и влезе Костадин.

Той беше висок человек със сурово и диво лице, очевидно загрубял от продължителния живот в тия диви краища.

Той се поклони на Смилеца.

Смилец го погледна въпросително.

— Нещо обезпокоително няма ли?

— Нищо слава богу. Та и кой ще подозре, че сте в тия усойни места?

— Да, Темир добре се досети в Царевец да каже на войниците, че отиваме в Крън, при Елтимира. Сега вероятно ме гонят към Стара планина.

— Дай боже един път да се намерите във Варна и ще стигнете благополучно в Цариград.

Смилец се усмихна горчиво.

— Аз съм петия български цар, който търси спасение в Цариград.

— Андроник ще те приеме с радост.

— О, не се съмнявам. Той може би да направи повече: може да ми предложи да се повърна в Търново с гръцка войска.

— И прекрасно ще бъде.

Смилец въздъхна.

— Аз бих желал да си останех в България. . .

— Ти само като цар можеш да живееш в България. За една развенчана глава няма място в нея.

— Това е така — каза замислено Смилец.

— Приеми гръцката помощ.

Смилец поклати глава.

— Костадине, моята песен е изпята!

Смилец беше дълбоко съкрушен, пълно обезсърчение го бе обладало.

— Но аз трябва да пътувам. Приготви ли хората?

— Петимата ми въоръжени слуги ще ви придружават. Вие ще се представите търговци.

— Но Мария?

— И царицата ще се облече в мъжки дрехи. Жално само, че ще трябва на кон да язди, а тя не е привикнала.

— Ще се привикне на всичко. . . Костадине.

Влезе Мария.

Тя бе съвсем посърнала. Отпуснатото ѝ меснато лице сега бе с бръчки, незакрити вече от белилото. Очите ѝ само светеха, както напред. Но те бяха плакали. Тя бе облякла дрехи, дадени от болярката.

— Проклети българи! Проклети българи! — извика тя по гръцки на мъжа си, без да смята, че там присъствуваше Костадин.

— Мълчи, Марийо!

— Ох, как ще отмъстим! — издума тя с пламнал от бесен гняв поглед. — Вуйка ми Андроник. . . Аз ще им кажа, само да стъпим един път в Цариград.

— Мълчи, Марийо. Нека да стъпим там, па тогава ще приказваме — каза тъжно Смилец.

— Те помнят още Константин Тиховата Мария. . . Но няма да забравят довеки Смилецовата. О! страшни работи ще станат тогава!. . .

— Ти говориш глупости! — изгълча я Смилец.

Мария се разрида и си затули очите с ръце.

— И все тоя Светослав! Все за тоя куманец теглим — пъшкаше тя.

— Не плачи, а иди се предреши, че тръгваме.

— О! — изпищя Мария и полетя да падне, но Костадин я подхвана.

— Светла господарко — каза той, — покажи повече мъжество. . . Ела да идем при жена ми. Нужно е да се приготвиш за път.

И той я изведе.

На двора вън конете туптяха по калдъръма; слугите товареха по тях вещите на бежанците, които щяха да се впуснат на път в непроходимите гъстаци на днешния Тузлук.

XIII

ТРАГИЧЕН КОНЕЦ

Днешната тузлушка гора беше по онуй време още по-широка, по-гъста и девствена. През нейните диви самотии с трепет минуваха пътниците. Обитавана повече от зверове, тя беше негостолюбива и опасна за ония, които се престрашаваха да се углъбят в глухите ѝ гъсталаци, невидели от векове брадва.

През тия гъсталаци се виеше една тясна пътека, единствената сгодна за пътници на коне. Тя бе същата, що минуваше през Нягово.

В една зелена падинка край пътя имаше въбел, дето пътниците намираха вода за себе си и за добитъка.

Срещу тоя въбел в гората сега се тулеше Радоилова-та дружина с Богора.

Глухотата бе дълбока; никакво цвъркане на птици не оглашаваше самотията.

Богор с ястребов поглед дебнеше в пътеката.

— Може би да са минали отдругаде — забележи Радоил.

— За насам тръгнаха, нали ги проследиха момчетата.

Момчетата се разговаряха за плячката.

— Възопът беше въз коня на оръженосеца — думаше един.

— Не, въз черния кон, дето го яздеше един от Костадиновите слуги — поправи друг.

— Там ще са и скъпоценните работи — допълни трети.

— Воеводата каза, че всичко във възопа е наше. Той взима само татарина.

Богор зачу и се обади:

— А Смилец е мой!

— Тс! — разнесе се съскане в гората.

В тоя миг се зададе една дружина конници, девет души.

Конниците плахо се озъртаха. Като видяха, че наоколо беше пусто, те се успокоиха и слезнаха от конете, за да ги напоят.

Смилец помагаше на Мария да слезе.

Тя бе в мъжки дрехи.

Тя седна край въбела на камък, гърбом към разбойниците.

Смилец приказваше с Темира, който прав се озърташе постоянно наоколо.

Оръженосецът подаваше в череп вода на Мария.

Петимата Костадинови хора поеха конете.

По един знак на Радоила, момчетата се хвърлиха въз пътниците.

— Бягайте! — извика Темир и измъкна ятагана.

Но късно беше.

Смилец, вкаменял, видя грозните лица на разбойниците.

— Не мърдайте! — извика Иван.

— Откуп ще дадем! — каза Смилец, като се приготви да се предаде покорно на двама разбойници.

Но неописан ужас го обзе, когато съгледа, че идѐ към него Богор с един друг разбойник.

— Ти си мой роб! — каза му джелатинът, като го улови за рамото.

Мария, обезумяла от ужас, плачеше.

Двама я пазеха. Други момчета хванаха осталите.

— Защо се боиш, гъркиньо? Ние жена не закачаме — викаше ѝ Радоил, като излезе из гората.

В тоя миг внезапно Темир се спусна с ятагана си въз Богора и другия разбойник, които държаха Смилеца.

При това неочаквано и безумно дързостно нападение двамата Радоилови другари измъкнаха сабите си и неволно отстъпиха.

Татаринът като звяр се хвърли на тях, но той посрещна още пет меча. Тогава той се дръпна, като се бранеше изкусно. Ятаганът му звънтеше по ножовете на разбойниците. Един от тях падна ранен. Темир отстъпваше към гъстака, за да потърси спасение в него.

Внезапно го заобиколиха изотзад още четири души. Той се извърна и към тях и се втурна напред към гъстака, като въртеше със светкавична бързина ужасното си оръжие въз тия нови нападатели. Но скоро той се озова в един железен обръч, един удар го свали на земята. Разбойниците го връхлетяха.

— Не го убивайте! — извика Радоил, като се затече към тях. Той навреме свари да ги спре.

Той се наведе над падналия татарин.

— Жив е. Ранили сте го в ръката.

Действително, топла кръв шуртеше из десния ръкав на татарина.

Другите разбойници държаха оръженосеца и Костадиновите слуги.

— Вържете го — каза Радоил и отиде при последните, които нито се опитваха да се борят.

— Върнете се при болярина и му кажете какво видяхте. Закарайте и Мария.

После климна на момчетата си.

— Хайде.

Влязоха в гората със Смилеца и Темира, вързан, и с конете. Пренесоха там и вещите на двамата бежанци. Мария пищеше на поляната. Но скоро гласът ѝ престана да се чува, понеже разбойниците отведоха пленниците си навътре в гъстака.

Смилец беше полужив от страх. Двама души го водеха под мишници.

— Милост! — изпъшка той умолително.

Радоил го погледа безжалостно.

— Имà ли ти милост за Светослава, татарски робе? — извика той.

Той даде знак да се спрат.

Те се намираха сега на малка полянка в тъмните недра на гората.

— Момчета, ще има съд! — извика Радоил.

Разбойниците се натрупаха около него и Смилеца. Темир отзад Смилеца, разтреперан и кървав, гледаше диво пред себе си. Той пъхтеше. Той още приличаше на един пощурял бик, укротен с железни връзки.

— Богоре, кажи сега как беше! — обърна се Радоил към джелатина.

Богор разправи как го е бил нагласил Темир, с куманеца и Мордохая, да убият княза.

— Вярно ли е това? — попита Радоил Темира.

— Да — отговори глухо Темир.

— Кой ти заповедà?

Темир мълчеше. Очите му неподвижно се устремяваха към земята.

Радоил се обърна към Смилеца:

— Ти кажи!

— Давам откуп: всичките си имоти в Търново и в Руманя. Пуснете ме.

— Смилчо, ти можеш да подкупваш болярите си!. . .

— Милост! — прошушна Смилец.

Радоил вече не задавà въпроси. Съдът бе приключен чрез тая ужасно проста и кратка процедура. Той си пошушука нещо с другарите. Тогава се извърна към Богора:

— Богоре, ние бързаме. Върши си работата.

Това беше присъдата.

Смилец гледаше Богора.

Зверското лице на джелатина-разбойник му се хилеше тържествующо.

Нещастният пленник замръзна.

Богор изтегли широкия си ханджар.

— Коленичи! — извика на Смилеца.

Смилец покорно, като автомат, изпълни заповедта му.

— Наведи главата!

Главата климна.

Дружината, струпана наоколо, безгласно гледаше.

Богор изви из въздуха със страшна сила ятагана си, той блесна и римската глава на Смилеца отхвръкна от врата. Трупът се повали.

— Трябваше да го оставим да се помоли за душата си — каза Радоил.

Богор изтриваше в шумата окървавения си нож.

XIV

ПРИСЪДА ВЪЗ ТЕМИРА

Двама души превързваха раните на ударените от Темира.

— Избери си сам смъртта! — каза му Радоил.

Той вече не прибягна до мнението на дружината. Темир, като татарин, беше негов.

Татаринът не отговори. Той нито дигна очи към Радоила. Дясната му ръка цяла бе окървавена от собствената му кръв. Мургото му лице нервно тръпнеше.

Радоил извика:

— Един кол!

Спуснаха се и отсякоха една бреза и бързо я задялаха, за да приготвят ужасното оръдие на адски мъчения и смърт страховита.

Темир като изтукан стоеше неподвижен и ням, с глава, оборена към земята.

— Момчета — обърна се Радоил към дружината, — развържете вързопа и извадете каквото има.

Вързопът бе открит. Лъснаха копринени рокли, атлазени женски обувки, покрити със сърма, скъпоценни обеци, гривни, нанизи, бисери и диаманти, кесия, пълна със златни монети.

— Добро. Приберете ги пак и на друго място ще ви разделя тия богатства. Сега бързаме.

Заповедта му се изпълни.

Между това, колът бе изостren и забит в земята.

— Вземете го! — каза Радоил и посочи Темира.

Поведоха Темира, който покорно тръгна към мястото на наказанието си. Той не произнесе нито една молба, знаейки, че всичко е напразно.

На закоравелите в убийства разбойници косата настръхна.

Радоил приближи Темира, тури си ръката на рамото му, погледа го няколко време и му каза:

— Ти си храбър. Обичам храбрите. Върви си!

Едвам сега Темир дигна очите си и ги откри широко към него.

Той стоеше смаян. Той не вярваше.

— Върви си, свободен си! — повтори му Радоил.

Темир се простря цял на земята и му целувà носовете на цървулите.

— Стани.

Темир се изправи на колене.

— Къде ще вървиш сега?

— Позволи ми да се не деля от тебе, славний воеводо!

От очите му се пророниха сълзи от признателност.

— Ти си юнак, остани при нас.

— До веки твой!

Радоил се обърна към зачудените момчета:

— Нашата дружина се увеличи с още един юнак. Превържете му раната, па да вървим.

. . . . . .

След малко дружината се углъби в гората.

Главата Смилецова бе отнесена от Богора в торба, за да я хвърли като трофей пред Светославовите нозе.

Смилецовия труп остана един, плувнал в локва топла кръв.

Орли подушиха леш и се завиха високо в небето над мъртвата останка на тоя български цар.

XV

ПОДИР БУРЯТА

Подир първото опиянение, последвало избягването на Смилеца, Търново се отрезви.

Ненавистният татарски васал беше изчезнал, но бедата съществуваше.

Всички войски в града, заедно с Балдювото опълчение, не достигаха даже две хиляди души, и те силно обезсърчени.

Нови ратници не се записваха.

От провинцията прииждаше много свят, но да се укрие в стените на града.

Пет дена от Смилецовото избягване пристигнаха много тревожни известия. Татарите летели като един облак скакалци и всичко из пътя им било ограбвано и оплячкосвано. Падналите в ръцете им млади жени и моми били изнасилвани и задържани в робство; стадата разграбвани за храна на войската, жилищата разсипвани, селата и кулите горени. Чоки беше вече един ден разстояние от столицата. Катастрофата наближаваше неотразимо. Паниката бе всеобща.

Болярите, привърженици на хана и деспота, излязоха сега смело на сцената.

В овдовялата престолна зала шумеше крамолен болярски съвет.

Годеслав, протосеваст Иван, протовестиарий Грозд, великий логотет Рушимир и едномишлениците им предлагаха подчинение на Чоки; ония, които не влазяха в партията им, гневно ги обвиняваха в предателство, без да покажат други изход. Тронът не можеше да остане без цар нито един ден; но кого да изберат? Кой ще поведе народа? Помислили бяха за Смилецовия брат Радослава, избягал, сега на византийска служба, но той вдъхваше ненавист у едни, недоверие у всичките.

А идеята за повикване гърците на помощ се подкрепи само от малцина боляри.

Балдю, който мълчеше, взе думата:

— Високославни боляри, ако Светослав да не беше сега в редовете на народния неприятел, никой от вас не би имал право да му отрече това място — и той посочи трона. — Но Светослав е умрял за нас. Не е умрял обаче оня, който има най-голямото и неотемлемо право на престола.

— Кой? — прекъснаха го учудено.

— Георги Тертер!

— Георги Тертер е в гръцки плен! Георги Тертер бегà!

— И аз му не прощавам, братя, това престъпление. Но сега за България да мислим. Да прогласим наш вожд бившия цар и додето го изискаме от Андроника, да се сплотим около неговото име и да се борим с татарите.

Но това предложение не се посрещна одобрително. Привържениците на хана и деспота нарекоха Балдя изумял старец; другите му сочеха юмруците си.

— Предложи по-добре себе си, Балдю! — извика Желяз иронически.

— Мълчи, Железе, ти предложи по-лош от мене: Радослава!

— Радослав е брат на Смилеца.

— Радослав е ратай на гърците!

Събранието се продължи до вечерта, спомена се кандидатурата на Елтимира, Тертеров сродник, но се отхвърли. Пренията бяха разпалени и бурни. Идеята обаче за подчинение на Чоки печелеше повече привърженици. Но нищо не се реши и тоя ден. Определи се ново събрание за утрешния и след това тронната зала пак опустя.

XVI

ПРЕЛОМ

Късно вечерта Балдювата вратня се потропа.

Слугите отвориха и на прага се показа един висок човек, завит с широка мантия, с шлем, ниско нахлупен над веждите. Зад него стоеше един левент, въоръжен добре. Слугите познаха Богора.

— Какво искате?

— Желая да видя веднага банът — отговори с твърд глас завитият с мантията човек.

След малко слугите го въведоха в горната стая. Там чакаше Балдю.

Непознатият хвърли мантията си, сне шлема си и Балдю смаян извика:

— Светослав!

Защото това беше князът, дошел тайно в града.

— Тертеровий сине! — извика Балдю с разтреперан от гняв глас. — Защо идеш при мене? Да ме подкупиш ли за Чоки, както стори с толкова боляри? Или бог те праща да ми донесеш утешителна вест?

— Дядо Балдю, позволи да заключа по-напред вратата.

И Светослав обърна ключа.

После двамата големци останаха сами.

. . . . . .

На утрешното събрание в престолната зала присъствуваше и патриарх Иоаким.

Пръв взе думата той.

— Праведний бог в своя гняв остави ме да доживея и до тия времена, да видя пак агарянците пред Търново. Но сега не е час за роптание на божието провидение, а да помислим какво има да правим.

— За това сме се събрали — избъбра мрачно Желяз.

Иоаким поглади с костеливата си ръка шудравата си брадица, замислен, и каза:

— Как да избавим Търново от татарския срам? Да ви кажа: като не пущаме татарите в него!. . . Нека ги задържим в клисурата с ратниците, които имаме сега, додето. . .

— И този е на Балдювият ум! — изръмжа глухо Рушимир.

Иоаким продължи:

— Нека ги задържим в клисурата, додето ни пристигне гръцка войска. . .

Това неочаквано завършване на мисълта му предизвика ропот. Балдювите очи стрелнаха мълнии.

Иоаким продължаваше:

— Като пристигне гръцката помощ, Чоки ще се озове между два огъня и ще се принуди да се отдръпне назад. Тоя наш пръв успех ще насърчи народа и той ще скокне заедно с едноверните войски, за да изгони с божия помощ нечестивия враг, за да си иде там, отдето е дошел.

— Но ние не сме викали гръцки войски! — забележи учуден Годеслав.

— Аз писах вече на императора.

Балдю скочи като ухапан от змия.

— Как, ти писа?

— Да.

— С какво право? — извика яростен банът.

— С правото, което имам като духовен глава на българския народ, в едно време, когато светски глава липсува.

— Как смя, владико, да викаш гърци?

— По-добре християни да видим гости тука, а не агарянци проклети.

Дигна се голям шум. Балдю беше бесен от това. Той разбра, че хитрият старец гонеше чрез постъпката си две цели: като спаси Търново от татарите, да повърне Смилеца на трона с помощта на гърците. (Защото в Търново още не знаеха за загиването на Смилеца, когото мислеха, че е сполучил да избяга в гръцката земя.)

— Иоакиме, ще отговаряш с главата си! Това е една измяна!

— Може би измяна на чужди планове, но не на отечеството. Аз тъй мислех, че е добро, и сега съм убеден, че е добро.

— Ти желаеш пак да ни натрапят недостойния и страшлив Смилеца? — извика Балдю.

— Аз желая да се избави Търново, па каквото щете мислете — отговори уклончиво патриархът.

Двете му ръце се опираха на патерицата, за да крепят слабото му тяло, разтреперано от вълнение.

Балдю извика гръмогласно:

— Боляри, негово светейшество е прибързал. Правя предложение да се изпрати веднага скороходец при императора — той сега е в Пловдив — с писмо, че нямаме засега нужда от помощта му, и да го помолим учтиво да повърне назад войската си, ако я е пратил вече.

Нетърпеливия Иоаким скокна сърдит.

— Това не бива! Това не може! Балдю, стар си, с един крак в гроба, бой се от бога. Ще ти иска на оня свят ответ, ако по твоя вина татарите си държат конете в светите му храмове.

Балдю отговори:

— Да, татарите, ще ги пуснем, но не гърците! Припомни си, владико, колко века българският народ пъшкà под игото им и с каква мъка се отърва. Колко беди ни са докарали! Всичко, каквото сме теглили, от техните добрини сме теглили. . .

— Как, ти сега си за татарите? — извика с негодуване патриархът.

Тоя обрат учуди и другите.

Балдю се обърна към болярите:

— Братя, вие ме познавате обичам ли аз тая България, боли ли ме сърцето за нея, скъпа ли е на душата ми.

— Всички знаем, бане — отговориха повечето.

— Ако се каже, че ти не обичаш България, не знам кой ще я обича; но говори да те чуем — избъбра мрачно Желяз.

— Благодаря ви за тия думи. Сега простете ми да ви кажа какво мисля за най-добро, като българин и търновски болярин. Братя, видите, въпреки всичките ни трудове и желание, пак остаяме много слаби. Аз тая нощ дълго мислих, просих от спасителя Христа озарение на слабия си ум. И ето до какво убеждение дойдох: противим ли се на Чоки — това значи гибел наша. Който вярва вече, че ще победим, нека го каже тука смело

да поведе шъпата ни войска против татарските пълчища. Но никой от вас не вярва, тъй ли?

— Как, ти пускаш татарите? — извика в изстъпление Иоаким.

— Моля, дядо Иоакиме! А ако приемем Чоки добре, като наш приятел, и, нека кажа думата — като наш господар, всичко в Търново е спасено: божиите храмове ще останат чисти, малкото ни войска читава, къщята ни здрави и жените ни необезчестени. Търновски боляри, чухте ме, това е моето мнение. Кажете вашето, дано бъде по-мъдро.

Тоя обрат в мислите у бана порази всички.

Привържениците Светославови подкрепиха Балдя.

Но патриарховата, или по-добре, гръцката партия кипна.

— Старче! И твоята ли стара душа я купи Пантолеоновото злато? — извика болярин Михаил.

— Прòклет да си, Балдю! — извика патриархът.

— Колко хиляди взе, старче ненаситни?... — извика Владислав.

Внезапно Смилецовите привърженици разсвирепяха и се спуснаха с дигнати юмруци въз Балдя.

— Предателю!

— Продажник!

Светославовите приятели се хвърлиха да бранят бана от ударите. Последва сборичкване, закатуряха се столове, ревяха псувни и проклетии.

Вратата се отвори с трясък. На прага се показа Светослав, с блестяща военна носия от червена коприна и с позлатен шлем на главата.

Борбата спря като по замахване на магически жезъл.

Крамолното събрание се втрещи пред това ненадейно появление на Тертеровия син.

Князът дойде на средата, спокоен, леден, горд. Той изрече тържествено:

— От името на негово величество хана, предлагам ви да ме чуете мирно. Твое светейшество и вие, славни боляри, напрегнете вниманието си и оценете думите ми, както заслужават. Утре вечер ханът с войската си е пред стените. Горкò ономува, който се опита за съпротивление! Но за да не губим време, подпишете тая хартия.

Инак никой от вас няма да излезе с главата на раменатa си оттука.

И той сложи на масата акта за верноподанически чувства към хана.

Всички стоеха втрещени.

— Високородни боляри, аз не играя с думите — и като отвори вратата, посочи в пруста. Той беше пълен с въоръжени хора. Това беше Радоиловата дружина.

— Отстъпваме на насилието — каза патриархът и пръв подписа акта.

Подписаха и останалите.

XVII

ЧОКИ В СТОЛИЦАТА СИ

Търнòво оста поразено, като чу за взетото решение на болярския съвет под натиска на Светослава.

Остана поразено толкова повече, че предложението по най-категоричен начин бе направено най-напред от Балдя, уважаван за неговата смелост да казва истината в царските съвети и висока честност, обикнат особено много подир нечуваното си самопожертвуване в полза на отечеството. И тоя човек сам бе поискал да пуснат татарите в града!

И Търново се покори мълчаливо и чакà събитията.

Депутацията, изпратена до хана на сутрешния ден, начело с Балдя, се завърна в Търново. Ханът приел с радост условията за предаването Търново без съпротивление и потеглил насам с укротената си войска. Защитниците на клисурата се повикаха в града.

И така Търново се предаваше безоръжно на благоволението на Чоки.

Сега Светослав пак порасте пред тълпата. Като шурей на Чоки и с голямо влияние пред него, той щеше да запази столицата от лоши изненади. Тая роднинска връзка, която по-рано му печелеше недоверието и ненавистта, сега беше една причина да гледат на княза като на едничкия ангел-хранител на Търново.

Патриархът в негодуванието си напусна палата си в

Царевец и се затвори в митрополията долу, решил да не взима участие в Чокиевата среща.

Според условията на капитулацията, Чоки оставяше извън града голямата част от войската си, на лагер, а той сам с петстотин души татарски конници влазяше в столицата си.

На 26 октомврий, навръх Димитровден, градът прие в стените си хана с дружината му.

Из запустелите улици, екнали от конско туптене, никой освен тях не се виждаше. Изтръпналите жители гледаха през дупките на вратите и отзевките на прозорците това необикновено шествие из един мъртъв град.

Чоки с алено джубе яхаше на чер арабски кон въз златообшито седло, с поглед див, блуждаещ, учуден по сградите, кулите, палатите, църквите, занемели днес, въпреки големия празник. Един червен байрак с полумесец се ветрееше зад него.

Светослав яздеше почти успоредно с него, след тях идеха татарски велможи, след които следваха българските.

Ханът често се извръщаше и попитваше шурея си за нещо.

В свитата личеше и Азатин бей, бившия представител ханski при Смилеца, сега началник на ханската конна стража. Тя яздеше на малки, но яки и изпечени кончета, въоръжена с лъкове и колчани стрели на гърба, широки саби и дълги сулици с байрачета, сред които се издигаха по-високо други пряпорци с бели конски опашки на върха.

Конното шествие изтопурка по скалата на Царев друм и Великата порта се отвори пред новия цар.

И така, Търново, прочутата столица на възобновеното българско царство, Търново, което бе видяло тримата велики Асеновци и славата им, и победоносни шествия, и пленени императори, и империи обширни под нозете на царете си, сега виждаше на трона седнал един татарин! Горчива игра на съдбата.

Харемът на хана дойде само по мръкнало в затворени колесници, придружени от стража. В една от колесниците беше и Славка.

XVIII

НОВИЯТ ГОСПОДАР

Чоки се настани в Царевец като в своя къща и зацарува.

Окръжен от големци татарски и български, той въведе в двора грубия азиатски разкош и пищност. В задните стаи на палата тури харема си, състоящ от 20 красни жени, купени или заробени. Елена настани в стаята на царица Мария. Подражавайки на българските царе, Чоки ходеше на лов в горите, даваше пирове в палата, извършваше горделиви шествия из града, обиколен от великаши в богато облекло.

Светослав се ползуваше с велико обаяние пред хана. По влияние и по значение деспотът беше почти съцар. Чоки мислеше чрез неговата глава. Той му бе подарил един прекрасен бял жребец, подарък на баща му Ногая от императора Андроника. Тщеславният и дързък татарин прати посланици до Милутина, за да го поканят да му изпроводи дарове и заложници, като гаранция за мир, както преди две години бе изпратил на баща му Ногая. Поиска и от гръцкия император да изпрати посолство в Търново, за да го поздрави като български цар. Андроник стори това, но Милутин се умълча. След няколко време, понеже в царството му владееше мир и положението му се затвърди, имайки на своя страна Светослава и най-мощните боляри, Чоки разпусна поголямата част от войската си, за да се върне в жилищата си. Това той стори по две причини още: една, защото изведнаж захвана люта зима, та лагерен живот ставаше невъзможен, а в тясното Търново нямаше подслон за толкова сган, която освен това би могла да предизвика с пакостничествата си вълнение, което ханът желаеше да се избегне; друго — трябваше да удовлетвори горещото желание на войниците си по-скоро да отнесат в домовете си награбената плячка в сребро, в мед, в дрехи, в покъщнина, жива стока и в робини. Тая плячка образуваше товара на стотини кола. След това войниците щяха да бъдат готови при първо повикване да се съберат под знамената на хана. Сам Светослав бе одобрил и съветвал тая мярка.

В Търново остáка само: триста конника — стражата ханска в Царевец, под началство на Азатин бея — и около четиристотин души, пръснати из градските и околни крепости.

Тия малки сили обаче бяха достатъчни за охраната на непристъпния Царевец и за подкрепата на политическата мощ на хана над царството. Миналият татарски погром, жив още в умовете, беше оживил татарския страх у народа и боляpите. Черната кръгла татарска шапка вдъхваше трепет. От нея трепереха и съседните държави. Самата ханска стража в Търново се състоеше от отбор ратници, смели, кръвожадни, калени в битки и в опасности, безпощадни изпълнители на ханските заповеди.

Ужасният призрак Ногаев летеше над страната, уморена, наплашена, изгубила доверие в себе си, клюмнала покорно врат под съдбата си.

Областите, номинално само подчинени на слабия Смилец, сега прибързаха да изпратят на татарския владетел изявления за преданост и закъснелите даждия. Кастрофилактите и кефалиите и други областни чиновници дойдоха в Търново и целуваха скута на Чоки.

И у Чоки крепнеше всеки ден убеждението, че той е здраво стъпил в Търново и властта му е непоколебима над тоя покорен народ.

А харесваше му се Търново и България. Тия палати и големи сгради и силни крепости в столицата, тия планини, гори, буйни води и красоти природни и богата страна, населявана от послушен и работлив народ — как много се различаваха от голите и еднообразни степи с бедно чергарско полудиво население, над които бе владял баща му! Той се задоволи сега с България и изгуби всяка охота да си отнеме земите в Южна Русия, завоювани от Токтая.

Татарският страх държеше в покорство тоя народ. За да го привлече, Чоки, по съвета на Светослава, даваше важни служби и на търновските боляри, даде дворцови служби и на граждани неболяри, между които беше и Хлав, назначен протоспатарий.

И тишина цареше навред.

При всичко това, Чоки с учудване научаваше, че татари се убиват около столицата. Това го хвърляше в

голям гняв и за всеки убит татарин той заповядваше да набучват на прът главите на пет българи, затворени за слаби простъпки в тъмниците.

XIX

ЕДИН ВИРОГЛАВЕЦ

Радоил беше сега тайно в Търново. Той се ширѝ свободно подир Смилецовото избягване и се ползуваше с пълна безнаказаност. Видяхме каква помощ даде Светославу при внезапното му появяване в болярския съвет. Но след Чокевото пристигане в столицата, Радоил изново бе принуден да се крие там. Той сега имаше разправии с Чоки за опита да похити Славка и за убийството на няколко татари при станът му. Но и сега разбойникът не стоеше мирен. Всеки ден почти извън столицата по друмищата, из гористата клисура на Янтра, падаха под ножа на момчетата му татарски войници. Радоил продължаваше да си отмъщава. Чоки се лютеше и пращаше напразно потери по неуловимите нехранимайковци. Светослав се ядосваше от тия лудории на неустрашимия воевода, който с това бъркаше на плана му да приспи бдителността на Чоки, викаше го нощя у дома си и го гълчеше.

— Неразбраний лудетино — казваше му той, —престани. Часът за работа още не е дошел.

— Кога ще дойде тоя час? Той много се бави! И Славка все е в харема. . . — казваше Радоил отчаяно.

А Славка, и тя въздишаше. Когато Светослав отиваше в палата да навести сестра си, Славка тайно дохождаше в стаята и го питаше за Радоила. И Светослав ѝ донасяше много здраве от него, ободряваше я и я обнадеждваше със скоро избавление. Но тя не беше посветена на плана му, както Елена.

Остаянето ѝ при Чоки, вместо да бъде пратена зад Дунава, се дължеше на молбите на Елена и на Светослава. В ядът си за нейното бягство с Радоила, ханът бе заповядал да я удушат; но Елена бе паднала в крака та му със сълзи да го моли да помилва виновната. Намесил се бе и Светослав. Той бе поискал милост за

Славка, като бе посочил на хана ползата от това великодушие: Годеслав беше един от влиятелните боляри и не трябваше да го правят непримирим чрез тая ненужна жестокост. И Чоки се бе укротил. Той изля гнева си само над пазачите на къщата, дето бе харема му, и над слугините, като заповедà първите да обезглавят, вторите да удушат. Славка задържа в харема си и я доведе тук. Чоки обаче не пожела да я повърне на баща ѝ: сластолюбивият татарин не искаше да лиши харема си от такава снажна хубавица. . .

По едно време обаче Чоки се допита до Светослава дали не е добре да я отпусне, за да се укроти Радоил; но Светослав му отсъветва това, като каза, че това великодушие ще се вземе за слабост.

А на Годеслава и Радоила той обаждаше, че всичките му ходатайства пред хана да освободи Славка остаяли ялови. Ханът се бил много привързал към нея. Само с унищожението на Чоки Славка ще бъде свободна.

Годеслав обаче се благодари и на толкова. Той беше признателен Светославу, че е спомогнал за спасението на дъщеря му. Той сега му беше от най-преданите привърженици, виждайки в успеха на Светославовия план и надеждата за освобождението Славкино из сарамотния харемски плен. Обстоятелствата бяха докарали обрат и в чувствата му към Радоила. Той сега го считаше свой добър зет и приятел, даваше му убежище в домът си, работеше с него по делото, по великото дело за освобождението на Търново, с което бе свързано и Славкиното. И той бе отдал за успеха на това дело всичко почти, което бе получил като подкуп от Пантолеона и като обезщетение от Радоила. Да прегърне дъщеря си пак—това беше неговата денонощна мисъл, каквато беше и Радоиловата — да види пак Славка в обятията си. За тоя груб и безстрашен разбойник Славка стоеше преди отечеството. Стечението на обстоятелствата бяха го направили по неволя патриот и Светослав си честитеше, че бе успял да задържи Славка в харема, та и Радоил остаяше верен съюзник в предприятията му.

XX

ПРОТИВНАТА ПАРТИЯ

Смилец беше изчезнал, но патриархът остаяше душата, представителят на победената партия, покорила се на неотразимостта на събитията, със задушена злост в гърдите, неизгубила надежда да възтържествува един ден.

Откогато Чоки бе влязъл в Царевец, Иоаким бе напуснал патриаршеския палат. Той живееше долу в митрополията, дето търновския митрополит му бе отстъпил стаите си. Фанатик и озлобен, Иоаким не желаеше да гледа тържествующите татари, загрозили с присъствието си Царевец.

Иоаким беше човек, под чието духовно расо се криеше, заедно с религиозния фанатизъм, политически мъж с голяма енергия, ловкост, упоритост и с безмерно честолюбие. Разбрал с прозорливото си око, че Чокиевото всесилие не ще бъде трайно, а Смилец вече не съществуваше, той науми да доведе на трона с помощта на императорска войска друг един претендент: Михаила, син на Константина Тиха и Мария, който сега живееше в Цариград. Той получи съгласие за това нещо от верните привърженици на бившия режим. Тогава влезе скришно в сношение с Михаила Тиха.

Понеже първото му писмо до императора бе осуетено с друго — от болярския съвет, който реши предаването Търново на Чоки, — той бе писал втори път Андронику да му иска военна помощ за възвождане на трона Михаила, когато сегодния случай настане. Писа и на Смилецовия брат, севастократора Радослава, сега началник на императорските войски в Солун, да употреби всичките си усилия да склони Андроника за такава намеса във вътрешните работи на България.

Иоаким, някога личен ходатай в Цариград за освобождението Светославово, сега мразеше княза с дълбока, органическа омраза, минала от Тертера към сина му. Смилецовото опропастяване се дължеше главно на неговите подземни интриги. Беззаветната преданост Светославова на интересите на Чоки му се виждаше подозрителна. Иоаким подушваше тайните копнежи на Све-

тослава да допипа короната чрез посредството на Чоки, който ставаше оръдие в ръцете на оръдието си; той виждаше в него опасния противник на кроежите си, затова се мъчеше да го съсипе.

За да укрепи положението си пред Чоки, той, след месец и половина безсилна сръдня, се яви при него по тържествен начин, придружен от сонм епископи, архимандрити и дякони, и му засвидетелствува своята преданост. Чоки твърде се зарадва. За да спечели още повече сърцето на влиятелния патриарх, той надари няколко храмове и манастири с богати черковни утвари и със земи, по подражение на своите предшественици; той го канеше в палата при тържествени случаи и го окръжаваше с почести. С това лукавият хан раздухваше тайно враждата, която бе усетил, че дели деспота и патриарха. Само че Чоки имаше работа с двама по-лукави от себе си. Иоаким и Светослав му копаеха тайно гроба, но по различни начини и с разни цели. . .

Като проникваше със силата на лисичия си ум и съобразителност тайните въжделения на деспота, Иоаким обаче не бе сполучил още да отгатне добре плана му за осъществението им. Светослав прочее имаше един силен враг при Чоки, който можеше да го погуби. Той хвана да гледа към патриарха с голямо недоверие. Да го привлече към себе си, нито можеше да мисли за това; да възбуди Чокиевата подозрителност против него, да го отдалечи от двора, той нямаше на ръка никакъв сериозен предлог. И Светослав губеше съня си. Той реши да говори със сестра си, чието влияние пред мъжа ѝ беше значително. Тя обеща да си помисли.

XXI

В СПАЛНЯТА НА ПАЛАТА

Една вечер Елена влезна в спалнята твърде опечалена при Чоки, с просълзени очи.

— Какво има, моя хурио? Защо са тия сълзи? — попита я Чоки, като я целуна.

— Ти искаш да убиеш брата ми!

— Аз? — извика слисан ханът.

— Патриархът е най-големия му враг и ти си го направил най-голям приятел.

— Ти отде знаеш това?

— Не видя ли всеки ден, че ти дохожда да прави козни против брата ми?

Чоки се навъси.

— Съпругата на един мюсюлманин не трябва да привиква да вижда и да следи мъжете какво правят. Заклевам се в аллаха и в неговия пророк, че тебе те е надул брат ти.

— Брат ми? — извика сърдито Елена. — Ти говориш така за брата ми, който ти отвори вратата на Търново?

Чоки я погледна знаменателно, па каза ниско, с лукаво намерение да прочете в лицето ѝ:

— Кажи си, Елено, брат ти иска да стане цар?

— Лъжа! Кой ти пошъпва това? Патриархът? Ако желаеше брат ми да седне на престола, той би сторил това, когато цяло Търново го молеше да воюва с тебе. Но той не стори това, а повика зетя си в Търново и си спечели тайните омрази на всички, и на патриарха.

— Не сърди се, глупава гявурко, аз се шегувам. Светослав е бил и си остая мой стълб. Та той е почти цар, наравно с мене. . . Истина, че аз тука се усещам малко като в небрано лозе. . . Но не се е по-добре усещал и Смилец, и Георги Тертер, и преди него дето бяха. . . Тия българи са овчици, но по-непостоянни от вятъра и само здрав юмрук който има, той ги държи. . . Този калугерин ми се вижда много лукав старец, болярите само треперят пред мене, но не треперят за мене, а за имотите си и чиновете си. Народът се поотпусна и взе да си гледа работата и да се весели по хората, но съм уверен, че още повече ще се весели, ако ми видеше главата набучена на някоя стена на Царевецката крепост. Като се разделих от войската си, най-много исках твоята воля да изпълня, па и Светославовия съвет да послушам. Търново е мирно сега, черквите бият по празници, гайдите пищят по сватбите, но човек трябва да се пази от тихата вода.

— Докато е брат ми тук, ти да се не боиш. . .

— Знам, знам, гълъбице. . .

— Обещай ми, че няма да приемаш патриарха — каза тя, като обхвана врата му нежно.

Чоки каза недоволен:

— Ето, обичам жените, когато се веселят и пеят и когато си скубят косите една друга или когато, седнали на коляното ми, със сладки приказки и милувки разпръсват царските ми грижи. . . Но не обичам жените, когато се месят в държавните работи. Ей богу, грозни стават. . .

— Това може да правят само гюрджийките и еврейките в харема ти, а аз съм царска дъщеря.

— Царска или овчарска — жена си все. Вашия разум дотам не стига. . . Но защо да се препираме напразно? Нощта е настала и аз съм сънен като бозайниче дете.

Като разпасваше сабята си да си легне, той мислеше:

«Женските прегръдки не са достатъчни да дадат мирен сън на един цар: потребно е да се обляга още и на десет хиляди копия. . .»

Чоки се преструваше пред жена си, когато думаше, че вярва сляпо в братовата ѝ преданост. Той се уповаваше на него и се боеше от него. От няколкото интригантски Иоакимови загатвания, нарочно смътни и неопределени, както и от излишната за един човек като деспота безкористност, той бе хванал да се усъмнява в него. Даже когато одеве говореше на жена си, шеговито уж, че Светослав иска да стане цар, той забележи една внезапна червенина по лицето ѝ. Защо беше тая червенина? Знаеше ли нещо жена му? Светослав и Фросина ѝ идеха тъй често на гости. . . Или това бе невинно вълнение, причинено от неочакваността на въпроса?

Сам Светослав бе му обяснил своето поведение с това, че се боеше от явната враждебност на повечето боляри; те не биха потърпели да го видят, че се стреми към трона, а и да възлезеше на него, той би се намирал в постоянна опасност от изненади и измени. Той бе предпочел прочее да помогне на Чоки, който вдъхваше спасителен страх на всички боляри, и при него да се радва безбедно на част от царска власт, нежели да я има цяла и да я изгуби един ден заедно с главата си. Чоки бе се успокоил от тия уважителни съображения Светославови; но Иоаким, както казахме, дойде да хвърли в душата му смътни безпокойствия. . .

Чоки тая нощ много мисли. И когато Елена, отпусна-

нала от леглото гола ръка, спеше дълбоко, той взема едно бързо и енергично решение: да повика назад войската си и за тая цел още утре да говори с Азатин бея.

XXII

КУМИРЪТ РАЗКЛАТЕН

Времето беше се оправило през края на декември. Слънцето светеше студено, но весело от безоблачното небе над снежните покриви на Търново; из комините се дигаше на стълпове дим и се губеше в тихия и здрав зимен въздух.

Животът в града бе дошел в нормалното си състояние. Гражданите се бяха свикнали с новото положение и както други път, деляха времето си на дневните занятия, на празнота, на черкуване и на клюки. Лекомисленият търновски народ, обръгнал вече на политически трусове и промени, примири се и с тая и пак заживя обикновения живот.

Промяна ставаше само в отношенията им към Светослава. Ако силата му бе голяма, обаянието му падаше. Като си запазиха живота и имота от завоевателите, търновци не прощаваха на Светослава, че падна в очите им. Народът инстинктивно жадуваше да се кланя на някой кумир, да сбере надеждите си в едно силно лице, да вярва в някого и остана горчиво разочарован. Той бе доволен за себе си, но се възмущаваше за Светослава. Неговата преданост на Чоки, неговото високо положение в двореца, неговото спокойно делене с татарите почестите и облагите на властта заменяха прежното чувство на благодарност със скрита ненавист и даже с презрение.

Светослав виждаше, чувствуваше тая атмосфера от враждебност, която го окръжаваше, и я търпеше геройски. Омразата бе минала и въз жена му, «гъркинята», както недоброжелателно я наричаха.

Освен посветените в плана му боляри, народът не знаеше нищо, той не подозираше тайната, пазена тъй строго.

Еднаж, като Фросина бе излязла от двореца, дето бе ходила на гости у Елена, тълпата се набра пред колесницата ѝ дотолкова, щото возачът се принуди да спре конете.

— Хей, Фросино, вкусно ли беше сладкото на ханката? — извика някой си с презрително изсмиване.

— Изплете си наш Светослав кошницата, па излъга и бога, и народа — каза друг.

Возачът напразно се силеше да кара.

— Пуснете колата! — каза Фросина.

— А, нашата «царица» умее да заповядва! — изкиска се един стар технитар. — Ей, много Търново ги е плюло такива мазни царици!

Фросина пламна от гняв, но гласът ѝ се задави в гърлото. Грубостта на подигравката беше нетърпима.

Тя блъсна возача по гърба и извика:

— Карай!

Колесницата си проби път и отмина.

Тълпата ругаеше против Фросина.

Тя влезе в къщи разплакана.

Светослав я видя слисан.

— Какво? Някой те обиди?

Тя му разказа плачешком случката.

Той я изслуша спокоен и каза:

— Това е добро. . . А тия сълзи стократно ще бъдат отплатени.

След малко излезе.

Той отиваше при сестра си, защото тя го викаше чрез Фросина.

Част от същата тълпа го пресрещна при Царев друм. Между другите, той съгледа там и гърбавия Ивайла, с когото се познаваше, и го поздрави.

— Кой е тоя бе? — попита боляринът тълпата, като сочеше княза.

— Светослав.

— Кой? Тертеровия син? Аз го знаех бял, сега има татарски цвят — отвърна язвително Ивайло.

Светослав усети остра болка от тая отровна стрела. Гордостта му се възмути и той едвам се удържа да се не спусне с гол меч против гърбавия жесток шегобиец.

Той отмина почервенял от гняв.

— О тълпа, тълпа! Сляпа си като балван, буйна си

като мътна Янтра, и ти си права. . . Но аз ще те накарам утре да паднеш пред мене в калта, с която днес ме цапаш — бъблеше си той, като влазяше в Царевец.

Сутринта снегът запада на големи парцали въз Търново и околните височини. Сводовете на църквите и кулите на Трапезица се дигаха в бялото небе, премрежени от валящия сняг. Само поясът на Янтра се тъмнееше в дълбоките завои на долът ѝ, под високите сиви скали. Картината беше пълна с тъга и сиротност, животът на столицата сякаш бе замрял под тоя мълчалив сняг, който се сипеше от мълчаливото и невидимо небе.

Чоки гледаше из прозореца си замислен въз тая бяла панорама.

Влезе Светослав.

Чоки се обърна към него:

— Деспоте, виках те да те питам, какво се случи вчера с жена ти? Аз видях оттука много народ, че се валяше около нея и гаче ли я хулеше. Аз щях да пратя стражата да ги разгони.

— Господарю, вярно си отгатнал: тълпата хулеше жена ми.

— Това беше за твоята преданост към мене?

— Твое величество, търновската тълпа е раздразнена против мене и ти сам каза защо.

— Вика се, ръмжи и против мене?

— Да, за жалост.

Ханът се начумери.

— Тия търновци против кого не са роптали? Кой им е угодил? От какво се оплакват? Имахте и царе от своя род — не ги търпяха. Баща ти напуснаха, Смилеца изпъдиха. . . Само че аз не съм Смилец.

И той заходи замислен из стаята.

Той прибави:

— Това нямаше напред. . . От няколко време само. . .

— Откогато патриархът хвана да интригува — продума Светослав.

После каза живо:

— Господарю, аз мисля, че не е зле да повикаме войската. Нейното присъствие тука ще укроти духовете.

— Това и реших да направя, шуренце, бъди спокоен.

Светослав вътрешно потръпна. Но той запази спокойствието на лицето си.

— И мъдро ще бъде.

— Одобряваш и ти?

— Твоята прозорливост е решила онова, което аз сам идех да ти предложа.

Светослав стана.

— Имаш ли нещо още да ми заповядаш?

— Нищо, драгий деспоте. Поздрави от мене деспотицата. Нека се не тревожи от лаевете на кучетата. Когато много хванат да беснеят, ще им строшим главите.

Светослав се спря при вратата.

— Колко войска имаме отвъд Дунава?

— Седем хиляди души заедно с Дигилханските.

— Кога смяташ да пристигнат?

— О, до един месец, ако се съберат навреме. . . Азатин обаче се съмнява. . .

— Тогава да се не бавим.

— Тогава ще се пръждоса и оня. . . — каза Чоки.

— Кой?

Ханът разбираше Радоила. Той никога не му правеше чест да го нарича с името му.

— Да, чу ли? — подзе ханът живо. — Той щял да се поразява в гръцката земя.

— Дай боже. Отде чу?

— На Азатин бея му разправял някой си гявурин, когото обрали някъде.

— Това е много добре — каза Светослав.

— Нека се пилеят при гърците, Андроник да се разправя с тях. . . Да, ти чу ли за севестократора[1] Радослава? Бил на Андроникова служба. Този грък Андроник не ми се харесва, макар и да падаме роднина[1]. Нека аллахът ми дава здраве и живот, напролет ще пошетам из неговото царство. Първата област, която му отнема, ще подаря на тебе.

[1] Тая гръцка титла се даваше на братът на царя или на зетя му. Най-високата титла подир царската беше деспот, след която идеше севастократор. Поменатите в тоя роман гръцки титли бяха свързани с високи военни и административни звания. Така протостратор се наричаше военачалникът, алагатор — началника на конница, кастрофилак — началника на крепостния гарнизон, великий примикюр — също военачалник и придворен сановник; протовестиарий — най-горен дворцов сановник; протосеваст — върховен съдия; протокелиот — нещо като шамбелан; великий логотет — държавен канцлер и министър на финансите; епикерний — началник на виночерпците; протоспатарий — началник на дворцовата стража или един военен отред и пр.; кефалия или бан — областен управител. Технитари се наричаха занаятчиите, отроци — болярските селяни; ватахи — съдебно-административни чиновници и пр.

— Благодаря, твое величество, но с условно оттук да я управлявам. Мразя да гледам гърците и Търново ми се харесва.

— И имаш право да ги мразиш. Те държат баща ти затворен. . . Защо не се потрудиш да го освободиш чрез откуп?

И Чоки гледаше внимателно Светослава.

— Да го освободя?

— Да.

— И къде да го туря? — попита Светослав с един странен вид.

— Как де? Доведи го в Търново.

— В Търново?

— Защо не?

— Твое величество, ти ме караш да работя против тебе? — попита Светослав учудено.

— Че защо?

— Баща ми, ако беше тука, ще пожелае да си вземе трона.

— А, това ще видим! — каза Чоки надменно.

— Баща ми тука — това ще каже да си създадеш излишни безпокойства, това ще каже да запалиш раздорите в царството. Ние едвам им видяхме края.

— Но ти как тъй говориш? Ти си негов син! — каза ханът укорително.

— Защото съм негов син, затова не желая да го видя в Търново. Първо: обичам мирът в държавата, второ: обичам баща си.

Чоки се усмихна саркастически.

— Обичаш го и затова желаеш да бъде пленник у гърците?

— Баща ми Георги Тертер — в Търново, трябва да вземе престола, сиреч ние да му отстъпим властта. . . което е невъзможно, или. . .

[1] Чоки се родееше с Андроника чрез баща си, който бе водил Андроникова дъщеря. Сам Чоки бе роден от татарката Алака (Пахимер).

Светослав се спря.

— Или? — попита Чоки.

— Или да си изгуби главата. . . което е много лесно.

— Ето, тука си прав. Нека си стои тогава там. . .

— Само един господар може да държи България в покорство и тя да го търпи: Чоки!

— Тъй, вие имахте българи господари и не харесаха.

— Затова ги и не заслужаваме. Тебе те изпрати провидението да ни спасиш от ежби и крамоли. И понеже съм християнин, аз благославям това провидение.

— Вие наричате това нещо провидение, ние го наричаме аллах. И аллах беше много милостив към мене. . . И аз закъснях да му засвидетелствувам благодарността си. Но сега земята е покрита със сняг и замръзнала. Щом тя се стопли, тука ще издигна молитвен дом на аллаха и от високото минаре муезинът ще разгласява славата му по четирите краища на света.

Чоки се изправи на прозореца и гледаше снега. Виделината му се отразяваше на тъмнокожото, диво лице на Чоки, оживено сега от дивни мисли за бъдещето. Изражение от вътрешно задоволство осветляваше цялата му физиономия и смекчаваше суровостта на хищния му и горд поглед. Тая беседа го остави доволен. Светославовата реч бе напоена с искреност и сърдечна преданост. С отварянето дума за освобождението на баща му Чоки му бе хвърлил въдица. Но той получи отговор, който трябваше Светослав да му даде, и се успокои.

А Светослав му говорѝ твърде искрено и логично, като изложи опасенията си от едно случайно дохождане на пленения цар в Търново. Само едно имаше —. Светослав се не боеше за Чоки, чието близко изчезване от сцената бе решено, а за себе си. Той не работеше за баща си, а за себе си. Синовната любов отстъпваше на заден план пред честолюбивите му кроежи и доброто на царството. Георги Тертер беше пленник и трябваше да остане пленник дотогава, докогато свободата му нямаше да вреди Светославу. . .

XXIII

БРАТ И СЕСТРА

Когато Светослав излезе и слазяше из витата стълба, застигна го един Еленин слуга и го повика при нея.

Той мина през полутъмни, криви и пречупени коридори и влезе в сестрината си горница, пропуснат с почетни поклони от евнусите при вратата.

Зимната горница на Елена гледаше към бърдото Силофор, на югоизток.

Той завари там сестра си, че се кичи.

Елена, облечена пищно в скъпи татарски дрехи, го прие радостно и безпокойно.

— Светославе, каза ли ти мъж ми какво е решил? — попита го Елена, чието чело светеше от диамантен венец, увил прекрасната ѝ руса коса.

— Каза ми: ще извика назад войската си — каза князът спокойно.

— И ти не изглежда да се безпокоиш? — забележи тя малко зачудено.

— Не, защото аз бях предвидял тоя неизбежен случай.

— И какво мислиш да сториш?

— Сега не мисля нищо, тая нощ ще знам — ще повикам банът и Радоила у дома да размислим и решим.

— Ти ще бъдеш ли на утрешния лов?

— Без друго.

— Как се боя за тебе. . . — продума тъжно Елена.

— Защо?

— Там, дето свирят стрели, всичко се случва. . .

— Не безпокой се, сестро: Чоки сега от всеки други път е по-доверчив към мене. Никаква изненада не ме заплашва. Моят живот му е необходим, а не моята смърт. Нека патриархът дрънка: Чокевото доверие към мене е непоклатимо.

Елена се замисли.

Хубавото ѝ лице се засени от тъжно чувство.

— Ти говориш: доверие. А ние? — Коварство правим.

— Но ние вършим велик и благороден подвиг, защото всичко е велико и благородно, което става за ос-

вобождението на отечеството. . . Но тия мухи не те оставят! Разбери, Елено, че брат ти от шест месеца играе с главата си за тая велика цел и че за нас не съществуват сега добродетели и пороци, лъжа и истина, зло и добро — има само България.

Той се канеше да излезе.

— Чакай, аз те викаx и за друго.

— Какво?

— Щях да ти говоря пак за Славка.

Светослав се намуси.

— Невъзможно, сестро!

— Но тя все плаче. . .

— Нека плаче. Ще дойде час да се радва.

— Горката, пет месеци пленница в тоя харем. . .

— Ти си седем години и търпиш с мъжество.

— Защото няма как другояче. . . Но за Славка не е тъй. Мъж ми е съгласен да я освободи.

Светослав се разсърди:

— Елено, ти пак ли го молѝ? Ти противодействуваш на плановете ми. Аз разубеждавам Чоки от тая му мисъл, а ти го утвърдяваш в нея.

— Не, вече не съм му говорила, но тебе говоря.

— Славка трябва да остане в пленът си, защото Годеславовата ярост ми е полезна и Радоиловата беснота ми е необходима.

— Но ти все можеш да сториш нещо.

— Нищо не мога и не ща.

— Поне да се видят със Славка тайно.

— Ако Радоил види Славка, той е изгубен за мене — каза Светослав.

— Защо?

— Той е пощурял звяр, ще я грабне и ще се опита да бяга с нея въпреки всичко и тогава главната ми надежда за успех рухва.

Елена мислеше.

— Но ако се види само с баща си? Ако баща ѝ даде клетва да не обажда на Радоила и никому за тая тайна среща с дъщеря си?

Светослав се замисли.

— Това е много мъчно нещо, много е опасно. . . Почти невъзможно.

— Аз мисля, че е възможно, съгласи се само.

— Как ще я изкараш оттук?

— Утре мъж ми отива на лов и ще пренощува в горския дворец?

— Да.

— Утре вечер Славка може да излезе през отсъствието му.

— Но как ще я изкараш, без да бъде това забележено?

— Аз помислих.

— Как?

— Ще излезе из Царевец, облечена в Темировите дрехи. Тя има почти Темировия ръст и ще я пропусне стражата в мърчината.

— Добре. А за връщане?

— Тя ще се върне утре вечер, пак по тъмно.

— И кой ще я замести през деня тука?

— Аз ще се направя на болна и ще кажа, че съм я задържала през туй време, като забраня входа на стаята си.

След дълги упорствувания, след безконечни молби, придружени със сълзи, на сестра си, Светослав найпосле се видя принуден да се съгласи. Но за тая цел той трябваше да се откаже от ловът и да остане тук, за да бди върху изпълнението на тая опасна работа.

Той склони още и за това, защото Годеслав видимо гинеше за любимата си дъщеря. Убитият от скръб болярин беше неутешим. Той се бе всецяло отдал на делото Светославово, а тая неочаквана радост да види поне за малко време Славка, би го възродила. Някакво гризене на съвестта мъчеше Светослава за това жестоко делене предания болярин от дъщеря му и последнята от него. Той обсъди всичко и заповедà да повикат в другата стая Темира.

Татаринът му се поклони до земята. Той бе облечен в широко джубе кафяв цвят, на глава с висока татарска шапка.

Темир чакаше благоговейно заповедите на деспота. Откак бе пощаден тъй великодушно от Радоила, той служеше с верността на човек, готов на смърт да иде, за да изпълни волята на новите си повелители. Светослав го бе настанил на служба в палата, защото там бе

по-потребен, отколкото в дружината на Радоила. Татарският му език, юначеството му и сляпата привързаност го правеха незаменим в палата.

— Темире — каза му Светослав, — утре вечер по мръкнало ти ще свалиш тия дрехи, защото ми трябват.

Темир се поклони безгласно в знак на послушание.

— Ти ще кажеш в палата, че вечерта ще тръгнеш за Присовския манастир, дето те праща царицата да занесеш някакви дарове.

— Свършено, славний деспоте.

— Ти ще се скриеш в килера на Хлавовата стая и там ще стоиш самоволен затворник цялата нощ и на сутринта целия ден. Ще излезеш из скривалището си само вечерта, когато Хлав ти каже.

— Слушам, господарю.

И Темир се поклони ниско.

— Тогава пак ще приемеш дрехите си. Всичко това ще пазиш тайно.

— Ако ми изтръгват езика с нажежени клещи, пак няма да продумам — каза Темир.

— Аз не се съмнявам в това.

— Не се съмнявай, деспоте. Аз съм татарин, но съм християнин. И след бога — за мене си ти и Радоил.

Светослав го потупа по рамото.

— Иди си сега.

Темир излезе.

Светослав отиде при Елена и ѝ обади какво е наредил.

— Брате, бог ще те награди за това добро дело — каза тя умилено.

— Може би това е първото ми добро дело, Елено, което правя. . . и първата слабост. . .

XXIV

НОЩНО СЪБРАНИЕ

Снегът къде пладне престана. Въздухът се очисти от бялото си було и слънцето пак огря от синето небе.

Светослав ходеше из стаята си развълнуван. Той бе чул с тайна тревога от хана, че ще повика назад пълчи-

щата си, и бе назначил на Балдя и Радоила среща тая вечер у дома си.

Той се виждаше само с тях и с Дамяна, за да не възбуди подозрение; а чрез Балдя и Дамяна се споразумяваше със съзаклятниците боляри.

Понеже главните боляри бяха спечелени, вземаха се бързи мерки за организуването на военната сила. Най-смелите и разпалени селяни от Балдювите бивши владения, около 150 души, банът бе задържал. Те бяха пръснати като ратаи по ближните манастири, по съседните болярски чифлици; имаше и около 50 търновци — всичките плащани тайно със Светославови пари, защото средствата на бана бяха изчерпани по поддържането и въоръжението първото му опълчение. Разумява се, целта им се не обаждаше.

Радоиловата дружина състоеше от сто и двайсет храбри ездоконници. Те не познаваха истинската цел, за която ги назначаваше Радоил. Той само бе им загатнал, че тъкми поход в гръцката земя, и бе им препоръчал да пазят това в най-строга тайна. Той сам криеше от тях, че се намира в Търново. За да им даде работа, както и да поддържа духа им, той бе поръчал на Ивана и Станка да им искат татарски глави с чумбази и за всяка такава им даваха щедро възнаграждение. Напразно бяха молбите и съветите Светославови да не дразни Чоки: бикоглавият воевода продължаваше изтреблението на неприятелите, очаквайки с нетърпение сам да отмъсти и на Азатин бея, виновникът на нещастието му.

Светослав и Балдю считаха тия двеста и седемдесет надеждни ратници достатъчни за изпълнението на плана. При това не искаха да им уголемяват числото от предпазливост. . .

До днес Чоки не бе нищо подушил. . .

Той гледаше сега, углъбен в мислите си, към Търново.

Враните се въртяха над високия побелял свод на «Св. 40 мъченици», а друго ято — над стените на Трапезица. По двата големи моста на Янтра се чернееха, твърде дребни оттук, минувачи, някои покрити с качулки. Други слазяха или възлазяха по стръмните побелели улици. Царевец със своите притиснати палати, храмове и крепости, се гушеше сякаш от студ на скалата

си. Татарски конници от ханската стража препускаха за нещо из медникарската улица, други бавно минуваха по Владишкия мост. Из главната улица в полите на Трапезица гъмжаха търговци и празни люде, българи с кожуси, евреи с черни бради и черни антерии, франки с венециански червени шапки, прилични на фесове, без пюскюли, татари с рунтави гугли и татарски велможи в червени или зелени джубета, подплатени със скъпи кожи. Някъде селяни с кола запрещяха и така тесните улици. Стигаха дотука викове на продавачи, скърцания на колелета, звънтяха ковани менци. Защото тоя ден беше пазарен в Търново.

Ранният зимен здрач настана. Скоро съвсем притъмня.

Влезе Балдю.

— Добър вечер, княже. Ти ме си викал? — каза банът, като седна на миндера да си почине.

— Да. Исках да ви обадя нещо — каза князът.

И Светослав му разправи за внезапното решение на хана.

Балдю се замисли угрижен.

— Нещо е подушил? — попита той.

— За щастие, нищо. Вчерашното нападение въз жена ми дойде тъкмо навреме, да му затвори очите — каза Светослав. — Патриархът продължава да интригува, но и той нищо не знае. Той впрочем е останал сам, с неколцина души.

— С Михаила и с Грозд — каза Балдю.

— Скоро ще остане само с Михаила — забележи Светослав.

— Как?

— Грозд е на път да мине към нас.

— Истина?

— На път е, казвам, само че тоя път трябваше да му се постели с повече злато. . . Грозд е много жаден.

— Не жали нищо!

— Даже и да остана пак гол, като тояга, както бях по-преди, аз няма да жаля, стига да обезпечим успеха си — каза Светослав.

— Ние сме турили не само имота си, но и главите си в тая работа — продума замислен Балдю.

Вратата се потропа. Влезе един висок ратай с голяма гугла, наметнат с дебело козяно гуно.

— Ела, Радоиле — каза Светослав.

Радоил сне гуното и остана в обикновената си войводска премяна. На кръста му висеше меч.

Светослав заключи вратата и тримата заговорници останаха да беседват.

Нощта беше вън мрачна и студена.

XXV

СВИЖДАНЕТО

Светослав се отказа от ловът под една благовидна причина.

Мръкваше.

Той ходеше замислен из стаята, в която беше снощи с Балдя и Радоила. В нощешното събрание бяха решили да дигнат бунта преди пристигането на Чокевите сили, именно навръх Св. Теодора Тирона, на 17 февруарий. Сега беше края на януарий, 1294 год.

Един слуга дойде и обади, че Хлав и Темир са дошли.

— Да влязат — каза князът.

Вратата се отвори пак, показа се Хлав. Той пусна Темира вътре, а сам се дръпна.

— Славке, добре дошла! — каза Светослав, като помогна на хубавата мома да снеме Темировото облекло.

Тя остана в обикновеното си женско, татарско.

— Ти ни си гостенка тая нощ и утре — каза й Светослав, като се любуваше на зрялата и здрава красота на Радоиловата булка. Затвореният живот в харема, вместо да направи да повехне лицето й, беше го сякаш разхубавил още повече. Князът си обясни сега мъката на Чоки да се раздели от робинята.

— Де е тате? — попита тя.

— Баща ти ще дойде утре.

— Де е Радоил?

— Няма го сега. . .

— Да го повикат.

— Защо?

Тя погледна зачудено Светослава.

— Ами да се видим.

— Как, сестра ми не обади ли ти, че Радоил сега отсъствува?

— Не — отговори наскърбено Славка.

— Ти само баща си ще видиш, Славке. Но ела при жена ми.

Отидоха във Фросинината стая.

Фросина прегърна радостно Славка.

— Каква е хубавица!

И тя я гледаше възхитена. Тя не пръв път я виждаше, но сега пак се възхищаваше от нея.

Слугите сложиха вечерята в съседната стая, която се съобщаваше с Фросинината чрез врачка. Фросина мина в трапезарията и каза на слугите, че деспотът не желае никой да влазя вътре, доде вечерят. Тогава минаха там и Светослав и Славка.

Когато вечерята се свърши, князът отведе предпазливо Славка в предишната стая и ѝ каза, че тя ще нощува тука на мекия миндер. Даде ѝ и завивка. Но ѝ препоръча да облече пак Темировото рухо за предпазливост и да чака баща си.

След това Светослав реши да види Пантолеона, при когото имаше важна работа: трябваше да иска една голяма сума пари за нуждите на делото.

Той се обади на Фросина, па взе Богора и двама оръженосци и излезе.

Желязната порта се хлопна с трясък.

Малко време след това тя пак се заудря отвън.

Слугите слезнаха със светило и отвориха.

Показа се един калугер. Слугите познаха Радоила и го пуснаха вътре, като притвориха вратата.

— Де е князът? — попита той.

— Отиде у Пантолеона.

По Радоиловото лице се изобрази досада.

— Идете да го повикате по-скоро.

Но двамата му слуги казаха, че не смеят да оставят къщата и деспотицата по това време без заповед от деспота.

— Но аз не мога да се мяркам из улиците на долния град — каза той сърдито и се зачуди какво да стори.

— Ах, Темир е тука! — каза един слуга, щастлив, че се досети.

— Темир е тук?

— Горе е в стаята — отговори другият слуга.

Радоил се покачи бързо по стълбите, последван от слугите, за да заръча Темиру да повика княза.

Те му показаха стаята, дето беше влязла Славка под Темирова външност.

Необикновеният случай сега щеше да срещне един с други двамата копнеющи съпрузи.

Радоил каза на слугите, че няма нужда вече от тях. Те слязоха, а той бутна вратата.

Но вратата се не отвори, тя бе заключена отвътре.

— Темире, отвори — извика Радоил.

Никой не отговори отвътре.

Той удари няколко пъти силно и вратата запука под ударите на силната му длан.

— Темире, отвори по-скоро!

— Кой си? — попита извътре някой глас, който зачуди Радоила, защото не приличаше на Темировия.

— Радоил — отговори той гръмко.

Вратата се отвори.

Той влезе. Но Темир, вместо да му се поклони до земята, както правеше други път, хвърли се на шията му и взе да го целува.

Разбойникът се отдръпна с негодувание.

— Ти не пиеш, Темире! — извика той сърдито.

— Мой Радоиле! — извика Славка и пак се спусна, та го прегърна.

Тогава той я позна.

— Славке!

Няколко време те стояха прегърнати, неми, потресени от радост и вълнение.

— Ти пристигна тъй скоро отвън?

Радоил я погледна зяпнал.

— Що е това? Ти как си тука? Кажи ми, сънувам ли?

Славка го гледаше поразена.

Тя му разправи набързо какво е направил Светослав, за да може да ги срещне с баща ѝ.

— А с мене не?

— Каза ми, че тебе те нямало в Търново.

— Но аз по обяд бях тука — извика Радоил.

Той разбра, че Светослав нарочно не е искал да остави да се види с жена си, от страх да не направи някаква лудост.

Той каза на Славка решително:

— Славке, да излезем.

— Но Светослав?

— Светослав да гледа жена си, а на моята жена аз заповядам. Хайде!

— Накъде?

— Да бягаме из Търново.

— Да бягаме? — попита стреснато Славка.

— Да бягаме в едно село. Нека гръм небесен да падне над главата ми, ако аз те оставя пак да идеш в палата. Загърни се хубаво в джубето и шапката натисни ниско въз челото — тъй!. . . — казваше ѝ той, като сам ѝ помагаше.

Слугите им отвориха пак портата и Радоил, облечен като калугер, с Темира излязоха.

XXVI

БЯГ

Навън снежеше.

Нощта бе напреднала.

Двамата бежанци тръгнаха нагоре по стръмната улица, отминаха каменните болярски къщи и излязоха на открито, невидени от никого.

Те бързо заслазяха по посока на Марно поле — Радоил бързаше да го минат, за да влязат в Устето и да нощуват в едно близко село, дето си имаше надеждно прибежище.

Но когато наближаваха Устето и вървяха близо до Янтра, тихо, от кулата на ръта, която пазеше входа в теснината, излязоха петима татарски войници и извикаха на Радоила да спре, и заслазяха по стръмнината.

Радоил не предполагаше, че в тоя нощен час и в тоя сняг ще бъде забележен от нехайните обикновено обитатели на кулата.

Мигновено му хрумна, че се повтаря пак случката

при татарския стан, която го лиши от Славка. Той сега я стисна здраво с желязната си ръка и двамата припнаха бързо, като кошути, към ближната гора, в подножието на ръта, в която изчезнаха.

Татарите току-що се спуснаха долу, и видяха, че те се изгубиха в гората.

Те не посмяха по тоя час да ги дирят в нея. Пуснаха само там напосока двайсетина стрели, па се повърнаха в кулата.

Те си обясниха, че това са някои разбойници, с които не беше благоразумно да се разправят. . .

Половина час след излазянето Радоилово и Славкино от Светославови, князът се върна и научи, че Темир излязъл с воеводата.

— Това е ужасно! — извика той.

И като съобрази, че Радоил не е можал да хване друга посока освен полето, дето щеше да пътува по-безопасно за онова село, взе Богора и оръженосците и двамата слуги и тръгна по бежанците. Опитното око Светославово забележи в нощната виделина тия дири в ровкия сняг още от портата. И потерята тръгна към Марно поле.

Светослав беше отчаян, той беше бесен. Той си не прощаваше тая грешка, която щеше да бъде опропастителна за него и за делото му. Като губеше Радоила, сиреч и силната му и ратоборна шайка, той, с изчезването и на Славка из харема чрез негово посредство, се излагаше на ужасния гняв на Чоки и му отваряше очите...

Той притреперваше при мисълта, че той, деспот, първия велможа на царството след Чоки, тичаше сега, в тая снежна зимна нощ, по кърищата в пущинаците, изпълнен с унизителен страх. . .

И той бързаше из ровкия сняг. . .

Пристигнаха до кулата.

Татарските войници излязоха пак и извикаха нощните пътници.

Светослав ги възчака.

— Кой сте вие? — попитаха те.

— Деспот Светослав! — отговори князът натъртено.

В дрезгавината татарите познаха силния деспот и му се поклониха с раболепие.

— Не минуваха ли оттука двама души?

Татарите му обадиха и посочиха гората, дето бяха влезли нощните скитници. Светослав бързо се запъти към гората.

Последваха го и татарите.

— Нямам нужда от вас, върнете се! — заповедà им той.

Татарите се покориха и се повърнаха в кулата.

— Трябва да се претърси тая гора, преди да идем напред — каза Светослав.

Оръженосците и слугите се пръснаха под тъмния покрив на голите засипани със сняг клони, цапайки из снега, който затрудняваше всяка тяхна стъпка. Светослав и той дореше.

Скоро двамата оръженосци забележиха до един дънер, че нещо шаваше.

— Тука има хора — извикаха те на княза.

— Двама души — допълниха те.

Светослав бързо се затече към показаното място.

— Те са! — извикаха и слугите, като приближаваха от друга страна.

Действително, Светослав се намираше в присъствието на Радоила и Славка.

Славка го позна.

— Скоро! Умира! — извика тя уплашено.

Радоил лежеше на снега. Около му се чернееше кръв.

— Княже, ти ли си? — изпъшка той страдалчески.

— Де си ударен? — попита Светослав.

— В хълбока — простена разбойникът.

— Стрелата извадихме — каза плачуща Славка.

Светослав се обърна към своите хора:

— Вие петима ще носите Радоила до къщи; ти, Славке, ела с мене.

Князовите хора понесоха тогава воеводата на ръцете си и излязоха из гората.

Светослав държеше Славка за ръка.

И всичките полека се запътиха през снежното Марно поле за столицата.

Снегът пак заваля още по-силно.

Донесоха Радоила у Светославови и го туриха на легло в стаичката, дето и друг път бе се крил.

Раната излезе не опасна: кръвоизлиянието бе причина да падне в изнемощение воеводата. Изкусният в лекуване Радоилов другар, Страхил, обяви, че Радоил ще се вдигне на крака след една неделя.

Славка бе повърната в палата благополучно на другия ден вечерта. Но Светослав не ѝ допусна вече нито баща ѝ да я види, нито Радоил. . .

Той с радост виждаше, че ранения бързо оздравя и се съвзима.

На осмият ден вече Радоил стана. Силната му природа бързо преодоля над болестта.

Още три дни — и Радоил обходи момчетата си, облечен като куманski търговец.

Остаяха още пет дена до уречения ден, в който щеше да бъде нападнат Царевец.

XXVII

СЪДБОНОСНИЯТ ДЕН

Дружината Радоилова нищо не знаеше за плана. Станко и Иван бяха посветени в тайната. Но хитрите бездомници подушваха по инстинкт и по богатите платки, които им се даваха, че ги готвят не за гърците, а за тука. . .

Беше решено истината да им се обяви само вечерта, когато щяха да потеглят за Царевец.

И Светослав трепереше да не би измяна или непредпазливост, или прост случай да открият работата на последния час и ханът да смаже с най-жестоки мерки бунта преди избухването му. В такъв случай отмъщението на хана щеше да бъде ужасно.

Настана орисния ден.

Него ден, както знаем, Чоки даваше в палата угощение по случай обрязването на сина му, роден от наложница.

Планът беше тоя. Четирийсет души Радоилови момчета да запазят на известно разстояние четирите вратни на крепостта, за да попречат на ония, които биха избягали от Царевец. Двайсет Радоилови момчета да се прехвърлят тихо през стената му, чрез помощта на стълби и въжа, предрешени в татарски дрехи. Там Темир, говорейки татарски, щеше да заблуди войниците, които

бяха на стража до Великата порта и които щяха да бъдат избити, както и ония, що пазеха втората порта и подвижния мост. Тогава Балдювото опълчение, съединено с осталите Радоилови другари, щеше да влезе в оградата на Царевец.

Тоя план беше извънредно мъчен и премеждлив, но той беше единствения възможен.

Вечерта манастирът «Св. Троица» захвана да се пълни с опълченци. Пред вратнята стоеше стража. Всеки казваше: «С нами бог», влазяше и тихо отиваше навътре в килиите, за да се сгреят на огнищата. В други килии се раздаваше оръжие. Игуменът, отец Ангеларий, ободряваше юнаците, гълчеше им весело и ги благославяше; други отиваха право в църквата да запалят свещ и да се прекръстят.

Дойде по-късно и Радоиловата чета. Всички бързо вечеряха на крака. Калугерите ги почерпиха с по чашка ракия. Всичко това ставаще без шум. Сотниците и десетниците бдяха за дисциплината. Воеводата на опълченците беше Иванко, храбър и решителен мъж, бивши пълководец на Ивайла; на Радоиловата дружина (понеже главните началници бяха в Търново) водач беше Станко. Те очакваха с нетърпение часът, когато трябва да поведат ратниците за Търново.

Иванко щеше да поведе своите към домът на бана, а Станко четата си у Годеславови.

Княза беше поканен на угощението в двореца. Той там щеше да действува.

Най-после дойде очаквания човек с известието, че трябва да тръгнат.

Дадоха пак по чаша вино всекиму. Игуменът ги благослови и пожела победа над Христовия враг и ратниците тихо излязоха в нощта, в два отделни отреди.

Ангеларий сам дойде с опълченците.

XXVIII

ОТЕЦ НИКАНОР

В това време в една килия на митрополията, при една маса, седеше млад, бледолик, рус, с рядка брадица монах и пишеше на празния преден лист на един часо-

слов. Дебела восъчна свещ трепливо осветляваше болезненото лице на монаха и пожълтелия пергаментов лист.

Тоя калугер беше патриаршеския логотет, отец Никанор, преместил се заедно с Иоакима тука.

Пачето перо скърбуцаше по пергамента, който се покриваше със ситни редове, а погледът Никаноров светеше от вдъхновен огън.

Най-после той остави перото и взе да чете с глас онова, което беше написал. А това беше летописна история на събитията в Търново, на които той сам беше свидетел.

И той четеше с глух, напевателен глас:

«И в 1280 лето от рождението на господа нашего Исуса Христа, цар Иван-Асен, недостоен син на благоверний цар Михаила и внук на приснопаметний и великий цар Ивана Асеня, избягна из преславний град Търново поради народна ненавист и отиде при гърци с царското съкровище.»

— Анатема!

«И след него, понеже нямаше цар, болярите избраха за цар достойнаго и великаго болярина Георгя Тертера, от род кумански. И той мирно царуваше. Но по попущение божие, налетя с безчислено войнство нечестивий татарин Ногай, та оплени царството и много кръв християнска проля неговата десница. . . И много зло сториха агарянци.»

— Анатема!

«И убоя се тогава цар Георги от агарянци и побягна из престолний град Търново. Това се случи в лето господне 1292.

И нечестивий Ногай влезе тогава в славний град Търново и тури на престола болярина княза Смилеца, за да бъде негов поданик. И тогава срам велик падна на царство българско. И аз, недостойний раб божий, йеромонах Никанор, пролях горещи сълзи, защото срам велик беше това, понеже бог ни наказваше за нашето нечестие.

И цар Смилец скоро биде възненавиден и се уплаши и остави посред нощен мрак своя палат и побягна из първопрестолния град наш Търново. Това се случи това лето и аз сам бях свидетел на това.

И това лето пристигна в Търново княз Светослав, син царя Георгя Тертера, и радост велика облада народа. Но праведний бог заради нашите грехове изпрати из пустините нечестивия хан Чоки, син проклятаго Ногая, и той с велико войнство дойде и седна на царския трон.»

— Анатема!

«И аз, грешния раб божий, Никанор, пак пролях горчиви сълзи. Защото бог дигна десницата си от нас. И благочестивий княз Светослав. . .»

Влезна патриархът и пресече четенето на логотета. Никанор стана.

Иоаким беше начумерен.

— Никаноре, пишеш?

— Свърших я, историята на царството. . .

— Няма много радостни работи да предадеш на потомството. . . Благословен бог наш. . . — и Иоаким се изправи пред иконостаса и се прекръсти.

Никанор вдигна часослова да го отнесе в библиотеката.

— Чакай, запиши още — обърна се Иоаким към него, — че блажений патриарх Иоаким в денонощните си молитви е молил бога да се смили и избави царството от агарянско иго.

— Дай боже да доживея тоя радостен час — каза Никанор.

— И аз се надея, Никаноре, скоро да поздравим нов български цар, цар православен и от царска кръв.

— Бог да го поживи княза Светослава. . . — каза Чиканор радостен.

— Не, не, не, не! — извика навъсен патриархът. . .

Вратнята се бутна силно. Влезе запъхтян един ратай от манастира «Св. Троица». Той беше много уморен от тичане. Той се поклони до земя пред патриарха и му целуна десницата.

— Какво има, Радко? — попита Иоаким.

— Дядо Иоакиме — каза развълнуван ратая, — нашият манастир тая нощ бе пълен с войска.

— Каква войска? — попита стреснат Иоаким.

— Светославова. Ще превземат Царевец!

— Как? — извика смаян Иоаким. — А игуменът Ангеларий какво прави?

— Дядо игумен ги нагости и благослови на път.

И Радко разправи всичко останало, каквото бе видял в манастира тая нощ.

Иоаким му махна с ръка да излезе. После се хвана за челото и остана като вкаменен.

Никанор стоеше смаян.

Иоаким се развика:

— Но тоя безумник е намислил да запали Търново! Той ще стане причина да се залеят улиците с християнска кръв, да стане всичко на прах и пепел под гневът на хана. В тщеславния си бяс той е обрекъл на конечна гибел и столицата, и църквите, и вярата Христова!

И Иоаким ходеше бързо сега, забравил старческата немощ и слаботия, галванизуван от силата на вълнението си.

— Твое светейшество — продума боязливо Никанор, — може би това е воля божия. . . за да. . .

Но патриархът го пресече:

— Това аз няма да допусна. Аз, Иоаким, български патриарх, няма да допусна да превърнат на пепел светите божии храмове, нито е възможно да дойде на трона Тертеровия син!. . . На българския трон ще бъде само оня, който аз искам!

Той се изсмя презрително.

— Ха! Светослав иска да ме надхитри. . . Не! По-добре Чоки, а не той!. . . Но аз виждам явно какво ще стане: той ще си счупи главата, из която мозъка е изфирясал. Търново в огън и кръв, народът натъркалян по улиците, жените обезчестени, децата наръгнати на копия. . . Не, нека вместо хиляди да загине един. Сам бог ми прати тоя разумен ратай, за да спася народа. Нека Чоки веднага всичко знае. . .

— Твое светейшество. . . — приближи се уплашения Никанор към патриарха.

Но Иоаким си грабна патерицата и излезе. Той заповяда на слугите да кажат на кочияшинът да впрегне по-скоро колесницата, а сам се изкачи горе в стаята си да тури панокалимавката и облече празничното расо.

XXIX

ЗЛОВЕЩА БЕСЕДА

Едвам стори това и се накани да излезе на пруста, дойде болярина Михаил, тайният и непримирим противник Светославов и привърженик на гръцката политика.

Той беше развълнуван.

— Какво има, Михаиле?

— Имам писмо от Михаила Тиха из Цариград, и много важно.

— Седни и говори — каза Иоаким.

Па седна и той.

Михаил отвори писмото да го прочете.

— Аз бързам — каза Иоаким, — можеш с уста, и накъсо.

— Михаил ми пише — подзе боляринът нервозно,— че императорът приема условията, които ти му даваше в писмото си, и дал заповед на севастократора Радослава да се приготви за поход с всичката войска, която има в Солун.

— Тя е десет хиляди души — забележи патриархът.

— Михаил уверява, че най-много след един месец Радослав ще може да премине с тая сила Стара планина. Той би могъл пò за скоро, но лошите зимни пътища през снежните Родопи пречат за бързото движение на войската.

Иоаким се усмихна презрително.

— Трай, коньо, за зелена трева. Ти не знаеш, че тая нощ Светослав напада Царевец?

— Как? — извика Михаил в изумление, като скокна.

Иоаким му разправи какво е научил одеве.

— Но аз бързам, отивам при Чоки.

И той се запъти пак към вратата.

— Ти отиваш при Чоки?

— Да му обадя какво се готви тая нощ.

— Ах! Иди по-скоро, твое светейшество! Трябва да се превари злото.

— Аз не бих отишел по това време при тия пияни неверници, но кому да възложа това? Ти не ходиш в

палата. . .Но мисля, че колата са готови — каза Иоаким и бързо излезе на пруста и слезна из стълбите.

Михаил остана в стаята.

Той беше смаян.

Ако Светослав успееше, всичките надежди се осуетяват.

Светослав щеше да стане кумир на народа и щеше да даде отпор на гърците, много по-силен от Чокевия.

Из земята щяха да бликнат войски, сплотени около знамето на татарския победител.

Гръцката партия завинаги беше унищожена!

Иоаким отиде при Чоки.

Щеше ли Чоки да му повярва?

Нямаше ли Светослав с възмущение да отхвърли това като клевета?

Нямаше ли да прати тайно човек да повърне ратниците, до втора заповед?

Той беше тъй лукав!

Той знаеше, че Светослав тая вечер е на гощавка в двореца.

Трябваше да се подкрепи Иоакимовия донос, да се обезсили Светослав, да му се не даде възможност да се изтръгне от опасното си положение.

Трябваше тая нощ той да бъде унищожен.

Тия размишления, завършени с това зловещо заключение, проблеснаха в главата на Михаила в продължение на една минута само.

Той седна при една маса и взе да пише.

XXX

НОЩНО ТИЧАНЕ

Когато Иоаким остави Никанора, логотетът стоя вкаменен на мястото си няколко минути.

— Загина, загина! — извика той отчаяно. Па си тури калимавката и излезе навън.

Нощта бе видела. Снегът безшумно валеше ситен. По пустите улици нямаше никой. Никанор в няколко минути излезе на Калимановия път на Царев друм и оттам видя прозорците на Царевец осветлени. Като си пое

душата, той припна пак през една тясна и тъмна улица и се спря пред Светославовата вратня. Скоро чукът заехтя по дъбовите дъски и шумът му изпълни нощния въздух.

Един слуга му отвори.

— Заведи ме при княза! — каза логотетът.

— Княза го няма — отговори слугата.

— Ах! — изпъшка Никанор. — Де е?

— Не знам.

— Може да е в палата?

— Не знам.

Никанор се зачуди какво да прави.

— Княгинята будна ли е?

— Будна. Защо питаш, отче?

— Искам да я видя на часа.

— Невъзможно!

— Безумнико — извика Никанор, — мислиш ли, че посред нощ аз ида да безпокоя княза или княгинята без нужда? Знай, че Светославовия живот виси на косъм — викай я!

И без да чака повече, той се покачи по стълбите, следван от слугата.

Една слугиня влезе в стаята на Фросина да й обади, че отец Никанор иска да я види.

Фросина излезе уплашена на пруста.

— Княгиньо, искам насаме да поговоря с тебе — каза бързо Никанор. Фросина го въведе в една стая, осветлена само от кандило пред иконостаса.

Тя бе побледняла.

Никанор й разправи каква беда заплашва Светослава.

— Ах! — извика тя, примряла от страх. — И Богора няма тука!

— Де е князът?

— У бан Балдя отиде. . . А оттам щеше да иде в палата. Отче, тичай по-скоро!

Никанор тръгна към вратата.

— Чакай, и аз ще дойда — извика тя. — Тук ще умра, докат чакам.

Наметна се бързо с един широк плащ и излезе с монаха.

Снегът валеше ситен и непрестанен. Изкривените

улици, видели от снега, който покриваше всичко, бяха все пусти.

Фросина и Никанор тичаха към Балдюви.

XXXI

ВЪРХОВНОТО СЪБРАНИЕ

В една стая с прозорци само към двора на Балдювия дом, осветена от три кандила, закачени на каменните стени, ставаше заседание на главните заговорници, под председателството на Светослава.

Те бяха приели вече известие, че опълчението е тръгнало към Търново, и сега голямо вълнение се четеше по лицата им.

Съдбоносният час наближаваше!

Опълчението щеше да нападне Царевец от Царев друм.

Част от Радоиловата дружина щеше да заварди останалите четири врати на крепостта, друга щеше да се вмъкне през стената, а сам Радоил с останалата част щеше да дойде при Балдювото опълчение и поведе нападението въз Великата порта.

Светослав стана.

— Време е да вървя в палата — каза той.

— На добър час и бог да ти помага — каза Балдю.

И всички станаха.

— Да се простим, княже — каза воевода Владислав; — кой знае дали всички ще се срещнем пак живи.

Целуваха го по раменатa, и той тях.

— Храброст, другари, бог е с нас! — каза той с покъртен глас; — ако загина, не оставяйте жена ми без защита. . . Ако загина,бане,тебе оставям да продължиш делото. . . Не оставяйте отечеството под татарско иго!

— Да живей Светослав! — извикаха всички.

— Да живей България! — извика Светослав.

И той излезе.

На двора го чакаше телохранителя му Богор.

Снегът бе престанал да вали. Небето беше сега дрезгаво-бяло.

Двоицата тръгнаха из тясната стръмна улица за Царев друм.

Внезапно се чу зад тях силно тропане по Балдювата порта.

Светослав се извърна.

Видя черните фигури на един калугер и една жена. Тропането зачести по-бързо и по-силно.

Той остави другаря си и се затече към портата, защото позна Фросина.

— Фросино! — извика той стреснат, като предчувствуваше някоя беда.

Фросина извика от радост, като го видя, и със запъхтян глас му обади за какво го дирят.

— Как! — извика Светослав.

— Бягай, Светославе! — викаше Фросина.

Вратата се отвори.

— Фросино, влез у Балдюви — каза той и я бутна полека във вратата, без да каже повече нещо.

Той се обърна към Никанора.

— Тръгна ли патриархът?

— Готвеха му колата, когато тръгнах насам.

Светослав фукна като стрела, без да продума повече нещо на монаха и без да повика Богора.

Той се спусна из Калимановата пътека надолу към Търново, като ускоряваше бегът си. Той летеше. Той бързаше към митрополията дано свари там още Иоакима и да го отклони от ужасното му намерение. Той не повери другиму тая мисия, той се най-много уповаваше на себе си; той тичаше като в един сън, той даже не мислеше по кой начин ще убеди, ще накара Иоакима да не отива в двореца. За него сега беше важно само едно: да го свари още нетръгнал за Царевец. И той хвърчеше.

Той тичаше и мислеше в ужас какво ще стане, ако патриархът е отишел вече в двореца и е видял хана. Тогава всичко бе изгубено. Предприятието бе осуетено. Чоки дигаше на крак гвардията си и пазачите на кулите, за да засипят с дъжд стрели нападателите. И той трепереше пред мисълта за ужасните последствия на несполуката, за отмъщението на хана, за страхотиите в Търново. . .

Патриархът трябваше да иде в Царевец през северната порта, най-близката до митрополията. Възможно-

то закъсняване на Иоакима, когото Никанор бе оставил да чака впрягането на колесницата, беше едничкия луч от надежда в черния хаос на мислите му. Всяка минута, всеки миг бяха сега скъпи.

Когато се намери в подножието на урвата, Светослав чу, че някой тича след него, и се обърна: видя Богора. Той се запря.

— Що има?

— Дойдох да те придружавам, княже.

— Кои идат там отзад? — каза Светослав, като съгледа, че от Царев друм се спущат хора.

— Стражата ме гони. Тя ми извика да чакам, но аз избягах.

— Напред! — извика Светослав и фукна нататък, последван от Богора. Те наближиха Великата лавра, чиито купол и тополи се тъмнееха в нощното сиво небе. Отзад тичаха татарите. Двамата бежанци, за да ги избягнат, за да не губят време в обяснение с тях, утроиха бързината на бегът си, между каменните болярски къщи, глухи и тъмни сега. Излязоха на поляната извън града. Тя беше пуста и бяла от снега. Зданието на митрополията се чернееше недалеч, уединено. Прозорците на Иоакимовата стая още светеха. Тая светлина обнадежди княза. Осветли го радостната мисъл, че Иоаким още не е тръгнал, а може би и да се е отказал да ходи за Царевец. След една минута Светослав и Богор се озоваха при вратнята и големият ѝ железен чук прозвуча екливо в нощната тишина. След малко един глас отвътре попита кой е.

— Аз съм, княз Светослав. Отвори по-скоро!

Зад портата се чуха бързи думи на двама човека, ключът се зави в ключалката и малката врачкà на портата се отвори. Там се появиха двама человека, от които единият калугер.

— Тук ли е патриархът? — извика Светослав.

— Току-що излезе с колесницата за Царевец — отговори монахът. — Господи Исусе Христе! Какво става тука?

— Ах! — изпъшка Светослав отчаян.

— Тичайте, може би да го застигнете. Колесницата бавно ще върви нагоре към северната порта.

Но князът не чакà да чуе тия думи, а фукна назад,

последван от Богора. По снега забележиха дирите на колесницата.

— Какво има, княже? — питаше запъхтян Богор, като тичаше успоредно със Светослава.

— Патриархът отиде да ни издаде — каза Светослав.

— Скоро! — извика Богор.

По бялата снежна постелка на урвата се зачерня една колесница. Тя мудно се движеше по стръмнината.

Светославовите очи светнаха като мълнии.

— Богоре, върви! — извика той.

Веднага застигнаха запъхтени колата.

Това беше действително патриарховата колесница.

Светослав блъсна по прозореца ѝ, когато Богор, спрян отпред, задържаше конете. Страхливият возач помисли, че нападат разбойници, но като позна княза във виделината, спря.

Прозорецът се отвори. Иоаким си подаде главата и попита Светослава какво желае.

— Свети патриархо, върни се! — извика му с повелителен глас князът.

— Тертере, иди си по работата. Само разбойниците спират нощно време пътниците.

— Иоакиме — изкряска страшно князът, — ти няма да извършиш това престъпление! Върни се в митрополията!

— И вас няма да оставя да извършите това злодейство въз народа! — извика Иоаким.

— Върни се! Твоето място по тоя час е в килията ти, а не на пиянската трапеза на татарина.

— Пуснете конете, антихристи!

— Ти тук ще паднеш мъртъв, но няма да мръднеш повече — каза Светослав, като изтегли сабята си.

— Да изсъхне оная ръка, която ме закачи!

— Назад!

Возачът, като видя опасността, която заплашваше господаря му, шибна с голяма сила конете, те се напнаха и тръгнаха напред, като повлякоха Богора, който увисна на юздите. Но движението им беше тежко и бавно поради върлината на пътя.

— Богоре, тука! — заповедá му Светослав. Па брък на в колата и заграби патриарха.

— Богоре, помогни!

— Анатема! — извика Иоаким, мъчейки се да се откопчее от четирите ръце, които изтегляха малкото му тяло из прозореца на колесницата.

Между това Богор викаше на возача:

— Гърдьо! Не мръдвай, ако ти е мил живота! Княже, стой настрана!

Борбата между стария патриарх и бившия разбойник трая само една минута. Желязната ръка на Богора, която бе стиснала Иоакимовата, когато лявата му бе подхванала коляното му, скоро го изтегли навън. Патриархът грухна на земята, сломен от умората на безпомощното си съпротивление, унищожен от ужас.

— Разбойници! — охкаше той. — Проклятие господне на вас!

Няколко секунди князът се чудеше какво да го прави.

Богор съгледа недоумението му и предложи най-простата, според него, развезка: да заколи Иоакима. Светослав отхвърли това с възмущение, защото патриархът беше вече безвреден.

Той съгледа една ниска къщица на самия край на улицата.

— Богоре, отвори тука портата — каза той, като посочи къщицата.

Богор бутна, после ритна вратата. Ключалката се строши и вратата се отвори.

Стаята беше тъмна и никой не се обади извътре.

Тогава повлякоха и натикаха Иоакима вътре.

— Анатема!

— Вържи му ръцете и устата с кърпи и който да се опита да му помогне, убий го!

След малко Богор излезе и притвори вратата. Иоаким остана в затвора си.

— Тази къщица е пуста — каза Богор.

— Толкоз по-добре. Но да се махнем по-скоро оттука.

Возачът стоеше на капрата си, вдървен, ням зрител на всичко това.

— Тогова какво да го правим? — каза в недоумение Светослав.

— Аз знам какво — каза Богор, па извика повелително на Гърдя: — Гърдьо, ти ще оставиш конете и ще дойдеш с нас.

— Но конете ще измръзнат! Нека ги повърнем по-напред в митрополията.

— Долу! — изкрещя Богор.

Вцепенението от страх возач се покори и слезе.

Тогава Светослав и Богор, заедно с новия си другар, се върнаха назад.

XXXII

«С НАМИ БОГ!»

Те се върнаха по Калимановия път, за да излязат пак на Царев друм. Сега не се безпокоеха от среща със стражата: при виждането на княза тя щеше почтително да ги пропусне. Но тя се не яви. Снегът бе престанал да пада. През белезнявото було на небето месечния мътен кръг се показа премрежен и слабо освети с лучиста дрезгавина заспалия град. Светослав от Царев друм побърза да иде в двореца — той и така бе закъснял. Като му свали стражата подвижния мост, той мина. Богор с Гърдя се върна назад към Балдюви, за да успокои болярите и Фросина. Когато приближиха домът на бана, видяха, че другата улица, що иде от полите на Орлица, бе почерняла от хора. Те полека идеха към Балдювата порта, като една бавна и фантастическа процесия от призраци, и влазяха в двора. Той скоро се напълни, защото хванаха да се трупат пред вратнята. Това ставаше в пълна тишина, а постланата със сняг улица съвсем умъртвяваше лекия шум, що правеха обутите в цървули нозе на опълченците.

— «С нами бог, юнаци!» — обади се Богор.

— «С нами бог» — отговориха му и ги пропуснаха към портата.

XXXIII

НЕУЛОВИМИТЕ В ПЛЕН

Нужно е да се върнем малко назад, в полите на Трапезица, в Годеславовата къща, дето произхождаха събития, яко свързани с това предприятие за нападане въз Царевец.

В минутата, когато уплашеният Никанор търчеше с Фросина към Балдюви, от един западен прозорец на Годеславовата къща Радоил гледаше внимателно към полите на Орлица.

От един час той стоеше на това място и гледаше там. Той чакаше да види да светне огън въз високия бряг на Янтра. Тая светлина щеше да бъде условния знак, че опълчението влазя в града.

И действително, по едно време там, над високия бряг, се светна. Тогава Радоил слезна в долния кат на къщата. Той беше пълен с негови другари.

— Момчета, светна се на брега, нашите братя влазят в Търново — каза той.

Юнаците се застягаха за тръгване. Радоил отдели четирийсет души и ги раздели на четири отряда. Тия четири отряда щяха да пазят отвън четирите порти на Царевец. Не трябваше да се оставя никакъв свободен изход на татарите. 20 души прати за стената. А той с осталите си 60 души другари щеше да се присъедини към Балдювата дружина, която нападаше Великата порта.

Отрядите мълчешком излязоха.

Току-що се готвеше и той да излезе със своя отряд, изпращан от Годеслава, яви се Никанор, твърде разтревожен. Той обади с уплашен глас онова, което бе обадил по-рано и на Фросина. Бедният монах, за да дойде по-скоро до митрополията, бе се спуснал по отвесната урва и прегазил ледената Янтра. В двора на митрополията той видя, че сънливият возач бе се забавил с впрягането на колесницата, и в голяма неизвестност какво ще направи князът, не се бе стърпял и бе се затекъл до Годеслава да съобщи и нему за великата опасност, що заплашваше делото. Той биде твърде зачуден, когато видя на двора Радоила и други въоръжени хора.

Известието порази Годеслава и Радоила.

Без да чака повече, Никанор излезе.

— Ужасно! — извика Годеслав, цял разтреперан.

Но Радоил веднага съобрази какво да прави.

— Станко, Иване, тичайте по-скоро към митрополията, причакайте патриарха и му прережете гръкляна.

— Как? — извика ужасен Годеслав.

Но Станко и Иван изскочиха вече.

Смелите разбойници фукнаха из улицата и скоро минаха Владишкия мост, за да идат към митрополията. Внезапно татарската стража, която бе спогнала Светослава и Богора и бе изгубила дирите им, дорде да мине моста да ги гони из махалата под Трапезица, мислейки, че върви по тях, тя ги съгледа и им извика да стоят. При тая ненадейна и опасна среща Иван и Станко се стреснаха, па се повърнаха назад, за да се притулят в тъмните улички. Стражата ги спогна. При всичката бързина, с която тичаха, татарите, също привикнали на бърз ход и леки като кошути, ги наближаваха и им ревяха да спрат. Иван беше в отчаяние, луд гняв го облада. Той престана да припка и като измъкна големия си татарски меч, устреми се въз гонителите си. Те бяха осем души. Стана отчаяна битка. Няколко татари паднаха. Иван си пробиваше път с меча, незакачен още. Ненадейно той изохка болезнено. Един татарин заби копието си в плешката му. Ударът беше тъй жесток, щото Иван падна в снега в несвяст. Станко, ранен на няколко места, безсилен вече да се брани или напада, поиска да избяга, мислейки, че другаря му е убит. Но един татарски нож го повали на земята. Навалиха Станка осталите татари, за да го довършат; ала един от тях, началникът им, възпротиви се да го сечат и да похабят дрехите му, които бяха нови, и заповяда да го завлечат в една ближна фурна, която гореше, понеже през резките ѝ се виждаше светлина. На заповедта им вратата се отвори. На мъжделявата светлина на едно кандило те го разгледаха и видяха, че е още жив. Бръкнаха в джобовете му и извадиха шепа пари, друг му взе шапката от скъпа кожа, началникът усвои сабята му. Внезапно той извика учудено: в Станка позна един от Радоиловите другари! Той го бе виждал в станът. Един от опасните и неуловими разбойници беше в ръцете им. Сигурно и другарят му беше Радоилов другар. Излязоха да го видят. Иван бе се свестил от получения удар и току ставаше, за да бяга. Хванаха го. Възрадван, че ще получи от хана голямата обещана награда, началникът на стражата заповяда да турят на черга Станка и да го носят в Царевец, а Ивана други поддържаха под мишници да върви.

След няколко време северната порта се отвори и вътре бяха вкарани двамата ранени разбойници.

XXXIV

ПИР

Пирът се бе захванал, когато Светослав пристигна в двореца. Той се извини на хана чрез внезапното поболяване на жена си. Мястото му до хана обаче бе запазено и той седна на трапезата.

Пирът ставаше в широката трапезария на палата, дето по-рано видяхме Смилеца, че пирува с болярите.

Чоки седеше начело въз престола си с позлатени левски лапи. Два реда татарски велможи седяха пред него, при тях няколко български, и всеки на мястото, което му даваше чинът. Също, както беше дворцовия етикет при Смилеца.

Разликата между онова пиршество и сегашното беше, че тогава то се оживяваше от весели и свободни разговори, на които сам царят даваше повод, а сега всички бяха неми. Трябваше ханът да попита някого, за да отговори със страхопочитание.

Той повече се разговаряше тихо с деспота. Светослав се държеше при него свободно и с достойнство, като с равен на себе си.

— Как са работите? — попита Чоки.

— Всичко е в реда си, твое величество.

— Не е всичко: доде не уловим оня нехранимайко, не е всичко в реда си.

Чоки подразбираше Радоила.

Той продължи разсърден:

— Когато всичко мирува, само той пакости. До днес стотина мюсюлмани е погубил тоя звяр. И да кажеш, защото са мюсюлмани — не, нали служи и на нас? Все за тая му пуста Славка гинат хората ми. . . И какво има от една жена, та се е толкова разбесувал? Няма ли други? Не давах ли му и там най-хубавата си робиня?

— Той е бясно куче — каза Светослав.

Чоки помисли.

— Най-после. . . поврага — да му върна жената, само да патаса.

— Не, господарю, това не бива — каза Светослав.

— Защо?

— Казах ти: ще покажеш слабост. Ще помислят, че си се уплашил от него: А ние държим в покорство тоя народ не чрез силата, а чрез страхът от твоето могущество.

Чоки климна утвърдително.

— Това е право. После. . . и аз привикнах с тая гявурка. Истина, тя все тъгува за оногова. . .

Виното се разливаше обилно и лицата ставаха пияни. Защото у татарите, някога познати по своята груба мюсюлманска въздържаност и прости нрави, войните, грабежите, съприкосновението с покварените християнски народи бяха внесли елементи на нравствена развала и разпуснатост.

Чоки също беше пиян.

Той бе наследил бащината си страст през старини към излишно употребление на вино. Като у Ногая, и у него това извикваше жажда за кървави зрелища.

Но сега той се намираше в по-невинно разположение.

Чоки пи, избърса си малките черни мустаци, па подзе:

— Ти се забави одеве и затова не знаеш приятната новина, която получихме.

— Какво? — попита Светослав.

— Дойде ни известие, че хилядо мои конници са пристигнали при малки Никопол. Алайбег ги изпратил бързо. Другата войска остала малко по-назад. Вика се, утре вечер ще бъдат тука конниците.

Тръпки минаха по Светославовото лице.

— Вече ще можем да бъдем спокойни — каза Чоки,— а то от няколко време се усещам тука като в небрано лозе. . .

— Напразно. Смилецовите привърженици са безсилни, а главните боляри са наши. . . На нашите боляри давай, и ги имаш.

— Ти пари, а аз служби. Моите татари се чумерят... Но няма как, трябва да си ги придобря. Защо не дойде Балдю?

— И той, и другите, те не могат да ядат блажно — нали е постен ден сега? Те ти се и извиниха. . .

Чоки извика към слугите:

— Свирачът!

След малко време влезе отляво един възрастен мюсюлманин със зелена гъжва, в сини сукнени шалвари, обточени със сърма, със саз в ръка. По носията и по лицето, което нямаше татарска чернота, а беше доста бяло и дългнесто, познаваше се, че не е татарин. Той беше турчин от Мала Азия, на служба при Чоки, в качество на придворен музикантин.

Веднага турчинът засвири със сазът.

Зачуха се тънки, мелодични звукове, пълни с таинствена тъга и сладострастна умора. Те се лееха плавни и сребристи, издигаха се нежно, понижаваха се сладостно, сипеха се на кристални рулади, та пак да се издигнат с чаровна руйност. Това бяха въздишки на любов, кликове на ранено сърце, молебни позиви и сълзи повелителни на жаждуща любовни прегръдки душа.

Събранието слушаше омаяно. Чоки, зяпнал във възторжен захлас, гълташе кристалните звукове на мелодията.

«Защо се бавят? Какво се е случило? — мислеше си безпокойно князът. — Хлав не иде още. Дали Радоиловите другари не са успели още да се прехвърлят през стената? Или Темир на последния час се разколеба, измени или бегà?» И като се преструваше, че слуша свирача с внимание, той все поглеждаше към вратата.

А Хлав не идеше!

XXXV

ЧОВЕШКИ МАШАЛИ

Влезе Азатин и бързо отиде до Чоки.

— Що има, Азатине? — попитà той началника на гарнизона.

— Радостна новина — каза Азатин; — двама от Радоиловите другари са хванати в плен и сега са в крепостта.

— Вай! — извика ханът.

— Донесоха едного в черга. Стражата го наранила лошо. И другият е ранен. Аз ги познавам: и двоицата бяха в нашия стан.

— Слава на аллаха! Паднаха ми двама от тия мръсни неверници. Но ти казваш, че са тежко ранени? Може да умрат тая нощ?

— Поне единият може да умре, той е сега в несвяст.

— Аман, аман! Не искам да умира ни един. Искам да ми изплатят всичките дългове, свои и на другарите си.

— Тогава какво заповядваш?

Чоки помисли, като си бараше черната рядка брадица.

— Да ги качим на колове, да ни се похилят на двора.

И лицето му се озари от зверско задоволство.

— Това е и моята молба, господарю. Човешкия ум още не е измислил мъки, достойни за тия злодейци.

— Тогава върви и направи.

Азатин тръгна.

— Чакай — спря го Чоки; — друго стори: нека ни посветят на двора. Виж, тъмно е там.

— Разбрах. Това е много по-весело.

И Азатин бързо излезе.

Чоки дойде при Светослава весел.

— Деспоте, двама Радоилови другари са наши пленници.

— Как? — извика поразен Светослав.

— Слава богу, и другите ще ни дойдат на ръка. — Той му разказа какво е научил от Азатин бея.

— Що гледаш тъй втрещен? Ти като че не вярваш?

— Да няма някаква грешка тука?

— Няма грешка, деспоте: аз заръчах да ни ги покажат. Ти сам ще ги видиш и с двете си очи. Те и двамата били в лагера ни.

Светослав правеше неимоверни усилия да потули тревогата си. Той не знаеше как са хванати тия Радоилови другари и се боеше от зли последствия. Той каза:

— Тогава нека бъде прославен аллаха!

И за да задуши вълнението си, като вдигна недопитата си чаша, прибави;

— Пия за здравето на моя славен господар!

И той я гаврътна. Но виното не минуваше в стиснатото му гърло. Той с голям труд успя да го погълне, едвам се удържа да го не изблюва.

— Не си майстор още, шуренце — каза му усмихнат Чоки.

— Мене ме поболява глава — каза князът, като се хвана за челото.

— Сега ще имаме едно ново развлечение и от него ще ти мине болката — каза ханът и отиде при други велможи.

Светослав си облегна челото до студеното стъкло на прозореца, като да го разхлади, но очите му жадно се извръщаха към вратата. Студен пот обливаше лицето му. Сърцето му се свиваше от тайни страдания за съдбата на Радоиловите другари. При тия страдания се прибавяха и грозните безпокойствия за изхода на делото. Терзанията му бяха неизразими. И той трябваше сега да се преструва, да се показва спокоен, трябваше да изглежда весел, за да не възбуди подозрение! Той чувствуваше, че няма човек, който да обладава такъв героизъм, какъвто се налагаше нему сега.

Но ханът му махна да дойде при един от прозорците, що гледаха към двора. При тях сега се бяха навалили всички татари и някаква червена светлина озаряваше злобно засмените им лица.

Светослав се приближи до хана и погледна към двора.

Косата му настръхна.

Той видя на двора, привързани на горните краища на два забити стълпове, двама человека, увити с катраневи толуми, и под всеки бе накладен голям огън.

Тия нещастници бяха Иван и Станко.

Пламъците се заувиваха около телата, гъстък, осветлен дим обгръщаше стълбовете. Иван и Станко се запалиха и горяха живи. Никакъв глас не изскачаше из устата им; само очите им се изпулваха или затваряха под действието на адските страдания, мускулите на лицата им се свиваха в ужасни и грозни гърчове. Светослав в ужас замижа от това зрелище.

— А! Те ли са същите? — попита го усмихнато Чоки. — И аз ги познах. . .

Той извика да донесат вино. Взе своята чаша, а друга подаде князу:

— Пий, шуренце.

Светослав взе чашата.

— Живей, господарю!

И той пи.

Чоки го погледна особено.

— Светославе, жаля те. Деспот те направих, а деспотство нямаш. Заклевам се в аллаха и в неговия пророк Мохамеда: напролет ще ида в гръцкото царство и ще завладея за тебе едно княжество.

— Ти си много милостив, господарю.

— Деспоте, бледен си — каза Чоки, като забележи голямото пребледняване Светославово; — стреснаха те живите машали? Слаба душа има в твоето мъжко тяло. . . Иди, шуренце, си залей главата със студена вода.

Светослав, бледен като стена, мина пак край първия прозорец и погледна крадешком в нощта.

Дворът сега бе пълен с любопитни татари от ханската стража. Те гледаха машалите. Лицата им зловещо се хилеха под страшното сияние. Сегашната ханска стража състоеше пак от триста души татари, но пеши. Чоки бе още в началото заменил с тях конниците, защото липсваха помещения за толкова добитък. Но тези татари бяха ратоборни войници, сляпо предани, фанатици кръвожадни.

XXXVI

ЗЛОВЕЩО ПИСМО

Един дворцов служител, татарин, влезе в трапезарията с едно писмо в ръка, поклони се и го даде на хана.

— Кой го даде? — попита ханът.

— Някой гявурин го подал за тебе на стражата при подвижния мост, а тя го препратила. Било много спешно — отговори татаринът.

Ханът позна, че писмото е написано по български, смигна на придворния тълмач, един стар куманец, тълмач и при Георгя Тертера, и му заповяда да го разпечати и преведе на татарски.

Съдържанието на писмото беше следнето:

«Високославний господарю,

Един предан твой поданик ти съобщава, че тая нощ тръгва от манастира «Св. Троица» една Светославова войска от около хилядо души с намерение да удари и превземе Царевец, додето ти безгрижно пируваш и бранителите на крепостта нехайно дремят, и да прогласят за цар деспота Светослава, който ти копае тайно гроб. Вземи мерки. Вождът на бунтовниците е сега на трапезата ти. Бог да закриля главата на нашия славен господар!»

Писмото нямаше подпис.

Като изслуша, Чоки доби суров вид. Той погледна Светослава. После климна на Азатин бея и когато дойде, той му съобщи съдържанието на писмото.

Азатиновият поглед светна страшно.

— Вдигни веднага на крак цялата стража и посрещнете със стрели от кулите и от стените гявурите, ако наистина се явят.

— А деспота? — попита началникът на крепостния гарнизон, като потърси с бърз поглед Светослава. Но той беше изчезнал.

— Стигни го и го затвори, доде видим вярно ли е това писмо. Ако е вярно, отсечи му главата и я забучи на прът въз стената, та да поздравят гявурите царя си.

Чоки предполагаше, че бунтовниците с пристъп ще превземат Царевец, дело невъзможно и немислимо.

През ума му не мина, че измяна ще им отвори Великата порта. И той се усмихна презрително, па се затече и влезе в другите врата, за да си вземе оръжието.

Азатин излезе на пруста, сподирен от оръженосци, но Светослав беше слезнал из стълбите и се изгубил.

Защото Хлав бе се показал на вратата и му направил таен знак. Случаят го спаси навреме.

Азатин счете за по-спешно да събуди дворцовата стража и се спусна към жилището ѝ, а прати да кажат при портите да не пущат княза навън.

А в това време Светослав и Хлав бързо излазяха из вратата на вътрешната ограда на палата и отиваха към стената, що се издига срещу «Св. 40 мъченици».

Там куп хора се гушеха в мрака.

— Елате по мене. Темире, върви напред.

Радоиловите другари последваха княза, той ги поведе бързо по посока на Великата порта, чиято грамадна кула стърчеше черна и страшна в нощното студено небе.

XXXVII

ЦАРЕВЕЦ ПРЕВЗЕТ

Додето произхождаха тия събития в двореца, станали в продължение на един час, който се стори Светославу дълъг като един век, извън Царевец станаха други работи.

Опълчението чакаше сгушено под стрехите на улицата, що извождаше от Царев друм.

Нетърпението им растеше. Те тупаха с краката си земята, за да ги стоплят.

Минутите им се виждаха безкрайни.

На двата края на тази улица беше поставена стража, за да попречи на нощната градска стража, при случайното ѝ появяване, да влезе в улицата, като я избие.

Воеводата на опълчението, Балдю, очакваше с нетърпение Радоила с шейсетте му юнаци. За да не привлече вниманието на стражата пред Великата порта, той нямаше да мине през Калимановия път, едничкият, който извождаше от долньо Търново на Царев друм и Нов град, а щеше да заобиколи зад Трапезица и да мине Янтра по дървения мост, който отстоеше на значителна далечина от столицата. От това произлезе забавянето.

Най-после Радоил се появи с дружината си. Той потърси бързо Балдя и му пошушна:

— Ивана и Станка ги улови нощната стража.

Банът потръпна при тая вест.

— Не безпокой се: те, както и да ги мъчат, няма да ни издадат.

И той му разправи накратко историята.

Внезапно в множеството произлезе шепот, то отваряше някому път.

Появи се Хлав запъхтян и отиде при вождовете.

— Готово — каза той.

— Всичко благополучно? — попита Балдю.

— Великата порта е в наши ръце и мостът е вдигнат. Пазачите избихме. . . Но падна Темир.

— Юнаци, напред! — извика Радоил.

— Победата е наша, момчета! — извика радостно Балдю.

Тия думи хвърлиха ентусиазъм в душите на ратниците.

Скоро излязоха на Царев друм. Оттам се видеха на палата всичките прозорци осветлени. Въздухът на двора бе също осветлен от червеникавата зара на живите машали.

Радоил и Балдю поведоха смело ратниците по спуснатия подвижен мост на Просечен камък, между двете кули, сега глухи, минаха през първата порта, оставена отворена, минаха безпрепятствено и Великата порта, като някъде краката им стъпаха в татарски трупове, и се найдоха в оградата на Царевец.

Там опълченците, по условения знак, запалиха стиски сухо сено и ги увряха под ниските стрехи на първите здания. Те пламнаха. Тогава въздухът се процепи от страшния рев на това въоръжено множество, което с голи мечове се впусна напред из уличките, що водеха към палата.

В току-що разбудените по Азатиновата заповед татарски войници, при тоя пламък и при тия ревове, настана паника. Захвана се щуряне и бяг. Изненаданите татари не мислеха да се бранят, те гледаха само да се укрият. Но огънят и димът ги гонеха от къщята. Обезумели от ужас, забравили оръжие, те се увираха под стрехите, търсеха изход, но се наръгваха на мечове и копия. Някои се хвърляха за спасение от западната стена, която беше ниска отвътре, и се сгромолясваха в пропастта под нея. Българите с остървение сечеха де кого завърнеха. Смутнята и ужасът растеше. Кръвта се лееше. Диви ревове ехтяха. Ратниците напредваха нагоре и оттикваха татарската тълпа към стените на палатската заграда. Там татарите сега бяха се събрали в гъста колона, предвождани от Азатин бея. Българите се хвърляха като левове. Татарите тук мъжки се бориха, въодушевлявани от предводителя си. Стана кървава битка, но тя трая само четвърт час: татарите се пръснаха в бяг. Азатин бей се изгуби някъде.

В тоя миг вратата на оградата се отвори и Светослав се появи там с обнажен меч.

— Юнаци, влазайте вътре! — извика той.

Ратниците нахълтаха във вратата, но само ония, които чуха. Повечето продължаваха да гонят татарите из тесните улички и да ги убиват безжалостно. Бежанците търсеха изход из другите порти на Царевец, но извън тях ги очакваха мечовете на Радоиловите другари.

Между това ужасът растеше. Виковете на борците, плачевни вайкания на жени и вопли на умиращите разтърсваха Царевец в основите му. Пламъците се усиляха. Старите дървени къщици рупваха като хартия; дървета, гвоздеи, милиони искри хвърчаха из нажежения въздух. Горяха и голите вейки на овошките.

И в двора на палата беше същата смутня и ужас. Слуги и войници падаха под ударите. Машалите горяха още и озаряваха тая касапница. Стълповете, на които бяха горели Иван и Станко, се запалиха и паднаха от тежестта на бремето си. Полуовъглените трупове лежеха на снега неузнаваеми. Очите бяха широко отворени, като че гледаха с наслада делото на отмъщението. Когато Радоил и дружината му познаха своите другари, те дойдоха до луд бяс.

— Чоки, Чоки, главата на Чоки! — извика обезумелият Радоил, като се изкачваше по следите на Светослава и Балдя. Бунтовниците ги последваха, притискаха се на стълбата, жедни за нови жертви в палата.

Когато се озоваха в трапезарията, там нямаше хана. Няколко остали там татарски велможи, примрели от страх, паднаха на колене. Радоил ги скълцà. Двама се хвърлиха от прозорците.

Хлав дойде и пошушна на княза:

— Ханът е при сестра ти.

— Елате с мене — каза Светослав.

Влязоха в Еленината стая, която му се отключи при първо извикване.

Там беше Елена и други жени от харема. Последните, сгушени в ъглите, бледни, трепереха. Славка я нямаше. В дъното стоеше Чоки.

Елена падна на колене пред брата си.

— Не го убивай, брате! Заклех му се да измоля живота му.

— Чоки е само пленник мой — издума той, па се приближи до хана и го изгледа. Било присъствие на духа, било покорство пред съдбата, било втрещяване, но Чоки беше привидно спокоен. Лицето му имаше ледното изражение на пълна безучастност към онова, което става.

— Закарайте в крепостта хана! — заповедà Светослав. — Зетю, не се страхувай, живота ти подарявам.

Чоки коленичи безмълвен и му целуна полата.

Изведоха го под началството на Хлава.

Между това Радоил и бунтовниците изтребваха безпощадно татарските велможи, скрити в другите покои на палата, след като разбиваха вратите им.

Подириха такива и в престолната зала.

Там нямаше никой.

Светослав се подаде с Балдя.

Балдю посочи престола.

— Сега калта от него се изми — каза той.

Навън бунтовниците ревяха, пияни от победата. Пламъците се издигаха високо и застрашаваха да запалят и самия палат. Топившия се по покривите му от горещината сняг се изливаше на чучури от стряхата.

Светослав се показа на трема.

Като видяха княза, бунтовниците го поздравиха радостно. Зачуха се викове:

— Да живей цар Светослав!

Навън целият град, събуден от пожара и врявата, се стичаше към Царев друм и влазяше през свободно отворените порти в Царевец. Народът изпитваше луда радост. Дворът се напълни. Стотини гласове извикаха Светослава да слезе на двора. Той се появи между народа.

Тогава настана нещо нечуто. Влезлият народ, между който имаше стотина жени, навалиха се около княза, притискаха се да го удушат от луда радост и любов. Някои му целуваха ръце, други плачеха. Той сега беше бог в туй множество. Гърмяха безчислени гласове:

— Да живей цар Светослав!

Внезапно целият народ обърна очите си към каменната стълба. На нея излазяше сега Радоил, ужасен, триумфален, оплескан от татарска кръв. Той държеше на гърдите си като дете Славка и я сваляше надолу.

Зарева народът радостно при тая необикновена гледка, запляскаха с ръце възхитени, поздравлявайки героя и булката му.

XXXVIII

СЛЕД ПОБЕДАТА

Съмна се най-после.

Тая съдбоносна сутрин беше като вчерашната: мъглява и студена. Само сняг не валеше.

Но Търново ликуваше.

Татарската власт бе унищожена. Татарите в другите градски крепости и в околността бяха избягали. Чоки бе в затвора на Балдуиновата кула, а силната му стража почти избита.

Слуги и войници извлачаха татарските трупове от Царевец и ги хвърляха от източната стена в Янтра, която ги отвличаше бързо; други миеха от кръв плочите на двора и дъските в палата.

Светослав сега беше пълновластен господар на Търново и България.

В една стая на пустата досега патриаршия беше доведен Иоаким и заключен. Силна стража пазеше пред вратата му.

Той беше изкаран още сутринта по Светославово разпореждане из избата, дето го бяха хвърлили.

Старецът знаеше вече за извършения преврат, за пълното възтържествуване Светославово. Поразен от скръб и ярост, той ходеше из стаята си и устата му произнасяха проклятия.

Следобед Светослав дойде в патриаршеския палат и влезе при затворника.

Като видя Светослава, упоритият старец го устрели с гневни очи.

— Иоакиме, ти си в мои ръце сега. Твоето гнусно опитване да ни издадеш ти изкопа ямата — каза Светослав.

— Анатема! — изговори патриархът с разтреперан глас.

— Твоите проклятия и твоите благословии за мене

не струват нито един бан. Но аз искам да те накажа, като те накарам пред целия народ да ме венчееш на царството. След това си свободен. Това го искам.

— Окаяний безумнико, няма да дочакаш това чудо!

Светославовото лице се изкриви от гняв.

— Старче, не изпитвай търпението ми! — извика той, като трепереше цял. — Помни, че аз съм вече български цар и твой повелител. Имаш пет дена да помислиш. — И Светослав го остави.

XXXIX

СЪДБАТА НА ЧОКИ

Патриархът отказа да венчее Светослава.

Коронясването обаче стана в храма на св. Димитрия тържествено.

Три митрополита: търновският, червенският и преславският, извършиха обряда при стечението на безчислен народ.

Три дена траяха веселбите в палата и в града.

Областите заизпращаха изявления на радост и преданост към новия цар, освободител на отечеството.

Татарската войска, която идеше към Търново, биде поведена от Азатин бея назад, като довършваше опустошението на Добруджа, през която бе минал по-рано.

Светослав не предприе нищо против тая сган и я остави да си иде: той сега бе твърде занят в столицата си.

Недоволните от новото положение боляри един по един минуваха към Светослава.

Едно малцинство от тях остана само привързано на гърците скришно. Най-опасният от тях, Иоаким, беше безвреден. Той бе в затвор.

. . . . . .

Мина месец от възцаряването Светославово.

Чоки все лежеше в тъмницата на Балдуиновата кула.

Елена беше взела повторна клетва от брата си, че ще пощади живота на Чоки. Тя сега живееше в палата като вдовица. Новата царица Фросина се настани в гор-

ницата ѝ. Двете жени живуваха дружно, но Елена беше скръбна. . .

Положението ѝ беше трудно. Дадена от баща си за жена на татарина, по политическа необходимост, тя видя, че с унищожението на Чоки се туря край и на нейното царствено робство. Но добра и милостива, тя жалеше озлочестения си мъж и два пъти го бе посетила в тъмницата му. На неговите молби да му измоли свободата от брата си и да се върнат двамата във владенията си в Русия, тя бе обещала първото; за второто бе му обявила, че тя иска да остане в отечеството си.

И Светослав се чудеше как да постъпи с пленника си. Чоки беше вече безвреден, войската му, що се бе върнала назад — пръсната от Токтая, и владенията му обсебени от тоя победител. Светослав не виждаше прочее нужда от смъртта на Чоки. Той склони най-после на Еленините молби и реши да го пусне и препрати отвъд Дунава.

Елена прати да обадят на мъжа ѝ за царевата милост към него.

На сутрешния ден имаше болярски съвет в двореца. Съвещанието беше развълнувано. Новини бяха дошли, че Андроник, по повторното искане на някои боляри, праща из Солун десетхилядна войска под началството на Радослава да навлезе в България и да тури на престола Михаила,синът на Константина Тиха, който идеше с друга войска. Привържениците Смилецови в Търново, подир изчезването Смилецово, както казахме, бяха одобрили за претендент Михаила, като произходящ от царски род и със законно право на престола.

Сред разгара на разискванията, протокелиотът оби ди на Светослава, че е дошел пратеник от хана Токтая.

Въведоха веднага пратеника. Той се поклони и подаде Светославу писмо от хана си.

Светослав кимна на татарина да излезе и даде на тълмача да преведе писмото. То казваше:

«До високославния български цар Светослава от великия властелин на татарите.

Привет от мене, царю на българите и гърците. С радост приех известието за твоята велика победа над сина Ногаев и те хваля, и те поздравлявам. И научих се още, че тоя Ногаев син ти го държиш в палата си, понеже е твой зет, без да гледаш, че той е мой враг и в

дълбочините на сърцето си храни опасни мисли за мене. И ето защо ти пиша, славний царю на българите и гърците, и те моля да сториш да изчезне от лицето на земята Ногаевия син. Това ти пиша, защото желая сърдечно да бъдем приятели и да не ми се събират бръчките на гнева по челото против тебе. И като призовавам божията милост въз главата ти, очаквам твоя мъдър ответ.

Хан Токтай.»

Сутринта татарският пратеник, придружен от войниците си, тръгваше назад с писмо и с дарове до хана.

В дисагите на един кон бе обсолената глава на Чоки!

По решението на болярския съвет двама евреи джелати бяха удушили през нощта пленника и после отрязали главата му.

Тя сега отиваше в Крим като откуп за безопасността и мирът на държавата.

XL

ПАТРИАРХЪТ

Остаяше да се реши съдбата на Иоакима.

Той все стоеше в патриаршията под стража.

Царят и болярския съвет няколко пъти разискваха как да постъпят с патриарха.

Най-после се взе решение да го прогласят за свален и да го изгонят из България.

По-строго наказание не намираха за политично да му наложат. Не трябваше да се дразнят духовете.

Във Византия за подобни и за по-големи престъпления не бяха наказвали по-другояче патриарси.

Иоаким знаеше това и затова запазваше своята вирогласвщина и надменност и в затвора си.

Два дена след получаването известие за иденето на гръцка войска Светослав влазяше при Иоакима.

— Твое светейшество, ти можеш да бъдеш доволен сега. Андроник те послуша и иде въз нас.

— Това исках — каза Иоаким, който бе научил вече от стражата новината.

И една ехидна усмивка мина по сухото му лице.

— Кой вика гърците? — попита Светослав, като го стреляше с очи.

— Не знам.

— Аз знам: ти!

— Може би.

Светослав трепереше от глух гняв.

По Иоакимовото лице играеше тихо злорадство. Той вътрешно тържествуваше.

— Слушай, Иоакиме, кой вика гърците?

— Аз. Аз писах на Андроника.

— Защо?

— На трона преди тебе има право Михаил Тихо. И както видиш, това право той ще подкрепи добре. . .

Светослав го гледаше остро, като пазеше ледено лице.

— Ти направи две предателства против отечеството! поиска да ме предадеш на Чоки и вика Андроника!

— За тебе са предателства, за мене — дълг, изпълнен към отечеството.

Бърните Светославови потрепераха.

Иоаким гледаше надолу и бързо броеше броеницата си.

Влезе Богор.

— Хвърли тоя старец из прозореца!

Богор поиска да преграбчи стареца.

— Ще ти изсъхнат ръцете, злодеецо! — извика той, като се дръпна. Светослав направи знак Богору да чака.

— Иоакиме, само едно нещо ще те спаси: пиши веднага пред мен писмо Андронику да спре войските си, като му известиш, че българския народ е избрал мене, законния наследник, за свой цар.

— Аз? Никога!

Ярост пламна по Светославовото лице. Той гледа няколко време неподвижен Иоакима.

— Богоре, ела.

И те излязоха.

Иоаким остана сам.

Той беше доволен от поведението си. Гордата му душе тържествуваше, че не показа страх пред заплашването Светославово. Той знаеше, че най-голямото зло,

което може да го сполети, е свалянето от патриаршеския трон и заточението му в някой манастир или изгнанието му. И той беше готов на това, но нямаше да преклони врат пред ненавистния Тертеров син.

Светослав свика бързо болярски съвет.

Съветът с вишегласие реши патриархът да бъде наказан със смърт. Предложението беше Балдюво.

В тия опасни за независимостта на държавата времена трябваше да се даде страшен пример, ударът на правосъдието да бъде жесток и неумолим.

Но на всички боляри ставаше гроза при мисълта да се обагрят ръцете им с кръвта на един патриарх. Това никога и никъде не бе ставало.

Решиха тогава да бъде хвърлен от Лобната скала.

XLI

ЛОБНАТА СКАЛА

По пладне войници изкараха Иоакима из килията му и го поведоха към североизточната порта. Извън портата се спущаше стръмна урва към Янтра. На горния край на тая урва се подаваше като нос една скала. Тя стърчеше високо над пропастта, в подножието на която реката шумеше зловещо. Сега там в един вир се клатушкаха няколко болярски трупове, хвърлени вчера оттук. От тая скала се хвърляха важните държавни престъпници. Тая заран оттам беше хвърлен Михаил, у когото хванаха Андрониковото писмо, и в това писмо бяха видели, че Иоаким го е просил за военна намеса в полза на Михаила Тиха.

Двама джелати евреи чакаха там.

Прекараха Иоакима през портата и го изведоха на скалата. Той пребледня. Но той не вярваше, че наистина е решено да го бутнат оттука. Той мислеше, че искат само да го сплашат, за да склони да напише искането до Андроника писмо.

И тая мисъл го ободряваше. Неговото малко тяло се открояваше в снежната белина на южния склон на Гарван; ветрецът развяваше полите на расото му, коравите бели влакна над ушите му играеха на вятъра. Врани се

стреляха из пепелявото небе. Янтра глухо шумеше долу.

Насреща, в полите на Гарван, се трупаше вече любопитен народ.

Из него се носеше мълва, че Иоакима наказват за тайни споразумения с татарите, които изново викал в Търново. И народът негодуваше против стареца.

Тая мълва бе нарочно пръсната по Светославова заповед: викане татарите ужасяваше умовете; викане гърците не беше тъй престъпно. Гърците биваха викани и друг път и пак си отиваха, както при Ивана-Асеня III. Михаил Тихо имаше още много привърженици тук между боляри и народа, които разчитаха на гърците, и умъртвяването Иоакимово за такава вина би изгледало много жестоко и несправедливо, би раздразнило, би запетнило победата на новия цар. . . Но мисълта за ново татарско появяване докарваше настръхване.

И народът вярваше онова, което му казваха хората на двореца.[1]

Иоаким не извикваше никакво съчувствие.

Старецът стоеше на скалата бледен.

Две крачки зад него стоеха джелатите.

Няколко войника, изправени до портата с копия в ръце, гледаха втрещени на патриарха, чието малко тяло уединено стърчеше въз камъка.

Тълпата долу растеше на всяка минута.

Всичката ивица от долината между полите на Гарван и на бърдото Силофор и Янтра беше напълнено с народ.

Войници, калугери, дубровнишки търговци, няколко франки, евреи с пейи се размесяха с гражданите българи, които се разпознаваха по своите кожуси и черни овчи шапки.

Жени, млади и стари, някои с деца на гръб, се тикаха в това множество и гледаха да излязат напред; момичета и юноши се катереха по урвите, за да гледат по-добре зрелището.

И всичките очи се впиваха в патриарха, който се рисуваше чер и малък на камъка.

— Чувате ли, татарския цар викал: обещал да му

[1] И Пахимер, съвременник и летописец на тия събития, говори: «заподозрян у ж, че искал да предаде България на татарите».

предаде главата на Светослав! — думаше една жена на своите съседки.

Те се кръстеха.

— Де ли ще иде душата ти, старче? — казваше една баба, като гледаше патриарха.

— В дъното на пъкъла, но по-напред трупът му ще целуне дъното на Янтра — обади се един навъсен и дрипав технитар.

Разправяше се и другата, истинската история за Иоакимовото отиване в Царевец да предаде Светослава, но размесена с небивалици и фантастични притурки. Един ватах разправяше, че когато Иоаким влязъл в палата и зинал да говори на Чоки, внезапно езикът му се свързал и той останал със зяпнали уста; по тая причина Светослав се спасил от ханската мъст.

И за писмото му до Андроника се говореше, но тоя грях за търновци стоеше на второстепенно място. Важното беше измяната му в полза на татарите, а за нея нямаше прошка ни от бога, ни от хората.

Из пътя, който извиваше по полите, а после по хълбока на Гарван, върволици пътници, пеши и с коне, бяха спрели, за да видят оттам какво ще стане.

Враните прехвъркаха над дола и грачеха безпокойно над човешкото гъмжило.

Пищяха деца, лаеха псета из него.

И трепет пробягваше по телата на зрителите, опулили очи към скалата.

Те измеряха с поглед пространството между нея и пропастта долу и трепереха.

Минутното участие в душите им веднага се задушваше от чувство на гняв и омраза към осъдения.

А патриархът стоеше на скалата, неподвижен и втрещен от студ.

Дръгливата му снага зъзнеше.

Джелатите стоеха зад него и му преграждаха пътя назад.

И той слушаше, слисан, разговора им, без да ги разбере. . .

Но по едно време той го разбра: джелатите говореха, че се очаква царят тука.

Внезапно неизразим страх го облада. Мисълта, че може действително да бъде хвърлен оттука, го вкамени.

Присъствието на джелати нехристияни доби грозно значение за него. . . Шеметната пропаст под него правеше да пъплят ледени мравки по снагата му. Той се озърна бледен, видя наоколо си лица безучастни или злобни, видя се безпомощен, безнадежден пред тая страшна смърт, която сега му се стори неизбежна, и се затресе от неизказан ужас. Не, той не искаше да умира! Животът беше тъй добър! Той искаше да живее. . .

На портата се появиха няколко боляри; след тях царски телохранители и после Светослав в царска багреница.

Високият му стан се рисуваше уединен в небето. Лицето му беше навъсено, погледът мрачен и зъл.

Иоаким се обърна към един от джелатите:

— Кажи на негово величество, че скланям да направя всичко, каквото желае.

Евреинът отиде при царя, поклони се и му предаде Иоакимовите думи.

Патриархът гледаше към тях.

Той видя, че лицето на Светослава не се измени, то си остана неподвижно и мрачно. Светослав размени няколко думи с болярите. Един даде на евреина една хартия и перо.

Това беше приготвеното за императора писмо за връщане войските си, което очакваше само подписа патриарховъ.

Евреинът подаде писмото на патриарха. Той нито го прочете, а го подписа с разтрепераната си дясна ръка на дланта на лявата.

Евреинът отнесе писмото на царя.

Светослав видя подписа на Иоакима, но лицето му остана студено.

Той каза няколко думи на джелатина.

Иоаким, разтреперан, с изпулени очи, чакаше да получи спасителния отговор от царя или знакът му. Джелатинът се върна и го приближи. Па внезапно с всичката си сила бутна го от скалата.

Патриархът полетя в празното пространство.

Тялото му се тръшна в урвата, отскочи, търкулна се пак и се плисна в мътните води на Янтра.

Светослав се прекръсти.

— Бог нека ме прости — каза той.

Долу в народа владееше гробна тишина.

Янтра бавно повлече тялото.

XLII

ЕПИЛОГ

Две недели минаха от това трагично събитие.

Всеки ден Светослав ловеше нови свои противници, привърженици на гърците и на Михаила Тиха.

И всеки ден се извършваха няколко смъртни наказания.

А през това време той усилено се готвеше да даде отпор на външния неприятел.

Събираше войски; болярите докарваха своите отроци въоръжени и ги присъединяваха към другите ратници.

Балдювата дружина тоя път беше седемстотин души.

Пантолеон отвори складовете си за нуждите им; Радоил, тройно уголемил четата, все от нехранимайковци, бивши другари негови в походите из Тракия, увеличи контингента на Светославовата армия.

Своеволният воевода отказа службата протостратор при Светослава и остана вожд на чета.

Светослав прати до вуйка си Елтимира в Крън, столицата му,[1] да му иска военна помощ, която му се обеща.

Новото царуване се захващаше при големи затруднения. Едвам съвзелата се от татарски страх страна се заплашваше от война, крамоли и от нови междуособия.

Но провидението бдеше над България и над съдбините на новия цар. Неприятелските войски се провалиха, преди да пристигнат до Стара планина. Михаиловата позорно се разбяга, невидяла още Светославови войници; а Радославовия десетохиляден корпус бе разбит от Елтимира.

Сам Радослав и тринайсет души гръцки велможи бидоха хванати в плен. Елтимир заповяда да ослепят Радослава и го прати в Солун при жена му. Тринайсетте

[1] Сегашния Карнобат.

гръцки големци изпрати оковани в Търново при Светослава, да постъпи както ще с тях. Тогава царят влезе в споразумение с Андроника да му повърне заробените гръцки големци в замяна на баща си. Андроник с готовност прие предложението, извади из тъмницата Георги Тертера и с подобающите почести го изпрати на сина му в Търново.

Светослав с голяма радост прие баща си, но го не задържа в Търново. Той го посели в една отдалечена област на България, дето го огради с големи почести и му обезпечи приятен и охолен живот. Но му не даде никаква власт. . .[1]

Светослав царува достославно още 28 години.

Първата половина от царуването му мина в успешни войни с гърците, а втората се измина в мир, от който българите отдавна бяха отвикнали.

Светослав умря на 1322 година. Той остави България заякнала и със заздравели рани от татарските нашествия, които вече се не повториха. Подир дългогодишните крамоли, трусове и преврати, на които Светославовото възцаряване тури край, държавата пак се засили и можа три четвърти век още да играе почетна политическа роля в Балканския полуостров.

Престола наследи войнствения му син, роден от Фросина — Георги Тертер II.

1902

---

[1] Пахимер посветява няколко интересни редове за това нещо. «Тертер обаче не е бил повърнат на бившия си престол, защото Осфентослас(Светослав), макар и да е изпълнил спрямо баща си напълно синовните си длъжности, като строшил неговите окови, обаче не е считал за благопотребно да го украси отново с отнетата му за себе си диадема;но определил за него, според както ни е съобщено оттам чрез един достоверен слух — област, дето Тертер прекарвал живот,препълнен с каквито иска удоволствия, но освободен от всякакво управление.»

ЛИТЕРАТУРА

Иречек

Пахимер

Кантакузен

Даниил, летописец сръбски

Хаммер

Голубински

Макушев

Последни страници из българската история от П. П-в (Български книжици, 1859 година)

и др.

БЕЛЕЖКИ

КАЗАЛАРСКАТА ЦАРИЦА

Романът «Казаларската царица» е отпечатан за пръв път през 1903 г., издание на Хр. Олчевата книжарница, София, 340 стр., 6000 тираж. За втори път излиза след смъртта на Вазов в том XXVI и XXVII от (*С* — И. В а з о в, Съчинения, т. I—XXVIII. София, Книгоиздателство на Ал. Паскалев, 1921—1922).

«Това беше през септември 1902 година.

Във вагона се запознах с един млад и образован човек, инженера В. Тодоров, който ми стана другар и мил събеседник дори до Търново.

Не знам как при разговора дойде дума за съдбата на една основна учителка в село Стражица, в Търновско, излъстена подло от един малък чиновник. Историята на тая учителка ме покърти, направи ми силно впечатление и дълго занимава ума ми, додето ми вдъхна мисълта да я взема за канва на един социален роман.

Тоя роман аз го написах на следующата година. Това беше «Казаларската царица». Там запазих главните черти на разказаното ми събитие. Измених само имената на героите, а събитието пренесох в измислено село «Казалар», в Шуменско» — разказва Вазов по-късно в специална статия «За «Казаларската царица» (Съвременни бележки)» (вж. т. 10, стр. 346—352).

А пред проф. Шишманов, повтаряйки накратко същото, писателят прибавя и още нещо — твърде важно за разбирането замисъла на романа, който може би не съвсем точно, но и не случайно нарича «социален»: «В тоя роман аз излагам главно своите

Сверяването на текста е направено от Славка Иванова. С нейно участие е подготвен и коментарът на чуждите и по-слабо познати имена, изрази и думи.

възгледи за човешкия дълг и за мисията на народния учител» (вж. Шишм, стр. 268).

И наистина върху сюжетната канава на «Казаларската царица» — историята на измамената учителка Цонка, разказана в съпоставка с една друга, идеална любов (между Милка и Бранков) — Вазов поставя в широк социален план редица важни обществени и нравствени проблеми: за моралната поквара, която не само се търпи от обществото и властимащите, но дори става най-верният път към успеха; за съвременната жена с нейното ново отношение към любовта и към брака; за трудния бит и твърде неопределено обществено положение на българските актьори и особено актриси; и както сам казва в цитираното признание — за човешкия дълг и за мисията на народния учител.

Но убедителен и въздействуващ в общото изображение на разядената от нравствена поквара и същевременно пропита от еснафски предразсъдъци българска действителност от края на миналия век, и тук (както впрочем в по-голямата част от белетристиката си на съвременни теми) Вазов е твърде безпомощен при идейно-художествената конкретизация на своите положителни идеали. Въпреки искреното желание на автора да се приближи към възгледите и психологията на новите поколения, повечето от основните герои на «Казаларската царица» са неубедителни или бледи и достойнствата на романа са главно в неговия критическо-изобличителен патос, в новите за българската литература картини от актьорския бит, както и в някои колоритни характери като актрисата Фотина Касапска и поп Деян.

«Подир излизането си на свят романът има успех, какъвто не предполагах. . . — разказва по-нататък Вазов в цитираната вече статия за «Казаларската царица». — Аз бях учуден, че за никое мое произведение не бях чул толкова одобрения, не бях получил из провинцията, от познати и непознати, толкова съчувствени писма с изражение на възхищение и благодарност. В много от тях се говореше за сълзи от умиление, пролени при прочита му. Романът се грабеше. В три-четири месеца се презполови, а след това се изчерпа и цялото издание. Преведоха го и на три славянски езика*.

За да не се вземе посочването на тия сухи факти за самохвалство, аз ще обадя и какво каза критиката. О (с малки изключения на обективни и правдиви оценки), тя бе свирепа към бедната «Казаларска царица», тя не одобри поне една запетая в нея!

* Чешки, хърватски и полски — бел. ред.

Яростта ѝ беше равна само с успеха на романа. Никой мой труд не беше подигал толкова злъчката на пишущата братия, на уязвените авторски самолюбия, с изключение по-после на «Борислава». . .

Според една статия в сп. «Мисъл» (1904, кн. 3) новият роман на Вазов бил посрещнат «с голям възторг от рецензентите на повечето наши вестници и списания». Но в действителност — както посочва и самият автор — положителните отзиви за «Казаларската царица», които намираме в периодичния печат от 1903—1904 г., не са толкова много. Неумерено възторжена е оценката, която ѝ дава в. «Обзор» от 30 авг. 1903 в статията на Кърджиев, откъс от която препечатва сп. «Българска сбирка» (1903, кн. 7). Твърде ласкави, но не лишени от критически бележки са и обширната рецензия на С. Спартански [Стилиян Чилингиров] в сп. «Българска сбирка» (1903, кн. 8), и отзивът на К. В[еличков] в сп. «Летописи» (1904, кн. 2). В органа на демократическата партия в. «Пряпорец» Велико Йорданов разглежда образа на Вазовия Чакалов успоредно със Страшимировия Балашев от повестта «На кръстопът» в напълно положителен дух. Малко странна смес от прекалено високи оценки и доста остри критически забележки е статията на Д. Т. Страшимиров във в. «Ден», според която, от една страна, «Казаларската царица» била «важна стъпка напред в развитието на романната наша литература» и «венеца» на авторовото творческо дело, а, от друга, в нея Вазов се изявявал като «един благодушен чичо», който шепнел кротко «морала на своите «чичовци»: «Момичета, любете, милички, ама пазете се: без венчилка не бива!»

Повечето от останалите литературно-критически отзиви, с които бива посрещната на времето си «Казаларската царица», са направо отрицателни и в редица случаи — дори безпощадно несправедливи, доколкото въз основа на действителните или мними слабости на романа отричат или омаловажават цялостното дело на Вазов. Две обширни отрицателни рецензии за «Казаларската царица» помества Благоевото «Ново време» (1904, кн. 6 — «Размътено блато», от И-в — и кн. 7 — «Съвременната българка по рисовката на Ив. Вазов в ром. «Казаларската царица», от Др. Друмев). Две още по-обширни и не по-малко отрицателни статии излизат и в списанието на д-р Кръстев «Мисъл» (1904, кн. 1 — «Казаларската царица», от Б. А. [Божан Ангелов] — и кн. 3 — «Новият роман на Вазова», от Стефан Минчев). Изцяло отрицателни са и рецензиите в широкосоциалистическото списание «Общо дело» (1903, кн. 1 — «Казаларската царица», от Гр.

Ч[ешмеджиев]), в толстоисткото списание «Лев Н. Толстой» (1903, кн. 9 — 10 — «Казаларската царица», от Б.) и в органа на широкосоциалистическия учителски съюз в. «Съзнание» (4 окт. 1903 — «Учител-чудотворец», от Фалк [Григор Чешмеджиев). Колко единодушни в отрицанието са тези критики от различни страни, може да се види от заключителните пасажи на рецензиите в две така коренно противоположни в идейно-естетическите си позиции списания като «Ново време» и «Мисъл». «В заключение: писателят не познава това поколение, което е искал да изобрази в романа си. Той само по слух и по случайни впечатления рисува безжизнени фигури и неузнаваеми неща, вместо живи хора и реални предмети. Ъгълът, от който гледа на света около себе си, е старчески-сантименталното настроение на един мъдър резонер-наставник. Това настроение характеризира и неговата поетическа индивидуалност днес. За художествената техника, за съвременното поетическо настроение и за новите идеи той е останал много назад» — пише Стефан Минчев в сп. «Мисъл». «И тъй, от казаното в тази статия за новия роман на Ив. Вазов излиза следующето: между него и живота почти на всички социални категории на съвременното наше общество се издига китайска стена, през която едвам долавя ехтежа на неговата блъсканица, но която по никой начин не му позволява да долови неговия вътрешен смисъл и логика. За него е недостъпен реалният психически живот, действителните чувства и идеи, пораждающи се всред глухата обществено-икономическа борба на различните социални категории. Затова вместо него той е надарил техните олицетворители в романа с други чувства и идеи, произходящи дълбоко от неговата еснафско-консервативна душа и не имащи нищо общо с този действителен идеал и чувствен свят» — в същия дух заключава И-в от сп. «Ново време». Но въпреки тези рязко отрицателни оценки, дори само фактът, че «Казаларската царица» предизвиква в печата така многобройни отзиви от представители на всички идейно-естетически направления, вече говори, че в нея авторът все пак е успял да постави важни проблеми на своята съвременност.

Особено често «Казаларската царица» е критикувана по два пункта: 1) Образа на Милка Хрусанова — една от двете централни героини на романа, — в който с неочакван за него ентусиазъм, но наистина не твърде сполучливо Вазов се опитва да предаде очарованието на новата, духовно еманципирана жена и 2) епизодичния по отношение на действието, но твърде възлов по отношение на идейните тенденции на романа образ на бившия народен учи-

тел Чакалов, отдал се на земеделие и просветителска дейност сред селяните и успял за 7—8 години да превърне «гуреливото и дрипаво» село Казалар в едно малко Елдорадо. Този фалшиво-тенденциозен герой— закъсняло ехо от народническите идеи, на чийто консервативно-утопичен дух Вазов всъщност винаги е бил чужд — е вмъкнат в сюжета на «Казаларската царица» твърде изкуствено — като една полемична реплика към социализма. И това с право раздразва прогресивните кръгове в България и особено учителството.

«Даже министърът на просвещението г. Шишманов, при внасянето на едни законопроекти в Народното събрание за възлагане на народните учители и стопанствени занятия, за подкрепа на идеята си, прочете в събранието главата от романа, дето се изображава дейността на Чакалова. За голямо мое удивление, само социалистите и народните учители ме охулиха за Чакалова, като тип невъзможен у нас, а между това тоя тип на народен учител, обикнат от народа, защото се слял с него и разбрал нуждите му, аз не го изсмуках из пръстите си. . .» — оплаква се Вазов в известното си интервю от 1905—1906 г. (вж. т. 10, стр. 366—367). А през декември 1911 г. по повод на поставената в Народния театър авторска драматизация на «Казаларската царица», която подновява забравените спорове около романа, той отново подема защитата на този герой, като обяснява подробно вложения в неговия образ призивно-дидактичен смисъл:

«Осъждан бях за типа на Чакалова — епизодическо лице в драмата — и при появяването на романа, и сега. Как, такъв народен учител, който държи сказки по селското стопанство, сам се занимава с него и се грижи за икономическия напредък на селяните — де го има по света? Има ли го в България? Възможен ли е? Това е нелепа измислица! Отговарям: да, има Чакаловци. Чакаловци са донейде германските народни учители, Чакаловци са особено датските народни учители, и трябва да считаме щастливи страните, които ги имат. Чакаловци имаше и у нас — когато пишех романа— в едно село в Добричко, в село Алдомирци в Софийско и другаде. Истина, те бяха не повече от четири-пет души, доколкото помня, но ги имаше. А може да ги имаме още и още повече. И ако ги нямаме, трябва да ги имаме, това беше и целта ми.

Аз храня всичкото уважение към народните учители, каквито ги имаме сега, защото те вършат велико дело в областта на народната просвета и заслужават горещите ни съчувствия за всичките несгоди на положението им, несгоди особено чувствителни

за хора просветени, загнездени в глухи села и лишени от често съприкосновение с културните центрове. Но една по-тясна връзка между тях и народа чрез съчувствено надникване в живота и интересите на последния, чрез внимателно отношение към мизерията на живота му, едно по-живо участие в неговия труд и съдба би възстановило по-пълна хармония между двете страни, би направило подвига на народния учител двойно велик и би ни дало народния учител на Дания. Чувствувам, че това е един идеал, мъчно постижим при сегашните ни условия. Но и аз го давам като идеал и осъществението му е работа на бъдещето» (цит. статия за «Казаларската царица» в т. 10).

В *С* (1922) в сравнение с първото издание на «Казаларската царица» има редица езикови промени, най-често в духа на осъвременяване на езика. Сведения за участие на Вазов в подготовката на ръкописа за *С* обаче липсват и тъй като принципът на настоящото издание е текстът да бъде съобразен с последното приживе издание на автора, приемаме като основен текста от първото издание на «Казаларската царица»(1903).

Стр. 7. . . . *при обсадата на Плевен* — по време на Руско-турската освободителна война главнокомандуващият турските войски във Видин Осман паша се укрепява в Плевен. След близо шестмесечна тежка обсада на града руските войски превземат Плевен.

Стр. 10 . . .*както беше казал това Гладстон* — Гладстон, Уилиам Юарт (1809—1898) — английски държавен деец, от 1865 г. лидер на Либералната партия.

Стр. 14. *Притезание* (рус.)— домогване, претенция.

Стр. 15. . . . *червения фенер на маказа* — маказ (тур.) — разклонение на релси.

Стр. 29. *Знаете ли какво беше отговорил Фламарион*. . . — Фламарион, Камий (1842—1925) — френски астроном, известен и като автор на популярни астрономически съчинения и научно-фантастични романи.

Стр. 37. *Де от изток ~ светлей* — двата стиха са от Вазовото стихотворение «Де е България?» (вж. т. 1, стр. 46).

Стр. 40. *Хърлав* (диал.) — слаб, болнав.

Стр. 40. *Ръкопат* (диал.) — похватен.

Стр. 42. *Княз Борисовата градина* — днес Паркът на свободата.

Стр. 44. *Паларйя* (рум.) — шапка с широка периферия.

Стр. 51. . . .*някой непобедим пълководец: Суворов, Жана Дарк, Скобелев*. . . — Суворов, Александър Василиевич (1729—1800) — руски пълководец, генералисимус. Прославил се с победи на руските войски в руско-турските войни, с разгромяването на френските войски по време на Италианския поход в 1799 г. и с героичния преход на руските войски през Алпите. Един от основателите на руското прогресивно военно изкуство; Жана д'Арк (ок. 1412—1431) — френска национална героиня, възглавила борбата на френския народ против нашествениците англичани по време на Стогодишната война (1337—1453); Скобелев, Михаил Дмитриевич (1843—1882) — руски генерал. Взема участие в Руско-турската освободителна война, като се отличава в боевете при Ловеч, Плевен и Шейново. Има заслуги за военното възпитание на българските опълченци.

Стр. 51. *Кюрдистан* — област, заемаща част от територията на Източна Турция, Западен Иран, Северен Ирак и Северна Сирия. Населявана от около 7 милиона кюрди.

Стр. 60. *Силфида* — от старогерманската митология: силф, силфиди — леки ефирни същества, духове на въздуха.

Стр. 63. . . .*приличаше на пияна вакханка*. . . — жрица на бога на виното Вакх (Бакхус, Дионис). Според обичаите на древните гърци и римляни, увенчани с бръшлянови или лозови листа, вакханките честували с песни и танци бога Бакхус през неговите шумни празници (вакханалии).

Стр. 65. *Пища* (ст. бълг. и рус.) — храна.

Стр. 71. . . .*като войник в полския легион на Садък паша (Чайковски)* — Чайковски, Михаил (1804—1886) — полски политически деец и писател. След разгрома на Полското освободително въстание (1830—1831) емигрирал в Париж, а след това в Цариград. В 1850 г. преминава на турска служба, приема исляма и името Садък паша. По поръчение на турското правителство в 1853 г. организира казакалая — военна формация в Османската империя от християни, турски поданици. В казакалая се включват малък брой българи. През 1873 г. Чайковски се връща към православието и се установява в Киев. Автор на исторически повести из бита на казаците и южните славяни.

Стр. 72 *Орманпапазъ* (тур.) — свещеник-бунтовник.

Стр. 73. *Кошури* (диал.) — пчелни кошери.

Стр. 76. *Гария* (диал.) — ангария.

Стр. 79. *Тука е малко Елдорадо!* — Елдорадо (исп.) — въображаема «златна» страна. Древни пътешественици разказвали, че съществува такава страна, богата със злато, сребро и скъпоценни камъни. През XVI— XVII в. испанските завоеватели я търсели в Централна и Южна Америка. Преносно: богата страна, в която всички живеят щастливо.

Стр. 80. . . . *да поправи клюнците.* . . — клюнк, клюнец (диал.) — глинена или метална тръба на водопровод.

Стр. 80. *Орало* — списание за земеделие и поминък. Излиза три пъти месечно, от 1894 до декември 1949. Редактор-стопанин Янко Забунов. В началото списвано в народнически дух, по-късно в консервативен.

Стр. 80. *Пчела* — списание, орган на пчеларското дружество. Излиза от 1902 до 1950 г. един път месечно.

Стр. 81. *Ръскин* — Ръскин, Джон (1819 — 1900) — английски художествен критик, социолог и писател. Мечтаел за социално устройство на човешкия живот по-близко до природата.

Стр. 81. *Воденичарската усойка* — илюстован роман от Емил Ришбур. Превел от френски Т.С.Теодоров, София, 1897.

Стр. 83. *Позябаване* (рус.) — вегетиране, жалък, бездеен живот.

Стр. 85. . . . — *златни гангали пашкули* . . . — гангал (тур.) — плетеница, сплит,

Стр. 86. . . . *из тия которки* — которка (диал.) — тясно помещение.

Стр. 87. . . .*другите приходоносни животни на моя Ноев ковчег* — Ной — митически библейски патриарх. Според библейската легенда при «световния потоп» бог научил Ной да построи ковчег, в който той и семейството му заедно с различни домашни животни се спасили от потопа.

Стр. 90. *Пантаджия* (диал.) — 1. Картоиграч; 2. Бездельник, нехранимайко.

Стр. 99. *Драгинко* (диал.) — обикновено по-малък брат или братовчед на съпруга.

Стр. 100. . . . *кафешантанските вертепи* — кафе-шантан (фр.) — кафене или кръчма с певачки.

Стр. 104. *Той се яреше* — яря се (диал.) — сърдя се,

Стр. 106. *Тук е станал някога знаменит бой между П а с к е в и ч а и турските войски* — Паскевич (1782—1856) — руски военен деятел, фелдмаршал. Като главнокомандуващ от 1854 г. в Кримската война (1853—1856) водил сражения с турците на територията на България.

Стр. 107. *Ридикюл* (фр.) — дамска ръчна чантичка.

Стр. 108. *Цариградската Галата* — Галата, район в европейската част на Истанбул, край залива Златен рог.

Стр. 109. *Ощущенията* — ощущение (рус.) — усещане, вълнение.

Стр. 109. *Слънцето на небето оставяше приковано на едно място, сякаш спряно от волята на някой нов Навин* — според библията водител на израилтяните след Мойсей става Исус Навин. За да бъдат разгромени ханаанските войски, той удължава деня, като спира движението на слънцето и луната.

Стр. 124. *Каикчият* (тур.) — лодкарят.

Стр. 124. *Въси* (диал.) — мустаци.

Стр. 125. *Куда* (диал.) — ято птици.

Стр. 125. . . . *гръцка паликарска песен* — паликаре (гр.) — 1. Гръцки войник. 2. Грък изобщо.

Стр. 125. *Варка те-тело н'нарматосо ~ ме саранда дйо комбиа* (гр.) — Лодката си да вържа, триа, риа-ро, триа риа-ро, с четиридесет и две въжета. . .

Стр. 125. *Варка* (ит.-гр.) — лодка.

Стр. 126. *Генчлик* (тур.) — младост.

Стр. 132. *Кужѐ-мижѐ* (диал.) — детска игра криеница.

Стр. 134. *Запарта* (диал.) — хокане.

Стр. 134. *Пусула* (тур.) — лекарска слушалка.

Стр. 136. *Влъхва* (старобълг.) — разбойник, обирник.

Стр. 136. *Измлаците* (диал.) — чекмеджета на маса.

Стр. 137. . . *картините с маслени багри, премии на «Нива»* — сп. «Нива» (1870—1918) — руско списание, много популярно в България.

Стр. 142. *«султан-япъсъ»* (тур.) — султанска, хубава направа. Във Вазовия текст сулсан — вероятно печатна грешка.

Стр. 145. *Или името му не харесваш?* — става въпрос за името Дондурмаджиев — на турски дондурмаджия значи продавач на сладолед.

Стр. 148. . . .*като Харпагоновия слуга* — Харпагон, главният герой на Молиеровата комедия «Скъперникът».

Стр. 153. *Ето как немилостивият и свиреп крилат бог се подиграе със сърцето ми!* — има се пред вид древногръцкият

на любовта Ерос (Купидон, Амур), изобразяван обикновено като крилато момченце с лък и стрели.

Стр. 155. . . . *стига сте правили с месеци Павел и Виргиния* — герои на едно от най-известните произведения на сантиментализма в литературата «Павел и Виргиния» от Бернарден де Сен Пиер (1737—1814), френски писател, последовател на Русо.

Стр. 156. *Voyage de noces* (фр.) — сватбено пътешествие.

Стр. 156. *declaration d'amour* (фр.) — обяснение в любов.

Стр. 161. . . . *известният Великсинов куплет* — Великсин, Димитър (ок. 1840—1896) — предосвобожденски поет. Роден в Браила, пише на български, румънски и френски език. В стиховете му са застъпени дидактически и патриотични мотиви (вж. т. 9, стр. 118 и бел.).

Стр. 163. *Sauver la forme* (фр.) — да се спазва формата.

Стр. 165. *Гарсонството* — в случая: ергенството (от гарсон (фр.) — момче).

Стр. 165. *Cherchez la femme* (фр.) — търси жената, т. е. жена е замесена в тази работа.

Стр. 166. *Когато пресичаше Алабинска улица при пощата* — по това време Централната поща се е намирала на ул. «Алабин» на мястото на градинката пред днешния хотел «Рила».

Стр. 168. *Барачест* (диал.) — космат, рошав.

Стр. 169. *Дядя ~ не глядел* — старикът, гонил друга цел, не беше други книги чел («Евгений Онегин», глава втора, III, прев. Григор Ленков).

Стр. 170. *Думан* (тур.) — мъгла.

Стр. 171. . . . *токът ѝ образува* — ток (рядко) — течение.

Стр. 176. . . . *величествените Родопи с гигантът Мусала* — Вазов е бил поддръжник на онези географи, които са причисляли Мусала към Родопите (вж. т. 11, стр. 374).

Стр. 184. *Развезка* (рус.) — развръзка.

Стр. 189. *Ширт* (гр.) — ключалка.

Стр. 190. *Мария в Иванку* — «Иванку, убиецът на Асеня I», драма в пет действия от Васил Друмев. Браила, 1872 г.

Стр. 190. *Дамата с камелиите* — В 1852 г. френският писател Александър Дюма-син (1824—1895) драматизира известния си роман «Дамата с камелиите». Тази драматизация е използувана от композитора Дж. Верди за операта му «Травиата».

Стр. 193. *Руска*—драмата на Вазов «Руска», отпечатана за пръв път във в. «Народний глас», 1883 г., Пловдив, същата година излиза и като отделно издание. Играна с голям успех в

пловдивския театър «Люксембург», Сюжетът е извлечен от поемата «Загорка».

Стр. 193 . . . *Макар че аз ~ да стоя в гроба си* — според думите на Вазов самият той узнал за тази несъобразност в драмата си чак след 14 години (вж. интересни данни за драмата в статията «За «Руска», т. 10. стр. 342).

Стр. 201. *Шарения мост* — Лъвовия мост.

Стр. 208. *Локанта* (ит.-тур.) — гостилница.

Стр. 214. *Затимбруза* (от тимбра (фр.) — марка) — залепвам пощенска марка.

Стр. 214. . . . *трупата «Сълза и смях»* — българска драматическа трупа в София, субсидирана от държавата (1892—1904). Приемник на трупата «Основа» и на драматическото отделение на «Столична драматическо-оперна трупа», тя представлява един по-висок етап в развитието на българския професионален театър.

Стр. 216. *Ахамин* (хахамин) (евр.-тур.) —еврейски свещеник.

Стр. 217. *Калевра* (тур.) — плитка кожена обувка.

Стр. 217. *Канерва* (гр.) — приглася с тих глас.

Стр. 226. *mignonne* (фр.) — мъничка и миловидна.

Стр. 227 . . . *людоед от Нигриция* (Нигрития) — някогашното име на Судан.

Стр. 228. «*Славянска беседа*» — театрален салон в София на ъгъла на улиците «Раковски» и »Славянска». Построен от дружеството «Славянска беседа» през 1891 г. и просъществувал до 1934. В този салон от 1892 до 1907 г. е давала представленията си трупата «Сълза и смях».

Стр. 231. *Алков* — вдадено навътре място в спалня за поставяне на кревати.

Стр. 239—240 . . . . *мстителен, като на фурия* — Фурии — древногръцки богини на отмъщението.

Стр. 241. *Трайчев се изсмя сардонически* — сардонически — злорадо. Названието идва от отровната билка, която вирела на о-в Сардиния. Отровеният с тази билка в предсмъртния си час грозно изкривявал лицето си, сякаш се смеел,

Стр. 242. *Черната джамия* — турска джамия в София, преустроена през 1912 г. в черквата «Св. Седмочисленици». След Освобождението медресето (мохамеданското духовно училище) до джамията се използувало за затвор, наречен също «Черната джамия». По време на Стамболовия режим там са били извършвани масови побоища над русофили. През 1912 г. в Черната джамия е бил затворен и Георги Димитров.

Стр. 246. . . .*в «Свети Крал»* — сегашната черква «Света Неделя».

Стр. 254. *Карагьозчийка* (тур.) — актьорка.

Стр. 268. *Тя излезе на Търговска улица* — някогашна улица в центъра на София, там, където е сега сградата на Партийния дом.

Стр. 271. . . .*и излезе на одъра* — одър (диал.) — открит вход на къща.

Стр. 278. *Тропар* (гр.) — църковна песен в чест на светец и празник.

Стр. 279. *«Исайя ликуй»* — тържествена песен от Требника, която свещеникът пее по време на сватба, когато младоженците обикалят около поставена пред олтара маса.

Стр. 281. . . .*с червени молохи*. . . — молоха (гр.) — саксийно цвете мушкато.

Стр. 283. *on a commancè à jaser* (фр.) — започват клюките.

Стр. 284. . . *от «погребалната улица»* — сега ул. «Козлодуй».

Стр. 284. *Нехар* (диал.) — леност, мързел.

Стр. 286. *Акчар* — Арчар — река, извира от Западна Стара планина, тече в североизточна посока и се влива в Дунав.

Стр. 286. . . .*не са познали Бавсис и Филемона* — Филемон и Бавкида — от старогръцките сказания: примерни, предани един на друг съпрузи, живели до дълбока старост и умрели едновременно.

Стр. 286. . . .*истински Ипокрени за поетите*. . . — Хипокрена (от гръцката митология) — посветен на музите извор в полите на планината Хеликон.

Стр. 287. *Дриада* (гр.) — горска нимфа.

Стр. 287. . . .*че Венера ще ме превърне (за хубостта ми!) в цвете като Адониса*. — Адонис — финикийски бог на умиращата и възраждащата се природа, почитан в Гърция, а по-късно и в Рим. Според древногръцката митология Адонис бил много хубав младеж, в който се влюбила Афродита (Венера). Убит по време на лов от един глиган, той бил превърнат от Зевс в цвете. Контекстът, в който е употребен този митологически образ, обаче показва, че в случая Вазов, изглежда, е имал пред вид по-скоро легендата за Нарцис — самовлюбения красавец, когото Афродита превърнала за наказание в цвете, в момента, когато той се любувал на отражението си в огледалните води на един ручей.

Стр. 287. *Теокритови пасторални любовници*. Теокрит (ок. 300 пр. н. е. — ?) — древногръцки поет, известен с буколи-

ческите си «Идилии» — картини из овчарския живот, изобразени в наивен, леко хумористичен или лиричен тон.

СВЕТОСЛАВ ТЕРТЕР

Романът «Светослав Тертер» е отпечатан за пръв път през 1907 г.: «Светослав Тертер», роман из българската история в края на XIII век. Издава Книжарницата на Т. Ф. Чипев, 237 стр.

За втори път романът излиза в том XIV на *С* (1921).

«Светослав Тертер» е творчески плод на онова увлечение на Вазов в средновековната история на България, което характеризира идейно-художественото му развитие от първото десетилетие на новия век и резултат на което са още повестта «Иван-Александър» (1907), баладите «Легенди при Царевец» (1910), драмите «Борислав» (1909) и «Към пропаст» (1910) и няколко пътеписа ва Велико Търново.

Както свидетелствува първият от тези пътеписи («Велико Търново. Поклонение на Асеневската столица»), Вазов посещава ва пръв път столицата на второто българско царство през 1900 г. и още това посещение събужда у него подвижната фантазия на художника. «И вече моята фантазия е на работа — разказва той за особеното «напрегнато състояние», което го обзема още преди влизането в града — и аз си мисля, че из това също усте някога са минували български царета, войводи, боляри при такова също звездно небе и са гледали същите тия скали и черни ридове, при същия тоя шум на Янтра; виждам в ума си ту войските на Асеневците, ту пълчищата на татарите и на куманските конници, вървейки шумно из клисурата, ту бягството на пропъдени царе в дългите междуособици — цялата тая настръхнала с кървави и бурни перипетии драма, която се нарича второто българско царство. . .» (т. 12, стр. 185). Ако се съди по признанието на Вазов в интервюто «Из интимния живот на нашите знаменитости», още при това първо посещение на Търново у него възниква замисълът за драмата му «Борислав», започната през 1900 г. (вж. т. 10, стр. 364).

Този, както изглежда, зароден вече интерес към българската средновековна история се затвърдява и избистря творчески при второто Вазово посещение на Търново — през септември 1902, — с което той свързва пред проф. Шишманов своето насочване към историческата тематика: «Но в същата година [1902] — разказва той — по покана на комитета «Българско отечество» да опиша

...та на Янтра) аз посетих Търново — и това ми даде щастливата идея да се занимая с историята на древната българска столица и въобще с българското минало. От това си пътешествие аз донесох плана за цяла редица исторически разкази и драми.» Тяхното осъществяване обаче се забавя по редица причини. «В 1903 год. написах романа «Казаларската царица»—обяснява писателят.[1]— След това аз две-три години малко работих по причина на боледувание. Страдах особено от невралгия в дясната ръка, която ме докарваше до решение на самоубийство. После цяла година страдах от гърлобол. В 1905 бях пак болен от ръка. . . Няколко месеца обаче след това [касае се за медицинските митарства из Европа и България, които Вазов подробно описва тук], гърлото ми премина от само себе си и аз написах едно подир друго «Иван-Александър», «Светослав Тертер», «Легенди при Царевец» и «Пролога» за откриването на театъра» (т. 10, стр. 509—510).

В края на отпечатания през 1907 г. «Светослав Тертер» стои датата 1902. Но явно е, че с това авторът посочва не годината на завършването на романа, а времето, когато възниква неговият замисъл и когато той може би е бил дори започнат. За това свидетелствува и цитираното вече многократно Вазово интервю от 1905—1906 г., където можем да прочетем: «Друг един труд, също от дълго време започнат, е един исторически роман, чийто сюжет е взет из историята на Търновското царство в края на XIII век. Поета ми посочи куп книги, натрупани на една маса. Това бяха съчинения на византийски и латински хронографи, руски, славянски и български книги, които се отнасят до оная епоха. Понеже Вазов не знае гръцки и латински, то нужните места му превожда г. Брожка, чех, учител в Софийската девическа гимназия. За целта на тоя роман той през септември бе ходил в Търново да разгледа останките на старата столица, в която се разиграват действията на романа му. Той тъкми да ходи и в Белград за справка в тамошната библиотека. Той е много улисан с тоя труд и не си скрива мъчнотията на делото си: изображението приблизително вярно живота на българите и историческите събития от онова време, а за тия предмети сведенията са бедни, разхвърляни и недостатъчни» (т. 10, стр. 364).

Че краят на 1905 — началото на 1906 г. е периодът, в който

[1] Да припомним междувпрочем, че историята за измамената учителка от с. Стражица, която поражда идеята за «Казаларската царица», Вазов чува тъкмо по време на това си пътуване с влака до Търново през септември 1902.

Вазов най-усилено проучва събитията, свързани с отхвърлянето на позорната зависимост от татарите, показват и посветените на същите тези събития исторически балади от «Легенди при Царевец». Така баладата за Чоки носи дата 31 октомври 1905; «Лобната скала» (осъждането на смърт патриарх Иоакима) е написана или завършена на 11 януари 1906, а «Татарска царица» (историята на оженената за Чоки Светославова сестра) — десет дена по-късно, на 21 януари 1906.

В писмо от 2 ноември 1906 (време, когато — пак според писмата на Вазов — драмата «Борислав» е била вече завършена, а повестта «Иван-Александър»—все още в процес на работа) Вазов съобщава на Атанас Илиев: «Историческият ми роман, за който съм ти говорил, го поиска книжарят Чипев да го издаде. Сега се преписва на чисто. Ще гледам непременно да се запознаеш с него в ръкопис, защото ще ми помогнеш в много работи. . .» (Иван Вазов. Събрани съчинения, 1955—1957, т. 20, стр. 269). А на 24 декември 1906 в писмо до директора на Пловдивската народна библиотека Вазов пише: «Днес имам чест да ви изпратя за библиотеката част от ръкописа (черновката) на неиздадений ми още исторически роман Я н т р а ш у м и» (цит. т. 20, стр. 277).

Най-вероятно е да се предположи, че този ръкопис (който поместваме отделно на стр. 515) е откъс тъкмо от оная станала вече ненужна за автора черновка, за чието преписване на чисто става дума в писмото от 2 ноември. Не е изключено, разбира се, това да е и някаква още по-стара редакция. Във всеки случай сравнението между този ръкопис и отпечатания вече роман показва, че преписаният на чисто текст на изпратената в Пловдив чернова явно е претърпял след това нови корекции. Някои моменти са основно преработени, а други въобще са отпаднали. Изменено при отпечатването му е и самото заглавие на романа — от «Янтра шуми» на «Светослав Тертер».

Между другото това първоначално название — «Янтра шуми» — ни отвежда отново към онова първо посещение на Търново, когато, изглежда, са се оформили най-ранните творчески стимули за историческите творби на Вазов. В писания през 1900 г. пътепис «Велико Търново», за който вече стана дума, се вплита като един поетичен мотив тъкмо този навяващ древни спомени шум на Янтра: «Вървя нататък край Янтра към подножието на Царевец, вслушвайки се в нейния странен шум, който сякаш ми разказва тайнствена история за миналите времена на овдовялата столица. И колко тъга има в тоя шум! Сякаш Янтра плаче, че не

приема вече в себе си отражението на кулите и дворците» (т. 12, стр. 187—188).

Обмислян и писан едновременно с баладите от «Легенди при Царевец», драмата «Борислав» и повестта «Иван-Александър», романът «Светослав Тертер» споделя всички ония техни основни черти, които (пречупени, разбира се, през спецификата на различните литературни жанрове) характеризират творческия маниер на Вазов при изображението на далечното историческо минало. Преди всичко — основното проучване на историческия материал. С добросъвестността на учен писателят дори посочва в края на романа използуваните исторически трудове. И ако някои от залегналите в сюжета исторически факти не се покриват напълно с данните на съвременната историография, това се дължи не на творчески произвол, а на сведенията, които е могъл да получи на времето си Вазов от посочените източници.

Разбира се, издирените от историческите изследвания данни (а за изобразявания в романа период те са твърде оскъдни) художникът свободно и с много въображение доразвива, както се изразява самият той, «по налучкване или чрез ясновидството на една българска душа, углъбена с мистическа любов в миналото» («Светослав Тертер», гл. IX, стр. 317). През 1905 г., когато най-усилено работи върху историческите си произведения, Вазов дори специално посещава отново Търново (след което публикува пътеписите «Царевец» и «Асенова махала»). И, струва ми се, причината за това трето посещение на древната столица е преди всичко желанието на писателя да има колкото се може по-ясни зрителни представи за местата, в които се развива действието на творбите му. За богатото и пластично въображение, с което той възстановява веществената обстановка от ония далечни времена, показателно е сравнението между описанието на посетената от него църква «Св. четиридесет мъченици» в пътеписа «Велико Търново» и изображението на нейния интериор в романа «Светослав Тертер». «Здание, задълбено в земята, ниско, тясно, с дебели зидове, с малки железни прозорци над буренясал двор. Храмът е извънре подновен след Освобождението, когато от мечет пак е бил превърнат в черква. Той е скромен, с размери малки, скудно осветлен. Каменните колони, що поддържат свода, са с различни дебелини и корнизи и очевидно са донесени от някои покорени византийски градове. . .» и т. н. — четем в споменатия пътепис. А каква искряща във великолепието си картина създава художникът от тези скромни зрителни представи, възстановявайки някогашния вид на същата църква в началото на своя роман:

«Черквата замайваше погледа с богати болярски премени, които лъщяха от сърма, между шестте мраморни колони.

По полиелеят бяха запалени всички свещи, както и големите, подобни на брезови стволове свещи от бял восък на двата медни светилника пред олтара. Тия исполински вощеници, дар от първата жена на Ивана-Асеня II, унгарката Анна, при освещаването храма след Клокотнишката битка, се палеха само при редки и особено тържествени случаи. Възтъмните мраморни колони опираха изваяните си капители о краищата на дебелите зидни дъги, що подпираха свода. Из прозорците падаше обилна светлина, та ясно се виждаха фреските, които покриваха стените. През благовонния дим на тамяна и смирното личаха, премрежени, потъмнелите икони на темплото със златни и сребърни венци. Излените от сухо злато венци на иконите на Исуса Христа и на света Богородица, изработени от мозайки, отражаваха трепетливо пламъците на свещите. Тия скъпоценни венци бяха дарени от Ивана-Асеня II. Той бе заповядал да ги излеят от златните чаши, що бе намерил в шатъра на кир Тодора. Олтарските двери с позлатени резби, извършени от далматински майстори, оставяха да се види през полуоткритата завеса част от вътрешността на олтара, през чиито околчести прозорци утринното слънце хвърляше синкави снопове светлина. Там се мяркаше бялата глава на патриарха, изправен пред престола, зад който се издигаше черното разпятие. Едри гранати, укрепени по ръцете и нозете на спасителя, изобразяваха гвоздеите в кървавите рани. Тия скъпоценни камъни бяха от благочестивата царица Ирина, втората съпруга на Ивана-Асеня II, прочута по хубостта си. Пред иконата на св. цар Константина и царица Елена, долепена до една от колоните, висеше голямо кандило от слонова кост, обковано със старо сребро, с чудно изящно изработен филигран, поклонено от Константина Тиха, за да измоли оздравяване на болната си нога. Пред стъпалата на олтара, посред другите мраморни плочи, имаше една по-широка мраморна плоча с издълбани дъбови клони на нея и такива кръстове на четирите й краища, под които длетото бе начертало три реда едри букви. Под тая плоча спеше прахът на цар Асеня II. Но сега тя не можеше да се види.» ... и тъй нататък.

Общи особености на историческите произведения на Вазов, характеризиращи изцяло и «Светослав Тертер», са надаряването на героите с някои твърде съвременни понятия и представи (особено по отношение на отечеството и патриотизма), романтичните моменти в изграждането на редица образи и сензационните еле-

менти в сюжета, които създават едно изпълнено с изненади, увлекателно и напрегнато действие. Независимо от факта, че тези особености на места преминават от своеобразие в слабост, романът «Светослав Тертер» е сериозно постижение на българската историческа белетристика от този период. Заедно с повестта «Иван-Александър» той слага началото на същинския (наистина художествен) исторически роман в българската литература. «Тоя роман представлява ако не първото, то поне първото забележително произведение за един още нов за нашата оригинална книжнина литературен жанр, какъвто е историческият роман» — отбелязва литературната критика още при появата на «Светослав Тертер» (сп. «Демократически преглед», 1906—1907, кн. 11—12, рецензия от Ас. Младенов). Но, общо взето, излизането на новия Вазов роман през 1907 г. не предизвиква особен отклик в литературния печат. Особено в сравнение с шума, който повдига малко по-рано «Казаларската царица» и малко по-късно драмата «Борислав». Явно е, че в случая казва думата си отдалечеността на изобразените исторически събития и липсата на по-преки асоциации със съвременността.

В *С* (1921) романът «Светослав Тертер» се препечатва почти без поправки, ако изключим осъвременяването на някои форми, като: легендарний — легендарния, натрупвание — натрупване, тие — тия, мряморни — мраморни, камъне — камъни, дошле — дошли, урвяст — урвест, сенчасти — сенчести, кошур — кошер, ялмазни — елмазни, зеленеяха — зеленееха, превождаме — превеждаме и др. В *С*, т. XIV, се срещат доста грешки, които поправяме по първото издание. Поправяме и фактическите и езикови грешки, посочени от самия Вазов в края на първото издание, но останали непоправени в т. XIV. Някои промени, които не може да се определят като грешки, даваме като варианти.

Печатаме текста по *С* (1921) със следните поправки по «Светослав Тертер»:

Стр. 291, р. 20: черни капи вм. черни капки.
Стр. 295, р. 30: цар Асеня II вм. цар Калояна.
Стр. 296, р. 36: бе преметнат вм. бе преметнал.
Стр. 299, р. 25: геена огнена вм. гневна огнена *(по смисъл)*.
Стр. 300, р. 26: конюший вм. конюх.
Стр. 301, р. 15: Ватаци вм. Ватацес.
Стр. 301, р. 32: жена си вм. на жена си.
Стр. 301, р. 38: оплячкосаната вм. оплячкосана.

Стр. 302, р. 10—11, р. 16, р. 39: Ивана-Асеня III вм. Ивана-Асена IV.
Стр. 306, р. 12: обезпокои вм. безпокои.
Стр. 306, р. 25: брата му севастократора вм. брата му и севастократорът.
Стр. 307, р. 19: милостивий бог вм. милостивий.
Стр. 318, р. 20: отдалеч наумявала вм. отдалеч наумявал *(по смисъл)*.
Стр. 318, р. 28: на един усамотен връх вм. в един усамотен връх.
Стр. 322, р. 7: под кулите вм. под куполите.
Стр. 322, р. 14: въз града вм. из града.
Стр. 329, р. 4: за царя вм. на царя.
Стр. 329, р. 26: възмужай се вм. възмужий се.
Стр. 331, р. 41: И тръгна вм. И тръгнаха.
Стр. 343, р. 22: едного прати вм. едното прати.
Стр. 343, р. 22: да накупи вм. да накупят.
Стр. 345, р. 24: Но наветите вм. Но съветите.
Стр. 354, р. 14; се притуляха вм. се притуряха.
Стр. 355, р. 15: *Възстановяваме изречението*: Па поиска мнението на другите.
Стр. 359, р. 18—19: на негова страна тогава вм. на негова страна.
Стр. 383, р. 14—15: селата се димяха още вм. селата все димяха още.
Стр. 387, р. 24 *(и нататък)*: Елтимир вм. Елтимар *(по смисъл.)*
Стр. 410, р. 13: *Възстановяваме по «Светослав Тертер» израза:* Старецът продължи.
Стр. 414, р. 15: за пътници на коне вм. за пътници и коне.
Стр. 415, р. 23: на двамата разбойници вм. на двама разбойници.
Стр. 426, р. 4: голямата част от войската си вм. голяма част от войската си.
Стр. 432, р. 15: по подражение вм. за подражение.
Стр. 435, р. 8—9: се дигаше на стълпове дим вм. се дигаше стълпове дим.
Стр. 444, р. 19: Ако ми изтръгват езика вм. Ако ми изтръгнат езика.
Стр. 454. р. 5: в оградата на Царевец в в сградата на Царевец.
Стр. 464, р. 9: *Възстановяваме израза:* Светославовите очи светнаха като мълнии.

говори вм. се оживяваше от веселби и свободни разговори.

Стр. 471, р. 17: с чаровна руйност вм. с чаровна буйност.

Стр. 477, р. 31: някои се хвърляха вм. някои се хвърлиха.

Варианти в «Светослав Тертер»

Стр. 301, р. 34—35: внучка на византийския император/ внука на византийския император*

Стр. 304, р. 1: не му остана верен /му не остана верен* р. 30: да я заемат/ да я вземат*

Стр. 306, р. 2—3: се е спасявал с бягство/ се е спасявал в бягство*

Стр. 307, р. 33: на разнебитеното си бащино царство/ на разнебитеното бащино си царство*

Стр. 313, р. 10: с добра усмивка/ с тая добра усмивка*

Стр. 319, р. 19: стил на упадък/ стил в упадък* *(възможно е в Съчинения да е грешка)*

Стр. 321, р. 9: обитаваше в Царевец/ обитаваше на Царевец*

Стр. 340, р. 25: целунаха ръка/ целуваха ръка*

Стр. 358, р. 9: надеждата за сръбска помощ/ надеждата за сръбската помощ* р. 12—13: на царя и болярите/ на царя и на болярите*

Стр. 360, р. 41 *(и нататък)*: евреинът Мордохай /евреинът Мардохай*

Стр. 366, р. 38: пожар в някоя гора/пожар е в някоя гора*

Стр. 367, р. 16—17: в тоя същия миг/ в тоя същи миг*

Стр. 372, р. 14: тук се намерих/ тука се намерих*

Стр. 377, р. 23—24: все ще ни язди /все ще да ни язди* р. 42: от отсрещния/ от срещния*

Стр. 400, р. 22: Оттам пътечката слазя/ От там пътеката слазя*

Стр. 410, р. 21: ще ни разправиш още/ ще ни разправяш още*

Стр. 411, р. 11: заръча́ ли това?/ заръча ли ти това?*

Стр. 412, р. 9: Смилец се беше много изменил/ Смилец беше се много изменил*

Стр. 417, р. 15—16: Той си пошушука/ Той се посшушука*

Стр. 423, р. 39—40: озарение на слабия си ум/ озарение за слабия си ум*

Стр. 426, р. 13: с алено джубе/ в алено джубе*

Стр. 427, р. 27: Това той стори/ Това стори той* р. 37—38: под знамената на хана/ под знамето на хана*

Стр. 428, р. 15: доверие на себе си/ доверие в себе си*

Стр. 435, р. 6: Времето беше се оправило/ Времето се беше управило* р. 12: Гражданите се бяха свикнали/ Гражданите бяха се свикнали* р. 16—17: пак заживя обикновения живот/ пак си заживя обикновения живот* р. 36: той не подозираше тайната/ той нито подозираше тайната*

Стр. 439, р. 10: Защо не се потрудиш/ Защо се не потрудиш*

Стр. 440, р. 18: гледаше снега/ гледаше на снега*

Стр. 444, р. 21: Аз не се съмнявам/ Аз се не съмнявам*

Стр. 463, р. 18: да не губят време в обяснение/ да не губят време в обяснения*

Стр. 467, р. 34: видя на двора/ видя в двора*

Стр. 471, р. 8: нямаше татарска чернота/ нямаше татарската чернота*

Стр. 478, р. 23: дойдоха до луд бяс/ дойдоха в луд бяс* р. 29: Няколко остали там татарски велможи/ Няколкото остали там татарски велможи*

Стр. 479, р. 41: оплескан от татарска кръв/ оплескан с татарска кръв*

ЯНТРА ШУМИ

(откъс от чернови вариант на романа «Светослав Тертер», предаден от Вазов през 1906 г. на Пловдивската народна библиотека)[1]

Ръкописът не носи никакво заглавие. В заверката от 2.I.1907 г., която Б. Дякович, по онова време директор на Народната библиотека в Пловдив, е направил на втората му страница, четем: «Удостоверявам, че настоящият ръкопис съставя част от черновката на неиздадения досега роман на Иван Вазов «Янтра шуми» и съдържа всичко двадесет и две писани страници.» От следващите редове научаваме, че Вазов е изпратил ръкописа си по молба на Дякович, комуто всъщност дължим запазването на този документ.

При все че ръкописът съставлява само част от Вазовия ро-

[1] Текстът на този Вазов ръкопис, носещ следите на многобройни поправки, е разчетен и подготвен за публикуване от директора на къщата-музей «Иван Вазов» в София Величко Вълчев.

ман, от него могат да се направят и някои изводи за цялото негово произведение.

На първо място трябва да се отбележи големият брой на поправките. Най-много са тези от тях, които авторът нанася по страниците при самото писане. Те са правени със същото тъмносиньо мастило, с което си е служил Вазов по него време. Задраскани са отделни думи, цели изрази, понякога и цели страници. Вазов се е връщал и по-късно към ръкописа си и тогава навярно се появяват допълнителните текстове. Ако се съди по цветните моливи (червен, зелен и син), с които си е служил, той е правил на няколко пъти корекции и добавки. При едни случаи е искал да отстрани някоя несъобразност, при други — да мотивира подобре действия и постъпки на героите, при трети — да стегне в стилово и композиционно отношение произведението си.

Поправките с цветни моливи са значително по-малко. Това показва, че те са нанасяни именно при по-спокойно четене и редактиране на ръкописа. Още на първия ред например от първата страница думата с л у х ъ т е зачеркната със син молив; изразът «Млад е, юнак е» (на с. 60 от Вазовата пагинация, тук с. 520) е прибавен със зелен молив; изразът към бел. 2 на първата страница е заличен с червен молив и пр.

Очевидно след написването на произведението в тоя му вид, част от което е печатаният тук ръкопис, Вазов ще го е преписал на чисто и ще е подложил новия вариант на допълнителна редакционна работа, преди да го даде за печат. От запазения текст личи, че някои реплики на героите, пасажи с описание на сцени и природни картини са останали непроменени или са печатани с малки изменения. Други места обаче са претърпели основна преработка или изобщо са отпаднали при окончателното подготвяне на книгата за печат. Имало е навярно и случаи от познатата практика на писателя, при които той е правил промени в текста при самото печатане на книгата, върху шпалтите.

Първият вариант на «Светослав Тертер» е имал по-малко глави. Запазената му част започва с пасаж от главата «Положението», но самото й начало липсва, поради което не знаем и римската й цифра. Главата «Въодушевлението» е означена като X, Другата, която следва, Вазов навярно погрешно е означил пак със същата цифра. Най-напред той е нахвърлил първите страници, номерирани от него: 81, 82, 83, които после зачеркнал. Текстът, който е оставил, започва от втората половина на лист 83 и продължава на обратната му страна. За да се види как е протичал творческият процес, най-напред съм дал зачеркнатия текст.

Очевидно той е бил предназначен за главата «Първа и последня среща», но е бил впоследствие задраскан. Последната страница от тази глава завършва с репликата на Сара. Не е ясно дали репликата не е продължавала на друга страница, която не е запазена.

Понеже на една и съща страница се срещат по няколко добавки, Вазов се е ориентирал за мястото, дето трябва да бъдат вмъкнати, с различни знаци (V, «, z,]), написани с разноцветни моливи; с какъвто цветен знак е означил мястото за добавяне, същия знак е поставял и срещу съответната добавка. Допълнителните текстове са писани на отделен непагиниран лист или на обратната страна на листа.

Както бе отбелязано, ръкописът е доста нечетлив. Някои думи и изрази пък са станали нечетливи поради залепване на друг лист върху текста или от водни петна. Понеже листата не следват последователно, в отделни случаи не е ясно къде точно трябва да бъдат отнесени означените с един или друг знак пасажи. Поради всичко това подготвянето на ръкописа за обнародване продължи доста време.

Забелязва се колебание за имената на героите. Първоначално Вазов е писал името Б о х о р, а отпосле го е поправял с мастило или с цветен молив Богор. Някъде е останало обаче първоначално написаното име. Така е предадено то и в публикацията. В процеса на работата писателят е променял имената и на други герои. Репликата например на Слав (с. 75 от Вазовата пагинация, тук с. 524) е написана първоначално за Д и м и т ъ р; вместо Хлав (с 79, тук с. 527) е написано най-напред Д у р у г у ч и т. н.

В текста се наблюдава непоследователност и в правописа. Среща се например убесят и обесят и пр. Тези отклонения също са оставени без нормализиране.

Римските цифри и заглавията на главите, поставени в квадратни скоби, не са дадени в ръкописа, а според изданието на книгата от 1907 г.

В случаите, при които не съм бил сигурен в правилното разчитане на отделни думи, поставял съм след тях в скоби въпросителен знак.

Ръкописът «Янтра шуми» се пази в музея «Иван Вазов» под номер 486.

[XVII. Положението]

Но слухът[1] излезе неверен и унинието стана още по-голямо. Негодованието против Смилец[а] растеш[е]. Сега и сам той се видя едничкият виновник на злините, които идех[а]. Шумн[и] тълпи се спираха на Царския друм; стреляйки свирепи погледи, псувни и юмруци към палата.[2]

Застигаха новини, че Чоки приближава. Той[3] по-бързо от колкото предположиха. Беж[а]нци селяне от Добруджа[4] идеха да се спасяват в Търново. Те донесох[а] ужасни вести: пожари и пепелища остало по дирите на татарите.

[XVIII. Извънреден съвет]

Смилец най-после събра[5] извънреден съвет в Царевец. Там бяха сички боляри, които видехме на трапезата му на Димитровден.

Въпреки лошия час,той прие поканените на трона си,в царската багреница. Тщеславната му слабост се проявяваше и в[6] тие случаи.[7] С познатата си способност да си съставя лице безстрастно,[8] той с голямо[9] спокойствие и самообладание изложи положението и поиска мнението им.

Пръв зе думата патриархът. Той намери, че съпротивлението е невъзможно с нищожните сили, с които разполагаха, и предложи веднага да се поиска помощ от Андроника, близък сродник и верен приятел царев.

Смилец се навъси.[10]

— Това няма да приема, — каза той кратко.[11] Па поиска мнението и на другите.

Старият войвода. . .[12] изказа мнение да се приеме приятелски Чоки. Той предлагаше, сам Смилец да излезе начело с предните боляри и с дарове да го посрещне. Той вярваше, че ханът подир богат откуп ще се върне назад, както баща му преди две години, като остави Смилеца и занапред свой васал.

Това мнение се сподели от повечето[13] боляри. Те го изказаха толкоз по-откровено, и[14] знаеха, че и Смилец така мисли.

Един Балдю мълчеше мрачен. Той чакаше да заговори, когато сичките се изкажат.

Но царят беше нетърпелив да чуе неговата дума.

— Бане, ти на първата си мисъл ли си още? — попита.

— Сега още по настоявам на нея.

— Но нямаме средства за борба! — каза нетърпеливо Смилец.

— Аз ти показах средствата, царю. Сега и ти покажи онова, което народът очаква от тебе. Казвам «народът», защото ние тука не сме народът. Народните беди са чужди на болярите. Попитай народа. . .Вижд го там на купове чака, — и той посочи към Царския друм, — да види какво ще направиш.

Смилец се замисли.

— Ти какво мислиш за мнението на светия патриарх?[15]

— Мисля като тебе: гръцка войска да не стъпа в земята ни.

— Ние сме съгласни, — казаха неколцина.

Патриархът извика[16] гнявно към тях:

— Вие сте диви! Вас ви не е страх, че вярата Христова ще се оскверни от нечестивите агарянци, а страх ви е от християни и братя по вяра

— Дядо Иоакиме, не ща гръци! — каза Смилец живо.

— Смилеце! Помни, че си християнин!

Иоакимовата рядка брада трепереше.

Балдю пак издигна дебелия си глас и продължи мисълта си:

— Царю, дай ми воля да ти найда и пари, и войска. Парите са у нас и народът е при нас. Но той е уплашен. Нему трябва друго нещо, което няма и което трябва да му се намери: вожд.

По лицата се появи смущение,защото тия думи падаха като плесница въз Смилеца. Но Балдю продължи със своята безпощадна откровеност:

— Смилеце, ти ни свикà, за да чуеш истината из нашите уста. Не се сърди, че моята душа говори онова, което и ти знаеш. Ти си цар, но ти не си войник. Никога не си държал оръжи[е]. Тъй ли? А на народа трябва пълководец искусен, или вожд с голяма сила, който да го омагьоса.[17] Но ти си[18] болярин като нас. Тъй ли?

Грозд се обади:

— Бане, царят води императорска дъщеря!

— И аз водя гръцка княгиня, Грозде! Но в мене няма царска кръв.

Смилец си набърчи челото.

— И аз го търся такъв чудотворец.[19][Ня]ма го за в работа.[?]

— Има го, Смилеце!

— Покаж[и] го!

— Княз Светослав!

По Смилецовото чело се събраха облаци. Болярите изтръпнаха от тая дързост на Балдя. Той продълж[и]:

— Светослав, да..,. Царската кръв тече в жилите му. Младе, юнак е. Но той страни защото го отстраняват. Да забравим, царю, нашите лични користи или сръдни. Царството е на края на гибелта. То загинало, и ние сме загинали. . . Повикай Светослава. Заповядай му, ако е нужда, моли го, моли го на колене да поведе народа против неприятеля.

Смилец се намуси.[20]

Иоаким кипна:[21]

— Балдю, не безумствовай! Ти караш царя сам да си тури въжето на врат[а]!

— Дядо Иоакиме! — извика Балдю— твоята бяла глава пак ли ще се позори[22] с поклони пред татарите?

Иоаким се изправи запъхтян от гняв. Той блъсна стола си яката:

— Никога тоз богомилец няма да стигне до трона, към който ти му отваряш път!

— Ако е достоен за трона — нека седне на него.[23]

Крушимир забележи презрително:

— Много го е грижа да воюва: той сега[24] прави свадба

Смилец се обърна към банът:

— Бан Балдю, аз никога няма да се унизя, както ми съветваш. — После погледна патриарха. — Твое светийство,[25] гръцки войски няма да викам. Ако бог е дигнал ръката си от Българи[я], [няма][26] да я спасят ни Тертеровий извеян [син], ни Андрониковите. . .[27] Нека се смирим и подчиним на божата воля. Ако съм слаб цар, слаб съм, защото [царството] е слабо; аз го намерих още по-зле. Аз чух тука много тежки укори е ги изслушах с християнско търпение. Препоръчвам го и вам в тие времена. Да не бедим никого. Да молим създателя. Запазим ли сега България, няма да[28] и занапред.

Той стана и излезе.

На втората страница от листа Вазов е написал следния текст, който отпосле е зачеркнал до думите:«. . .господар на нашата»:

Тук чух много горчиви думи. Аз с християнско търпение изслушах Балдювите укори. Ако съм слаб цар, слаб съм, че царството е слабо — аз го[29] още по-слабо и пропаднало подир Тертеровото избягване. Но това, което ми бе поверено, аз запазих. Сега[30] иде ново испитание. Но не мислете, боляри, че Смилец ще[31] на глава. Оние от [вас], които

предполагаха това, се из[лъ]гаха. Провидението не ни забрави. [Дод]ето вие говорехте, аз мислех. И дойде ми на ума, че синът на сръбския крал Милутин, княз Стефан, е избягал наскоро от татарски плен. Ще пиша на Милутина да ми помогне.

И дойде ми на ума за крал Милутина Сръбски. Той е наш добър приятел, и негови[я] народ и нашия говор[ят] един език. Ще му пиша да ми помогне. Син му, княз Стефан, наскоро е избягал от татарски плен. Ще му пратя дъщеря си за жена. Той я искаше преди да го прати баща му заложник при Ногая. Надявам се Милутин, че няма да откаже. Като помогне на мене, той услужва и [на свое]то царство, понеже Чоки[32] господар на нашата

X

Въодушевление[33]

Сред тревогите на това окаяно положение лъсна една надежд[а].

На сутрешни[я] ден пристигнаха от Сърбия посланици с[34] писмо от крал Милутина. С това писмо той искаше Смилецовата дъщеря за съпруга на[35] сина си княз Стефана Урош, избягал наскоро от татарски плен. Преставлението на сръбските пратени[ци] пред царя стана тържествено в[36] присъствие на сички.[37]

Смилец с радост прие това пред[ложение]: той счете това събитие като [про]явление на божията милост. След приема сърбите бяха разведени из Велико Търново, за да гледат красотите му. Вечерта бяха на царска трапеза. Той каза, че още на следующи[я] ден[38] за Сърбия, като връчи писмо на посланиците на Милутин. В това писмо Смилец горещо молеше новия си сродник [да] му прати на помощ войска. Той при[бавяше], че ако Чоки завладее България, [то] и сръбското кралство ще бъде запле[нено][39] от[40] силните и алчни [татари] и може да загине. Той го закле[ваше в] името господне да не остави [друговерец] да възтържествува над светия кръ[ст]. В края на писмото Смилец поздравляваше кралицата, престолонаследник[а] и останалите членове на кралското домочадие, също и някои от първите боляри.

Текстът, който следва, включително до: «. . .отговор на краля», е написан на половин кариран лист и е бил залепен върху задраскан текст на страницата, означена **62** *от Вазов:*

. . вътре в два дена бяха приготвени и да[ровете][41] за краля и за сина му. Те състояx[а] от златни съдове, две порфирни манти[и] с диаманти на предниците и на вратниците,[42] три странджански[?] елена, два сара[цин]ск[и] бивола, подарени Смилецу от Андроник[а] и извънредно големи орли. В ковчези бяха надиплени богати китайски платове за първите Милутинови велможи. Княгинята бе испратена с много тържественост. Сръбските посланици носеха и писмо до краля.

През това време търновския народ ликуваше. Духовете се подигнаха. Надеждата за сръбската помощ укрили сичките. Никой не се съмняваше в благоприятния отговор на краля.

Зачеркнатият на с. 62 текст включително до: «бяха испратени за Сърбия», гласи:

ще[43] тури в примеждие и неговото. Тъй ли е, боляри?

— Тъй, тъй! — извикаха сички. Челата се проясниха внезапно от това съобщение на царя.

— Додето очакваме братска помощ, ние ще браним столицата. На открито поле сме слаби, но клисурата на Янтра е от бога укрепена: в нея ще пазим еднички[я] път за Търново.

Тие мъдри думи[44] подигнаха сички духове. Балдю се просълзи от възторг.

— Смилече, защо по-рано не ни озари с ум? Аз нямаше да те огорчавам с люти слова, — извика той възхитен.

Изведнъж Смилец порасте пред сич[ките] очи. Одевешното униние и безнадежност исчезнаха. Сякаш и стените на палата се зарадваха.

Още него ден великият логотет написа писмо до краля Милутина. Смилец го подгъна и се удари царския печат отдолу. Рано заранта царските посланици с [при]кията бяха испратени за Сърбия.

Тая радостна вест се пръсна с мълниеносна бързина из града. Народът[45] в себе си. Надеждата, колкото и слаба, съществуваше вече и го укрили. Искокнаха като из земята ратници, готови[46] да запазят прохода на Янтра. Патриархът в присъствие на царя и на боляpите отслужи[47] литургия във Великата лавра за по-скорото пристигане на сръбска помощ.[48] По складовете се закупуваха щитове, лъкове и стрели, дълги копия и войнишки потреби.[49] На Марно поле и ливадата из Света гора младежите[?] се обучаваха на лък и на мятане копия. Между младите имаше и стари хора. Пратиха се скороходци към Добруджа да разберат, де е сега Чоки. Сам Смилец, обзет от общото въодушевление, даваше заповеди за приготвяне отбраната по[50] указанието на воеводите. Той ездеше из улиците, последван от боляри и оръженосци, за да насърчи народа и приемаше бурни поздравления, отдето минеше. Търново сега беше неузнаваемо. Ентузиазмът на великите дни на радост и надежда огряваше българската столица. Така беше, когато тя поздравяваше победоносний Ивайла преди шестнайсет години[51] и Георги Тертера преди трйнайсет години след избягването на слабохарактерн[ия] Асена III.[52]

Народният ентузиазъм [порасна] още павече, когато ненадейно се пръсна нарочна мълва от водителите на борбата, че и Светослав се е присъединил към движението. Мълвата притури на мълвата. Каза се, че Светослав наел със свои пари триста франкски конника с железни брони, за да подкрепи борците. Каза се, че някой го видял даже, че днес излязал из палата, че Смилец го назначил главен воевода на търновската войска. Народът се укрили като видя, че Тертеровий син ще го поведе против[53] Чоки, макар че беш[е] роднина с него. Изведнъж обаянието порасте на Светослава, народа видя в него свой герой, свой идол.

В същия ден случи се и Светослав да замине на коня си по Царев друм. Тълпите се стекоха и го поздравиха с възторг. Мновина целуваха полите му. В голямо недоумени[е] за това бур[но] проявлени[е] на обич, той шибна коня си и[54] отмина с препусканица.[55]

Текстът от «Народния ентузиазъм. . .» до «. . . с препусканица» прибавен отпосле, е писан на гърба на лист 63—65. Текстът, който следва (от: «Обречен да падне. . .»), няма връзка с предходния текст, защото липсват страници между 63—65 и 74. обречен да падне ж[е]ртва на тримата злодейци. Тя друг път не бе се сопвала тъй, когато слушаше баща си, че разказва за своите[55] или готвени кървави подвизи. Калена в[56] разврата, като майка си, изгубила нежните човешки чувства в тоя злодейски вертеп, тя беше обръгнала на жестоки разкази или драми. Но сега тя се упомни.[57] Защото тя беше същата девойка еврейка, която Светослав избави по миналата неделя от компанията на пияниците на Света гора.

Тя беше остала очарована[58] от тоя хубавец християнски княз, толкова добър[59] и толкова безстрашен. Тя още там беше узнала името му, както беше чула после за женидбата му с богатата гъркиня.[60]

Тя излезе безшумно. Като се озова на пътя, тя се скри и зе да мисли. Тя реши[61] да предупреди княза за опасността.[62] Но как?

Бедното момиче си биеше ангелите, за да измисли средство. Но като се боеше да не би да я върнат в къщи, тя отиде тичешката към Трапезица, мина край[63] Св. Димитър, край Пантолеоновата къща и се спря при Владишкия мост.

Тя беше позната по лошата си слава, та някои късни минувачи я поглеждаха [но] значително презрителен начин.[64] Най-после реши да стори това, което беше най-мъчното: да се опита да види княза и тръгна към кащата му.[65] Из тихите улици редки минувачи се мяркаха.

Тя най-после стигна до Светославови, за да обади там,[66] но намери вратата и прозорците затворени. Очевидно спяха вътре. Тя реши да[67] почука. Но[68] вратата[?] искърца и един слуга излезе на пътя и тръгна за някъде. Тя го приближи и[69] каза, че иска да види князът. Съньливият слуга, вместо отговор на тая дрипава еврейка, удари я с плесница по лицето. Тя изплака и побягна. Тя не смея вече да остане там.[70] Нощта беше тиха и Янтра глухо буботеше. Времето минуваше. Сара ист[р]ъпна като видя, че толкова часа[71] е изгубила напразно. Чинеше ѝ се, че времето[72] тече с изумителна скорост и ужасн[ият] час наближаваше. Тя пак дойде на Царски[я] друм и се спря да гледа реката и да мисли. Янтрините талази, предошли големи от дъждовете в планините[?] шумяха гневни и мътни, влачейки клони, листа, искъртени дръвчета. Тя се чудеше какво да прави. Ненадейно видя, че из под Ветата[73] порта се зададе един дворцов служител. Тя се затича към него.

— Саро, добър ден.[74] Какво чакаш, хубавелке?[75] — каза ѝ той с приятелска усмивка, като я ощипа под брадата.

Този момък беше един от нощните приятели на Сара.

Тя се озърна наоколо, па му каза:

— Чичо Славе,[76] имам нещо да ти обадя.

XXII

[Засада]

. . . . . .

През траянието на тоя къс двубой никой от противниците не видя, че от стръмнината се подаде един нов конник, който под лунното осветление стоеше като гигант. Внезапно двамата злодейци излязоха из върбалака и се спуснаха[77] към падналия Светослав с[78] ятаган[и], светна едно лъскаво желязо и падна въз една злодеец. Ударът беше тъй силен, щото главата и рамото му паднах[а] отделно, а остало[то] тяло се търкулн[а] в рекат[а].

Нещастникът, който биде пресполовен тъй, беше Дуругуч. Мордохай избяга и се фърли в реката.[79]

Конникът[80] тогава препусна въз Богора, който изгуби[81] и в тоя същия миг Богор. . .[82]

Тоя ужасен и мълчалив[83] истребител беше Радоил.

Другарите му дойдоха след една минута. Там съзряха Светослава полумъртав и над него Дамян, че го свестява. Князът прииждаше на себе си.

Светослав отвори широко очи и видя пред себе си Радоила и сабята му[84] цяла в кръв.

— Радоиле! — извика той.

— Здрав ли си, княже?— Той[85] като му помогна да стане.

— Радоиле, ти ме избави от убийци — извика Светослав и го прегърна.

Хлав дойде при тях.

— Какво беше това? — попитаха едновременно Светос[лав] и Радо[ил].

Хлав им разправи в кратки думи, па попита[?] Богора.

Той лежеше неподвижен.

Месецът пак зайде.

— Запали борина, — каза Светосл[ав] на Хлава.[86]

той на[87] Богумила.

Борината пламна и осветли лицето на[88] Богор, който лежеше.

— Богор! — извика Хлав.[89]

— Кой е този Богор?[90]

— Най-страш[ният] разбойник в Търново.

И Слав се спусна въз него с юмрук, понеж[е] бе испуснал някъде ножа си.

— Не, вържете го! — заповя[да] Светослав.

Това се извърши много лесно, защото[91] Богор не бе способен да се противеше.[92] Вратът му го обливаше [с] кръв от глава[та].

— Хлаве! Ти си мой. . .[93] — извика Светослав.

— От баща ти съм видял добро! — отговори Хлав.[94]

Скоро дружината се изгуби из мрачина[та]. В нощната тъмнина се чуваше само тупкането на конете и охканията на[95] пленения разбойник.

Ог ляво идеше глухия шум на Янтра.[96]

Кога стигнаха до[97] Светослав[ови], Радоил, който през цялото време мълча, като че нищо не бе видял, се отдели, без да каже нещо.

— Радоиле, къде? — извика Светослав.

— Сбогом, княже, — сети се Радоил.

Светослав го приближи и му пошъпна:

— Аз знам, че са [те] дирили навред, може би ще се намериш в опасност. Когато [98] добиеш нужда, не търси друго прибежище: моят дом е крепост за тебе.

— Благодаря, каза глух[о] Радо[ил].

Светослав му стис[на] сил[но] празната[99] ръка и го остави.[100]

Светослав заповяда на слугата да отключи и отвори тихо вратата, за да[101] не става шум.

XXIII

[Богор]

Влязоха сички.[102] Светослав побърза по стълбите, за да види жена си.[103] Богумил и Хлав вързаха Богора, за да чакат заповедта на Светослава.

Фросина срещна мъжа си радостна, но с още уплашени черти на лицето.

— Светославе, къде се забави? — и тя го прегърна.

— Ах, тая моя грешна страст към лова. . . Извинявай, мила, карай ми се, бий ме, но ме извинявай, — говореше шеговито Светослав, като я гледаше с любов в големите черни очи, овлажнѐл[и] от щастие. — И защо не си легнала? Тук ли беше леля ти Пантолеоновица?

— Излезе преди час. А аз останах при прозорец[а]. Каква страшна гледка пак[104] е навън! И Янтра шумеше, и мене ме страх съзимаше за тебе.

— Успокой се: бог пази главата н[а] Светослава.

— Защото бог обича България, — каза Фросина.

След няколко време Светослав слезе в зимника, заедно с Дамяна и Богумила, който носеше фенера.

Богор лежеше като сноп на земята. Очите му лъснаха на свещта.

— Исправи го до стената, за да може да говори.

— Богоре, — обърна се Светослав към джелатина, когато биде исправен, — от това подземие можеш да излезеш жив само по моят[а] воля. Отговори, без да лъжеш, и веднага, в тоя същи миг, — кой ви прати да ме убивате?

Па като се обърна към Хлава,[105] каза му:

— Хлав[е],[106] дръж гол меча си и чакай заповедта ми.

Куманецът измъкна широкия си нож,[106а] който блесна зловещ на светлината.

— Кажи сега, в тоя миг: кой те прати? Царят?

Бохор, парализуван от ужас, проговори:

— Епикерней Темир — и той расказа сичко.

— Стига това, — каза Светослав. — Ти заслужи облекчение на наказанието си. Изведете го и го фърлете в Янтра, както е вързан.

Богор бе извлечен от Хлава и Богумила. Скоро се намериха на високия бряг на реката. Янтра грозно блесна под скалите, нейните черни вълни пущаха на места[107] блед блясък. Хлав[108] и Богумил фанаха[109] раменете на нещастника, занемял от ужас, за да го тласнат в бездната. В тоя миг чух[а] Светославови[я] глас:

— Стойте!

Светослав се испречи там.

— Развържете го! — каза той.

Хлав[110] и Богумил испълниха заповедта с неудоволствие.

— Богоре, свободен си,[111] с едно условие само: да мълчиш за сичко, каквото се случи тая нощ.

Бохор падна в краката му и му целувá обущата немешката[?]

— Стани, свободен си! — повтори му Светослав.

— Не съм свободен, княже, аз станах твой роб до живот,[112] — каза евреинът.

Като се върнаха без евреина,[113] Хлав се спря и каза на Светослава:

— Княже, аз вече престаям да бъда оръженосец Смилецов.

— И ставаш мой стотник вече, — отговори Светослав.[114]

Скоро голямата вратня Светославов[а] се претвори с шум. Дълго още прозореца на горния кат светеше в нощта, както лунята светеше в тая мрачна нощ със смътна надежда в тия тъмни времена.

X*

Светослав не обади на жена си за опасността, която избягна. Той не пожела и да погуби Бохора, защото[115] не искаше да си

---

* Текстът, който следва, включително до началото на главата «Първа и последня среща», е написан на страниците 81, 82 и 83 и е зачеркнат целия с вертикални линии. Той не е включен при отпечатването на романа.

помрачава мислите с образа на една смърт на един мръсник. Той искаше да запази сичкото спокойстви[е] на душата си[116] тая нощ. . .[117]

И той зема важно решение тая нощ.

От сутрешния ден привичките и поведението на Светослава съвсем се измениха. Той запази достойнството [на] началник на търновската войска, но се огради със стражи от предани оръженосци, поставен[и] под началството на верния[118] Хлава. Той се заоблича пищно и заживя бляскаво, с почти царски салтанат. Той фърли маската на смирението и запоразява въображението [?] с величието на горд царски син.

Той скри обаче негодованието си против Смилеца и му остана привидно верен. Смилец беше в голямо[119] безпокойство. Бохора вече не намериха, Темир чрез други лица с голяма мъка можа да узнае[120] името на един от[121] другарите[122]. . . рови, Мордохая, и прати верен човек в къщата му да го распит[а]. Мордохай лежеше болен подир давенето си в Янтра. Той расправи каквото знаеше. Куманец[ът][123] се удавил още тогава, повален от един път във[124] вълните. Когато Смилец научи сичк[о] това, той дойде в ужас. Страшното безпокойств[ие] го вртеше [?] още и за това, че Светослав потаи случката. Вероятно знаеше вече, че заповедта за убиването му бе излязла из двореца.[125] Самата промяна в образа на живота му свидетелствуваше, че той знае това. Той не смееше да повика в двора Светослав[а], и Светослав не се явяваше там. Смилец остана сега заключен в Царевец и очаквайки Милутиновата войска, при присъствието само на която той щеше да си[126] отдъхне и да се избави от опасенията си. Бяха минали две недели от испращането писмото и всек[и]час очакваше отговора на краля,[127] придружен и от сръбската войска.

Между това Светослав организуваше и дотъкмяваше военната си сила. Хилядо търновци, добре въоръжени с негови копия, лъкове и щитове и облечени във войнишки дрехи, бях[а] вече под знамето му. Към тях се присъединиха[128] триста души франкски конници с тежки брони. Тие наемници той бе извикал из византийските области срещу голяма плата. Огромното богатство, на което беше стопанин сега, му даваше възможност да усили търновск[ия] гарнизон, без да има нужда от празното държавно съкровище. Всеки ден привържениците му растяха, заедно с популярността му. Няколко от Смилецовите боляри минаха тайно към него, като оставах[а] пак при Смилеца. Измяната и промяненията на господарите бяха за тях обикновени.[129] Балдю открито направи това. По заповед [на] Темир,[130] Мордохай бе извлечен още болен из къщата си и изкаран на Марно-поле, за да бъде убесен за едно старо престъпление. Трябваше да се избавят от един опасен другар Бохоров, който можеше да разгласи тайната из народа.

X

Първа и последня среща[131]

Светослав видя от прозореца си сбранит[е] тълпи н[а] Марно поле, дето се издига[ше] бесил[ото].

— Кого ще бесят? — попита той Богумила.

— Евреина Мордохая.[132]

В тоя миг зад вратата се чу глъчка и тропот.

— Що е това?

И Светослав излезе на прага. Там видя едно момиче с разрошавени коси, че се бореше със слугите и се мъчеше да влезе.

Като видя княза, момичето се фърли в краката му.

Това беше Сара.

— Стойте! — заповяда Светослав на слугите си, като позна девойката. — Какво искаш, момиче?

— Велики господарю, ще обесят тате. Избави тате![133]

И Сара плачеше с глас и пак запрегръща краката на княза.

Тогава той излезе и отиде право в Царевец.

Той пръв път щеше да отиде в палата!

Светослав бе утаил от Фросина случката при Пукнат-камък, за да я не тревожи.[134] Той утаи и от народа[135] истинския виновник на покушението, за да не би слуха, като достигне до Смилеца, да го въоръжи още пове[че] против него и да му тури някоя нова примка. За[136]. . . на бедния Радоя той не беше още чул.

Той се стягаше тайно да напусне Търново и да иде при Чоки, който го канеше[?] настоятелно да стори това. В последния ден, когато да тръгне,. . .[137]

1 Думата е зачеркната, но друга дума не е написана.

2 Следващият текст до «. . .по дирите на татарите» е зачеркнат.

3 Следва нечетлива дума.

4 Първоначално Вазов написал: Разградско.

5 Следва зачеркнато: съвет.

6 Зач.: най

7 Думата е нечетлива.

8 Думата е написана върху зачеркнатата нечетлива дума.

9 Първоначално написано: недопустимо.

10 Зач.: Никога.

11 Думата е неясно написана отпосле със син молив.

12 Многоточието е от И. Вазов.

13 Първоначално написано: сичките.

14 Най-напред е написано: че като.

15 Зач.: попита той.

16 Първоначално е било: избъбли.

17 Следва зачеркнат нечетлив текст, който, може да се прочете: Един втори Ивайло.

18 Зач.: търся го и аз. Покажи го. . .

19 Зач.: Покажи го! каза той по-нетърпеливо.

20 Следва зачеркнат нечетлив текст.

21 Думата е зачеркната, но друга не е написана.

22 Първоначално е било: твоите бели власи пак ли ще се позорят?

23 Зач.: Ти, Иоакиме, виждаш богомил в Светослава (преди е било: в Тертеровий син). Вижд българинът, вижд Тетеровий син!

24 Първоначално Вазов написал: «Той сега прави свадба». След това зачеркнал п р а в и и написал със зелен молив: м л а д о ж е н е ц, но не зачеркнал думата с в а д б а.

25 Най-напред написано: Дядо Иоакиме.

26 Думата е заличена от водно петно.

27 Зач.: голи гърци. . . Нека се смирим и подчиним на божата воля. Ако съм слаб цар, слаб съм, че е слаба държавата. . . Следва и друг зачеркнат нечетлив текст. Вазов е поставил знак за вмъкване и е написал отпосле текста към репликата на Смилец на с. 11.

28 Следват нечетливи думи поради скъсване на листа.

29 Най-напред Вазов написал «намерих», зачеркнал тази дума и написал: «приех», която също зачеркнал после.

30 Следват заличени думи.

31 Следва нечетлив текст поради подлепване на листа.

32 Следва нечетлив текст.

33 Номерирането и заглавието са от И. Вазов.

34 Зач. текст.

35 Зач.: княза.

36 Следва нечетлив текст.

37 Зач.: След това сърбите бяха.

38 Нечетливи думи.

39 Тази и много други думи от лявата половина на страницата са нечетливи, понеже листът е бил подлепван.

40 Зач.: войските.

41 Началната дума от фразата и думата «даровете» са заличени от навлажняване на листа.

42 Зач.: от.

43 Зач.: потегли към Сърбия и запали.

44 Зач. нечетлив текст.

45 Зач. нечетлива дума.

46 Текстът от: «Тая радостна вест. . .» готови», написан в долния край на с. 62, не е зачеркнат.

47 Думата е зачеркната, после е подчертана със зелен молив, което означава навярно, че остава непроменена.

48 Зач. нечетлив текст.

49 Следващият текст, до думите «стари хора» Вазов написал допълнително (на с. 10 от пагинирането на Б. Дякович).

50 Зач.: съвета.

51 Зач. нечетлив текст.

52 Зач.: И Светослав, макар че тоя обрат на работите заплашваше неговите планове, не можа да устои на общото увлечение, или си намери, че не е политично да страни. Банът, ако и сърдит нему, пак дойде да му иска да изведе. . .

53 Първоначално написано: татарите.

54 Зач.: бързо.

55 Следва нечетлива дума, написана над зач.: кървави.

56 Зач.: пороци.

57 Зач.: Защото онова, което щеше да избави баща й, беше.

58 Думата е написана над зач.: слисана.

59 Зач.: толкова.

60 Зач.: Сутринта стана, зе от мосандрата котията и я скри, после. . .

61 Първоначално написано: Тя бе решила.

62 Зач.: която го заплашваше тая вечер.

63 Зач.: черквата.

64 Думите «значително презрителен» са зачеркнати, но над тях не са написани други думи.

65 Зач.: Улиците се оживиха, капаците на дюкяните хлопаха, продавачите на бели хлебчета ходеха с тавите на глави и викаха.

66 Този израз е написан в междуредието, без да е посочено точно мястото му.

67 Първоначално е било: Тя реши да чака. Тя чака дълго. Най-после. . .

68 Следват зач. нечетливи думи.

69 Следва нечетлив текст.

70 Зач.: Слънцето бе изгряло вече и се показа над кулите на Царевец, като заля с. . . утрен светлик дола на Янтра. . . . към.

71 Първоначално написано: време.

72 Най-напред е било: часовете.

73 Първоначално написано: Високата.

74 Първоначално написано: добрутро.

75 Първоначално написано: Какво си тъй подранила?

76 Най-напред е било: «Димитре». Текстът след репликата на Сара се прекъсва.

77 Зач. текст: по него с ками. Конникът.

78 Зач.: ножове.

79 Следва зачеркнат нечетлив текст.

80 Зач. нечетлива дума.

81 Зач. нечетлива дума.

82 Фразата не е завършена.

83 Зач. нечетлива дума.

84 Следва нечетлива дума.

85 Следва нечетлива дума.

86 Текстът, който започва с: «Светослав отвори. . .» до «. . . каза Светослав на Хлава» е написан на непагинирана от Вазов страница.

87 Зач.: на слугата си. Тук навярно е имало някакъв текст, който е изгубен.

88 Зач.: евреина.

89 Първоначално написано: Слав.

90 Зач.: Джелатинът.

91 Зач.: евреинът.

92 Оставено е непоправено, след като Вазов най-напред е написал: не се противеше.

93 Най-напред е написано: — Славе, ти ми избави живота.

94 Зач.: — Бог те избави, княже! Ако да ми не. . .

Новата реплика Вазов е прибавил отпосле. Тя е написана на другата страница на листа.

95. Зач.: ранения.

96 Зач.: Кога стигнаха до къщата Светославова, прозореца на спалнята светеше още.

97 Зач.: Търн. града.

98 Зач.: пожелаеш.

99 Думата е нечетлива.

100 Текстът от: «Кога стигнаха. . .» до «. . . и го остави» е написан на същата непагинирана страница и означен със знак за вмъкване.

101 Зач. нечетлива дума.

102 Зач.: Вързаха Бохора в един дълбок зимник.

103 Зач: Дамян. Слугата.

104 Думите «гледка пак» са написани над задраскана дума; след това Вазов и тях е зачеркнал с цветен молив.

105 Най-напред Вазов написал: «Богумил», «Дур[угуч]», които заличил след това.

106 Написано над зечеркнато: Дурүгуче.

106[а] Първоначално написано: меча си.

107 Зач.: някакъв.

108 Първоначално написано: Дуругуч.

109 В оригинала е оставено непоправено: Хлав фана и Богумил фанаха.

110 Първоначално написано: Дуругуч.

111 Следващият текст до думите: «тая нощ» е написан отпосле, от другата страна на листа.

112 В оригинала е останало непоправено: Аз станах съм твой роб.

113 След тази дума има знак за добавяне. Текстът до «тъмни времена» е написан от другата страна на лист 80.

114 Зач.: Тая нощ Светослав спаси двама.

115 Зач.: искаше да бъде спокойн[а] душата му тая нощ.

116 Зач.: на любовта.

117 Зач. нечетливи думи.

118 Зач.: Хлава.

119 Първоначално е било: смущ[ение].

120 Зач.: къщата на един.

121 Зач.: загов[орниците].

122 Следва нечетлива дума.

123 Думата написана със зелен молив върху зачеркнато: болеринът.

124 Първоначално е било: река[та].

125 Зач.: И сега Светослав му се представи ужасен.

126 Зач. нечетлива дума.

127 Зач.: може би.

128 Зач.: сто.

129 Думата е зачеркната. След нея е написана нечетлива дума.

130 Зач.: извляк[оха].

131 Първоначалното заглавие е било: Срещ[а].

132 Първоначално написано: — Един разбойник.

133 Най-напред е било: Избави го.

134 Първоначално текстът е започвал така: «Светослав бе утаил от жена си и от народ[а] за опита на Смилец да го погуб[и] Първата не искаше да тревожи, втория . . .» Този текст е зачеркнат.

135 Зач.: за да не би слуха, като достигне до Смилеца.

136 Следва нечетлива дума.

137 Фразата е незавършена.

Стр. 291. . .*съпруга на Смилеца* — Смилец (неизв. — преди 1298), български цар от 1292 до преди 1298 г. Преди това владеел заедно с братята си Войсил и Владислав Средногорската област до Сливен. Заел престола с помощта на татарския хан Ногай и поставил българската държава в пълна зависимост от татарите.

Стр. 291. *Великата лавра* — богат манастир в Търново.

Стр. 291. . . .*черквата «Св. четиридесет мъченици»* — черква във Велико Търново в Асенова махала. Построена и изписана в 1230 г. по случай победата на цар Иван-Асен II в Клокотнишката битка.

Стр. 293. . .*ситни мерджани* — мерджан (ар.-тур.) — корал.

Стр. 293. *Нартика* (гр.) — преддверие на храм.

Стр. 294. . . *дар от първата жена на Ивана-Асеня II, унгарката Анна, при освещаването храма след Клокотнишката битка*. . . — Иван-Асен II, български цар (1218—1241), син на цар Асен I. Проявява се като умел дипломат и държавник. Чрез брака си с маджарската принцеса Ана Мария (1221) уредил политическите си отношения с маджарите. През 1230 г. разбил при Клокотница епирския деспот Теодор Комнин, който нарушил сключения с българите мирен договор и нахлул в България. След тази победа второто българско царство достига най-голямото си териториално разширение.

Стр. 295. *Темпло* (гр.)— иконостас.

Стр. 295. . . *в шатъра на кир Тодора* — Теодор Комнин.

Стр. 295. . . *изящно изработен филигран, поклонено от Константина Тиха*. . . — филигран — златно украшение, наподобяващо дантела. Константин Тих — Константин Асен — български цар (1257—1277). Избран за цар на болярски събор. Оженил се за дъщерята на византийския император Теодор II Ласкарис Ирина и за приемственост приел името Асен. Убит във въстанието, ръководено от Ивайло. Поклонено (остар.) — подарено.

Стр. 296. . . . *бе служил литургия първият патриарх на възобновената ~ българска патриаршия*. — В 1235 г. Иван-Асен прекратява унията, сключена от Калоян с Рим, и възобновява независимата българска патриаршия.

Стр. 296. . . *статуята на императора Траяна* — Траян, Марк Улпий, римски император (98—117). През време на неговото управление Римската империя достига най-голямото си могъщество.

Стр. 298. *Тодор Светослав* (*Светослав Тертер*) — български цар (1300—1321), син на Георги Тертер I. От 1286 до 1298 г. бил заложник при татарския хан Ногай. Възкачил се на престола в резултат на успешен заговор срещу зет си хан Чака (Чоки). Заздравил централната власт, разширил териториално и укрепил икономически българската държава. В печатания във в. «Мир» вариант на пътеписа си «Царевец» Вазов го нарича «решителния, лукавия, суровия Тодор Светослава. . .» (т. 12, стр. 465). В «История на българите» от К. Иречек, по чиито данни се е водил преди всичко Вазов, не е отбелязано, че Светослав Тертер е бил заложник при татарите. Това обяснява липсата на този важен момент от биографията му и в романа.

Стр. 298. *Архидякон* (гр.)— главен дякон.

Стр. 299. . . *въз богомилската ерес, силно разпространена сега из царството* — възникнало като социално-религиозно учение и движение през първата половина на X век (по времето на цар Петър I) и получило особено разпространение по време на византийското владичество, в периода на втората българска държава богомилството продължава своето развитие, като става особено опасно за господствуващите класи.

Стр. 299. *Геена* (евр.-гр.) — пъкъл, ад, преизподня.

Стр. 299. *Виноград* (ст.) — лозе.

Стр. 301. . . .*император Ватаци* — Йоан III Дука Ватаци, император (1222—1254) на Никейската империя. След като през 1204 г. балканските земи на Византийската империя са завладени от участниците на IV кръстоносен поход, които основават там Латинската империя, в незавзетите от кръстоносците области възникват византийските феодални държави Епирско деспотство, Никейска империя и Трапезундска империя.

Стр. 302. . . .*изместен от Иван-Асеня III, далечен роднина на Асеневците* — Иван-Асен III — български цар (1279—1280),

син на болярина Мицо и внук на Иван-Асен II..Зет на византийския император Михаил VIII Палеолог.

Стр. 302. . .*при кримския хан Ногая* — Ногай (неизв. — 1299) — татарски военачалник и хан. Създал между Днепър и Карпатите мощно полунезависимо ханство. Нахлувал често с ордите си в България, която по времето на Смилец признава неговото върховенство.

Стр. 303. *Елтимир* — брат на Георги Тертер I. Получил титлата деспот и бил назначен за управител на земите по горното течение на Тунджа. Създал самостоятелно феодално владение с център крепостта Крън. Името му се споменава до 1306 г., когато вероятно владението му е било присъединено към централната власт.

Стр. 306. *Чоки* — Чака (Чаха, Чоки) (неизв. — 1300). Син на татарския хан Ногай. Женен за дъщерята на Георги Тертер I. В периода 1299—1300 — български цар. Свален от престола и убит чрез заговор, организиран от шурея му Тодор Светослав.

Стр. 308 . . .*в храма «Св. Димитрий»* — черквата «Свети Димитър Солунски», построена в 1185 г. В нея е било обявено въстанието на Асен и Петър за освобождението на България от византийско робство (1185—1187).

Стр. 313. . . .*в манастира «Св. Троица»* — манастир на 6 км североизточно от Велико Търново на десния бряг на Янтра. Според някои сведения е построен през втората половина на XIв., а според други (по-вероятни) —през втората половина на XIV в.

Стр. 314. . . .*със селджукските турци*. . . — Селджуки — феодална династия, произхождаща от тюркското племе узи. В средата на XI век селджуките създали силна държава, която обхващала южната част на Средна Азия, част от Закавказието, Мала Азия, Сирия и Палестина. През XII век селджукската държава се разпаднала на отделни султанства.

Стр. 318. . . *един францискански монах ~ казва, че то е нещо, що не може да се опише*. . — става дума за Петър Богдан Балашич от Чипровци (вж. «Царевец», т. 12, стр. 197 и бел. на стр. 466).

Стр. 319. . . .*на римския Никопол (при Росица)* — Никополис ад Иструм, град от римската епоха, днешни останки при с. Никюп, Търновско. Основан в 102 г. от император Траян в чест на победата над даките при Дунава (оттам и името му — «град на победата при Дунава»). Достигнал икономически и културен разцвет през II —III в. Разрушен от аварите в началото на VII в.

През X век възниква на това място българско селище, което през XV век се споменава като Никопол на р. Росита (Росица).

Стр. 319. *Зодческото изкуство* (рус.) — архитектурното изкуство.

Стр. 319. *Св. Гавриил Лесновски* (XI—XII в.) — български отшелник.

Стр. 321. . . .*оловения купол на св. апостоли Петра и Павла* — църквата «Свети Петър и Павел» в Асенова махала, построена през XIV век. Спада към типа на кръстокуполните черкви.

Стр. 325. . . .*с търговците от Дубровник* — град в Югославия на Адриатическо море. Под името Рагуза основан през VII в. В VII—VIII век в Рагуза приижват славяни и образуват наблизо свой град—Дубровник.През XIII в. двата града се съединяват под името Дубровник. През XIII и XIV в. се оформя като крупен търговски център.В 1230 г.получава грамота от българския цар Иван-Асен II за свободна търговия в България. През 1253 г. сключва такъв договор и с цар Михаил-Асен. През XV век се превръща в самостоятелна градска република.

Стр. 326. . . .*от Асеня I в лагера на разбития император Исака* — Асен I (неизв. — 1196) — български цар, един от основателите на втората българска държава. В 1185 г. заедно с брат си Петър застава начело на въстание за освобождаване на България от византийско владичество. В 1187 г. коронясан за цар. Води успешни войни с византийците. В 1190 г. нанася поражение на византийския император Исак II Ангел в Тревненския балкан.

Стр. 326. . . *по свидетелството на Пахимера* — Пахимер, Георги (1242 — ок. 1319) — византийски историк. Написал история, обхващаща периода 1261—1308. Един от основните извори за антифеодалното селско въстание в България начело с Ивайло през 1277—1280.

Стр. 337. *Требник* (църк.) — сборник от богослужебни песнопения и молитви за разни случаи.

Стр. 339. *Девер* (при сватба) — момък, който води булката в църквата и оттам в къщи.

Стр. 340. *Бабка* — някогашна монета.

Стр. 340. *Падало* — място в планината, където отсядат за нощувка пътници или пастири.

Стр. 341. *Потон* — таван.

Стр. 341. *Седжеде* (ар.-тур.) — килимче.

Стр. 345. *«Синодик царя Бориса»* — всъщност касае се за Синодика на цар Борил. По времето, когато Вазов пише своя ро-

ман, се е смятало, че формата Борил е погрешна. Дотогава са публикувани две издания на паметника: 1. Фототипно под наслов «83 страници (факсимиле) от една стара ръкопис: Синодикъ царя Бориса» (София. Картографический институт. 1896). 2. «Синодик царя Бориса» (Одесса, 1899, XV, 82, 175 стр.) на М. Г. Попруженко. Вазов вероятно е използувал второто издание, тъй като първото е приготвено специално за известния руски византолог Ф. Успенски само в десетина екземпляра.

Стр. 350. *Не обичам аргуси да бдят над моето съкровище* — Аргус — в древногръцката митология великан със сто очи, половината от които оставали отворени, когато спял. Преносно: строг и бдителен пазач.

Стр. 350. *Чоки е мой шурей.* — Чоки е женен за сестрата на Светослав Тертер, следователно е негов зет, а Светослав е шурей на Чоки. Този момент е явно случайно произлязла грешка. На други места в романа Чоки е наречен правилно Светославов зет.

Стр. 357. . . .*с писмо на крал Милутина* — Милутин (1282—1321) — сръбски крал от династията Неманичи.

Стр. 357. . . .*сина си княз Стефан Уроша* — Стефан Дечански (? — 1331), син на крал Милутин, сръбски крал от 1321 до 1331.

Стр. 368. . . .*ще тръгнеш още сега за Добрич* — фактически гр. Добрич (сега Толбухин) възниква едва през XV век под името Хаджиоглу Пазарджик. Така се казва до 1882 г., а след това Добрич.

Стр. 374. . . .*и пратихме я при тия трибалски диваци* — трибали — древно мизийско племе, населявало областта около днешния Ниш до р. Дунав.

Стр. 376. . . .*да белят папури* — папур (диал.) — царевица. Белenето на царевица във Вазовия роман е явен анахронизъм. Като е известно, царевицата произхожда от Централна и Южна Америка и е пренесена в Европа в края на XV в., а в България — в началото на XVIII в. По повод на друг подобен анахронизъм, посочен му от проф. Шишманов (циганката в драмата «Борислав»), Вазов нехайно възразява: «Какво от туй? А многобройните анахронизми у Шекспира?» (Шишм., стр. 158).

Стр. 378. . . .*четеше сега въпросите на св. Ивана за второто пришествие*. . . — текстът е заимствуван в преработен вид от старобългарското апокрифно съчинение «Апокалипсис на Йоан Богослов». От изданените по онова време няколко преписа на Апокрифния апокалипсис на Йоан Богослов най-близък до Вазовия текст е един български ръкопис от XIV в., публикуван от И. И. Срезневский в книгата му «Древные славянские памятники юсового письма» (СПб, 1868, стр. 407, 410, 411).

Краят на Вазовия текст свидетелствува, че писателят е имал представа и от някои богомилски съчинения (Апокрифния апокалипсис на Йоан Богослов не принадлежи към богомилската книжнина).

Стр. 383. . . .*на безкрайната добруджанска равнина* — всъщност по време на действието на романа названието Добруджа още не съществува.

Стр. 392. . . .*ханството на Златната орда* — татарска феодална държава, създадена през 40-те години на XIII в. Обхващала огромна територия от Средна Азия и Източна Европа. В 1265 г., след смъртта на хана Берке и отслабването на централната власт племенникът на Берке Ногай образува мощно полунезависимо ханство (Ногайска орда), но през 1299 г. бива победен и убит от хана на Златната орда Токтай.

Стр. 392. *Машал* (ар.-тур.) — факел, светилник.

Стр. 396. *Цеп* (рус.) — бойна редица.

Стр. 428. *Кефалия* (гр.) — главатар.

Стр. 432. *Какво има, моя хурио?* — хурия (ар.-тур.) — хубавица от мохамеданския рай.

Стр. 434. *Гюрджийка* (тур.) — грузинка.

Стр. 445. *Чумбаз* (чумбас) (диал.) — дълга и разчорлена коса по главата.

Стр. 474. *Тълмач* (стар.) — преводач.

Стр. 486. . . .*евреи с пейи* — пейи (вм. пейси) (евр.) — дълги кичури нестригана коса пред ушите.

Стр. 486. . . .*Из него се носеше мълва, че Иоакима наказват за тайни споразумения с татарите*—по този повод в цитирания вариант на пътеписа «Царевец» Вазов пише: «По г. Иречека той [патриарх Иоаким III] е бил наказан, защото бил взел страната на татарите и им предавал отечеството си. Това нещо психологически е невъзможно: един български патриарх да съдействува на неприятелите на вярата му. Вероятното е, че е бил личен и опасен враг на Светослава, който се е отървал от него по обикновения си експедитивен начин и за да спаси външността, пръснал слуха за предателството на Иоакима. Аз направих справка у Пахимера и в това се още повече убедих. Пахимер е турил едно «уж» пред фразата «предавал България на татарите.» (т. 12, стр. 465).

СЪДЪРЖАНИЕ

КАЗАЛАРСКАТА ЦАРИЦА

ЧАСТ ПЪРВА

I. Пътниците в купето на втори клас 7
II. Русият пътник 11
III. Момата с червената блуза 16
IV. Лунната нощ 19
V. Неприятно вълнение 22
VI. Борба 27
VII. Христо Бранков 33
VIII. Раздялата 35
IX. Милка 38
X. Селото 43
XI. Училището 47
XII. Казаларската царица 49
XIII. Гнездото 55
XIV. Карталова ливада 61
XV. Цонка 64
XVI. Задушевни разговори 66
XVII. Гост 69
XVIII. У поп Деяна 72
XIX. «Чудакът» 75
XX. У Чакалови 78
XXI. Един народен учител 82
XXII. Сърце 87
XXIII. Разминали се 95
XXIV. Пенчо Трайчев 100
XXV. Бягство 104
XXVI. Във Варна 108
XXVII. По дирите ѝ 113
XXVIII. Приятелката 115
XXIX. Приморската градина 116

XXX. Влюбените 119
XXXI. На сините вълни 123
XXXII. Цонка във Варна 126
XXXIII. Очакване на халост 130
XXXIV. Връщане 133
XXXV. Гръм от ведро небе 136
XXXVI. Изповед 138

ЧАСТ ВТОРА

I. Къщата на улица «Аспарух» 142
II. Домакиня 146
III. Любов и клюки 148
IV. Писмо 152
V. Честитявка 156
VI. Пъстра беседа 160
VII. Продължение 163
VIII. Излет 167
IX. На гърба на Витоша 171
X. В лазурното вишине 175
XI. Витошки изненади 178
XII. В Казалар 183
XIII. Из пътя на отчаянието 187
XIV. Фотина 189
XV. Поп Деян търси правда 194
XVI. Прибързано тръгване 198
XVII. Денков 200
XVIII. Не се гаси 202
XIX. Стефанка Георгиева 207
XX. Видяла я 210
XXI. Техният свят 214
XXII. При Фотина 219
XXIII. Дездемона 225
XXIV. Драма в драма 230
XXV. Противоудар на случката 233
XXVI. Вечна загадка 235
XXVII. Важен разговор 239
XXVIII. Трайчев безпокоен 243
XXIX. Еленка Върбева 245
XXX. Две сърца 247
XXXI. Смут у Хрусановата къща 251
XXXII. Талази в две души 257

XXXIII. Неиздържана борба 261
XXXIV. Ударът 265
XXXV. Жажда неугасима 268
XXXVI. Фотинини страдания 271
XXXVII. Критическия миг 275
XXXVIII. Бракът 278
XXXIX. Пътят за Голгота 280
XL. В траур 282
Заключение. След две години и половина . . . 284

СВЕТОСЛАВ ТЕРТЕР

ЧАСТ ПЪРВА

I. На Голяма света Богородица 291
II. Иванасеневий храм 294
III. Цар и царица 296
IV. Тежка съдба 301
V. Смилец 303
VI. Политическа беседа 306
VII. Света гора 310
VIII. Един син на века си 314
IX. Старо Търново 316
X. Пир 326
XI. Балдю и Светослав 332
XII. Олтар в гората 337
XIII. В дивотиите 341
XIV. Светославовия баща 343
XV. Човекът на бъдещето 346
XVI. У Пантолеона 349
XVII. Положението 353
XVIII. Извънреден съвет 354
XIX. Въодушевление 357
XX. Тъмнини в една душа 359
XXI. Яростта на Радоила 361
XXII. Засада 363
XXIII. Богор 366
XXIV. Радоилово убежище 368
XXV. Смилец и Светослав 371
XXVI. Балдювата държава 374
XXVII. Тлъка 376
XXVIII. Балдю в държавата си 380

ЧАСТ ВТОРА

I. Татарският стан 383
II. Радоил у татарите 386
III. Славка 388
IV. Татарски деспот 390
V. Срещата 392
VI. Бягство и гонитба 395
VII. Търново в кипеж 397
VIII. Един съборен трон 399
IX. Горски пилета 403
X. Кръчмата 405
XI. Из горите 407
XII. Бежанци 412
XIII. Трагичен конец 414
XIV. Присъда въз Темира 417
XV. Подир бурята 419
XVI. Прелом 421
XVII. Чоки в столицата си 425
XVIII. Новият господар 427
XIX. Един вироглавец 429
XX. Противната партия 431
XXI. В спалнята на палата 432
XXII. Кумирът разклатен 435
XXIII. Брат и сестра 441
XXIV. Нощно събрание 444
XXV. Свиждането 447
XXVI. Бяг 450
XXVII. Съдбоносният ден 453
XXVIII. Отец Никанор 454
XXIX. Зловеща беседа 458
XXX. Нощно тичане 459
XXXI. Върховното събрание 461
XXXII. «С нами бог!» 466
XXXIII. Неуловимите в плен 466
XXXIV. Пир 469
XXXV. Човешки машали 471
XXXVI. Зловещо писмо 474
XXXVII. Царевец превзет 476
XXXVIII. След победата 480
XXXIX. Съдбата на Чоки 481
XL. Патриархът 483
XLI. Лобната скала 485
XLII. Епилог 489
Бележки 495

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ В 22 ТОМА

ТОМ XV КАЗАЛАРСКАТА ЦАРИЦА
СВЕТОСЛАВ ТЕРТЕР

Редактор Славка Иванова
Художник Евгени Клинчаров
Худ. редактор Елена Маринчева
Техн. редактор Цветана Арнаудова
Коректор Елена Баланска

Формат 89/108/32; тираж 60 113 екз.; печатни коли 34; издателски коли 28,56; л. г. VI/32; изд. № 4297; поръчка № 13/1978; дадена за набор на 25. X. 1977 г.; излиза от печат 15. III. 1978 г.; цена 2,52 лв.

Код.: 15 595361/5510—6—78

Издателство «Български писател» — София
ДПК «Димитър Благоев» — София